

XXIV International
Scientific Conference

CHANGE - THE BASIS OF A SUSTAINABLE SOCIETY

APRIL 19, 2023

**XXIV Turiba University Conference
CHANGE – THE BASIS OF A SUSTAINABLE SOCIETY**

Conference organizers

Turiba University, Faculty of Law: <https://www.turiba.lv/en/contacts/contacts>

Turiba University, International Office

<https://www.turiba.lv/en/university/international-cooperation>

Turiba University, Vice Rector for Science and Academic Affairs: <https://www.turiba.lv/en/contacts/contacts>

Turiba University, Department of Development: <https://www.turiba.lv/en/contacts/contacts>

Organizing Committee

Aldis Baumanis, Turiba University, *Latvia*

Daina Vasilevska, Turiba University, *Latvia*

Ingrīda Veikša, Turiba University, *Latvia*

Ivo Krievs, Turiba University, *Latvia*

Kristine Neimane, Turiba University, *Latvia*

Vineta Vitoliņa, Turiba University, *Latvia*

Scientific Committee

Associate Professor **Agnieszka Parlińska**, Warsaw University of Life Sciences, *Poland*

Professor **Algimantas Urmonas**, Mykolas Romeris University, *Lithuania*

Professor **Antti Juvonen**, University of Eastern, *Finland*

Associate Professor **Bohdan Haidabrus**, Sumy State University, *Ukraine*

Associate Professor **Daina Vasilevska**, Turiba University, *Latvia*

Professor **Eugene Eteris**, European Integration Institute, *Denmark*

Associate Professor **Evgeniy Druzhinin**, National Aerospace University, *Ukraine*

Associate Professor **Ewa Dziawgo**, Nicholas Copernicus University, *Poland*

Professor **Gregory John Simons**, Uppsala University, *Sweden*

Professor **Ineta Luka**, Turiba University, *Latvia*

Professor **Ingrīda Veikša**, Turiba University, *Latvia*

Professor **Janis Naciscionis**, Turiba University, *Latvia*

Professor **Jelena Davidova**, Daugavpils University, *Latvia*

Professor **Kamila Tišlerová**, University of Economics and Management Prague, *Czech Republic*

Professor **Maija Rozite**, Turiba University, *Latvia*

Associate Professor **Maria Kovacova**, Žilinas University, *Slovakia*

Professor **Nigel Marshall**, University of Sussex, *United Kingdom*

Professor **Petra Poulová**, University of Hradec Králové, *Czech Republic*

Professor **Raimundas Kalesnykas**, Kazimieras Simonavičius University, *Lithuania*

Associate Professor **Rasa Daugeliene**, Kaunas University of Technology, *Lithuania*

Associate Professor **Renata Matkevicienė**, Vilnius University, *Lithuania*

Professor **Rosita Zvirgzdina**, Turiba University, *Latvia*

Professor **Sergej Procenko**, Sumy State University, *Ukraine*

Professor **Steffi Robak**, Leibniz Universität Hannover, *Germany*

Associate Professor **Suat Begec**, University of Turkish Aeronautical Association, *Turkey*

Professor **Tatjana Pivac**, University of Novi Sad, *Serbia*

Associate Professor **Tereza Otčenášková**, University of Hradec Králové, *Czech Republic*

Professor **Udo E. Simonis**, Berlin Social Science Center, *Germany*

Associate Professor **Vitalii Ivanov**, Sumy State University, *Ukraine*

Professor **Waldemar Dotkuś**, Wrocław University of Economics, *Poland*

Associate Professor **Zane Drinke**, Turiba University, *Latvia*

Technical editor

Daiga Rugaja, Turiba University, *Latvia*

ISSN 1691-6069

© SIA "Biznesa augstskola Turība", Riga, 2023, 200 p.

Turiba University

Telephone: +371 67622551

e-mail: turiba@turiba.lv

Biznesa augstskolas *Turība* XXIV Starptautiskās zinātniskās konferences laikā mēs atskatīsimies uz dažiem pagājušajiem gadiem, kad sabiedrība saskārās ar vēl nebijušiem izaicinājumiem. Šie gadi vienmēr paliks cilvēces atmiņā ar globālo *COVID-19* pandēmiju un notiekošo konfliktu Ukrainā. Šiem notikumiem ir bijusi tālejoša ietekme uz sabiedrību visā pasaulē. Abi šie notikumi ir pārbaudījuši sabiedrības noturību un spēju pielāgoties strauji mainīgajiem apstākļiem. Sabiedrības ir apvienojušās, lai atbalstītu viena otru, un ir parādījušies inovatīvi risinājumi tādās jomās kā attālināts darbs, tiešsaistes izglītība un telemedicīna. Spēja pielāgoties un atrast ilgtspējīgus risinājumus ir bijusi ļoti svarīga šo izaicinājumu ietekmes mazināšanā.

Būtiski faktori, kas nodrošina ilgtspējīgas sabiedrības pastāvēšanu, ir tiesiskums un drošība. Tie rada pamatu sociālajai stabilitātei, uzticībai institūcijām un individuālajai labklājībai. Tie ietver cilvēktiesību ievērošanu, efektīvu pārvaldību, tiesu pieejamību, sabiedrisko drošību, konfliktu novēršanu, īpašuma tiesību aizsardzību, kiberdrošību un starptautisko sadarbību. Ievērojot šos principus, sabiedrība var radīt stabilu un drošu vidi ilgtspējīgai attīstībai un pašreizējo un nākamo paaudžu labklājībai.

Ilgtspējīga sabiedrība atbalsta tiesiskuma principus, kur likumi ir universāli piemērojami un izpildāmi, izturoties pret visiem indivīdiem vienādi. Tiesiskums nodrošina drošību, taisnīgumu un aizsargā indivīda tiesības. Tas veicina uzticēšanos tiesību sistēmai un veido pamatu ilgtspējīgai attīstībai. Taču ilgtspējīgai sabiedrībai ir nepieciešama arī efektīva pārvaldība un spēcīgas institūcijas, kas ir pārredzamas, atbildīgas un reaģē uz cilvēku vajadzībām. Laba pārvaldība nodrošina valsts institūciju godīgu un efektīvu darbību, veicina stabilitāti un veicina ilgtspējīgus lēmumu pieņemšanas procesus.

Drošība ir ilgtspējīgas sabiedrības pamats. Tā ietver aizsardzību pret noziedzību, vardarbību, terorismu un draudiem sabiedrības drošībai. Likuma un kārtības uzturēšana kopā ar efektīvu tiesību normu piemērošanu veicina sociālo stabilitāti, ekonomisko attīstību un sabiedrības vispārējo labklājību. Svarīga ir arī spēja novērst vai risināt konfliktus, ilgtspējīga sabiedrība cenšas novērst konfliktu rašanos, kā arī iespējami mierīlīgi atrisināt jau esošus konfliktus. Ieguldījumi konfliktu novēršanas pasākumos var mazināt konfliktu sociālo, ekonomisko un vides ietekmi un veicināt ilgtermiņa ilgtspējību. It sevišķi svarīga ir kiberdrošība un datu aizsardzība. Personiskās informācijas aizsardzība, digitālās infrastruktūras integritātes nodrošināšana un kibernoziņdzības novēršana ir būtiski svarīga, lai saglabātu uzticību tehnoloģijām un nodrošinātu ilgtspējīgu digitālo pārveidi.

Ingrīda Veikša,
Biznesa augstskolas Turība
Tiesību zinātnu katedras vadītāja

During the *Turība* University XXIV International Scientific Conference, we will look back at some of the past years, when society faced unprecedented challenges. These years will always remain in the memory of humanity with the global *COVID-19* pandemic and the ongoing conflict in Ukraine. These events have had a far-reaching impact on society around the world. Both of these events have tested society's resilience and ability to adapt to rapidly changing circumstances. Communities have come together to support each other and innovative solutions have emerged in areas such as remote work, online education and telemedicine. The ability to adapt and find sustainable solutions has been crucial in mitigating the impact of these challenges.

The rule of law and security are essential factors that ensure the existence of a sustainable society. They create the basis for social stability, trust in institutions and individual well-being. These include respect for human rights, effective governance, access to justice, public safety, conflict prevention, protection of property rights, cyber security and international cooperation. By following these principles, society can create a stable and safe environment for sustainable development and the well-being of current and future generations.

A sustainable society supports the principles of the rule of law, where laws are universally applicable and enforceable, treating all individuals equally. The rule of law ensures security, justice and protects individual rights. It promotes trust in the legal system and forms the basis for sustainable development. But a sustainable society also requires effective governance and strong institutions that are transparent, accountable and responsive to people's needs. Good governance ensures the fair and efficient functioning of public institutions, promotes stability and promotes sustainable decision-making processes.

Security is the foundation of a sustainable society. This includes protection against crime, violence, terrorism and threats to public safety. The maintenance of law and order, together with the effective application of legal norms, contributes to social stability, economic development and the general welfare of society. The ability to prevent or resolve conflicts is also important, a sustainable society tries to prevent the occurrence of conflicts, as well as resolve existing conflicts as peacefully as possible. Investing in conflict prevention measures can reduce the social, economic and environmental impact of conflict and contribute to long-term sustainability. Cyber security and data protection are of particular importance. Protecting personal information, ensuring the integrity of digital infrastructure and preventing cybercrime are critical to maintaining trust in technology and ensuring sustainable digital transformation.

Ingrīda Veiksa,
Turība University
Head of the Department of Law

Saturs / Content

SUSTAINABLE TAXES IN AN OPEN ECONOMY.....	7
<i>Daviti Alimbarashvili, Velga Vevere</i>	
KAĶIS – TIESISKĀ REGULĒJUMA IZAICINĀJUMI ŠĪ DZĪVΝIEKA TIESISKĀ STATUSA NOTEIKŠANĀ	16
<i>Inese Bāra</i>	
PERSONAS DATU PAGAIDU AIZSARDZĪBA	30
<i>Māris Bominš</i>	
ZĀĻU INDIVIDUĀLĀS KOMPENSĀCIJAS PROBLĒMAS UN NĀKOTNE	45
<i>Ingus Gailums</i>	
MEDICAL TOURISM DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN LATVIA.....	59
<i>Matīss Jakunovs</i>	
NEATKARĪGA TIESA – TIESISKAS UN DROŠAS VIDES NODROŠINĀTĀJA.	
TIESAS LOMAS 21. GADSIMTĀ.....	71
<i>Laila Jurcēna</i>	
PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND JUSTIFICATION OF STATE DECISIONS LIMITING HUMAN RIGHTS FOR EXTRAORDINARY SITUATIONS OR IN EXCEPTIONAL CASES	91
<i>Marius Kailius</i>	
INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA COMMUNICATION ON CUSTOMER OPINION MANAGEMENT IN THE SPORTSWEAR INDUSTRY: A CASE OF ELEVEN SPORTSWEAR, LATVIA	99
<i>Kamaldeep Singh</i>	
MŪSDIENU TEHNOLOGIJU IZMANTOŠANA SVEŠVALODU APMĀCĪBĀ PIEAUGUŠAJIEM IZGLĪTOJAMAJIEM STARPKULTŪRU KONTEKSTĀ.....	107
<i>Anda Komarovska</i>	
DROŠĪBAS NAUDA DZĪVOJAMĀS TELPAS ĪRES LĪGUMĀ	118
<i>Ivars Kronis</i>	
SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON HEALTHCARE INDUSTRY DURING PANDEMIC	131
<i>Venkata Sathvik Reddy Makireddy</i>	
DIGITAL BANK – A CHALLENGE OR NEW OPPORTUNITIES FOR THE GEORGIAN BANKING SYSTEM	139
<i>Valeri Mosiashvili, Ani Bibiluri</i>	
SUSTAINABLE FASHION ENTREPRENEURSHIP: A STUDY OF SUCCESSFUL BUSINESS MODELS THAT BALANCE PROFIT AND PURPOSE	144
<i>Cornelia Mustea</i>	
SPRIEDUMA IZPILDES NODROŠINĀJUMS – TĀ ATŠĶIRĪBA NO PRASĪBAS NODROŠINĀJUMA UN NOZĪME PROCESUĀLĀS NOTEIKTĪBAS ASPEKTĀ.....	152
<i>Kristīne Neimane</i>	
MĀJOKĻU TEHNISKĀS DROŠĪBAS PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI LATVIJĀ	161
<i>Ervins Straupe</i>	

DZĪVOJAMO TELPU ĪRES LIKUMA PROBLEMĀTIKA, KAS SAISTĪTA AR JAUNO LĪGUMA TERMIŅU NOTEIKŠANU.....	172
<i>Viktorija Varigina</i>	
DIGITĀLĀS SPĒĻOŠANAS SISTĒMAS KĀ DARBINIEKU APMĀCĪBAS RĪKS	178
<i>Karīna Villerte-Baloga</i>	
START-UPS INNOVATION AND THE IMPACT OF DIGITAL ECOSYSTEMS ON ENTREPRENEURIAL PERFORMANCE.....	192
<i>Siddharth Yadav, Aldis Bulis</i>	

SUSTAINABLE TAXES IN AN OPEN ECONOMY

Daviti Alimbarashvili

Turiba University, Latvia

David.alimbarashvili@yahoo.com

Velga Vevere

Turiba University, Latvia

Velga.vevere@gmail.com

Abstract

Sustainable taxes in an open economy refer to taxation systems that promote sustainable development in a globalized world, where goods and services are produced, traded, and consumed across national borders. In an open economy, sustainable taxes must consider the potential effects of trade and international competition, as well as the opportunities for international cooperation and coordination. One way to implement sustainable taxes in an open economy is through the use of border carbon adjustments (BCAs), which are taxes imposed on imported goods based on their carbon footprint. Another approach to sustainable taxes in an open economy is to promote international cooperation through initiatives such as the Paris Agreement, which aims to limit global temperature increase by reducing greenhouse gas emissions. Sustainable taxes can be used to fund international climate initiatives and provide financial incentives for countries to adopt more sustainable practices. However, implementing sustainable taxes in an open economy can also be present challenges, such as the potential for trade disputes and the need for coordination among countries with different economic and environmental priorities. To overcome these challenges, sustainable taxes must be designed with careful consideration of international economic and political dynamics, while promoting sustainable development and environmental protection.

Keywords: Open economy, sustainable taxes, sustainability, global warming

Introduction

The concept of taxes has been around for centuries, with various forms of taxation being used in different civilizations throughout history. In ancient civilizations, taxes were often collected in the form of crops or other goods. The first record of taxation is seen in ancient Egypt, where the Pharaoh collected a tax equivalent to 20 percent of all grain harvests (Brewer, 2006). Those taxes were used to support rulers, armies, and public work projects. If in ancient Egypt taxes were collected in the form of crops, in ancient Rome, taxes were collected in the form of money, goods, and services. During the middle ages, taxes became more formalized and were often collected by feudal lords or monarchs. In Europe, kings and nobles collected taxes from their subjects to finance wars and other projects. In some cases, taxes were also collected by the church to support religious institutions and projects.

In the 16th century, the rise of centralized nation-states led to the development of more formalized tax systems (Brewer, 2006). For example, in England, the crown to fund government operations

and support military campaigns collected taxes. The first modern income tax was introduced in Britain in the late 18th century. In the United States, taxes played an important role in funding the country's early development. The first federal tax was introduced in 1791 to pay off the country's war debt, and the income tax was introduced in 1861 to finance the Civil War (Slemrod & Bakija, 2018).

Taxes are payments that individuals, businesses and other organizations are required to pay to the government. These payments are typically based on income or the value of goods and services produced or consumed. Taxes are a crucial source of revenue for governments and are used to fund public goods and services such as education, healthcare, infrastructure, public safety, and social welfare programs.

In the 1980th the publication of the report "Our Common Future" by the United Nations World Commission on Environment and Development, has gained prominence, Known as the Brundtland Commission (Atkinson, et al., 2014) . The report defined sustainable development as development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. Since then, sustainability has become an increasingly important topic in many fields, including business, economics, politics and environmental science. The concept of sustainability is now widely recognized as an important principle for ensuring the long-term well-being of both human societies and the environment.

Unsustainable development refers to development that does not take into account the long-term impacts on the environment and society. This type of development can have significant negative consequences for both the environment and human societies. One of the main outcome of unsustainable development is climate change. Unsustainable development can lead to an increase greenhouse gas emission, which contribute to global warming. This can result in more frequent and severe weather events, rising sea levels and the loss of biodiversity as well as ecosystem. Climate change can also have negative impacts on human health, including increased rates of respiratory illness and heat-related deaths. Unsustainable development can lead to the depletion of natural resources such as water, forest, and minerals. This can lead to environmental degradation, as well as economic and social instability. For example, loss of forests can result in decreased biodiversity, reduced water quality and soil erosion.

Economic instability is another potential outcome of unsustainable development. It can lead to economic instability and inequality, as well as to increased social and political tensions. This can result in reduced economic growth and opportunities, as well as reduced access to basic needs such as food, water and healthcare.

In order to avoid these negative outcomes, it is important to achieve sustainable development. This requires a commitment to balancing economic, social and environmental considerations.

Today, sustainability is a key focus for many organizations and governments around the world. Many businesses are adopting sustainable practices in order to reduce their environmental impact and improve their social responsibility. Governments are also implementing policies and initiatives to promote sustainability, such as renewable energy targets, sustainable urban planning and conservation programs.

As we already mentioned, sustainability can and have connection with the function of economy as well as with the global economy. Open economy is an economy that is integrated with the global economy through international trade and capital flows. In an open economy, goods, services and capital can move freely across national borders, leading to greater economic opportunities and challenges. Governments play an important role in managing an open economy by setting policies that promote economic growth, manage capital flows, and ensure financial stability. Some of the

key policy areas in an open economy include trade policy, investment policy, exchange rate policy and financial regulations (Gandolfo, 2014) .

By the understanding of advantages of open economy, it can be harmful for sustainability too. An open economy can lead to increased transportation and trade activities, which can result in more carbon emissions and air pollution. This can harm the environment and contribute to climate change, which can have long-term negative effects on sustainability. Increased demand for natural resources such as water, land and energy, which leads to depletion over time, which can negatively influence the environment and reduce the long-term viability of the economy. Companies may seek to externalize environmental costs by shifting production to countries with lower environmental standards, which can result in environmental degradation in those countries. An open economy can lead to inefficient resource allocation, as companies may prioritize short-term profits over long-term sustainability. This can lead to overuse of natural resources and damage to the environment, which can ultimately harm the economy as well.

Sustainable taxes are an effective policy tool that can promote sustainability and drive economic growth in an open economy. However, implementing sustainable taxes in an open economy is challenging due to the complex interplay between trade, investment, and environmental policies. The paper argues that sustainable taxes can help to address market failures and internalize the environmental costs activities. However, the paper also acknowledges that implementing sustainable taxes in an open economy requires careful consideration of international trade and investment policies. For example, taxes on carbon emissions may lead to trade retaliation by countries that view the tax as a barrier to trade similarly, taxes on non-renewable resources may discourage foreign investment in resource extraction industries.

The sequence of events

Sustainable taxes in an open economy involve a different set of challenges compared to those in a closed economy. In an open economy, the tax system must be designed to address environmental and social challenges while promoting economic competitiveness and avoiding tax leakage to other countries. We have established the sequence of the events of sustainable taxes in an open economy:

- 1) Assessing the environmental and social challenges: The first step is designing a sustainable tax system in an open economy is to assess the environmental and social challenges that need to be addressed. This includes identifying the source of pollution, the natural resources that are being depleted, and the social inequalities that need to be addressed.
- 2) Setting sustainable tax goals: The next step is to set sustainable tax goals that are consistent with the environmental and social challenges identified in step one. These goals should be based on scientific evidence and should be designed to promote sustainable economic growth.
- 3) Developing a sustainable tax policy: Based on the goals established in step two, a sustainable tax policy should be developed that includes a mix of different types of taxes, such as carbon taxes, resource taxes and pollution taxes. The policy should be designed to address the identified challenges while also promoting economic competitiveness and avoiding tax leakage to other countries.
- 4) Implementing sustainable taxes: Once the sustainable tax policy has been developed, it should be implemented in a way that is fair, efficient and effective. The taxes should be set at a level that is sufficient to achieve the goals established in step two but not so high that they discourage economic activity or harm competitiveness.

- 5) Ensuring transparency and accountability in the implementation of the tax system to promote trust and compliance among taxpayers.
- 6) Monitoring and evaluating the effectiveness of the tax system: Finally, the effectiveness of the tax system should be monitored and evaluated on a regular basis to ensure that it is achieving its goals. This includes tracking the revenue generated by the taxes, assessing their impact on the environment and society and adjusting the tax policy as needed to ensure that it remains effective.

Transparency and accountability are crucial for ensuring the effective implementation of a sustainable tax system. Some ways to promote transparency and accountability in the implementation of a sustainable tax system include:

- 1) Providing clear and accessible information to taxpayers on the tax system and how it operates. This could include publishing information on tax rates, exemptions and incentives, as well as providing guidance on how to comply with tax obligations.
- 2) Establishing robust mechanisms for monitoring and reporting on the implementation of the tax system. This could include regular reporting on tax revenues, compliance rates, and the impact of tax policies on sustainability.
- 3) Ensuring that there are effective channels for taxpayers to provide feedback and raise concerns about the tax system. This could include establishing complaint mechanisms or providing opportunities for public consultation on proposed changes to the tax system.
- 4) Implementing strong measures to prevent and address corruption and abuse of power within the tax administration. This could include establishing codes of conduct for tax officials, implementing robust internal controls, and providing training on ethics and integrity.
- 5) Promoting international cooperation and information sharing to enhance transparency and accountability in the global tax system. This could include participating in initiatives such as the OECD's Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) project or the Extractive Industries Transparency Initiative (EITI)

As we have mentioned, in an open economy, sustainable taxes can be challenging to implement due to the risk of tax leakage to other countries and not only. However, sustainable taxes should be designed to be consistent with international agreements and regulations, such as those established by the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) and the World Trade Organization (WTO).

Modern challenges in sustainable tax system in an open economy

Creating a sustainable tax system is a significant challenge that requires careful consideration of a wide range of factors. In recent years, there has been growing interest in sustainable tax policies that aim to promote environmental and social goals while also generating revenue for governments. However, implementing such policies is not always straightforward and requires addressing several modern challenges.

One of the key challenges facing sustainable tax policies is globalization. In a globalized world, corporations can easily shift profits and assets to low tax jurisdictions, reducing tax revenue for countries trying to implement sustainable tax policies. This phenomenon, known as profit shifting, is particularly prevalent in the digital economy, where companies can operate across borders without a physical presence in a given country. As a result, it can be challenging for tax authorities to capture and tax economic activity, leading to revenue losses for governments. To address this challenge, many countries have introduced measures to combat profit shifting, such as Base Erosion

and Profit Shifting (BEPS) initiative led by Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (Held, et al., 2016). The BEPS initiative aims to prevent multinational companies from shifting profits to low-tax countries and requires greater transparency and reporting of tax information. However, the effectiveness of these measures remains to be seen, and there is still significant debate over the best ways to tax multinational corporations in a globalized world.

Another challenge facing sustainable tax policies is the rise of the digital economy. The digital economy has created new challenges for tax authorities, as digital platforms often operate across multiple jurisdictions, making it difficult to determine where value is created and where taxes should be paid. In addition, the digital economy has enabled the rise of new business models that are difficult to capture within existing tax frameworks. For example, the sharing economy, which includes platforms such as Airbnb and Uber, has created new challenges for tax authorities, as these platforms operate in a grey area between personal and commercial activities. To address these challenges, many countries have introduced new tax policies specifically targeting the digital economy. For example, the European Union has proposed a Digital Services Tax (DST) that would apply to companies with digital services revenue over €750 million and EU revenue of over €50 million (Edwards, 2019). The DST aims to ensure that digital companies pay their fair share of taxes and is part of a broader effort to create a more level playing field for businesses in the digital economy.

However, the introduction of new digital taxes has been met with resistance from some quarters, with critics arguing that such taxes could stifle innovation and harm the competitiveness of digital companies. In addition, the complex nature of the digital economy makes it difficult to design effective tax policies that capture economic activity without creating unintended consequences.

Another challenge facing sustainable tax policies is political resistance. Tax policies can be controversial and often face political opposition from various stakeholders. For example, business may view sustainable taxes as an additional burden that could harm their competitiveness, while individuals may resist taxes that increase the cost of goods and services. To solve this challenge, it is important to ensure that sustainable tax policies are designed with the input of all stakeholders and that the benefits of such policies are clearly communicated. By involving stakeholders in the tax policy design process, it is possible to create policies that are more acceptable and that have a greater chance of success.

A related challenge facing sustainable tax policies is a lack of public awareness. Many people are not aware of the environmental and social costs of their activities and may not support sustainable taxes as a result. For example, some see an unnecessary burden on business and individuals, rather than as a way to reduce greenhouse gas emissions and address climate change may view a tax on carbon emissions. For addressing this challenge, it is important to educate the public about the benefits of sustainable tax policies.

A sustainable tax system in an open economy is a complex challenge, as it requires balancing the goals of promoting environmental and social sustainability with the need to remain competitive in a global market.

The function that calculates tax revenue in an open economy takes into account four main inputs: environmental and Social Goals, Economic Activity, Tax rates and International Trade (Obstfeld, et al., 2020). The goal of the tax system is to generate revenue while promoting environmental and social sustainability, but this must be balanced against the need to remain competitive in the global market.

Environmental and Social Goals refer to the desired outcomes of the tax system in terms of environmental and social sustainability. For example, a sustainable tax system might aim to reduce greenhouse gas emissions, promote renewable energy or reduce waste and pollution. These goals can be expressed as a set of targets or indicators that the tax system aims to achieve.

Economic Activity refers to the economic activities that are subject to taxation, such as income, consumption or production. The level of economic activity that is subject to taxation will depend on the design of the tax system and the specific policy goals that are being pursued.

Tax Rates refer to the rates at which economic activity is taxed. These rates can vary depending on the type of economic activity being taxed, the level of income or consumption and the specific policy goals being pursued.

International Trade refers to the fact that in an open economy, trade flows and cross-border transactions can have an impact on the effectiveness of a sustainable tax system. For example, if a country imposes a tax on carbon emissions, businesses may respond by relocating production to countries with less stringent environmental regulations, which could undermine the effectiveness of the tax. Conversely, if a country implements a sustainable tax system that includes incentives for renewable energy production, this could lead to increased exports of renewable energy technologies.

$\text{Tax Revenue} = f(\text{Environmental and Social Goals, Economic Activity, Tax Rates, International Trade})$. The function f represents the mathematical function that calculates tax revenue. The input Environmental and Social Goals refers to the desired outcomes of the tax system in terms of environmental and social sustainability, and can be expressed as a set of targets or indicators. The input Economic Activity refers to the economic activities that are subject to taxation, and the input Tax Rates refers to the rates at which economic activity is taxed. The input International Trade refers to the impact of global trade flows and cross-border transactions on the effectiveness of the tax system.

To design a sustainable tax system in an open economy, it is important to consider how each of these inputs affects the others. For example, if the tax system includes incentives for renewable energy production, this could lead to increased exports of renewable energy technologies, which would in turn affect the level of Economic Activity subject to taxation. Similarly, if tax on carbon emissions is implemented, this could affect the competitiveness of businesses in the global market, which would affect the level of International Trade.

One of the key challenges in designing a sustainable tax system in an open economy is balancing the need for revenue generation with the need to remain competitive in the global market. If the tax system imposes high taxes on businesses and individuals, this could lead to a decrease in Economic Activity, as well as a decrease in International Trade. This could in turn lead to a decrease in Tax Revenue, as well as a decrease in the effectiveness of the tax system in achieving its Environmental and Social Goals.

Participants of the process

Participants involved in the process of sustainable taxation, typically include the government, businesses, individuals, non-governmental organizations (NGOs), Academia and research institutions and international organizations. They all play a crucial role in designing, implementing and promoting sustainable taxation policies in an open economy, as well as advocating for and enforcing them.

The government plays a crucial role in promoting sustainable taxation in an open economy. According to the World Bank, (Bird & Zolt, 2012) (Oxford University Press and World Bank), the collection of taxes and fees is a key development priority as it is essential to finance investments in human capital, infrastructure and the provision of services for citizens and businesses, as well as to set the right price incentives for sustainable private-sector investment. Governments need to balance goals such as increased revenue mobilization, sustainable growth and reduced compliance costs with ensuring that the tax system is fair and equitable. Fairness considerations include the relative taxation of the poor and the rich; corporate and individual taxpayers, cities and rural areas; formal and informal sectors; labor and investment income; and older and younger generations.

In an open economy, government's main goal is to remain competitive and attract investment. In circumstances where trade and investment flow freely across borders, governments need to be mindful of the potential impact of their sustainable taxation policies on international competitiveness. Collaboration with other countries and international organizations to develop coordinated approaches to sustainable taxation is crucial. This can help to ensure that sustainable taxes are applied fairly across different countries and do not create a competitive disadvantage for any particular country.

At the same time, governments must be careful not to impose unsustainable tax burdens on businesses, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs) that may have limited resources to invest in sustainable practices (OECD, (2019), Going digital: Shaping policies, improving lives.) Governments can help to address this by providing targeted support to SMEs to help them adopt sustainable practices and technologies.

Businesses play an important role in promoting sustainable taxation in an open economy. Some of the ways in which business can contribute to a sustainable taxation system include:

- 1) Complying with tax laws and regulations: Businesses have a responsibility to comply with tax laws and regulations, including accurately reporting their income and paying the taxes, they owe.
- 2) Adopting responsible tax planning practices: Businesses can adopt responsible tax planning practices that align with their broader corporate social responsibility (CSR) goals.
- 3) Being transparent about taxes paid: Businesses can increase transparency about the taxes they pay by voluntarily disclosing information on their tax payments and tax strategies. This can help to build trust with stakeholders, including investors, customers and employees.
- 4) Supporting sustainable tax policies: Businesses can use their influence to support the development and implementation of sustainable tax policies that promote economic, social, and environmental sustainability. This could include engaging with policymakers and participating in public consultations on proposed changes to the tax system.

In a sustainable taxation in an open economy, the interpolating of individuals is important. They can contribute to sustainable development by making environmentally conscious choices, supporting sustainable businesses and advocating for sustainable taxation policies. By purchasing goods and services from sustainable businesses, individuals can help to create demand for sustainable products and encourage businesses to invest in sustainable practices. Individuals can also advocate for sustainable policies by participating in public consultations and engaging with policymakers. By expressing their support for sustainable taxation policies, individuals can help to create political momentum for change and encourage governments to prioritize sustainable development.

NGOs provide research and analysis on the environmental impact of different industries and sectors. They can use this information to identify areas where sustainable taxation policies could be most effective and advocate for their implementation. They can also provide expertise and support to governments and businesses in designing and implementing sustainable taxation policies. This can include providing technical assistance, training and other resources to help governments and businesses adopt sustainable practices.

Academia and research institutions play a critical role in evaluating the effectiveness of sustainable taxation policies over time. By conducting rigorous evaluations of the impact of sustainable taxation policies, academia and research institutions can provide policymakers with important feedback on what is working and what can be improved.

Results

Depending on the policies that are implemented, the implementation of sustainable taxes in an open economy have a range of results. Taxes on carbon emissions encourage businesses to reduce carbon footprint by investing in renewable energy sources and reducing reliance on fossil fuels. Similarly, taxes on plastic bags encourage consumers to use reusable bags instead of disposable plastic bags.

Taxes improves competitiveness. Overly complicated tax systems are associated with high levels of tax evasion, large informal sectors, more corruption and less investment.

Conclusion

As an conclusion, sustainable taxes in an open economy is crucial for promoting environmental sustainability, addressing climate change, and ensuring social equity. The goal of sustainable taxes is to internalize the external costs associated with environmental degradation and encourage sustainable behavior among individuals, households and businesses.

To successfully implement sustainable taxes in an open economy, it is essential to understand a balance between the need to promote environmental sustainability and the need to maintain economic competitiveness. This can be achieved by designing tax policies that are tailored to specific sectors and industries, taking into account the unique characteristics and circumstances of each of them.

It is also important to ensure that the revenue generated from sustainable taxes is invested in initiatives that promote sustainability.

Governments must work closely with businesses, consumers and other stakeholders to ensure that sustainable taxes are well understood, widely accepted and effectively implemented.

References

- Baldwin, R. E. (Ed.). (2019). *The Globotics Upheaval: Globalization, Robotics, and the Future of Work*. Oxford University Press
- Creutzig, F., Jochem, P., Edelenbosch, O. Y., Mattauch, L., van Vuuren, D. P., McCollum, D., ... & Minx, J. C. (2018). Towards demand-side solutions for mitigating climate change. *Nature Climate Change*, 8(4), 268–271
- Edwards, S. (2019). Capital controls: Theory and evidence. *Journal of International Money and Finance*, 91, 107–123
- European Commission. (2020). Taxation trends in the European Union: 2020 edition.
https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2020.pdf
- Feenstra, R. C., & Taylor, A. M. (2019). *International economics*. Worth Publishers

- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2016). *Global transformations: Politics, economics and culture*. Stanford University Press
- IMF. (2021). Fiscal monitor: Achieving a green recovery. IMF. (2021). Fiscal monitor: Achieving a green recovery.
<https://www.imf.org/en/Publications/PM/Issues/2021/03/24/fiscal-monitor-april-2021>
- Keen, M., & Shah, A. (2019). Rethinking fiscal policy for the 21st century. International Monetary Fund
- Obstfeld, M., Rogoff, K., & Wren-Lewis, S. (2020). *Foundations of international macroeconomics*. MIT Press
- OECD. (2019). Going digital: Shaping policies, improving lives. OECD Publishing
- OECD. (2019). Taxing Energy Use 2019: Using Taxes for Climate Action. OECD Publishing
- Stiglitz, J. E. (2018). *Globalization and its discontents revisited: Anti-globalization in the era of Trump*. WW Norton & Company
- United Nations. (2020). Sustainable Development Goals Report 2020. United Nations. (2020). Sustainable Development Goals Report 2020. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/>
- Wolf, M. (2019). *Why globalization works*. Yale University Press
- World Bank. (2019). Pricing Carbon: A Carbon Tax Handbook. World Bank Group. European Commission. (2020). Taxation trends in the European Union: 2020 edition
- World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. World Bank. (2020). World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32436>
- World Economic Forum. (2020). Resetting the Future of Work Agenda: Disruption and Renewal in a Post-COVID World.
<https://www.weforum.org/reports/resetting-the-future-of-work-agenda-disruption-and-renewal-in-a-post-covid-world>
- WTO. (2019). World Trade Report 2019: The future of services trade. World Trade Organization

KAĶIS – TIESISKĀ REGULĒJUMA IZAICINĀJUMI ŠĪ DZĪVNIEKA TIESISKĀ STATUSA NOTEIKŠANĀ

CAT – CHALLENGES OF LEGISLATION IN DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THIS ANIMAL

Inese Bāra

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

The cat is the symbol of the year 2023 according to the Chinese calendar. A cat is a multifaceted legal object and it is truly a challenge to encompass the significance and role of this animal in the social and natural environment in the legal framework.

The purpose of the study is to investigate and identify the set of legal relations involving a cat, including the peculiarities of the legal status of the cat. Thus, the issues discussed in the study touch several sub-sectors of law: animal protection and welfare; civil and environmental law etc.

The author studies the legal regulation in force in Latvia, giving historical insight into certain issues in order to trace and characterize the origin of these norms.

As a result of the research, the author concludes that despite numerous legal enactments that regulate legal relations involving cats, several important issues are yet to be regulated, e.g. property rights to cats; the legal status of stray cats and the welfare requirements of this animal. In Latvia, the damage caused by cats to the wild environment has not been sufficiently researched as yet.

The originality of the research is related to the challenge of studying the legal norms and the system of legal regulations for only one species of animal – the cat.

Kopsavilkums

2023. gada simbols pēc ķīniešu kalendāra ir kaķis. Kaķis ir daudzšķautņains tiesību objekts, kas patiesi ir izaicinājums tiesiskajā regulējumā aptvert šī dzīvnieka vietu un lomu sociālajā un dabas vidē.

Pētījuma mērķis ir izpētīt un identificēt tiesisko attiecību kopumu, kurā iesaistīts kaķis, tai skaitā kaķa tiesiskā statusa īpatnības. Tādējādi pētījumā apskatāmie jautājumi skar vairākas tiesību apakšnozares: dzīvnieku aizsardzības un labturības; civiltiesiskā un vides tiesiskā joma.

Autore pēta Latvijā spēkā esošo tiesisko regulējumu, atsevišķos jautājumos dodot arī vēsturisku ieskatu, lai raksturotu normu veidošanās izsekojamību.

Pētījuma rezultātā autore secina, ka, neskatoties uz daudzskaitlīgo tiesību aktu klāstu, kas regulē tiesiskās attiecības, kurās iesaistīts kaķis, tomēr nav noregulēti vairāki nozīmīgi jautājumi, piemēram, īpašuma tiesības uz kaķi; bezsaimnieka kaķa juridiskais statuss un šī dzīvnieka labturības prasības. Latvijā nepietiekami novērtēts kaķa radītais kaitējums savvaļas videi.

Pētījuma oriģinalitāte saistīta ar izaicinājumu pētīt tiesību normu un tiesiskā regulējuma sistēmu tikai uz vienu dzīvnieka sugu – kaķi.

Atslēgas vārdi: mājas (istabas) dzīvnieks, kaķis, bezsaimnieka dzīvnieks, sterilizēts bezsaimnieka kaķis, dzīvnieku aizsardzība, dzīvnieku labturība

Ievads

2023. gada simbols pēc kīniešu kalendāra ir kaķis. Kā pamatoti norāda dzīvnieku izturēšanās salīdzināmās pētniecības nodibinātājs K. Lorencs: neviens dzīvnieks gadsimtiem ilgajā saskarsmē ar cilvēku nav mainījies tik maz kā kaķis.¹ Kaķis ir viens no interesantākajiem dzīvniekiem arī tiesību nozarē – daudzšķautņains tiesību objekts, ko ir vērts izpētīt.

Tiesiskās attiecības rodas gan no dzīvnieka piederības cilvēkam, gan no dzīvnieka izmantošanas veida, gan arī no dzīvnieka aizsardzības nepieciešamības. Mājas kaķis ir domesticēta suga, īpašuma priekšmets. Tai pat laikā tā ir dzīva būtne, kas spēj patstāvīgi pastāvēt, pārvietoties, ietekmēt vidi ap sevi.

Pētījuma jautājums: vai Latvijā spēkā esošais tiesiskais regulējums aptver visus aspektus šī dzīvnieka tiesiskā statusa noregulējuma jomā. Pētījuma mērķis ir izpētīt un identificēt tiesisko attiecību kopumu, kurā iesaistīts kaķis. Mērķa sasniegšanai autore izvirza šādus uzdevumus: analizēt tiesību aktus, kas regulē tiesiskās attiecības, kurās iesaistīti kaķi; pētīt vienas konkrētas dzīvnieku sugars – kaķa – tiesiskā regulējuma sistēmu; izvērtēt tiesiskā regulējuma pietiekamību tiesisko attiecību, kurās iesaistīts kaķis, noregulējumā.

Tūkstošiem gadu ilgā cilvēka un kaķa līdzāspastāvēšana ir radījusi noteiktu sabiedrisko attiecību jomu, kā arī ir veicinājusi tiesiskā regulējuma attīstību šo attiecību noregulējumam. Sabiedriskās attiecības, kuras attīstījušās tiktāl, ka tām nepieciešams normatīvs regulējums, rada pieprasījumu pēc tiesību normu – uzvedības noteikumu – radīšanas.

Kaķis dzīvnieku aizsardzības un labturības tiesiskajā regulējumā

Dzīvnieku aizsardzības un labturības tiesiskajā regulējumā nozīmīgākais normatīvais akts Latvijā ir *Dzīvnieku aizsardzības likums (DzAL)* un tam pakārtotie tiesību akti. Attiecībā uz kaķa tiesisko regulējumu minami MK noteikumi, kas regulē: labturības prasības kaķa turēšanai²; kaķa pārvadāšanu³; klaiņojošu un bezsaimnieka kaķu izķeršanu⁴; kaķu turēšanu dzīvnieku patversmēs⁵. *DzAL* nosaka vispārējus principus dzīvnieku, t.sk. kaķu uzturēšanai: dzīvnieka iedalījumu pēc

¹ Lorencs, K. (1976). Cilvēks atklāj suni. Zinātnē: Rīga, 8. lpp.

² MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 "Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai"

³ MK 18.06.2013. noteikumi Nr. 322 "Dzīvnieku pārvadāšanas noteikumi". Attiecīnāmi uz dzīvu mugurkaulnieku pārvadāšanu, labturības prasībām pārvadāšanas laikā (1.1. punkts); obligāts dokuments, pārvadājot mājas (istabas) dzīvnieku (5. punkts); sabiedriskajā transportā dzīvnieks ievietots piemērotā somā, konteinerī vai būrī (7.2. punkts).

⁴ MK 02.10.2012. noteikumi Nr. 678 "Klaiņojošu suņu un kaķu izķeršanas prasības". Regulē prasības, kādas izvirzāmas dzīvnieku kērājiem. Attiecībā uz kaķiem izdalīti bezsaimnieka kaķi, kurus nogādā nevis uz dzīvnieku patversmi, bet pie praktizējoša veterinārārsta, bet pēc sterilizācijas atpakaļ noķeršanas vietā (20., 21. punkts).

⁵ MK 16.05.2006. noteikumi Nr. 407 "Noteikumi par dzīvnieku labturības prasībām dzīvnieku patversmēs un dzīvnieku viesnīcās, kārtību, kādā dzīvnieku nodod dzīvnieku patversmē vai dzīvnieku viesnīcā, kā arī dzīvnieku patversmju un dzīvnieku viesnīcu reģistrācijas kārtību". Nosaka gan vispārējās labturības normas, gan īpašās prasības kaķu turēšanai dzīvnieku patversmēs un viesnīcās (VI nodaļa).

izmantošanas veida; dzīvnieka īpašnieka pienākumus; aizliegtās darbības, kas kvalificējamas kā cietsirdīga izturēšanās pret dzīvnieku (piemēram, nepamatota nogalināšana; dzīvnieka sakroplošana, mocīšana un spīdzināšana; dzīvnieka atstāšana bez aprūpes vai bezpalīdzīgā stāvoklī u.c.). Kākis šajā likumā minēts saistībā ar šī dzīvnieka sterilizāciju, apzīmēšanu⁶; sterilizēta kaķa izdalīšanu no klaiņojošo dzīvnieku jēdziena⁷; sterilizētu bezsaimnieka kaķu regulējumu deleģējot pašvaldībām to saistošos noteikumos⁸; iekļaujot kaķi to dzīvnieku sugu sarakstā, kurus atļauts izmantot procedūrās, ja dzīvnieki audzēti izmēģinājumu dzīvnieku audzēšanas uzņēmumā⁹.

Veterinārmedicīnas likums (VetML) nosaka prasības infekciju slimību apkarošanai (kākiem noteikta obligāta profilaktiskā vakcinācija pret trakumsērgu¹⁰); dzīvnieka identifikācijas dokumentam (mājas (istabas) dzīvnieka pase¹¹); dzīvnieka izskatu pārveidojošu vai citu neārstniecisku operāciju veikšanu tikai izņēmuma gadījumos (attiecībā uz kaķiem – to vairošanās funkciju pārtraukšanai)¹²; PVD kompetenci normatīvo aktu prasību ievērošanas kontrolē¹³; veterinārāstu kompetenci¹⁴ (t.sk. apzīmēt dzīvnieku ar mikroshēmu, reģistrēt, izsniegt mājas (istabas) dzīvnieka pasi vai vakcinācijas apliecību). Uz *VetML* deleģējuma pamata izdotie MK noteikumi Nr. 359¹⁵ nosaka tikai trīs sugu dzīvnieku apzīmēšanas un reģistrēšanas kārtību – tie ir: suņi, kaķi un mājas (istabas) seski.

Šķirnes kaķiem ciltsdarba un dzīvnieku audzēšanas normas noteiktas Dzīvnieku audzēšanas un ciltsdarba likumā un šī likuma deleģētos MK noteikumos¹⁶, kas regulē ciltsdarbu (ciltsgāmatas kārtošana, ciltsrakstu izsniegšana, audzēšanas programma u.c.). Arī ciltsdarba normas attiecināmas tikai uz trim mājas (istabas) dzīvnieku sugām: suņiem, kaķiem un mājas (istabas) seskiem¹⁷.

Dzīvnieku aizsardzības un labturības tiesību apakšnozare ir salīdzinoši jauna nozare, kuras attīstību ietekmē sabiedriskās domas maiņas par dzīvnieku kā dzīvu būtni un tā aizsardzības nepieciešamību. Vēsturiski dzīvnieka iekļaušana tiesību normās bijusi saistīta ar dzīvnieka derīgo īpašību novērtēšanu. Tā senie ēģiptieši, jo viedi novērtējuši kaķu nozīmi, nēma tos likuma aizsardzībā [...] viņi noteica nāves sodu par šo dzīvnieku nogalināšanu¹⁸. Šis norāda uz dzīvnieku aizsardzības mērķu transformāciju. Vēsturiski dzīvnieka aizsardzības iemesls bijusi šī dzīvnieka vērtība cilvēkam – attieksme pret dzīvnieku un tā aizsardzības prasība balstīta uz cilvēka izdzīvošanas nepieciešamību. Senajiem ēģiptiešiem kākis bija efektīvākais līdzeklis labības krājumu

⁶ DzAL 5. panta otrās daļas 9. punkts

⁷ DzAL 8. panta pirmā daļa

⁸ DzAL 8. panta ceturtā daļa

⁹ DzAL pielikums, 9. punkts

¹⁰ VetML 59. panta¹⁴. punkts.

¹¹ VetML 1. panta 19. punkts: mājas (istabas) dzīvnieka pase — lolojumdzīvnieka identifikācijas dokuments, kas sagatavots atbilstoši Komisijas 2013. gada 28. jūnija īstenošanas regulas (ES) Nr. 577/2013 par identifikācijas dokumentu paraugiem sunu, kaķu un mājas sesku nekomerciālai pārvietošanai, teritoriju un trešo valstu saraksta izveidošanu un par deklarāciju formas, izkārtojuma un valodas prasībām atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes regulā (ES) Nr. 576/2013 paredzētajiem konkrētiem nosacījumiem 3. panta 1. punkta prasībām

¹² VetML 57.¹ pants (57.¹ panta otrās daļas 4. punkts)

¹³ VetML 8. pants

¹⁴ VetML 21. panta ceturtā, piektā, seštā daļa; X nodaļa

¹⁵ MK 21.06.2022. noteikumi Nr. 359 "Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas kārtība"

¹⁶ MK 08.01.2019. noteikumi Nr. 10 "Šķirnes mājas (istabas) dzīvnieku audzētāju organizācijas reģistrēšanas un atzišanas kārtība, kā arī šķirnes mājas (istabas) dzīvnieku ciltsgāmatas kārtošanas, ciltsrakstu izsniegšanas un audzēšanas programmas apstiprināšanas kārtība"

¹⁷ Dzīvnieku audzēšanas un ciltsdarba likuma 1. panta pirmās daļas 5. punkts

¹⁸ Lorencs, K. (1976). Cilvēks atklāj suni. Izdevniecība "Zinātne", Rīga, 22. lpp.

nosargāšanai pret grauzējiem, kas tiešā nozīmē ietekmēja cilvēku izdzīvošanai tik nozīmīgo pārtikas krājumu veidošanu. 19. gs. otrajā pusē aizsākās cits dzīvnieku aizsardzības virziens – dzīvnieks tiek aizsargāts kā vērtība pati par sevi un attieksme pret to balstīta uz cilvēka morālo pienākumu rūpēties par visām dzīvām radībām. Tas tieši noteikts arī *DzAL* preambulā kā 1) cilvēces ētiskais pienākums nodrošināt visu sugu dzīvnieku labturību un aizsardzību, jo katrs īpatnis pats par sevi ir vērtība, un 2) cilvēkam ir morāls pienākums cienīt jebkuru radību, izturēties pret dzīvniekiem ar iejūtīgu sapratni un tos aizsargāt.

No dzīvnieku aizsardzības un labturības tiesiskā regulējuma satura kaķis reglamentēts kā mājas (istabas) dzīvnieks un kā bezsaimnieka dzīvnieks.

Kaķis – mājas (istabas) dzīvnieks

Atbilstoši *DzAL* 3. panta iedalījumam pēc dzīvnieku faktiskā stāvokļa kaķis ir nebrīvē audzēts dzīvnieks un pēc izmantošanas veida var būt: mājas (istabas) dzīvnieks, atrakciju dzīvnieks un izmēģinājumu dzīvnieks¹⁹. Šajā apakšnodaļā tiks skatīts primārais kaķa izmantošanas veids – mājas (istabas) dzīvnieks – kā izmantošanas nolūks likumā nosaukts: turēt cilvēka priekam²⁰. Pirms *DzAL* spēkā stāšanās iepriekšējie tiesību akti dzīvniekus dalīja produktīvos un neproduktīvos, tā līdz 1995. gadam kaķu turēšanu reglamentēja “Noteikumi neproduktīvo mājdzīvnieku turēšanai LPSR”²¹, kuri zaudēja spēku ar Suņu un kaķu turēšanas noteikumu²² pieņemšanu.

Mājas (istabas) dzīvnieka jēdzienu skaidro gan *DzAL*, gan Eiropas konvencija par mājas (istabas) dzīvnieku aizsardzību (Konvencija). Konvencijā ar mājas (istabas) dzīvnieku saprotams “jebkurš dzīvnieks, kas tiek turēts vai ir paredzēts turēšanai cilvēka mājsaimniecībā viņa priekam un sabiedrībai”²³, kas plašāk izskaidrots Konvencijas paskaidrojuma ziņojumā, norādot, ka definīcija “mājas (istabas) dzīvnieks” ietver: a) dzīvniekus, kas ir kompanjona attiecībā ar cilvēku un jo īpaši kas dzīvo cilvēka mājsaimniecībā; b) dzīvniekus, kas ir paredzēti šādam nolūkam; dzīvniekus, kas tiek turēti, lai šim nolūkam audzētu dzīvniekus; d) kļaiņojošus dzīvniekus un no kļaiņojošiem dzīvniekiem dzimušus pirmās paaudzes dzīvniekus²⁴.

Latvijas tiesību aktos netiek lietots domestikācijas kritērijs – ņemot vērā, ka kaķis var būt gan savvaļas sugas dzīvnieks, gan pieradināts (domesticēts) dzīvnieks, šis, autoresprāt, ir būtisks tiesiskā regulējuma trūkums. Dzīvnieku domestikācija cieši saistīta ar dzīvnieka labturību (gan fizioloģiskām, gan zoopsiholoģiskām dzīvnieka vajadzībām) – turēt savā mājsaimniecībā savam priekam būtu pieļaujams tikai tādus dzīvniekus, kuriem šāda dzīve nebrīvē un cilvēka tuvumā nerada stresu un ciešanas – tātad domesticētus, dzīvei līdzās cilvēkam piemērotus dzīvniekus.

Kā mājas (istabas) dzīvnieks kaķis tiesiskajā regulējumā skatāms gan no sugas, gan no šķirnes viedokļa. Kā sugai – kaķis – šim dzīvniekam noteiktas labturības prasības²⁵, kas jāievēro personai,

¹⁹ *DzAL* 3. panta pirmās daļas 2. punkts un 3. panta trešās daļas 2. punkts

²⁰ *DzAL* 1. panta 14. punkts

²¹ Apstiprināti ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1983. gada 28. jūlija lēmumu Nr. 440, *Rīgas Balss*, 1984. g. 15. martā, 7. lpp. Nav spēkā

²² MK 1995. gada 3. oktobra noteikumi Nr. 291 “Suņu un kaķu turēšanas noteikumi” Nav spēkā

²³ Eiropas Konvencija par mājas (istabas) dzīvnieku aizsardzību, 1. pants 1. punkts

²⁴ “Explanatory Report to the European Convention for the Protection of Pet Animals” 15. punkts, Strasbourg, 13.XI 1987, <https://rm.coe.int/16800ca43a>

²⁵ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai”

kas ir kaķa īpašnieks vai turētājs. Savukārt ciltsdarba veikšanu –, t.i., šķirnes kaķu vairošanu – nosaka *Dzīvnieku audzēšanas un ciltsdarba likums*.

Normatīvajos aktos lielākoties kaķa tiesiskais režīms noteikts kopā ar suņa un mājas (istabas) seska tiesisko režīmu. Šīs trīs sugas ir plēsēju kārtas dzīvnieki, kuriem nosakāmas profilaktiskās prasības trakumsērgas risku novēršanai.

Īpašās prasības kaķa turēšanai noteiktas gan MK noteikumos Nr. 266 (vispārējās turēšanas prasības), gan MK noteikumos Nr. 407 (kaķa turēšana dzīvnieku patversmē un viesnīcā). Pie vispārējām kaķa turēšanas prasībām minamas: kaķa atsavināšanas vecums – ne agrāk kā 10 nedēļas pēc tā dzimšanas; nosacījumi dzīvnieka turēšanai ārpus tā īpašnieka teritorijas: kaķim jābūt vecākam par sešiem mēnešiem un jābūt sterilizētam. Kā kaķa labturības prasības noteiktas: vienmēr brīvi pieejams svaigs ūdens, pilnvērtīga barība, kā arī slēgtā telpā turētiem kaķiem – kaķa tualete, kontakts ar cilvēku vismaz reizi divās dienās un uzturēšanās platība ne mazāka par 5 m²; gada laikā ne vairāk kā viens mazuļu metiens; aizliegta tirdzniecība un dalība izstādēs ar kaķenēm zīdišanas laikā un kaķenēm, kurām grūsnības laiks pārsniedz 30 dienas; izstādēs būru platība atbilst kaķu fizioloģiskajām un etoloģiskajām vajadzībām, tā trīs sienas aprīkotas ar izolējošiem aizkariem, un būra grīda klāta ar segumu, būrī pastāvīgi atrodas trauks ar dzeramo ūdeni, un kaķa īpašnieks vai turētājs periodiski būrī ievieto trauku dzīvnieka dabisko vajadzību nokārtošanai²⁶.

Dzīvnieku patversmēs prasības kaķu turēšanai attiecināmas uz specifisko turēšanas veidu: pagaidu turēšanas vieta; daudz dzīvnieku, mainīga dzīvnieku aprite; dzīvnieku un cilvēku drošība; infekciju risku novēršana u.tml. MK noteikumos Nr. 407 paredzētas speciālas turēšanas prasības: vismaz viens kopējs uz 30 kaķiem; kaķi drīkst turēt tikai telpā, ja kaķi tiek turēti individuālos sprostos, tiem noteikti izmēri, minimālās prasības noteiktas arī telpām, kurās tur kaķus; kaķu pastaigu laukumi norobežoti; īpašās prasības – kaķim jānodrošina piemēroti priekšmeti nagu asināšanai un kaķu tualeti jātīra vismaz reizi dienā²⁷. Uz visiem dzīvniekiem (t.sk. kaķiem) attiecināmas dzīvnieku izvietošanas prasības dzīvnieku patversmē, proti, atsevišķi izvieto dažādu sugu un psiholoģiski nesaderīgus dzīvniekus; dzīvnieku mazuļus un pieaugušu dzīvniekus; sieviešu un vīriešu kārtas dzīvniekus, ja tie nav sterilizēti; barojošās mātes ar viņu mazuļiem u.c.²⁸, lai nepielāautu dzīvnieku savainošanos, uzbrukumus, kā arī maksimāli mazinātu dzīvniekiem stresu no uzturēšanās dzīvnieku patversmē.

Kā nozīmīgs dzīvnieku turēšanas un labturības kontroles mehānisms ir dzīvnieku reģistrācija. Attiecībā uz kaķiem tā Latvijā nav noteikta kā obligāta. MK noteikumi Nr. 359 paredz, ka kaķi var reģistrēt vienotā valsts datubāzē – Lauksaimniecības datu centrā – ja kaķis ir apzīmēts ar mikroshēmu²⁹. Nemot vērā lielo bezsaimnieka kaķu skaitu mūsu valstī, būtu apsverama iespēja noteikt obligātu apzīmēšanu un reģistrēšanu kaķiem – tādējādi veidojot efektīvu kaķu populācijas uzraudzības un kontroles sistēmu.

²⁶ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 "Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai". 20.1., 21., 22., 23., 33.¹ 4., 35.5., 35.6., 42.2., 42.3., 46. punkts

²⁷ MK 16.05.2006. noteikumi Nr. 407 "Noteikumi par dzīvnieku labturības prasībām dzīvnieku patversmēs un dzīvnieku viesnīcās, kārtību, kādā dzīvnieku nodod dzīvnieku patversmē vai dzīvnieku viesnīcā, kā arī dzīvnieku patversmju un dzīvnieku viesnīcu reģistrācijas kārtību", 8.4. punkts, VII nodaļa (47.-52. punkts)

²⁸ MK 16.05.2006. noteikumi Nr. 407 "Noteikumi par dzīvnieku labturības prasībām dzīvnieku patversmēs un dzīvnieku viesnīcās, kārtību, kādā dzīvnieku nodod dzīvnieku patversmē vai dzīvnieku viesnīcā, kā arī dzīvnieku patversmju un dzīvnieku viesnīcu reģistrācijas kārtību", 27. punkts

²⁹ MK 21.06.2022. noteikumi Nr. 359 "Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas kārtība" 3.2. punkts

Kākis – bezsaimnieka dzīvnieks

Spēkā esošās tiesību normas par bezsaimnieka dzīvniekiem attiecināmas uz bezsaimnieka sterilizētiem kaķiem, kas uzturas pilsētā vai lauku apdzīvotā vietā dzīvojamo māju tuvumā. Šādu secinājumu autore izdara pēc *DzAL* 8. panta pirmās daļas normas, ka “par klaiņojošu dzīvnieku nav uzskatāms sterilizēts kaķis, kas uzturas pilsētā vai lauku apdzīvotā vietā dzīvojamo māju tuvumā”, kas skatāma kopsakarā ar šī paša panta ceturto daļu: “Vietējā pašvaldība var atļaut pilsētā vai lauku apdzīvotā vietā dzīvojamo māju tuvumā turēt sterilizētu bezsaimnieka kaķi.” Šī ir vienīgā norma *DzAL*, kurā vienkopus ir visi trīs vārdi: “sterilizēts bezsaimnieka kaķis”, vienīgā norma šajā likumā par bezsaimnieka dzīvnieku. Tālāku regulējumu *DzAL* deleģē uz pašvaldību saistošajiem noteikumiem.

Tikai 2010. gadā pirmo reizi Latvijas tiesību aktos nostiprināts jēdziens “bezsaimnieka kaķis” – tas izdarīts ar grozījumiem *DzAL*³⁰, papildinot likuma 8. pantu ar ceturto daļu. Šobrīd spēkā esošais regulējums paredz divus jēdzienus: bezīpašnieka dzīvnieks (CL) un bezsaimnieka dzīvnieks (*DzAL*). Tā, piemēram, CL 934. pantā noteikts, ka “mājas kustoņi nav uzskatāmi par bezīpašnieka kustoniem pat arī tad, ja tie aizbēg vai nomaldās”. Attiecīgi pieņemams, ka šie jēdzieni nav sinonīmi, jo *CL* ar bezīpašnieka dzīvniekiem saprotami savvaļas dzīvnieki savvaļas apstākļos.

Gan bezsaimnieka dzīvnieka faktiskais stāvoklis, gan tiesiskā regulējuma nepilnības rada problēmas izpratnē, kas īsti ir bezsaimnieka dzīvnieki. Apskatot šī jēdziena anglikāns versijas, autore konstatē, ka ir visai plaša sinonīmu daudzveidība šāda veida kaķu apzīmējumam: *stray cat, feral cat, homeless cat, abandoned cat, street cat, ownerless cat* (klaiņojošs, savvaļas, bezpajumtes, pamests, ielas, bezīpašnieka). Izņemot “savvaļas kaķis”³¹, visos pārējos gadījumos jāatzīst, ka visi šie jēdzieni var tikt attiecināti uz bezsaimnieka kaķi. Autores uzmanības lokā bijušas arī versijas par sugu simbiozi³² pilsētvīdē, bet tā kā tas ir vairāk bioloģisks jēdziens, autore to neattiecina uz bezsaimnieka kaķu un cilvēku kopā pastāvēšanu šādā izpratnē.

Bezsaimnieka kaķu populācijas kontroles juridiskās nepilnības saistāmas ar tiesiskā regulējuma nepilnībām bezsaimnieka kaķa tiesiskās aizsardzības nodrošināšanai un sabiedrības attieksmes maiņai pret šiem dzīvniekiem. Latvijas Republikas tiesību akti attiecībā uz bezsaimnieka kaķiem regulē sekojošo:

- sterilizēts kaķis, kas uzturas pilsētā vai lauku apdzīvotā vietā dzīvojamo māju tuvumā – saimnieka vai bezsaimnieka – nav uzskatāms par klaiņojošu dzīvnieku³³;
- sterilizētam bezsaimnieka kaķim ir jābūt apzīmētam³⁴ – galvenokārt tiek izmantota tāda apzīmēšanas metode kā kreisās auss galīna nogriešana, kas ir vizuāla pazīme, ka kaķis ir sterilizēts;
- bezsaimnieka kaķu tiesiskais regulējums deleģēts uz pašvaldību saistošajiem noteikumiem³⁵;
- pašvaldību saistošajos noteikumos iekļautās prasības satur šādus noteikumus: ir jāsaņem nekustamā īpašuma koplietošanas telpu daļas, kurā paredzēts kaķus izmitināt, īpašnieku un

³⁰ Grozījumi Dzīvnieku aizsardzības likumā, 9. pants, pieņemti 31.03.2010., stājas spēkā 04.05.2010.

³¹ Autore nevar piekrist šādam jēdziena lietojumam attiecībā uz mājas kaķi, jo kā domesticēta suga tas nevar tikt uzskatīts par savvaļas kaķi tikai tādēļ, ka ir dzīmis un/vai dzīvo savvaļas apstākļos. Tā kā pastāv arī savvaļas sugu kaķi (Latvijas dabā tādu nav), autore šos jēdzienus nodala

³² Simbioze [gr. Symbiosis – kopdzīve] – dažādu sugu organismu ilgstoša kopdzīve, kurā vienam no otra ir kāds labums // Svešvārdu vārdnīca, Izlabots un papildināts otrs izdevums, Izdevniecība “Liesma”, Rīga, 1978, 654. lpp.

³³ *DzAL* 8. panta pirmās daļas otrs teikums

³⁴ *DzAL* 8. panta ceturtā daļa

³⁵ Saskaņā ar *DzAL* 8. panta ceturto daļu

- apsaimniekotāja rakstiska atļauja; ir jānodrošina: 1) kaķu labturība un apzīmēšana; 2) barošanas vietas sakopšana un 3) ka kaķi netraucē apkārtējo īpašumu īpašniekus;
- bezsaimnieka kaķi dzīvnieku kērājs nogādā pie praktizējoša veterinārārsta un pēc kaķa sterilizācijas to nogādā atpakaļ vietā, kur kaķis noķerts³⁶.

Raksturojot bezsaimnieka kaķa jēdzienu problēmu, autore saskata neskaidrību bezsaimnieka sterilizēta kaķa nošķiršanā no īpašnieka sterilizēta kaķa un/vai no kļaiņojoša kaķa. Saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 266³⁷ kaķis var brīvi uzturēties ārpus īpašnieka teritorijas, ja tas ir vecāks par sešiem mēnešiem un ir sterilizēts – tas nozīmē, ka dzīvojamo māju tuvumā vienlaikus var atrasties gan īpašnieka, gan bezsaimnieka kaķi. Bezsaimnieka kaķu atpazīšanas zīme ir nogriezts kreisās auss galīņš, kas būtu vizuālās atpazīstamības pazīme pie nosacījuma, ja tiešām visi bezsaimnieka kaķi šādi tiktu apzīmēti. Auss griešanu var uzskatīt par kroplojošu un neizmantot 100 % gadījumu, sterilizējot bezsaimnieka kaķus, kā arī tas nav vienīgais apzīmēšanas veids (var izmantot tetovējumu, apzīmēt ar mikroshēmu, kāds var interpretēt, ka kakla siksniņa kaķim arī ir apzīmēšanas metode). Neesot citām juridiski nostiprinātām pazīmēm, nepastāvot viennozīmīgi skaidram definējumam, bezsaimnieka kaķa jēdziens ir brīvi interpretējams un nesaprotams.

Juridiskā statusa nenoteiktība rada problēmu, ka bezsaimnieka kaķim nav piederības, bet personām (gan valsts, gan pašvaldību iestādēm, gan kaķu aprūpētājiem, gan sabiedrībai kopumā) nav juridiskas skaidrības par atbildību, pienākumiem, izdevumiem, kas rodas ar šo kaķu uzturēšanu. Piemēram, vadoties pēc Eiropas konvencijas par mājas (istabas) dzīvnieku aizsardzību 4. panta, atbildīgā persona ir ikviена persona, kas tur mājas (istabas) dzīvnieku vai ir piekritusi par to rūpēties. Rūpes par dzīvnieku pēc CL arī uzskatāmas kā gribas izteikums ar konkludentām darbībām. Tomēr jāvērtē arī iemesli, kādēļ persona rūpējas par bezsaimnieka dzīvnieku – fiziska persona aiz žēlsirdības vai citiem emocionāliem iemesliem; dzīvnieku aizsardzības organizācija, pamatojoties uz dzīvnieku aizsardzības principiem – kas nebūs klasiskais piemērs par gribas izteikumu ņemt īpašumā to, par ko rūpējas.

Lai definētu jēdzienu “bezsaimnieka kaķis” – svarīgi ņemt vērā pamatpazīmes: 1) dzīviekiem nav īpašnieka; 2) aprūpi par dzīvnieku uzņēmusies kāda persona vai dzīvnieku aizsardzības organizācija; 3) dzīvnieks atrodas savvaļas apstākļos. Autores piedāvātā definīcija: bezsaimnieka kaķis – sterilizēts kaķis, kam nav īpašnieka un kas uzturas pilsētā vai lauku apdzīvotā vietā dzīvojamo māju tuvumā, kur tam tiek nodrošinātas minimālās labturības prasības (pieejami: barība, ūdens, pajumte). Piemēram, *Animal Law Resource Center* definīcijā savvaļas kaķis ir nedomesticēts kaķis, kas dzīvo āra apstākļos parasti kolonijās kopā ar citiem kaķiem noteiktā teritorijā, kur tiem pieejama barība un pajumte³⁸. Tā kā Latvijas normatīvajos aktos nav domestikācijas jēdziena, to pārņemt tikai uz bezsaimnieka kaķu definīciju nebūtu pamata, savukārt galvenās pazīmes ir jau arī autores piedāvātajā definējumā: teritorijas apzīmējums un minimālo labturības prasību nodrošinājums.

Atbildības jautājumu par bezsaimnieka kaķiem savās pašvaldībās ir noregulējušas Valmieras un Jelgavas pašvaldības. Tā Valmieras novadā noteikts, ka: “Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas vai zemes vienības, kurā tiek barots bezsaimnieka mājas dzīvnieks, īpašnieks vai tā pilnvarotā persona īpašuma robežās ir atbildīgs savā apsaimniekotajā teritorijā par normatīvo aktu ievērošanu

³⁶ MK 02.10.2012. noteikumu Nr. 678 “Kļaiņojošu suņu un kaķu izķeršanas prasības” 20. un 21. punkts

³⁷ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai” 21. punkts

³⁸ “Feral Cats: Regulation of free-roaming cats”, Model Laws, Sec. 1. Definitions // <http://www.animallaw.com/Model-Law-TNR.cfm>

attiecībā uz bezsaimnieka mājas dzīvnieku turēšanu un labturību, tai skaitā nodrošinot šādu dzīvnieku sterilizāciju, vakcināciju pret trakumsērgu un veterinārmedicīnisko aprūpi”³⁹, bet Jelgavas pilsētā: “Bezsaimnieka sterilizētu kaķi atļauts izmitināt daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašnieku kopīpašumā esošajā vai nomātajā zemes gabalā saskaņā ar dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu, norādot atbildīgo personu, kura nodrošinās kaķa aprūpi un labturību atbilstoši normatīvo aktu prasībām.”⁴⁰ Šāds risinājums, autoresprāt, ir pieņemams – tas atrisina atbildības jautājumu, bet neuzliek piespiedu kārtā uzņemties īpašnieka statusu šiem dzīvniekiem.

Kākis civiltiesiskajā regulējumā

Saskaņā ar *Civillikumu* (CL) kaķis kā visi dzīvnieki ir īpašuma priekšmets – lieta, tiesību objekts. Šīs nodaļas ievadā būtiski ir minēt sabiedriskās domas maiņu, ka dzīvnieki kā dzīvas, just spējīgas būtnes būtu izdalāmi no lietu kategorijas un tām būtu piešķirams cits juridisks statuss, kas vairāk vērstas uz šo “dzīvo lietu” aizsardzību. Arī Latvijā jau aktīvi norit diskusijas par nepieciešamību mainīt civiltiesiskās normas par dzīvniekiem kā par dzīvām būtnēm. Dzīvnieki no lietu statusa jau izdalīti tādās Eiropas valstīs kā: Austrija (1988)⁴¹; Vācija (1990)⁴²; Šveice (2002)⁴³; Čehija (2014)⁴⁴; Francija (2015)⁴⁵ u.c. Šīs izmaiņas likumos gan nemaina to, ka dzīvnieks ir un paliek tiesību objekts. Redakcionālās civiltiesiskā statusa izmaiņas neapvelta dzīvieku ar patstāvīgām tiesībām, pienākumiem un atbildību. Tā Francijas *Civilkodeksa* 515-14. pantā noteikts: “Ievērojot likumus, kas tos aizsargā, uz dzīvniekiem attiecas īpašuma režīms”⁴⁶

Diskusijas par civiltiesiskā statusa maiņu dzīvniekiem jo īpaši aktuālas ir attiecībā uz zīdītājiem, kas ir arī kaķi. Attiecībā uz kaķiem papildu pazīme ir cilvēka emocionālā saikne ar šo dzīvnieku. Mājas (istabas) dzīvnieka, jo īpaši suņa un kaķa turēšana saistīta arī ar ļoti ciešu cilvēka emocionālo sasaisti ar šo dzīvnieku, kam raksturīga dzīvnieku antropomorfizācija, ko pētījis Dr. phil. A. Svece, norādot uz to kā “cilvēku īpašību nepamatotu jeb nepietiekami pamatotu piedēvēšanu dzīvniekiem”⁴⁷. Tieši par suņiem un kaķiem aizvien biežāk tiek lietots apzīmējums, ka tie ir ģimenes locekļi – 2022. gada pētījuma rezultāti apstiprina: vairāk nekā 90 % dzīvnieku īpašnieku savus mīldzīvniekus (t.i., mājas (istabas) dzīvieku) sajūt kā ģimenes locekļus⁴⁸.

³⁹ Valmieras novada pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 38 “Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas, turēšanas un izķeršanas kārtība Valmieras novadā” 9. punkts

⁴⁰ Jelgavas pilsētas pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 16–12 “Par mādzīvnieku turēšanu Jelgavas pilsētā” 6. punkts

⁴¹ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), § 285a, JGS Nr. 946, vom 1. Juni 1811, Fassung vom 30.09.2022. Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>

⁴² Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), Abschnitt 2, § 90a, § 903, Ausfertigungsdatum: 18.08.1896, zuletzt geändert durch Art. 2 G v. 21.12.2021 | 5252. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>

⁴³ Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907, Art. 641a, Eingefügt durch Ziff. I des BG vom 4. Okt. 2002 (Grundsatzartikel Tiere), in Kraft seit 1. April 2003. Pieejams: http://www.gesetze.ch/sr/210/210_076.htm#2

⁴⁴ Čehija, Civilkodex: Zákon občanský zákoník, § 494, Zákon č. 89/2012 Sb., Částka: 33/2012. Platnost od: 22.03.2012. Účinnost od: 01.01.2014. Pieejams: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

⁴⁵ Francija: Code civil, Article 515-14, Version en vigueur depuis le 18 février 2015. Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2022-09-28/

⁴⁶ Bāra (2023). Dzīvnieka statusa ietekme uz tiesisko regulējumu. *Jurista Vārds*, 21.03.2023., Nr. 12 (1278), 20. lpp.

⁴⁷ Svece, Artis “Dzīvnieku ētiskais statuss un antropomorfizācijas problēma”, prom.darbs filozofijas nozarē, ētikas apakšnozarē; Darba vadītāja: Prof. Māra Rubene, 2015, Rīga, LU Vēstures un filozofijas fakultāte // iegūts 01.02.2019 no: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31318>; https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31318/298-51283-Svece_Artis_as09003.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 184. lpp.

⁴⁸ William R. Nugent, Linda Daugherty, A Measurement Equivalence Study of the Family Bondedness Scale: Measurement Equivalence Between Cat and Dog Owners, 11 January 2022, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2021.812922/full>

Ja *DzAL* izpratnē kaķis ir mājas (istabas) dzīvnieks, tad *CL* lietots jēdziens – mājas kustoņi, un šajā likumā regulēts gan valdījums, gan īpašums – to iegūšana un izbeigšanās. Kā iepriekš minēts, kaķis nav uzskatāms par bezīpašnieka dzīvnieku, kaķa pieguvējs neiegūst īpašuma tiesību uz kaķi. Īpašuma tiesība uz kaķi izbeidzas vispārējā kārtībā⁴⁹: 1) ar īpašnieka gribu (kad tas kaķi pametis, nenododams citam, vai atdevis citam); 2) bez īpašnieka gribas (kad kaķis iet bojā, kaķa konfiskācijas gadījumā u.c.). Atšķirībā no īpašuma tiesības valdījums izbeidzas, kad kaķis nomaldījies un vairs neatgriežas⁵⁰.

CL kaķa civiltiesiskajā regulējumā ir vispārējs tiesību akts, speciālais tiesību akts ir *DzAL*, kura 5. panta pirmā daļa nosaka: dzīvnieka īpašiekam ir *Civillikumā* noteiktā vara pār dzīvnieku, izņemot šajā likumā un citos normatīvajos aktos noteiktos gadījumus. Speciālie dzīvnieku labturības un dzīvnieku aizsardzības normatīvie akti (*DzAL*, *VetML*, MK noteikumi Nr. 266⁵¹) nosaka vienotas tiesības un pienākumus gan dzīvnieka īpašiekam⁵², gan dzīvnieka turētājam⁵³. *DzAL* tas izteikts kā atsevišķa piezīme, ka visi dzīvnieka īpašiekam noteiktie pienākumi ir arī dzīvnieka turētājam, kuram īpašnieks uzticējis dzīvnieku vai kura valdījumā dzīvnieks nokļuvis citādā veidā⁵⁴. *VetML* XI nodaļa un attiecīgie tās panti izteikti: dzīvnieku īpašnieku **vai** turētāju tiesības un pienākumi⁵⁵; MK noteikumi Nr. 266 nosaka mājas (istabas) dzīvnieka īpašnieka **un** turētāja tiesības un pienākumus⁵⁶. Dzīvnieka īpašnieka un dzīvnieka turētāja nenodalīšana tiesību aktos nevieš skaidrību par šo personu tiesiskā statusa atšķirībām, kā arī rada absurdū juridisku konstrukciju, piemēram, MK noteikumu Nr. 266 50. punktā, nosakot, ka “iegādājoties mājas (istabas) dzīvnieku, dzīvnieka īpašnieks vai turētājs uzņemas atbildību par mājas (istabas) dzīvnieka labturības un īpašo turēšanas prasību ievērošanu un veterinārmedicīniskās palīdzības nodrošināšanu” vai 52.4. punktā, paredzot, ka “mājas (istabas) dzīvnieka īpašiekam vai turētājam ir pienākums sameklēt mājas (istabas) dzīvniekiem citu īpašnieku, ja dzīvnieka turpmākā turēšana nav iespējama”, savukārt atbildību par šo MK noteikumu neievērošanu paredzot tikai mājas (istabas) dzīvnieka īpašiekam⁵⁷.

Kā dzīvnieka īpašnieka prerogatīva *DzAL* izdalīti vien tādi lēmumi kā dzīvnieka atsavināšana, nodošana dzīvnieku patversmei vai nogalināšana normatīvajos aktos noteiktā kārtībā, ja dzīvnieka īpašnieks nespēj pildīt šī likuma 5. panta otrajā daļa minētos pienākumus⁵⁸; tiesības dot atļauju dzīvnieka izmantošanai par donoru un dzīvnieka nogalināšanai⁵⁹. MK noteikumos Nr. 266 normas

⁴⁹ CL 1032., 1033. pants

⁵⁰ CL 899. pants

⁵¹ MK 04.04.2006. noteikumi Nr . 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai”

⁵² *DzAL* 1. panta 2. punkts: juridiskā vai fiziskā persona, kurai pieder dzīvnieks

⁵³ *DzAL* 1. panta 3. punkts: persona, kuras rīcībā un aprūpē atrodas dzīvnieks

⁵⁴ *DzAL* 5. panta ceturtā daļa

⁵⁵ *VetML* XI nodaļa. Dzīvnieku īpašnieku vai turētāju tiesības un pienākumi; 58. pants. Dzīvnieku īpašniekiem vai turētājiem ir tiesības [...]; 59. pants. Dzīvnieku īpašniekiem vai turētājiem ir pienākums [...]

⁵⁶ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai” 1. punkts; IX nodaļa. Mājas (istabas) dzīvnieka īpašnieka un turētāja tiesības un pienākumi

⁵⁷ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai” 53. punkts

⁵⁸ *DzAL* 5. panta trešā daļa

⁵⁹ *DzAL* 5. panta piektā daļa

par mājas (istabas) dzīvnieku pavairošanu un to pēcnācēju atsavināšanu arī attiecinātas tikai uz dzīvnieka īpašnieku.⁶⁰

Normu dublēšanās ir attiecībā uz dzīvnieka reģistrēšanu un apzīmēšanu: *DzAL* nosakot, ka to nodrošina dzīvnieka īpašnieks; *VetML* šis pienākums ir dzīvnieka īpašniekiem vai turētājam; saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 359 mājas (istabas) dzīvnieku reģistrēt datubāzē tiesīgs tā īpašnieks vai viņa pilnvarotā persona. Saskaņā ar ZM atbildīgā departamenta skaidrojumu⁶¹ “ieraksts datubāzē nav uzskatāms par īpašumtiesību pierādījumu”. Tai pat laikā portālā Latvija.lv iekļauts e-pakalpojums: Reģistrēta mājas (istabas) dzīvnieku īpašumtiesību maiņas reģistrācija⁶², saskaņā ar kuru veikt īpašumtiesību maiņu var tikai ar rakstisku dzīvnieka iepriekšējā īpašnieka apstiprinājumu, bet, ja īpašnieks miris, tad e-pakalpojums nav pieejams (īpašumtiesības miruša dzīvnieka īpašnieka gadījumā var mainīt, ja ir mantojuma apliecība).

Kākis vides tiesiskajā regulējumā

Mājas kaķa iespējamā ietekme uz savvaļas vidi tiek pētīta bioloģiskās daudzveidības apdraudējuma dēļ. Ja sākotnēji pētījumi balstījās galvenokārt uz bezsaimnieka kaķu uzvedību un iespējamo negatīvo ietekmi uz vidi, tad šobrīd pētnieki uzmanību pievērsuši arī īpašnieku kaķiem⁶³, jo ikviens kaķis, kas atrodas ārpus tā īpašnieka telpām, potenciāli ietekmē savvaļas vidi⁶⁴. Kaķis, kas nav savvaļas suga, ir videi postošs, nevēlams dzīvnieks dabā – bioloģiskās daudzveidības drauds. Mājas kaķis nogalina 4–10 reizes vairāk savvaļas dzīvnieku nekā salīdzināmas vietējās savvaļas plēsēju sugars⁶⁵. Kaķis ir savā veidā “dekriminalizēts slepkava”, jo to nevar saukt pie likumā noteiktās atbildības par tā kaitīgo ietekmi uz vidi. Personai par līdzīgu nodarījumu pret savvaļas dabu paredzēta gan administratīvā, gan krimināltiesiskā atbildība.

Juridiskā atbildība kaķim nav piemērojama, tomēr nevar apgalvot, ka tas vienmēr paliek nesodīts. Medību tiesiskajā regulējumā⁶⁶ nostiprināts “nāves sods” kaķim par tā nodarījumiem un potenciālo bīstamību savvaļas sugām – kaķa nonāvēšanu medību platībās pielīdzina medībām; kļaiņojošu mājas kaķu nonāvēšana medību platībās atļauta visu gadu, līdzīgi kā tas noteikts atsevišķu sugu nelimitētiem medījamiem dzīvniekiem. Attiecīgi mājas kaķi atļauts nonāvēt, izmantojot medību šaujamieročus, ja tas apdraud savvaļas dabu. No šo normu saturā secināms, ka tikai kaķa atrašanās mežā vien jau nozīmē potenciālu apdraudējumu, jo normās nav doti paskaidrojoši kritēriji, ka mājas kaķis būtu nonāvējams tikai gadījumos, ja tas reāli apdraud vai kaitē savvaļas dzīvniekiem.

⁶⁰ MK 04.04.2006. noteikumi Nr. 266 “Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai” 33.1., 34.1., 35.3., 37. punkts

⁶¹ 16.01.2023., Zemkopības ministrijas Veterinārais un pārtikas departaments, e-konsultācija “No cik gadu vecuma var reģistrēt mājdzīvnieku” // <https://lpportals.lv/e-konsultacijas/28221-no-cik-gadu-vecuma-var-registret-majdzivnieku-2022>

⁶² E-pakalpojums Latvija.lv Reģistrēta mājas (istabas) dzīvnieka īpašumtiesību maiņas reģistrācija // <https://latvija.lv/lv/PPK/maja-un-vide/majdzivnieki/p2222/ProcesaApraksts>

⁶³ Sarah L. Crowley, Martina Cecchetti, Robbie A. McDonald, Hunting behaviour in domestic cats: An exploratory study of risk and responsibility among cat owners, People and Nature, Volume 1, Issue 1, p. 18–30, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.6>

⁶⁴ Arie Trouwborst, Phillipa C. McCormack, Elvira Martínez Camacho, Domestic cats and their impacts on biodiversity: A blind spot in the application of nature conservation law, People and Nature. 2020, p. 237, <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/pan3.10073>

⁶⁵ Domestic cats an invasive species? The last biodiversity lecture of spring 2020 examines the issue, April 8, 2020 // <https://www2.stetson.edu/law/news/index.php/2020/04/08/domestic-cats-an-invasive-species-the-last-biodiversity-lecture-of-2020-examines-the-issue/>

⁶⁶ Medību likuma 3. panta otrās daļas 3. punkts; MK 22.07.2014. noteikumu Nr. 421 “Medību noteikumi” 5. punkts.

Lai gan pētījumi par kaķa ietekmi uz vidi tiek veikti salīdzinoši nesen, suņu un kaķu atrašanās mežos nav bijusi atbalstāma arī gadsimtu atpakaļ. Tā “Noteikumi par medišanu”⁶⁷ 20. punktā noteikts: “Suņus, to starpā arī medību suņus, var iznīcināt, ja tie klejo apkārt pa mežiem bez saimnieka uzraudzības. Bez saimnieka skaitās arī suņi, kuriem nav kakla saites. Kakus atļauts nošaut ārpus pagalma” (citēts 1922. gada redakcijā).

Atzīts, ka mājas kaķa negatīvā ietekme uz savvaļas dabu ir jāskata plašāk, nekā tikai savvaļas sugu dzīvnieku nogalināšana. Paša kaķa atrašanās savvaļas vidē ietekmē savvaļas dzīvnieku vairošanos, mazuļu aprūpi. Tāpat nozīmīgs ir fakts, ka kakis ir konkurents citiem savvaļas plēsējiem, jo nogalina dzīvniekus, kuri savvaļas dzīvniekiem nepieciešami, lai barotos, lai izdzīvotu. Ľoti būtisks ir arī slimību izplatības risks – kaķi pārnēsā un nodod savvaļas dzīvniekiem bīstamas slimības, piemēram, trakumsērgu. Bioloģiskās daudzveidības apdraudējums ir arī hibridizācijai – kakī pārojas ar citām savvaļas kaķu sugām, tādējādi ietekmējot genofondu⁶⁸ (šis gan attiecināms tikai uz teritorijām, kurās savvaļā mīt savvaļas kaķi).

Latvijā bioloģiskās daudzveidības saglabāšana un sugu aizsardzība noteikta kā mērķis *Sugu un biotopu aizsardzības likumā*⁶⁹, kurā sugu un biotopu aizsardzība nodefinēta kā populāciju un biotopu saglabāšanai vai atjaunošanai optimālā stāvoklī nepieciešamais pasākumu kopums. Sugas aizsardzības uzdevums ir nodrošināt apstākļus, kas labvēlīgi ietekmē sugu un veicina optimālu tās populāciju izplatību un īpatņu skaitu populācijās.

Atbilstoši augstāk minētajam par mājas kaķa atrašanos savvaļas dabā būtiski ir norādīt uz darbībām, kuras aizliegtas attiecībā uz īpaši aizsargājamo sugu dzīvniekiem visās to attīstības stadijās⁷⁰: 1) jebkura mērķtiecīga ļeršana vai nogalināšana; 2) apzināta traucēšana (īpaši vairošanās, mazuļu augšanas, spalvmešanas, ziemas guļas un migrācijas laikā) un dzīivotņu postīšana; 3) apzināta putnu ligzdu un olu iznīcināšana vai bojāšana, ligzdu pārvietošana, putnu olu lasīšana un iegūšana arī tad, ja tās ir tukšas; 4) vairošanās vietu iznīcināšana vai bojāšana; 5) turēšana nebrīvē, transportēšana, dāvināšana, pārdošana vai mainīšana, piedāvāšana vai turēšana pārdošanai vai apmaiņai (minētās darbības aizliegtas arī ar beigtiem putniem, kā arī ar jebkurām viegli atpazīstamām šo putnu daļām vai izstrādājumiem no tiem); 6) putnu dzīivotņu piesārņošana, kaitējuma nodarīšana tām vai citāda putnu traucēšana. Mājas kakis savvaļas dabā spēj īstenot gandrīz visas uzskaitītās darbības, un saprotams, ka kakis nenošķir aizsargājamās sugas no neaizsargājamām. Tai pat laikā pie administratīvās atbildības par pārkāpumiem un pie kriminālatbildības par noziedzīgiem nodarījumiem pret vidi saucamas personas, nevis kakis. Attiecīgi pie atbildības būtu saucami kaķu īpašnieki, kas pielauj kaķu atrašanos ārpus telpām, lai gan MK noteikumi Nr. 266 nosaka, ka kakis drīkst brīvi uzturēties ārpus tā īpašnieka vai turētāja valdījumā vai turējumā esošās teritorijas.

Vides tiesiskajā regulējumā ir vairāki virzieni savvaļas vides aizsardzībai no kaitīgas ietekmes, t.sk. no kaķa: invāzīvo sugu kontroles regulējums, saskaņā ar kuru aizliegtas tādas sugas, kuras apdraud vietējās sugas un biotopus; īpaši aizsargājamo dabas teritoriju tiesiskais režīms, saskaņā ar kuru var ierobežot kaitīgo ietekmi uz vidi noteiktās teritorijās; noteikumi par sugu aizsardzību, kas

⁶⁷ 1922. gada 14. janvāra noteikumi “Noteikumi par medišanu”. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 12, 1922. gada 16. janvārī, 31.–33. lpp. Nav spēkā

⁶⁸ Arie Trouwborst, “Domestic Cats and International Wildlife Law – Turning a Blind Eye to One of the World’s Worse Invasive Alien Species?”, Edward and Bonnie Foreman Biodiversity Lecture 1 April 2020 // <https://www.youtube.com/watch?v=3HwUWj9UZjw&t=11s>

⁶⁹ Sugu un biotopu aizsardzības likums, 7. pants

⁷⁰ Sugu un biotopu aizsardzības likums 11. pants

uzskaitītas augstāk kā aizliegtās darbības. Faktiski spēkā esošās tiesību normas ir interpretējamas un piemērojas arī uz kaķa nodarīto kaitējumu savvaļas videi: vai nu aizliedzot kaķa atrašanos savvalā, vai saucot pie atbildības personu, kuras pienākums ir nepieļaut kaķa kaitīgo ietekmi, kā arī atlīdzināt dabai nodarīto kaitējumu, ko nodarījis kaķis.

Arī šis ir juridiski noregulēts jautājums – *CL* tam veltīta atsevišķa apakšnodaļa⁷¹, nosakot, ka par mājas kustoņa nodarītiem zaudējumiem atbild kustoņa turētājs, ja viņš nepierāda, ka viņš spēris visus pēc apstākļiem nepieciešamos drošības soļus vai ka zaudējums būtu noticis, neraugoties uz visiem drošības soļiem. Būtiska ir atruna, ka netiek vērtēts, vai zaudējumu dzīvnieks nodarījis tieši vai netieši, ne arī iemesli, kādēļ dzīvnieks tos nodarījis⁷². Pats zaudējuma nodarīšanas fakts rada pienākumu atlīdzināt.

Atšķirībā no savvaļas vides pilsētvidē kaķa medību instinkti tiek uzskatīti par noderīgiem sabiedrībai – piemēram, grauzēju populācijas ierobežošanai. Viens no argumentiem par bezsaimnieka sterilizētu kaķu pozitīvo ietekmi pilsētās ir tieši šis – cilvēks labprātāk ir gatavs līdzāspastāvēšanai ar bezsaimnieka kaķi nekā ar nekontrolējamu daudzumu grauzēju (kas cita starpā ir arī būtisks infekciju risks).

Secinājumi

Izpētot Latvijas normatīvos aktus, secināms, ka kaķa tiesiskais regulējums klasificējams pēc dažādiem pamatiem: 1) pēc izmantošanas veida kaķis var būt gan mājas (istabas) dzīvnieks, gan atrakciju dzīvnieks, gan izmēģinājumu dzīvnieks – attiecīgi katram izmantošanas veidam ir labturības noteikumi; 2) pēc piederības kaķis var būt īpašnieka dzīvnieks un bezsaimnieka dzīvnieks; 3) pēc faktiskā stāvokļa – mājas (istabas) kaķis, kļaiņojošs kaķis, bezsaimnieka kaķis; 4) pēc šķirnes – bezšķirnes kaķis un šķirnes kaķis, uz kuru attiecināmas tiesību normas par ciltsdarbu. Atsevišķi tiesību normās izdalīti sterilizēti un nesterilizēti kaķi – kas nepieciešams regulējumam par humānu kaķu skaita ierobežošanu. Pirms *DzAL* spēkā stāšanās dzīvnieku dalījumā produktīvos un neproduktīvos dzīvniekos, kaķis iekļauts neproduktīvo dzīvnieku grupā.

Neskatoties uz daudzskaitlīgo un daudzveidīgo tiesisko regulējumu starptautiskā līgumā, Eiropas tiesību aktos, Latvijas nacionālajos tiesību aktos: likumos, MK noteikumos un pašvaldību saistošajos noteikumos, tiesiskajā regulējumā tomēr nav atrisināti būtiski jautājumi par kaķi, piemēram:

- īpašumtiesības uz kaķi nav precīzi reglamentētas – nozares ministrija kā normas izstrādātājs norāda, ka dzīvnieka reģistrācija nenozīmē īpašumtiesību uz dzīvnieku reģistrēšanu, savukārt valsts datubāzes uzturētājs e-pakalpojuma aprakstā uzsver īpašumtiesību reģistrāciju – attiecīgi īpašuma tiesību apliecinošs dokuments var būt, piemēram, pirkuma līgums, ja tāds noslēgts par kaķa iegādi (vairāk raksturīgi šķirnes kaķu atsavināšanas gadījumos), vai no dzīvnieku patversmes ņemtiem kaķiem, ja dzīvnieks atdots ar kādu atsavināšanas dokumentu;
- bezsaimnieka kaķa juridiskais statuss un tā labturības prasības –, deleģējot šo jomu uz pašvaldību saistošajiem noteikumiem, pamatā regulējums satur kārtību, kādā šie kaķi sterilizējami, bet nerisina šo dzīvnieku piederības jautājumu, ne arī šo dzīvnieku aizsardzību;
- atbildība par kaķa radīto kaitējumu savvaļas videi – lai arī tiesību aktos ir pietiekami mehānismi, lai risinātu un ierobežotu kaķu negatīvo ietekmi uz savvaļas dabu, tomēr nepastāv

⁷¹ Civillikums. Saistību tiesību daļa. 19. nodaļa. Prasījumi no dažādiem pamatiem. Ceturta apakšnodaļa. Atlīdzība par kustoņu nodarītiem zaudējumiem

⁷² CL 2363., 2364. pants

normu piemērošanas prakses, lai reāli sauktu pie atbildības kaķu īpašniekus. Vienīgā šobrīd spēkā esošā norma ir iekļauta *Medību likumā* ar atļauju nonāvēt kaķi, kas no juridiskās atbildības viedokļa nav korekts risinājums, jo ar nāvi tiek sodīts dzīvnieks, kas atrodas savvalas vidē, nevis tiesību subjekts – šī dzīvnieka īpašnieks, kas pieļāvis kaķa kļaiņošanu.

Atbildot uz pētījuma jautājumu, secināms, ka Latvijā spēkā esošais tiesiskais regulējums neaptver visus aspektus šī dzīvnieka tiesiskā statusa noregulējuma jomā. Tas ietekmē gan sabiedriskās kārtības jomu, gan dzīvnieka (kaķa) aizsardzības aspektus, gan vides aizsardzību.

References

- Lorenčs, K. (1976). *Cilvēks atklāj suni*. Rīga: Zinātnie, 181 lpp.
- Bāra, I. (2023). Dzīvnieka statusa ietekme uz tiesisko regulējumu. *Jurista Vārds*, Nr. 12 (1278), 17.–22. lpp.
- Bradshaw, K. (2020). Domestic cats an invasive species? The last biodiversity lecture of spring 2020 examines the issue, iegūts 06.04.2023. no: <https://www2.stetson.edu/law/news/index.php/2020/04/08/domestic-cats-an-invasive-species-the-last-biodiversity-lecture-of-2020-examines-the-issue/>
- Crowley, S.L., Cecchetti, M., McDonald, R.A. (2019). Hunting behaviour in domestic cats: An exploratory study of risk and responsibility among cat owners. *People and Nature*, Volume 1, Issue 1 p. 18–30, iegūts 06.04.2023. no <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.6>
- “Feral Cats: Regulation of free-roaming cats”, Model Laws, Sec. 1. Definitions, iegūts 06.04.2023. no: <http://www.animallaw.com/Model-Law-TNR.cfm>
- Svece, A. (2015). “Dzīvnieku ētiskais statuss un antropomorfizācijas problēma”, prom.darbs filozofijas nozarē, ētikas apakšnozarē; Rīga, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, iegūts 01.02.2019 no: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31318>; https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31318/298-51283-Svece_Artis_as09003.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Trouwborst, A., McCormack, P. C., Martínez Camacho, E. (2020). Domestic cats and their impacts on biodiversity: A blind spot in the application of nature conservation law, *People and Nature*, 2020; p. 235–250., iegūts 06.04.2023. no: <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/pan3.10073>
- E-pakalpojums Latvija.lv Reģistrēta mājas (istabas) dzīvnieka īpašumtiesību maiņas reģistrācija, iegūts 06.04.2023. no: <https://latvija.lv/lv/PPK/maja-un-vide/majdzivnieki/p2222/ProcesApraksts>
- “Explanatory Report to the European Convention for the Protection of Pet Animals” 15. punkts, Strasbourg, 13.XI.1987, iegūts 06.04.2023. no: <https://rm.coe.int/16800ca43a>
- Zemkopības ministrijas Veterinārais un pārtikas departaments, 16.01.2023., e-konsultācija “No cik gadu vecuma var reģistrēt mājdzīvnieku”, iegūts 06.04.2023. no: <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/28221-no-cik-gadu-vecuma-var-registret-majdzivnieku-2022>
- Nugent, W. R., Daugherty, L. (2022). A Measurement Equivalence Study of the Family Bondedness Scale: Measurement Equivalence Between Cat and Dog Owners, 11 January 2022, iegūts 06.04.2023. no: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fvets.2021.812922/full>
- Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), § 285a, JGS Nr. 946, vom 1 Juni 1811, Fassung vom 30.09.2022. iegūts 30.09.2022. no: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>
- Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), Abschnitt 2, § 90a, § 903, Ausfertigungsdatum: 18.08.1896, zuletzt geändert durch Art. 2 G v. 21.12.2021 | 5252., iegūts 30.09.2022. no: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>
- Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907, Art. 641a, Eingefügt durch Ziff. I des BG vom 4. Okt. 2002 (Grundsatzartikel Tiere), in Kraft seit 1. April 2003. iegūts 30.09.2022. no: http://www.gesetze.ch/sr/210/210_076.htm#2
- Čehija, Civilkódex: Zákon občanský zákoník, § 494, Zákon č. 89/2012 Sb., Částka: 33/2012. Platnost od: 22.03.2012. Účinnost od: 01.01.2014. iegūts 30.09.2022. no: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>
- Francija: Code civil, Article 515-14, Version en vigueur depuis le 18 février 2015. iegūts 30.09.2022. no: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2022-09-28/
- Eiropas Konvencija par mājas (istabas) dzīvnieku aizsardzību, 13.11.1987. *Latvijas Vēstnesis*, 149, 21.09.2010.
- Civillikums, 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1037. Pēdējie grozījumi: 13.10.2022.
- Dzīvnieku aizsardzības likums, 09.12.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 444/445, 29.12.1999. Pēdējie grozījumi: 22.09.2022.
- Sugu un biotopu aizsardzības likums, 16.03.2000. *Latvijas Vēstnesis*, 121/122, 05.04.2000. Pēdējie grozījumi: 25.11.2021.
- Veterinārmedicīnas likums, 26.04.2001. *Latvijas Vēstnesis*, 75, 16.05.2001. Pēdējie grozījumi: 09.12.2021.
- Medību likums, 08.07.2003. *Latvijas Vēstnesis*, 107, 23.07.2003. Pēdējie grozījumi: 11.11.2021.
- Grozījumi Dzīvnieku aizsardzības likumā, 31.03.2010. *Latvijas Vēstnesis*, 62, 20.04.2010.
- Dzīvnieku audzēšanas un ciltsdarba likums, 11.10.2018. *Latvijas Vēstnesis*, 210, 24.10.2018. Pēdējie grozījumi: nav.

1922. gada 14. janvāra noteikumi "Noteikumi par medišanu". *Valdības Vēstnesis*, Nr. 12, 1922. 16. janvārī, 31.–33. lpp., nav spēkā

"Noteikumi neproduktīvo mājdzīvnieku turēšanai LPSR", apstiprināti ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1983. gada 28. jūlijā lēmumu Nr. 440. *Rīgas Balss*, 1984. gada 15. martā, 7. lpp., nav spēkā

MK 1995. gada 3. oktobra noteikumi Nr. 291 "Suņu un kaķu turēšanas noteikumi". *Latvijas Vēstnesis*, 10.10.1995. Nr. 155 (438), nav spēkā

MK 04.04.2006.g. noteikumi Nr. 266 "Labturības prasības mājas (istabas) dzīvnieku turēšanai, tirdzniecībai un demonstrēšanai publiskās izstādēs, kā arī suņa apmācībai". *Latvijas Vēstnesis*, 58, 11.04.2006. Pēdējie grozījumi: 24.04.2012.

MK 16.05.2006. noteikumi Nr. 407 "Noteikumi par dzīvnieku labturības prasībām dzīvnieku patversmēs un dzīvnieku viesnīcās, kārtību, kādā dzīvnieku nodod dzīvnieku patversmē vai dzīvnieku viesnīcā, kā arī dzīvnieku patversmju un dzīvnieku viesnīcu reģistrācijas kārtību". *Latvijas Vēstnesis*, 83, 30.05.2006. Pēdējie grozījumi: 11.01.2022.

MK 02.10.2012. noteikumi Nr. 678 "Klaīnojošu suņu un kaķu izķeršanas prasības". *Latvijas Vēstnesis*, 158, 05.10.2012.; OP numurs 2012/158.9. Pēdējie grozījumi: nav

MK 18.06.2013. noteikumi Nr. 322 "Dzīvnieku pārvadāšanas noteikumi". *Latvijas Vēstnesis*, 118, 20.06.2013.; OP numurs: 2013/118.10. Pēdējie grozījumi: 02.09.2014.

MK 08.01.2019. noteikumi Nr. 10 "Šķirnes mājas (istabas) dzīvnieku audzētāju organizācijas reģistrēšanas un atzišanas kārtība, kā arī šķirnes mājas (istabas) dzīvnieku ciltsgāmatas kārtošanas, ciltsrakstu izsniegšanas un audzēšanas programmas apstiprināšanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 7, 10.01.2019.; OP numurs: 2019/7.8. Pēdējie grozījumi: 29.09.2020.

MK 21.06.2022. noteikumi Nr. 359 "Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 122, 28.06.2022. OP numurs: 2022/122.4. Pēdējie grozījumi: nav

Jelgavas pilsētas pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 16 – 12 "Par mājdzīvnieku turēšanu Jelgavas pilsētā", 28.04.2016. *Latvijas Vēstnesis*, 97, 20.05.2016. OP numurs: 2016/97.9. Pēdējie grozījumi: 19.05.2020.

Valmieras novada pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 38 "Mājas (istabas) dzīvnieku reģistrācijas, turēšanas un izķeršanas kārtība Valmieras novada", 24.02.2022. *Latvijas Vēstnesis*, 96, 19.05.2022. OP numurs: 2022/96.25. Pēdējie grozījumi: nav

PERSONAS DATU PAGAIDU AIZSARDZĪBA

TEMPORARY PROTECTION OF PERSONAL DATA

Māris Bomiņš
Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

Currently, the right to the protection of personal data is undoubtedly part of the right to privacy and is strengthened both at the national and EU level. However, the rapid growth of technology has created new problems in the field of personal data protection. The volume of data sharing and collection has increased dramatically. The latest technologies allow both private companies and public institutions to use personal data for the purposes of their activities to an unprecedented extent. The aforementioned prerequisites have resulted in the need to reevaluate the personal data protection regulations and create a comprehensive and harmonized regulation that would guarantee the observance of the fundamental rights of individuals to the protection of personal data throughout the EU. At the end of the two-year transition period, Regulation 2016/679 of the European parliament and of the Council on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (hereinafter – Regula) has been approved. The provisions included in the Regula were not a revolution in the field of data protection, but the general mechanism for the application of penalties and monitoring of data processing by the responsible authorities significantly increased the level of data subject protection. Although the adoption of the Regula strengthened the data protection institute, regarding the civil legal protection of the data subject, Latvia was the only country in Europe that did not provide for a temporary protection mechanism in non-proprietary cases. A relatively long time may pass from the moment when the data subject applies to the court to the moment of the final decision and therefore the claimant who wants to achieve a fair settlement or wants to stop an action by the defendant has to wait until the end of the legal proceedings in all court instances regardless of the validity of the claim. Over time, the damage caused may increase significantly, or it may be too late to repair the damage caused. For the effective protection of individual rights in court, on April 20, 2021, significant amendments to the Civil Procedure Law (hereinafter referred to as CPL) entered into force, which introduced the general institute of temporary protection in civil proceedings, the purpose of which is to provide a temporary solution that settles disputes in civil legal relations until the case is finally decided.

Kopsavilkums

Šobrīd tiesības uz personas datu aizsardzību nešaubīgi ir daļa no tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību un ir nostiprinātas gan nacionālajā, gan ES līmenī. Taču ātrā tehnoloģiju izaugsme ir radījusi jaunas problēmas personas datu aizsardzības jomā. Datu apmaiņas un vākšanas apjoms ir dramatiski pieaudzis. Jaunākās tehnoloģijas lauj gan privātām sabiedrībām, gan valsts iestādēm vēl nepieredzētā apjomā savas darbības

mērķiem izmantot personas datus. Minētie priekšnoteikumi radīja nepieciešamību pārvērtēt personas datu aizsardzības noteikumus un radīt vispusīgu un saskaņotu regulējumu, kas garantētu indivīdu pamattiesību uz personas datu aizsardzību ievērošanu visā ES. Noslēdzoties divu gadu pārejas periodam, Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula) (turpmāk tekstā – Regula). Regulā ietvertais reglamentējums nebija revolūcija datu aizsardzības jomā, taču tajā noteiktais vispārējais sodu piemērošanas un atbildīgo iestāžu datu apstrādes pārraudzības mehānisms būtiski paaugstināja datu subjekta aizsardzības līmeni. Kaut gan Regulas pieņemšana stiprināja datu aizsardzības institūtu attiecībā uz datu subjekta civiltiesisko aizsardzību, Latvija bija vienīgā valsts Eiropā, kas neparedzēja pagaidu aizsardzības mehānismu nemantiskajās lietās. No brīza, kad datu subjekts vēršas tiesā līdz galīgā nolēmuma stāšanās brīdim, var pait samērā ilgs laiks, tādējādi prasītājam, kurš vēlās panākt taisnīgu noregulējumu vai vēlas panākt kādas darbības pārtraukšanu no atbildētāja puses, neatkarīgi no prasības pamatotības ir jāgaida līdz tiesvedības beigām visās tiesu instancēs. Laika gaitā nodarītie zaudējumi var būtiski pieaugt vai varbūt par vēlu labot nodarīto aizskārumu. Efektīvai indivīdu tiesību aizsardzībai tiesā 2021. gada 20. aprīlī stājās spēkā būtiski grozījumi Civilprocesa likumā (turpmāk tekstā - CPL), kas ieviesa civilprocesā vispārējo pagaidu aizsardzības institūtu, kura mērķis ir sniegt pagaidu risinājumu, kas noregulē strīdus civiltiesiskās attiecībās līdz lietas galīgai izlešanai.

Ievads

Referāta mērķis ir izanalizēt pagaidu aizsardzības institūta piemērošanu datu aizsardzības pārkāpumu lietās kopsakarā ar citiem datu subjekta tiesiskās aizsardzības mehānismiem, veikt to salīdzināšanu un noteikt prioritātes. Referāta uzdevums – izvērtēt pagaidu tiesiskās aizsardzības institūta piemērošanas mehānismu datu aizsardzības pārkāpumu lietās. Referātā jāizpēta sekojošas problēmas un jādod atbildes par ar tām saistīto hipotēžu pareizību vai aplamību:

- vai visi tiesību aktos noteiktie pagaidu aizsardzības līdzekļi ir piemērojami datu aizsardzības jomā, to piemērošanas problemātika, un kādi priekšnoteikumi un apstākļi ietekmē pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzekļa izvēli;
- vai ir attaisnojama pagaidu aizsardzības līdzekļu noteikšana datu subjekta tiesību aizsardzībai, un vai likumā paredzētie pagaidu aizsardzības līdzekļi nevarētu tikt paplašināti, grozīti u.tml.;
- kādi priekšnoteikumi un apstākļi ietekmē pagaidu aizsardzības līdzekļa izvēli, un vai nepastāv konkurence ar citiem datu subjekta tiesiskās aizsardzības mehānismiem?

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, statistikas datu, atziņu un viedokļu analīze. Raksta izstrādē tika izmantotas analīzes un sintēzes metodes, kā arī salīdzināmā un vēsturiskā metode. Pētījuma rezultātā doti ierosinājumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pagaidu aizsardzības būtība un mērķis

Pagaidu aizsardzības institūts ir nesaraujami saistīts ar taisnīguma principa ievērošanu. Likumdevējam jānodrošina tāds likumdošanas process, kas veicina uzticēšanos valstij un tiesībām,

proti, vieš pārliecību, ka izraudzītais risinājums ir taisnīgs.⁷³ Taču attiecībā uz taisnīgumu tiesību piemērotāju vidū nostiprinājās pārliecība, ka “novēlots taisnīgums nav nekāds taisnīgums”. Pagaidu aizsardzības institūts ir viens no līdzekļiem, kas spēj risināt tā dēvēto novēlotā taisnīguma problēmu, jo pagaidu aizsardzības pamatuzdevums ir noregulēt strīda tiesiskās attiecības uz laiku, kamēr tiek lemts par tiesību aizskāruma pamatošību. Tas ļauj saglabāt *status quo* lietas izskatīšanas laikā, dodot tiesām iespēju vispusīgi izskatīt lietu un nodrošināt taisnīgu un praktiski izpildāmu lietas atrisinājumu. Tādējādi pagaidu aizsardzība nodrošina, ka spriedumam arī pēc ilgākas tiesvedības vēl būs nozīme personas tiesību aizsardzībā, kā arī netiks radīts tāds aizskārums, kas nebūs novēršams ar nolēmumu.⁷⁴ Tiesas kontrole attiecībā uz pagaidu aizsardzību piemērošanu un izpildi novērš arī to, ka tiktu traucēta pilnvērtīga lietas izskatīšana, tādējādi nodrošinot galējā nolēmuma efektivitāti un integratīvi. Apkopojot iepriekš minēto, iezīmējās pagaidu aizsardzības institūta vispārējā mērķa definējums, kas ir – pasargāt tiesību subjektu no būtiska un neatgriezeniska kaitējuma nodarišanas to pamattiesībām līdz galējā nolēmuma pieņemšanai un nodrošināt pilnvērtīgu tiesas procesa norisi un galējā nolēmuma efektivitāti.

Kaut gan novēlotā taisnīguma koncepts jau izsenis raisa diskusijas, joprojām pastāv šaubas vai pagaidu aizsardzības institūts efektīvā un nepieciešamā veidā aizsargā datu subjekta tiesības no būtiska un neatgriezeniska kaitējuma nodarišanas, tiesas nolēmuma izpildes. Veicot pagaidu tiesiskās aizsardzības institūta vispārējo analīzi, tad šobrīd tas realizējas prasības nodrošināšanā un pagaidu aizsardzībā, kas iedalās vispārējā un speciālā pagaidu aizsardzībā. Prasības nodrošināšanu tiesību subjekts var lūgt tikai mantiskā rakstura prasībās un ja ir pamats uzskatīt, ka tiesas sprieduma izpilde lietā varētu kļūt apgrūtinoša vai neiespējama.⁷⁵ Savukārt vispārēja pagaidu aizsardzība ir piemērojama visu kategoriju lietās (gan mantiskā, gan nemantiskā rakstura prasībās), izņemot tās lietas, kurās piemērojama speciālā pagaidu aizsardzība (piemēram, lietās par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem un aizsardzību, par komercnoslēpuma aizsardzību, pagaidu aizsardzība pret vardarbību utt.) Vispārējo pagaidu aizsardzības piemērošanas pamatu veido prasītāja pamatots uzskats, ka prasītāja tiesības tiek aizskartas vai līdz nolēmuma spēkā stāšanās brīdim varētu tikt aizskartas, un ja pagaidu aizsardzības piemērošana nepieciešama iespējama būtiska kaitējuma novēršanai, kā arī jānosaka strīdīgu attiecību pagaidu noregulējums.⁷⁶ Lai gan prasības nodrošinājumam un pagaidu aizsardzībai ir kopīgas pazīmes un pēc savas būtības tie ir radniecīgi tiesību institūti, tomēr tie ir nošķirami atkarībā no tā, kādas tiesiskās sekas rada katrs no šiem pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzekļiem. Prasības nodrošināšana ir pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzeklis, kuras mērķis ir novērst sprieduma neizpildes risku mantiska rakstura prasībās. Savukārt pagaidu aizsardzība ir uz visiem civiltiesiska rakstura strīdiem attiecināms regulējums, un to var piemērot, ja ir pamats uzskatīt, ka prasītāja tiesības tiek aizskartas vai līdz nolēmuma spēkā stāšanās brīdim varētu tikt aizskartas, un ja pagaidu aizsardzības piemērošana nepieciešama iespējama būtiska kaitējuma novēršanai. Pagaidu aizsardzību piemēro arī gadījumos, kad līdz nolēmuma spēkā stāšanās brīdim jānosaka strīdīgu attiecību pagaidu noregulējums, ja tas nepieciešams prasītājam iespējama būtiska kaitējuma novēršanai.⁷⁷ CPL likumprojekta anotācijā attiecībā uz šo norādīts, ka pagaidu aizsardzības uzdevums ir nodibināt pamiera stāvokli līdz

⁷³ Satversmes tiesas 2018. gada 12. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2017-17-01 21.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 13.04.2018, Nr. 74

⁷⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013. gada 25. aprīļa spriedums lietā Savriddin Dzhurayev pret Krieviju. Satversmes tiesas rīcības sēdes 2014. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. 2014-09-01

⁷⁵ CPL 137. panta pirmā daļa

⁷⁶ CPL 137. panta otrā daļa

⁷⁷ CPL 137. panta otrā daļa

nolēmuma pieņemšanai civillietā.⁷⁸ Tādējādi pagaidu aizsardzības pamatmērķis ir noregulēt strīdus tiesiskajās attiecībās līdz lietas galīgai izlemšanai.

Vienlaicīgi ar šo jāatzīst, ka visaptverošs pagaidu aizsardzības regulējums civiltiesiskajos strīdos ir ieviests tikai ar 2021. gada 20. aprīļa grozījumiem CPL. Līdz šim brīdim datu subjekts savu tiesību aizskāruma gadījumā faktiski varēja realizēt, iesniedzot sūdzību uzraudzības iestādē, tas ir, Datu valsts inspekcijā (turpmāk tekstā – DVI) vai atbilstoši Regulas 79. panta pirmajai daļai vērsties ar prasības pieteikumu vispārējās jurisdikcijas tiesā. Nemot vērā to, ka datu aizsardzības pārkāpumi bieži vien saistīti ar kāda pārziņa pienākuma nepildīšanu vai rīcību, kas var kaitēt datu subjektam, tad prasītājam, ja nepieciešams panākt kādu atbildētāja rīcību vai pienākuma izpildi, neatkarīgi no datu aizsardzības pārkāpuma smaguma, radītām sekām u.tml. bija jāgaida līdz tiesvedības noslēgumam, kas varēja risināties visās trīs instancēs. Savukārt DVI, kas Regulas un *Fizisko personu datu apstrādes likuma* (turpmāk tekstā – FPDAL) ietvaros ir atbildīga par datu apstrādes pārbaudi, uzraudzību un vainīgo personu saukšanu pie likumā paredzētās atbildības⁷⁹, attiecībā uz tiesisku instrumentu izmantošanu, kas nodrošinātu datu subjekta aizsardzību, līdz stājies spēkā iestādes galīgais nolēmums, arī būtiski ierobežota.

Pagaidu aizsardzības piemērošana

Atbilstoši CPL 138.¹ panta pirmajai daļai pagaidu aizsardzības līdzekļi ir 1) atbildētājam piederošas kustamās mantas apkilāšana; 2) aizlieguma atzīmes vai citas atzīmes ierakstīšana zemesgrāmatā, attiecīgās kustamas mantas reģistrā vai citā publiskā reģistrā; 3) aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības vai pienākums atbildētājam noteiktā termiņā veikt noteiktas darbības; 4) izpildu darbības atlikšana (arī aizliegums tiesu izpildītājam nodot naudu vai mantu piedzinējam, vai parādniekam, vai mantas pārdošanas apturēšana); 5) strīdīgo attiecību pagaidu noregulējums. Pagaidu aizsardzības piemērošanas pamats noteikts CPL 137. panta otrajā daļā, kur attiecībā uz pagaidu aizsardzības līdzekļa mērķi un piemērošanas pamatu noteikts, ka:

- pagaidu aizsardzību var piemērot tikai tad, ja tā nepieciešama būtiska kaitējuma novēršanai;
- pagaidu aizsardzību ir pamats piemērot jau pie notikuša būtiska kaitējuma (tiesības tiek aizskartas), kuru nepieciešams novērst ar pagaidu aizsardzību, vai nākotnē ticami iespējama būtiska kaitējuma gadījumā (tiesības varētu tikt aizskartas), kura iestāšanos nepieciešams novērst ar pagaidu aizsardzību neatkarīgi no tā, vai tas var būtiski palielināties;
- strīdīgo attiecību pagaidu noregulējums sasaistāms ar būtiska kaitējuma nodarīšanas risku uz nākotnē iespējamu būtisku kaitējumu vai jau notikušu būtisku kaitējumu.⁸⁰ Izlemjot jautājumu par pagaidu aizsardzību, tiesa vai tiesnesis nem vērā prasības pirmšķietamo (*prima facie*) formālo juridisko pamatojumu un samērīgumu starp pušu tiesiskajām interesēm.⁸¹ Šajā stadijā tiesa nevar dot galīgu vērtējumu aizskārumam vai kaitējumam, kā vienīgi novērtēt tā pirmšķietamību, tāpēc pagaidu aizsardzības piemērošana vērtējama iespējama būtiska kaitējuma aspektā. Turklat būtiska kaitējuma nodarīšanas aspektā CPL 137. panta otrajā daļā nav ietverta pieteicēja subjektīvo uzskatu kopa, bet objektīvi konstatējamie apstākļi, ko pagaidu aizsardzību piemēro “ja ir pamats uzskatīt”.

⁷⁸ Likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija)

⁷⁹ Regulas 57. pants, FPDAL 4. pants

⁸⁰ Vārna D., Vajte L. Tiesvedība Civilprocesā: jaunais pagaidu aizsardzības regulējums un citi grozījumi. *Jurista Vārds*, 11.05.2021., Nr. 19 (1181)

⁸¹ CPL 140.¹ panta pirmā daļa

Šajā gadījumā tiesību aizskārums “būtisks kaitējums” nav relatīvs, bet gana konkrēts, proti, prasītājam ar augstu ticamības pakāpi tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums, ja pagaidu aizsardzība netiks piemērota. Nozīmīgas atziņas būtiska kaitējuma sakarā ir paustas judikatūrā. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2022. gada 14. jūlijā spriedumā lietā Nr. SKC-751/2022 nostiprināts, ka būtiska kaitējuma jēdziens ir ģenerālklauzula, kas tiesai vai tiesnesim jāpiepilda ar konkrētu saturu katrā konkrētā lietā, ņemot vērā tās apstākļus. Gandrīz jebkurš tiesību vai interešu aizskārums izraisa kādas negatīvas sekas šo tiesību īpašniekam, tomēr ne jebkuras neērtības dod tiesības pretendēt uz pagaidu aizsardzību. Kaitējumam (prasītāja mantisko vai nemantisko labumu aizskārumam) ir jāsasniedz pietiekama nopietnības pakāpe, proti, tam jābūt pietiekami nozīmīgam, lai būtu nepieciešama nekavējoša tiesas rīcība pirms lietas galīgā noregulējuma. Par kaitējuma nopietnību var liecināt tas, ka kaitējums ir neatgriezenisks vai grūti novēršams. Tādējādi būtiska kaitejuma kritērijs ir relatīvs, un tas var būt atkarīgs no dažādiem konkrētiem lietas apstākļiem. Šo apstākļu pierādīšanas pasta gulstas uz prasītāju. Savukārt tiesai spriedumā jāizvērtē prasītāja iesniegtie būtiskumu apliecinošie pierādījumi un jāpamato, kādēļ atbildētāja izdarītie pārkāpumi uzskatāmi par būtiskiem konkrētās lietas apstākļu kontekstā.⁸²

Saskaņā ar tiesību doktrīnu pagaidu aizsardzības piemērošanas pamats ir četru kumulatīvu apstākļu kopums, kas vienlaikus ietver “būtiska kaitējuma” apstākļa izvērtēšanas kritērijus, proti:

- ir pietiekams pamats uzskatīt, ka prasītājam pieder tiesība;
- ir pietiekams pamats uzskatīt, ka prasītājam piederošā tiesība tiek aizskarta vai tiks aizskarta;
- ir pietiekams pamats uzskatīt, ka ar minēto aizskārumu prasītājam tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums gadījumā, ja pagaidu aizsardzības līdzeklis netiks piemērots;
- interešu līdzvars ir par pagaidu aizsardzības piemērošanu.⁸³

Minētās tiesību doktrīnas atziņas ietvertas arī likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātajā anotācijā, kur norādīts, ka pagaidu aizsardzības institūts nodrošina aizsardzību (pagaidu risinājumu) par labu tam lietas dalībniekam, kura pozīcija lietā atzīstama par pirmšķietami pamatotu un kuram tiesvedības ilguma dēļ var rasties nozīmīgs tiesību un interešu apdraudējums, kas var izpausties kā neatgriezenisks vai grūti novēršams zaudējums vai kaitējums.⁸⁴

Pirmie divi priekšnoteikumi ietver nepieciešamību izvērtēt prasības pirmšķietamo pamatotību no šajā procesa stadijā saprātīgi iespējamiem pierādījumiem. Vērtēšana jāveic, apsverot prasības būtību (saturu), nevis vienīgi formālo pusi (rekvizītus), taču tas jādara tikai līdz tādam līmenim, lai tiesa vai tiesnesis šajā stadijā gūtu pārliecību, ka prasībai ir labas iespējas tikt apmierinātai un prasība nav acīmredzami triviāla, nepamatota, nenozīmīga attiecībā pret prasītajiem līdzekļiem vai iesniegta nelabā ticībā, šajā procesa stadijā tiesas funkcijas nav skatīt lietu pēc būtības un izlemt ar prasības būtību saistītus sarežģītus tiesību vai faktu jautājumus.⁸⁵ Trešā kritērija ietvaros vērtējama pagaidu aizsardzības piemērošanas nepieciešamība, kas ietver sevī apsvērumu par to, vai prasītājam ar augstu ticamības pakāpi tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums, ja pagaidu aizsardzība netiks piemērota. Savukārt ceturtā kritērija ietvaros tiesai ir jāizvērtē abu pušu interešu aizskāruma iespējamās sekas.⁸⁶ Jāatzīmē, ka priekšnoteikumiem pagaidu aizsardzības piemērošanā attiecībā uz apstākļu izvērtēšanas kritērijiem ir kumulatīvs raksturs, kas nozīmē, ka,

⁸² Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 31. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-2221/2014

⁸³ Pētersone Z. *Intelektuālā īpašuma civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 184. lpp.

⁸⁴ Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija

⁸⁵ Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija

⁸⁶ Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija

ja kāds no tiem neizpildās, pieteikums nav apmierināms. Vienlaicīgi ar šo Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2022. gada 14. jūlija spriedumā lietā Nr. SKC-751/2022 norāda, lai gan pagaidu pienākumrīkojuma piemērošanai nepieciešams konstatēt visus četrus kritērijus (t.s. četru solu tests), tomēr, jo lielāka ir pārliecība par pirmajiem diviem kritērijiem (proti, ka prasība ir pirmšķietami pamatota), jo mazāka nozīme ir pārējiem diviem kritērijiem, un otrādi.

Kaut gan datu aizsardzības pārkāpumos nav izveidojusies judikatūra attiecībā uz pagaidu aizsardzības institūta piemērošanu, autora ieskatā, apstākļu izvērtēšanas kritēriji varētu izpildīties sekojoši. Piemēram, ja ir pamatotas aizdomas par pārziņa datu reģistra vai sistēmas drošību, būtu nepieņemami atļaut turpināt to darbību, jo pastāv reāls apdraudējums gan datu subjektam – prasītājam, gan, iespējams, arī citiem datu subjektiem, jo pārziņa datu reģistra vai sistēmas var ietekmēt plašu datu subjektu loku. Saskaņā ar Regulu datu pārzinim ir jānodrošina piemēroti tehniskie un organizatoriskie pasākumi, lai aizsargātu personas datus pret nejaušu vai nelikumīgu iznīcināšanu, zudumu, izmaiņām, neatļautu piekļuvi vai citu nelikumīgu apstrādi.⁸⁷ Šos pasākumus datu pārzinis nodrošina atbilstoši riska līmenim, nodrošinot datu konfidencialitāti, integritāti un pieejamību. Nopietnas datu noplūdes var radīt būtisku draudu datu subjektu privātumam un drošībai. Ja personas datu noplūdes dēļ pārzinis zaudē kontroli par personas datiem, var rasties daudzas sekas, piemēram, nozagtie dati var tikt izmantoti, lai apdraudētu datu subjekta reputāciju, datu subjekts var ciest emocionāli un sociāli, ja viņa privātie dati, (piemēram, medicīniskā informācija), tiks publiskoti vai arī datu subjekta dati var tikt izmantoti neētiskām darbībām, (piemēram, diskriminācijai), kaitējot datu subjekta tiesībām un brīvībām. Attiecībā uz šo CPL 137. panta piektajā daļā noteikts, ka, iesniedzot pieteikumu tiesā, pieteikumam pievienojami pierādījumi, kas apstiprina apstākļus, uz kuriem pamatota pagaidu aizsardzības nepieciešamība. Tiesa šajā stadijā vēl nevar dot galīgu vērtējumu tiesību aizskārumam vai kaitējumam, kā vienīgi novērtēt būtiska kaitējuma iespējamību no objektīvā prasītāja motivētā pieteikuma. Tāpēc prasītāja uzdevums ir pamatot, kāpēc tam konkrētajos apstākļos ir steidzama nepieciešamība pēc pagaidu aizsardzības, proti, ka ar minēto pārkāpumu tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums, kam iespējamas negatīvas, kaitīgas sekas. Tiesai būtu jānonāk pie secinājuma, ka prasītāja norādītie apstākļi kopumā liecina par objektīvu nepieciešamību pēc pagaidu aizsardzības.

Tādējādi prasītājam ir ne tikai jānorāda, bet līdz saprātīgas ticamības pakāpei ar saprātīgi iespējamiem pierādījumiem arī jāpierāda, ka pieteicējam tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums gadījumā, ja pagaidu aizsardzības līdzeklis netiks piemērots. Šo faktu pierādīšanas standarts pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzekļu piemērošanā ir augstāks nekā pie lietas ierosināšanas, bet zemāks nekā lietas izskatīšanā pēc būtības, taču pierādīšanas pienākums pastāv, un ir jārealizē vismaz līdz saprātīgas ticamības līmenim ar šajā stadijā saprātīgi iespējamiem pierādījumiem.⁸⁸

Attiecinot iepriekš minēto uz pagaidu aizsardzības piemērošanu datu aizsardzības pārkāpumu lietās, autora ieskatā, piemēram, jau minētajā gadījumā, tiesai neveidojās pienākums vērtēt datu pārziņa reģistra vai sistēmas drošības darbības principus. Tās tehniskā drošības pārbaude pēc savas būtības varētu būt diezgan sarežģīta un komplikēta, un tiesai varētu būt grūti noskaidrot pārziņa reģistra vai sistēmas ievainojamības novērtējuma pakāpi, ja tas skaidri neizriet no lietas materiāliem. Šāda nostāja atbilst priekšnoteikumam, ka, apsverot prasības pirmšķietamo pamatošību, tiesai nav jāiedziļinās sarežģītos faktos un šajā gadījumā pietiek konstatēt to, ka datu

⁸⁷ Regulas 32. pants

⁸⁸ *Pagaidu aizsardzības līdzekļi civilprocesā*, Rīgas apgabaltiesa, pētījums, 2022

pārzinis nebija ievērojis piemērotos drošības pasākumus un Regulas prasības, lai novērstu datu noplūdi, un prasītājs ar ticamiem un pārbaudāmiem faktiem spēj to pierādīt. Par pierādījumiem pieteikumā par pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanas izlemšanu var būt jebkuras ziņas par faktiem, kuriem ir nozīme pieteikuma izlemšanā. Pārziņa datu vai sistēmas reģistra ievainojamība nav obligāts priekšnosacījums datu noplūdei, bet ir potenciāla drošības riska avots, kas var novest pie datu noplūdes. Tādējādi, ja prasītājs, piemēram, neautorizējoties noteiktām darbībām, pieķūst kādai sensitīvai informācijai, var pamatoti pieļaut un ar lielu varbūtību noteikt, ka pārziņa piemērotie drošības pasākumi nav atbilstoši. Šāds apstāklis atkarībā no personas datu noplūdes kategorijas varētu kalpot par labu pagaidu aizsardzības noteikšanai.

Vienlaicīgi ar šo, izlemtot jautājumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanu datu aizsardzības jomā, autora ieskatā, tiesai papildus būtu nepieciešams izvērtēt prasītāja tiesībspēju un rīcībspēju attiecībā uz tiesību aizskārumu. Minētais secinājums izdarīts, veicot pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanas prakses izpēti autortiesību jomā, kas pēc savas būtības satur vairākas kopīgas pazīmes ar vispārējo pagaidu aizsardzību. Tā, piemēram, Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2019. gada 19. jūlija lietā Nr. C30639319 prasītājs bija lūdzis tiesu piemērot atbildētājiem vairākus pagaidu aizsardzības līdzekļus, tas ir, noteikt aizliegumu atbildētājam lietot vairākas datorprogrammas, noteikt aizliegumu atbildētājiem veikt darbības konkrētos serveros un izmantot konkrētas, prasītāja norādītas, IP adreses. Tiesa norādīja, ka prasītājs nav sniedzis tiesai ziņas par to, vai ir izmantojis savas tiesības ierobežot atbildētājiem iespēju veikt darbības attiecībā uz programmatūru un sistēmām, kas nodrošina tās funkcijas. No iepriekš aprakstītās lietas apstākļiem izrietēja, ka prasītājam bija līgumiskas tiesības pašam ierobežot atbildētāju iespējas izmantot pieteicēja programmatūru, taču prasītājs neiesniedza tiesā pierādījumus tam, ka šīs tiesības ir mēģinājis izlietot. Minētais fakts bija pietiekošs, lai tiesa pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanu šajā daļā noraidītu.

Paplašināti tulkojot nepieciešamību pēc prasītāja tiesībspējas un rīcībspējas izvērtēšanas pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanā attiecībā uz prasītāja spējām reāgēt uz savu tiesību aizskārumu, autors nonāk pie sekojoša secinājuma. Nav strīda, ka prasītājam, kuram ir eventuālā iespēja ietekmēt savu datu subjekta privātumu, atbilstoši Regulas preambulā noteiktajiem vispārējiem principiem⁸⁹ vispirms būtu jārealizē šī tiesība. Taču Regulas kontekstā datu subjektam piešķirta vispārēja tiesībspēja iesniegt sūdzību uzraudzības iestādē, kas pilda uzraudzības funkciju datu apstrādes jomā.⁹⁰ Šajā gadījumā, autora ieskatā, neatkarīgi no pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanas pamata jebkuram prasītājam *a priori* ir piešķirta vispārēja tiesībspēja. Vienlaicīgi ar šo šī vispārēja tiesībspēja korelē ar citu datu subjekta tiesību, tas ir, neskarot pieejamos administratīvos vai ārpustiesas tiesību aizsardzības līdzekļus, tai skaitā tiesības iesniegt sūdzību uzraudzības iestādē, ikvienam datu subjektam ir tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību tiesā, ja viņš uzskata, ka viņa tiesības saskaņā ar Regulu ir pārkāptas.⁹¹ Faktiski Regulas izpratnē tiek noteikti divi atsevišķi datu subjekta tiesību aizsardzības un aizkārumu risināšanas institūti, kuru prioritāte attiecībā viens pret otru nav noteikta.

DVI, kas Regulas izpratnē veic uzraudzības iestādes funkcijas,⁹² ir piešķirtas plašas pilnvaras attiecībā uz datu apstrādes kontroli un uzraudzību. Atbilstoši Regulas 58. pantam un *FPDAL*

⁸⁹ Regulas preambulas 1. punkts

⁹⁰ Regulas 77. pants

⁹¹ Regulas 79. pants

⁹² Regulas 51. pants

5. pantam DVI ir tiesības izdot rīkojumu datu pārzinim un apstrādātājam sniegt visu informāciju, kas nepieciešama tās uzdevumu veikšanai, veikt izmeklēšanas, izmantojot datu aizsardzības revīzijas, uzlikt pagaidu vai galīgu apstrādes ierobežojumu, veikt datu apstrādes pārbaudi, lai noteiktu datu apstrādes atbilstību normatīvo aktu prasībām, nodrošināt administratīvā pārkāpuma procesu utt. Turklāt, pamatojoties uz *FPDAL* 39. pantu, DVI piešķirta pilna kompetence administratīvo pārkāpumu procesu izmeklēšanā, kas *Administratīvās atbildības likuma* 14. nodaļas ietvaros ļauj DVI amatpersonām piemērot plašas izmeklēšanas darbības, tai skaitā arī publiski nepieejamo teritoriju vai telpu apskati.⁹³ Neskatoties uz iepriekš minēto, piemēram, 2021. gadā tikai 6 (sešos) administratīvā pārkāpuma procesos pieņemti lēmumi. 2022. gadā laika posmā no 1. janvāra līdz 31. jūlijam administratīvi sodi piemēroti deviņas reizes un visos gadījumos pārkāpumu veidoja pārziņa pienākuma neizpilde attiecībā uz informācijas nesniegšanu DVI. Savukārt Regulā nostiprināto DVI amatpersonu pilnvaru izmantošana datu aizsardzības pārkāpumu jomā statistikas rādītājos izpaužas sekojoši: 2021. gadā DVI saņēma 937 datu subjekta sūdzības (no tām sociālo tīklu vietnes – 249, publisko tiesību subjektu veiktās personu datu apstrāde – 138, videonovērošana – 136, datu subjekta tiesību īstenošana – 51, ārpustiesas parādu piedzinēji – 50, mēdijs – 40, bērnu personu datu apstrāde – 38 utt.) Izvērtējot visas saņemtās sūdzības, DVI izteica 88 paziņojumus par personu datu aizsardzības pārkāpumiem un piemēroja korektīvos līdzekļus – 239 reizes.⁹⁴

Attiecībā uz pagaidu aizsardzības līdzekļu izmantošanu datu aizsardzība jomā tiesu informācijas sistēmas nolēmumu sadaļā, meklējot pēc vairākiem atslēgas vārdiem un dažādos to locījumos, netika atlasīts neviens nolēmums, no kura satura izrietētu, ka pieteikums par pagaidu aizsardzību datu aizsardzības pārkāpumu jomā izlems tiesas sēdē. Jāatzīst, ka vispārējs pagaidu aizsardzības institūts izveidots nesen, kas izskaidro judikatūras iztrūkumu. Tādējādi datu subjekta vispārējo tiesībspēju realizāciju attiecībā uz tiesību aizkārumu jāskata arī kontekstā ar tūlītējo kaitējuma iestāšanās draudiem. Kaut gan DVI paredzēts plašs pilnvarojums attiecībā uz pārziņa vai datu apstrādātāja ietekmēšanu, datu subjekta tūlītējā tiesību aizskāruma gadījumā atsevišķs mehānisms nedz Regulā, nedz *FPDAL* DVI amatpersonām nav noteikts. Savukārt pagaidu aizsardzības institūts paredz, ka prasītājs pagaidu aizsardzību var piemērot arī pirms prasības celšanas.⁹⁵ Priekšnoteikums pagaidu aizsardzībai pirms prasības celšanas ir tas, ka pagaidu aizsardzība jāpiemēro nekavējoties būtiska kaitējuma novēršanai. Tātad pamats pagaidu aizsardzības piemērošanai pirms prasības celšanas ir piemērošanas neatliekamība, kas saistīta ar būtiska (neatgriezeniska) kaitējuma iespējamību. Tādējādi papildu kritērijs, kas tiesai būs jāvērtē, lemjot par pagaidu aizsardzības piemērošanu pirms prasības celšanas, papildus iepriekš minētajiem vispārējiem apstākļu izvērtēšanas kritērijiem ir jāvērtē, vai kavēšanās piemērot pagaidu aizsardzību var radīt būtisku (neatgriezenisku) kaitējumu. Šajā gadījumā datu subjektam tiesā papildus jāspēj pamatot ne tikai prasības tiesību, bet piemērošanas neatliekamību. Pieteikumu par pagaidu aizsardzību tiesa vai tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā dienā pēc lietas ierosināšanas vai, ja lieta jau ierosināta, ne vēlāk kā nākamajā dienā pēc pieteikuma saņemšanas, iepriekš nepaziņojot atbildētājam un citiem lietas dalībniekiem.⁹⁶ Šis ir izņēmuma gadījums no vispārējās kārtības pagaidu aizsardzības jautājumu izskatīšanā, tāpēc var būt saistīms tikai ar neatliekamu gadījumu, kad kavēšanās varētu radīt neatgriezenisku kaitējumu un steidzama rīcība ir īpaši

⁹³ Administratīvās atbildības likuma 110. pants

⁹⁴ 2022. gada 24. augusta datu aizsardzības speciālistu kvalifikācijas paaugstināšanas apmācība, DVI prezentācijas materiāls

⁹⁵ CPL 139. panta 1.¹ daļa

⁹⁶ CPL 140.¹ panta trešā daļa

svarīga. Apmierinot pieteikumu par pagaidu aizsardzību pirms prasības celšanas, tiesnesis prasītājam nosaka termiņu ne ilgāku par 30 dienām prasības pieteikuma iesniegšanai tiesā.⁹⁷ Šajā gadījumā termiņa noteikšana ir būtiska garantija pret atbildētāja tiesību nepamatotu aizskārumu.

Ņemot vērā to, ka pagaidu aizsardzības institūts ietver sevī tūlītēju tiesību aizskāruma novēršanas mehānismu, joprojām pastāv neskaidrība par lomu un prioritātes sadalījumu datu aizsardzības aizskāruma gadījumā starp uzraudzības iestādi un tiesu. 2023. gada 12. janvārī ES tiesa pieņema spriedumu lietā Nr. C-132/21 lietā *BE* pret *Nemzeti Adatvēdelmi és Információs szabadság Hatóság*, pieņemot prejudiciālo nolēmumu attiecībā uz tiesību aizsardzības līdzekļu Regulas 77.–79. pantu paralēlo izmantošanu (turpmāk tekstā – Spriedums). Lietas būtība ir tāda, ka *BE* kā akcionārs (fiziska persona) piedalījās akcionāru sapulcē, kurā tika veikts audioieraksts. *BE* lūdz pēc sapulces izsniegt audio ierakstu, taču viņam tika izsniepta tikai tā daļa, kurā uzstājās *BE*. *BE* vērsās uzraudzības iestādē, lai tā sniegtu uzdevumu izsniegt audioierakstu, taču uzraudzības iestāde noraidīja *BE* lūgumu, kurās atteikums tika pārsūdzēts. Tajā pašā laikā *BE*, pamatojoties uz Regulas 79. panta 1. punktu, vērsās tiesā, iesniedzot civilprasību. Pamatojoties uz civilprasībā norādīto argumentu, ka pārzinis pārkāpis tiesības piekļūt saviem datiem, tiesa pilnā apjomā apmierināja *BE* prasību. Prejudiciāla jautājumu būtību veidoja fakts, ka, kamēr *BE* prasība civillietā ir izskatīta un pieņemts galīgais nolēmums, uzraudzības iestādes lēmuma pārsūdzības lietā citai faktiski jāizvērtē tie paši apstākļi. Šajā gadījumā tiesai bija jānoskaidro, kurš no tiesību aizsardzības līdzekļiem ir prioritārs un kādā veidā realizējās Regulas 77.–79. pantos paredzētie tiesību aizsardzības līdzekļi, ja par identiskiem lietas apstākļiem var būt pieņemti savstarpēji pretrunīgi nolēmumi. Sprieduma 57. punktā konstatēts, ka Regulas 77. panta 1. punkts, 78. panta 1. punkts un 79. panta 1. punkts, lasot tos Eiropas Savienības Pamattiesību hartas (turpmāk tekstā – Harta) 47. panta gaismā, ir jāinterpretē tādējādi, ka tie ļauj tiesību aizsardzības līdzekļus izmantot līdztekus citam un katrai patstāvīgi. Tādējādi vienai tiesai nav saistošs otras tiesas nolēmums, kaut arī abas tiesas izvērtē vienus un tos pašus faktiskos apstākļus. Ja abi nolēmumi ir savstarpēji pretrunīgi, kā norādīts Spriedumā, tas kavē tiesību uz datu aizsardzību. Šajā gadījumā, ES tiesas ieskatā, lai nodrošinātu Regulā garantēto tiesību aizsardzības efektivitāti, Regulas tiesību normu saskanīgu un vienveidīgu piemērošanu un nostiprinātās tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību tiesā, dalībvalstīm atbilstoši procesuālās autonomijas principam ir jāparedz, kādā tieši savstarpējā attiecībā ir šie tiesību aizsardzības līdzekļi.

Ņemot vērā iepriekš minēto un to, ka nacionālajā līmenī nav noregulēta šo datu subjektu tiesību aizsardzības līdzekļu savstarpējā konkurence un nav noteiktas tiesību aizsardzības līdzekļu prioritātes, tad šie abi datu subjekta tiesību aizsardzības institūti darbojas patstāvīgi. Tādējādi šobrīd veidojās situācija, ka datu subjekta tiesību aizsardzība var izpausties, gan datu subjektam iesniedzot sūdzību DVI, gan datu subjekta tiesībās vērsties ar prasības pieteikumu tiesā par savu tiesību aizskārumu, tai skaitā ar pieteikumu par pagaidu aizsardzības piemērošanu tiesību aizskārējam. No vienas puses, vairāku tiesību aizsardzības līdzekļu nodrošināšana stiprina Regulā nosprausto mērķi garantēt, lai ikvienam datu subjektam, kurš uzskata, ka viņa tiesības saskaņā ar Regulu ir pārkāptas, būtu tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību tiesā saskaņā ar Hartas 47. pantu. No otras puses, šāda nenoteiktība var vājināt datu subjekta aizsardzību attiecībā uz viņu personas datu apstrādi un var izraisīt tiesiskās nedrošības situāciju. Lai rastu risinājumu, autora ieskatā, jāsaglabā datu subjekta tiesības savu tiesību aizsardzībai izvēlēties tiesību aizkāruma risināšanas veidu, kā arī jāsaglabā tiesība to realizēt vienlaicīgi gan uzraudzības iestādē, gan tiesā. Savukārt, pamatojoties uz Regulas 78. panta 1. punktu, lasot to Regulas 143. preambulas kontekstā, autors

⁹⁷ CPL 139. panta trešā daļa

secina, ka tiesai, kas izskata pārsūdzību par DVI lēmumu, vajadzētu īstenot pilnu jurisdikciju. Proti, tiesai vajadzētu piešķirt jurisdikciju izskatīt visus faktus un tiesību normu piemērošanas jautājumus, kas saistīti ar tajā izskatāmo strīdu. Gadījumā, ja vienu un to pašu faktu izskata gan DVI, gan tiesa (ierosināta civillieta), tad tiesa izlemj jautājumu neatkarīgi no DVI, līdz brīdim, kad DVI lēmums likuma noteiktajā kārtībā netiek pārsūdzēts tiesā. Šajā gadījumā, ja nav pieņemts galīgais nolēmums lietā, tiesa pārtrauc civillietas izskatīšanu līdz tiesa (visbiežāk Administratīvā rajona tiesa), kas izskata lietu par DVI lēmumu, pieņem galīgo nolēmumu. Šajā gadījumā šis galīgais nolēmums kalpo kā prejudiciālais lēmums attiecībā uz datu aizsardzības pārkāpuma esamību/neesamību un civillietas ietvaros tiesa atsāk lietu skatīt tikai attiecībā uz zaudējumu, kompensācijas, atlīdzības u.tml. jautājumu noskaidrošanu. Ja tiesa, kas izskatīja civillietu, pieņēma galīgo nolēmumu pirms DVI lēmums tika pārsūdzēts, tad neatkarīgi no šīs tiesas nolēmuma tiesas spriedums paliek spēkā. Attiecībā uz vienveidīgās prakses un judikatūras izveidošanu datu aizsardzību pārkāpumu lietās, tiesai, kas izskata datu subjekta prasības civiltiesiskā kārtā, būtu saistoši tiesas nolēmumi, kas pieņemti attiecībā uz DVI lēmumu pārsūdzību. Atsevišķos gadījumos, ja civillietas ietvaros tiesai rodas neskaidrības saistībā ar datu aizsardzības pārkāpuma interpretāciju, kas ir jauna, vai kad šķiet, ka pastāvošā judikatūra neietver nepieciešamās norādes, kā atrisināt jaunu juridisko situāciju, var paredzēt prejudiciālo nolēmumu saņemšanu no tiesas, kas skata DVI lēmumu pārsūdzības.

Pagaidu aizsardzības līdzekļi

Visaptveroša pagaidu aizsardzības regulējumā ieviesti arī konkrēti pagaidu aizsardzības līdzekļi.⁹⁸ Lielāko daļu no tiem veido pagaidu aizsardzības līdzekļi, kas ir analogi prasības nodrošināšanas līdzekļiem (atbildētājam piederošas kustamas mantas apkilāšana, aizlieguma atzīmes ierakstīšana zemesgrāmatā, izpildu darbības atlikšana utt.), kas autora ieskatā nav piemērojami datu aizsardzības pārkāpumu lietās. *CPL 138.¹* panta pirmās daļas 3. punkts un 5. punkts ievieš jaunus pagaidu aizsardzības līdzekļus, proti, pozitīva pienākuma uzlikšanu atbildētājam (pienākums atbildētājam noteiktā terminā veikt noteiktas darbības) un strīdīgo attiecību pagaidu noregulējumu. Kaut gan līdz šim Latvijā pagaidu aizsardzības judikatūra datu aizsardzības pārkāpumu lietās nav izveidojusies, autora ieskatā, tieši *CPL 138.¹* panta pirmās daļas 3. punktā minētajam pagaidu aizsardzības līdzeklim – aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības vai pienākums atbildētājam noteiktā terminā veikt noteiktas darbības (pozitīva pienākuma uzlikšanu atbildētājam) ir piemērošanas perspektīva.

Lai varētu labāk izprast šī pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanas praksi, tad pirms *CPL* grozījumiem vairāki tiesību piemērotāji žurnālā "Jurista Vārds" dalījās ar kādu viņiem zināmu lietu, kur anonīma persona draudēja sabiedrībā zināmam cilvēkam izsūtīt šīs personas intīma rakstura fotogrāfijas vairākiem masu medijiem. Anonīmā persona fotogrāfijas bija ieguvusi, nozogot prasītāja datoru. Par šo faktu policija bija uzsākusi izmeklēšanu. Tomēr prasītāja vēlējās ar civiltiesiskiem līdzekļiem novērst draudošo pārkāpumu, lūdzot tiesu piemērot pagaidu aizsardzības līdzekļus – aizliegumu konkrētiem medijiem fotogrāfijas publicēt. Prasība tika pamatota ar *CPL* normām, kas regulē intelektuālā īpašuma strīdus. Tiesa pieteikumu noraidīja, izsakot šaubas, ka konkrētajā lietā problemātisks ir autortiesību un intelektuālā īpašuma tiesību

⁹⁸ *CPL 138.¹* panta pirmā daļa

jautājums.⁹⁹ Pēc būtības šī lieta bija par privātās dzīves neaizskaramību un fiziskās personas datu aizsardzību, taču *CPL* pirms grozījumiem šādām situācijām nebija paredzēta tiesiskā aizsardzība.

Atbilstoši Regulai datu subjekts ir apveltīts ar vairākām tiesībām attiecībā uz savu datu izmantošanas kontroli, pārvaldību u.tml., kas datu pārzinim uzliek noteiktus pienākumus attiecībā uz to izpildi.¹⁰⁰ Izvērtējot DVI iepriekš minēto statistiku, konstatējams, ka diezgan lielu datu subjektu sūdzību īpatsvaru veido pārziņa pienākuma neizpilde. Tādējādi jau šobrīd attiecībā uz šo datu aizsardzības pārkāpumu kategoriju datu aizsardzības līdzekļu piemērošana varētu būt aktuāla.

Pozitīva pienākuma uzlikšana atbildētājam datu aizsardzības pārkāpumu jomā nozīmē prasīt atbildētājam veikt konkrētas darbības, lai nodrošinātu datu aizsardzības likumu ievērošanu un aizsargātu personu tiesības uz privātumu. Tas varētu ietvert, piemēram, prasību uzņēmumam īstenot īpašus tehniskus un organizatoriskus pasākumus, lai aizsargātu personas datus, vai sniegt lietotājiem skaidru un precīzu informāciju par to, kā viņu dati tiek apstrādāti. Var uzlikt atbildētājiem pozitīvus pienākumus, reaģējot uz datu aizsardzības pārkāpumiem, lai nodrošinātu personu tiesību pienācīgu aizsardzību. Piemēram, Francijas tiesa ne tikai piesprieda TikTok atlīdzināt zaudējumus, bet arī noteica uzņēmumam īstenot pasākumus lietotāju personas datu aizsardzībai, piemēram, uzlabojot informācijas un piekrišanas procesus.¹⁰¹ Tāpat *COVID-19* pandēmijas laikā, 2020. gada maijā, Francijas digitālo tiesību grupa *La Quadrature du Net* iesniedza sūdzību un izmantoja pagaidu aizsardzības procedūru saistībā ar kontaktu izsekošanas lietotnes *StopCovid* izmantošanu, ko izstrādāja Francijas valdība, lai izsekotu *COVID-19* izplatību¹⁰². Pagaidu aizsardzības pieteikums tika pamatots ar to, ka lietotne pārkāpj personu tiesības uz privātumu un nenodrošina atbilstošus personas datu aizsardzības pasākumus. Saistībā ar šo tiesa lika valdībai veikt vairākus īpašus pasākumus, lai aizsargātu personu tiesības uz privātumu. Šie pasākumi ietvēra: piemērotu tehnisko un organizatorisko pasākumu īstenošanu, lai aizsargātu lietotnē apstrādātos datus, piemēram, izmantojot šifrēšanu un ierobežojot piekļuvi pilnvarotam personālam; skaidras un precīzas informācijas sniegšana lietotājiem par to, kā tiek apstrādāti viņu dati, tostarp informācija par lietotnes mērķi, apkopoto datu veidiem un lietotāju tiesībām piekļūt saviem datiem un dzēst tos; nodrošināt, ka lietotāji sniedz derīgu un informētu piekrišanu savu datu vākšanai un apstrādei; neatkarīgas struktūras izveide, kas pārraudzītu lietotnes darbību un nodrošinātu, ka tiek ievērotas personu tiesības uz privātumu. Reaģējot uz tiesas rīkojumu, Francijas valdība veica vairākas izmaiņas lietotnē *StopCovid*, tostarp uzlaboja informācijas un piekrišanas procesus un ieviesa papildu drošības pasākumus.

Analizējot ārvalstu pieredzi, autors secina, ka pagaidu aizsardzības institūts attiecībā uz piemērojamajiem līdzekļiem ir attīstījies daudz plašāk nekā Latvijā. Francijā pagaidu aizsardzības līdzekļi tiek izlemti *référez* tiesvedībā, kas ļauj pusēm pieprasīt no tiesneša steidzamus pagaidu pasākumus.¹⁰³ Procedūra ir pieejama gan civilrietās, gan komercrietās, un to var izmantot, lai iegūtu plašu pagaidu pasākumu klāstu, piemēram:

- pierādījumu izņemšana: tiesnesis var dot rīkojumu konfiscēt pierādījumus, piemēram, dokumentus vai elektroniskās ierīces, lai novērstu pierādījumu iznīcināšanu vai grozīšanu;

⁹⁹ Jurista Vārds, 2018. gada 18. decembris Nr. 51/52 (1057/1058) "Prasības nodrošināšana un pagaidu aizsardzība: aktuālie jautājumi", V. Jarkina, A. Tauriņš

¹⁰⁰ Regulas 13.–22. pants

¹⁰¹ CNIL (France) – Délibération SAN-2022-027 du 29 décembre 2022, Paris District Court, case number 21/00485

¹⁰² CNIL – Délibération 2020-056

¹⁰³ Code de procédure civile, l'article (pants), 484

- rīkojums: tiesnesis var likt pusei pārtraukt noteiktu darbību vai veikt konkrētas darbības, piemēram, apturēt personas datu apstrādi vai veikt pasākumus personas datu aizsardzībai;
- pagaidu zaudējumu atlīdzināšana: tiesnesis var likt samaksāt pagaidu zaudējumu atlīdzību, lai kompensētu personas datu apdraudējuma radīto kaitējumu;
- eksperta iecelšana: tiesnesis var iecelt ekspertu, lai novērtētu situāciju un sniegtu tiesai ziņojumu vai ieteikumus.

Attiecībā uz datu subjekta tiesiskās aizsardzības līdzekļu konkurenci starp tiesu un uzraudzības iestādi Francijā ir sekojoša situācija. Datu uzraudzības iestādei "Nationale de l'Informatique et des Libertés" (turpmāk tekstā – CNIL) ir plašs pilnvaru klāsts, lai izmeklētu un īstenotu datu aizsardzības pārkāpumus, tostarp piešķirtas pilnvaras veikt revīzijas un pārbaudes, noteikt naudas sodus un likt uzņēmumiem veikt noteiktas darbības, lai nodrošinātu atbilstību tiesību aktiem. Galvenā atšķirība starp tiesas izpildrakstiem un CNIL ir tāda, ka tiesas izpildraksts ir tiesiskās aizsardzības līdzeklis, kas ir pieejams konkrētas juridiskas lietas kontekstā, savukārt CNIL ir pastāvīgas uzraudzības pilnvaras, lai nodrošinātu datu aizsardzības tiesību aktu ievērošanu. Tiesas izpildrakstu parasti pieprasīta fiziska persona vai organizācija, kas meklē atlīdzību par konkrētu kaitējumu vai pārkāpumu, savukārt CNIL var rīkoties pēc savas iniciatīvas, lai izmeklētu un nodrošinātu datu aizsardzības tiesību aktu ievērošanu dažādās nozarēs un organizācijās.

Vācijā *référez* procedūras ekvivalentu sauc par *einstweilige Verfügung* jeb pagaidu rīkojumu.¹⁰⁴ Šī ir juridiska procedūra, kas ļauj tiesai piešķirt steidzamus aizsardzības līdzekļus gadījumos, kad pastāv neatgriezeniska kaitējuma vai kaitējuma risks. Līdzīgi kā *référez* procedūrā Francijā, izpildrakstu Vācijā var piešķirt ātri, parasti dažu dienu laikā. Salīdzinājumā ar Franciju un citām ES dalībvalstīm, ir vērts atzīmēt, ka prasības attiecībā uz pagaidu aizsardzības saņemšanu Vācijā ir diezgan stingras, un papildu CPL minētajiem izvērtēšanas kritērijiem jāvērtē pozitīvā iznākuma iespējamība. Kaut gan var likties, ka šīs kritērijs ir līdzīgs "būtiska kaitējuma" izvērtēšanai, Vācijā šo papildu kritēriju vērtē kontekstā ar tiesāšanas izdevumiem un varbūtību uz pozitīvo iznākumu. Respektīvi darbojas princips – jo lielāki tiesāšanas izdevumi, jo lielākai jābūt neapstrīdamo pierādījumu bāzei, kas garantē pozitīvo iznākumu.

Precedenta tiesības, kas balstās uz *stare decisis* doktrīnu, iezīmē arī īpašu pieeju pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanā. Piemēram, Apvienotajā Karalistē tiesa var piešķirt pagaidu izpildrakstus, lai nodrošinātu pagaidu aizsardzību, pat ja šādai aizsardzībai nav īpašu tiesību normu. Tas nozīmē, ka tiesai ir plaša rīcības brīvība piešķirt pagaidu izpildrakstus pēc saviem ieskatiem, ja ir izpildīti pagaidu rīkojuma piešķiršanas kritēriji. Tomēr ir svarīgi atzīmēt, ka tiesas rīcības brīvība nav neierobežota un tai jādarbojas likuma un tiesību principu robežās.¹⁰⁵ Rīcības brīvība tiesai piemērot arī tādus pagaidu aizsardzības līdzekļus, kas tiešā veidā likumā nav noteikti pastāv arī Spānijā. Atsevišķi jāmin, ka vairākas ES dalībvalstīs pagaidu aizsardzības līdzekļi var būt attiecināmi arī uz trešajām personām, ciktāl tas nepieciešams, lai nepieļautu būtisku neatgriezenisku kaitējumu prasītājam (piemēram, Beļģija, Vācija, Čehija, Francija, Lietuva, Malta). Datu aizsardzības pārkāpumu lietās tāds regulējums būtu aktuāls, jo bieži vien pārziņa vārdā apstrādā personas datus datu apstrādātājs,¹⁰⁶ ko tiesa pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanas kontekstā atsevišķos gadījumos var uzskatīt par trešo personu.

¹⁰⁴ Bürgerliches Gesetzbuch (Vācijas civilkodekss), article (sadaja), 650d

¹⁰⁵ American Cyanamid Co v Ethicon Ltd [1975] A.C. 396 (05 February 1975)

¹⁰⁶ Regulas 4. panta 8. punkts

Kaut gan grozījumi *CPL* pieņemti nesen, tomēr pagaidu aizsardzības institūts Latvijā būtiski atpaliek no citām ES dalībvalstīm, tai skaitā arī kaimiņvalstīm. Piemēram, atbilstoši Igaunijas *Civilprocesa kodeksam*¹⁰⁷ var nodrošināt pagaidu aizsardzību arī gadījumos, kuros prasība celta citas valsts tiesā. Papildus arī noteikta iespēja nodrošināt pagaidu aizsardzību pirms prasības celšanas tiesā arī gadījumos, kuros prasība ir iesniedzama ārvalstu tiesā, ja tiesas darbības teritorijā atrodas strīdus priekšmeta manta.¹⁰⁸ *CPL* regulējumā nav paredzēta iespēja lūgt tiesai piemērot pagaidu aizsardzību, ja prasību pēc būtības plānots celt citā tiesā, tostarp citas Eiropas Savienības dalībvalsts tiesā. Šāds *CPL* regulējums samazina un apgrūtina datu subjekta tiesībspēju uz datu aizsardzību, un būtu atbalstāms ierosinājums paredzēt mehānismu par pagaidu aizsardzības piemērošanas līdzekļiem, kurus var piemērot attiecībā uz prasībām, kas ir iesniedzamas citu valstu, tostarp Eiropas Savienības tiesās, šādi padarot *CPL* modernāku un konkurētspējīgu citu valstu starpā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Veicot pagaidu aizsardzības piemērošanas pamata četru kumulatīvu apstākļu kopumu izvērtēšanu, kas vienlaikus ietver "būtiska kaitējuma" apstākļa izvērtēšanas kritērijus, jo lielāka ir pārliecība par pirmajiem diviem kritērijiem (proti, ka prasība ir pirmšķietami pamatota), jo mazāka nozīme ir pārējiem diviem kritērijiem, un otrādi.
2. Apsverot prasības pirmšķietamo pamatotību, tiesai nav jāiedziļinās sarežģītos faktos un datu aizsardzības pārkāpumu lietās pietiek konstatēt to, ka datu pārzinis nebija ievērojis piemērotos drošības pasākumus un Regulas prasības, lai novērstu datu noplūdi un prasītājs ar ticamiem un pārbaudāmiem faktiem spēj to pierādīt.
3. Izlemjot jautājumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanu datu aizsardzības jomā, tiesai papildus būtu nepieciešams izvērtēt prasītāja tiesībspēju un rīcībspēju attiecībā uz tiesību aizskāruma novēšanu vai nepielaušanu.
4. Ja prasītājam ir līgumiskās, tiesiskās vai kādas citas likumiskās iespējas pašam ierobežot atbildētāja rīcību attiecībā uz datu aizsardzības pārkāpuma novēšanu, taču prasītājs neiesniedza tiesā pierādījumus tam, ka šīs tiesības ir mēģinājis izlietot, tiesa pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanu var noraidīt.
5. Datu subjekts savu tiesībspēju iesniegt sūdzību uzraudzības iestādē (DVI) un tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību tiesā, tai skaitā arī pagaidu aizsardzības līdzekļa piemērošanu, var izmantot līdztekus citu citam un katru patstāvīgi. Tādējādi pagaidu aizsardzību civillietas ietvaros var uzskatīt par atsevišķu datu subjekta tiesību aizsardzības līdzekli.
6. Datu subjekta vairāki tiesību aizsardzības līdzekļi, kas pastāv patstāvīgi un nav saistoši, var izraisīt tiesiskās nedrošības situāciju.
 - 6.1. Priekšlikums. Regulas tiesību normu saskanīgai un vienveidīgai piemērošanai jānosaka, kādā tieši savstarpējā attiecībā pastāvēs šie tiesību aizsardzības līdzekļi, saglabājot Regulā 77. panta 1. punkta un 79. panta 1. punkta datu subjekta sākotnējās tiesības. Tiesai, kas izskata pārsūdzību par DVI lēmumu, vajadzētu piešķirt jurisdikciju izskatīt visus faktus un tiesību normu piemērošanas jautājumus. Gadījumā, ja vienu un to pašu faktu izskata gan DVI, gan tiesa

¹⁰⁷ Igaunijas Civilprocesa kodekss, 377. pants

¹⁰⁸ Igaunijas Civilprocesa kodekss, 382. pants

(ierosināta civillieti), tad tiesa izlemj jautājumu neatkarīgi no DVI līdz brīdim, kad DVI lēmums likuma noteiktajā kārtībā netiek pārsūdzēts tiesā. Šajā gadījumā, ja nav pieņemts galīgais nolēmums lietā, tiesa pārtrauc civillietas izskatīšanu līdz tiesa (visbiežāk Administratīvā rajona tiesa), kas izskata lietu par DVI lēmumu, pieņem galīgo nolēmumu. Šajā gadījumā šis galīgais nolēmums kalpo kā prejudiciālais lēmums attiecībā uz datu aizsardzības pārkāpuma esamību/neesamību un civillietas ietvaros tiesa atsāk lietu skatīt tikai attiecībā uz zaudējumu, kompensācijas, atlīdzības u.tml. jautājumu noskaidrošanu. Ja tiesa, kas izskatīja civillietu, pieņēma galīgo nolēmumu, pirms DVI lēmums tika pārsūdzēts, tad neatkarīgi no šīs tiesas nolēmuma tiesas spriedums paliek spēkā. Atsevišķos gadījumos, ja civillietas ietvaros tiesai rodas neskaidrības saistībā ar datu aizsardzības pārkāpuma interpretāciju, kas ir jauna vai kad šķiet, ka pastāvošā judikatūra neietver nepieciešamās norādes, kā atrisināt jaunu juridisko situāciju, var paredzēt prejudiciālo nolēmumu saņemšanu no tiesas, kas skata DVI lēmumu pārsūdzības.

7. No visiem pagaidu aizsardzības regulējumā ieviestajiem pagaidu aizsardzības līdzekļiem tikai pagaidu aizsardzības līdzeklim – aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības vai pienākums atbildētājam noteiktā termiņā veikt noteiktas darbības (pozitīva pienākuma uzlikšanu atbildētājam) ir piemērošanas perspektīva datu aizsardzības pārkāpumu jomā.
8. Ārvalstīs pagaidu aizsardzības institūts attiecībā uz piemērojamajiem līdzekļiem ir attīstījis daudz plašāk nekā Latvijā. Esošais *CPL* regulējums samazina un apgrūtina datu subjekta tiesībspēju uz datu aizsardzību, un būtu nepieciešams paredzēt daudz plašākus pagaidu aizsardzības piemērošanas līdzekļus.
8.1. Priekšlikums. *CPL* jānosaka pagaidu aizsardzības līdzekļu attiecināšanu uz trešajām personām. Tāpat jāparedz tiesai iespēja piemērot arī tādus pagaidu aizsardzības līdzekļus, kas tiešā veidā likumā nav noteikti, ja pēc šādiem pagaidu aizsardzības līdzekļiem pastāv objektīva vajadzība, kuru prasītājs ir attiecīgi pamatojis, proti, prasītājam ir jānodemonstrē pirmšķietams tiesību aizskārums vai draudošs tiesību aizskārums, kā arī jāspēj motivēt, ka aizsardzības līdzekļu nepiemiērošanas gadījumā tas cietīs būtisku, pat neatgriezenisku kaitējumu. Veikt grozījumus *CPL* un paredzēt iespēju lūgt tiesai piemērot pagaidu aizsardzību, ja prasību pēc būtības plānots celт citā tiesā, tostarp citas Eiropas Savienības dalībvalsts tiesā. Lai nodrošinātu pagaidu aizsardzības institūta konkurētspēju citu valstu starpā, paplašināt pagaidu aizsardzības līdzekļu loku, pārņemot pieredzi no Francijas *référé* procedūras vai Vācijas *einstweilige Verfügung*.

References

2022. gada 24. augusta datu aizsardzības speciālistu kvalifikācijas paaugstināšanas apmācība, Datu valsts inspekcijas prezentācijas materiāls

Administratīvās atbildības likums, 25.10.2018. *Latvijas Vēstnesis*, 14.11.2018.

American Cyanamid Co v Ethicon Ltd [1975] A.C. 396 (05 February 1975), [skatīts 29.03.2023.], pieejams: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-000-1285?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-000-1285?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true)

Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 31. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-2221/2014

Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2022. gada 14. jūlija spriedumā lietā Nr. SKC-751/2022

Bürgerliches Gesetzbuch (Vācijas civilkodekss), [skatīts 27.03.2023.], pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
CNIL – Délibération 2020-056 [skatīts 27.03.2023.], pieejams: https://gdprhub.eu/index.php?title=CNIL-D%C3%A9lib%C3%A9ration_2020-056

CNIL (France) – Délibération SAN-2022-027 du 29 décembre 2022, Paris District Court, case number 21/00485, [skatīts 29.03.2023.], pieejams: [https://gdprhub.eu/index.php?title=CNIL_\(France\)_-_D%C3%A9lib%C3%A9ration_SAN-2022-027_du_29_d%C3%A9cembre_2022](https://gdprhub.eu/index.php?title=CNIL_(France)_-_D%C3%A9lib%C3%A9ration_SAN-2022-027_du_29_d%C3%A9cembre_2022)

Code de procédure civile, (Francijas civilprocesa likums), [skatīts 28.03.2023.], pieejams:
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716

Code of Civil Procedure (Igaunijas civilprocesa kodekss), [skatīts 27.03.2023.], pieejams:
<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide>

Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2013. gada 25. aprīļa spriedums lietā Savriddin Dzhurayev pret Krieviju; Satversmes tiesas rīcības sēdes 2014. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. 2014-09-01

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula), 27.04.2016., Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 04.05.2016.

ES tiesas 2023. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. C-132/21 lietā BE pret Nemzeti Adatvēdelmi és Információsabadság Hatóság

Fizisko personu datu apstrādes likums, 21.06.2018. *Latvijas Vēstnesis*, 04.07.2018., grozījumi 04.06.2021.

Jarkina V., Tauriņš A. (2018). Prasības nodrošināšana un pagaidu aizsardzība: aktuālie jautājumi. *Jurista Vārds*, 18.12.2018, Nr. 51/52 (1057/1058)

Likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" papildinātā anotācija, [skatīts 27.03.2023.], pieejams:
https://www.tm.gov.lv/lv/skaidrojumi?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija), [skatīts 27.03.2023.], pieejams: https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/7124D67541E6AF94C225851A0033211A?OpenDocument#_ftn9

Pagaidu aizsardzības līdzekļi civilprocesā. Rīgas apgabaltiesa, pētījums, 2022, [skatīts 22.03.2023.], pieejams:
https://tiesas.lv/Media/Default/Page/pagaidu_aizsardzibas_lidzekli_labots_2.pdf

Pētersone Z. (2013). *Intelektuālā īpašuma civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi*. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2019. gada 19. jūlija lietā Nr. C30639319

Satversmes tiesas 2018. gada 12. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2017-17-01 21.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 13.04.2018., Nr. 74

Šnepste I. (2022). Pagaidu aizsardzības līdzekļi Eiropas Cilvēktiesību tiesā un Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, 25.02.2022., Nr. 4 (1218)

Vārna D., Vaļte L. (2021). Tiesvedība Civilprocesā: jaunais pagaidu aizsardzības regulējums un citi grozījumi. *Jurista vārds*, 11.05.2021., Nr. 19 (1181)

ZĀĻU INDIVIDUĀLĀS KOMPENSĀCIJAS PROBLĒMAS UN NĀKOTNE

PROBLEMS AND FUTURE OF INDIVIDUAL REIMBURSEMENT OF DRUGS

Ingus Gailums

Biznesa augstskola Turība, Latvija

ingus.gailums@gmail.com

Abstract

In cases of individual reimbursement of medicines, decisions made by state institutions are often appealed. Is there a future for individual drug reimbursement? If the drugs included in the list of compensable drugs do not give the expected result for a specific patient with a specific diagnosis, as happens quite often, other solutions must be sought.

Methods used in the work: analytical method, deductive method, dogmatic method.

Using laboratory tests, it is possible to compensate for drugs that provide the best possible therapeutic effect to the patient in question, while simultaneously saving state budget funds.

Kopsavilkums

Zāļu individuālās kompensācijas gadījumos nereti valsts institūciju pieņemtie lēmumi tiek pārsūdzēti. Vai zāļu individuālajai kompensācijai ir nākotne? Ja konkrētajam pacientam ar konkrēto diagnozi kompensējamo zāļu sarakstā iekļautās zāles nedod gaidīto rezultātu, kā tas notiek visai bieži, ir jāmeklē citi risinājumi.

Darbā izmantotās metodes: analītiskā metode, dedutīvā metode, dogmatiskā metode.

Izmantojot laboratoriskos izmeklējumus, ir iespējams kompensēt zāles, kuras attiecīgajam pacientam sniedz labāko iespējamo ārstniecisko efektu, vienlaicīgi ietaupot valsts budžeta līdzekļus.

Atslēgas vārdi: kompensējamo zāļu saraksts, laboratoriskie izmeklējumi, zāļu individuālā kompensācija

Ievads

Zāļu individuālās kompensācijas gadījumos nereti valsts institūciju pieņemtie lēmumi tiek apstrīdēti un pārsūdzēti. Individuālajai kompensācijai katru gadu tiek atvēlēti tikai divi procenti no visiem naudas līdzekļiem, kas paredzēti zāļu kompensācijai kopumā. Vai zāļu individuālajai kompensācijai ir nākotne? Nemot vērā to, ka inovatīvo zāļu cenas turpina un turpinās palielināties, it īpaši tas attiecas uz zālēm, kas tieši paredzētas reto slimību gadījumiem, bet ne tikai, neatkarīgi no tā, cik nākotnē kompensējamo zāļu saraksta uzturēšanai tiks atvēlēti valsts budžeta līdzekļi, to daudzums vienmēr būs nepietiekams. Lai šo nepietiekamību tomēr mazinātu, svarīgi ir kompensējamo zāļu sistēmai atvēlētos līdzekļus izlietot ar lielāku lietderību. Līdz ar to, ja konkrētajam pacientam ar konkrēto diagnozi kompensējamo zāļu sarakstā iekļautās zāles nedod gaidīto rezultātu, kā tas notiek visai bieži, ir jāmeklē citi risinājumi. Mūsdienās ar laboratoriskiem izmeklējumiem tiek radīts precīzs, izvērsts ziņojums, kas sniedz informāciju par pacienta genoma profilu, kā arī ar to saistīto mērķterapiju, imūnterapiju un atbilstošiem kliniskajiem pētījumiem. Nekas neliecina, ka nākotnē šādu laboratorisko izmeklējumu skaits un ietekme uz onkoloģijas

ārstēšanu mazinātos. Tieši otrādi. Taču Latvijas Republikas kompensējamo zāļu sistēma tam nav gatava. Lai mainītu pastāvošo kārtību un budžeta līdzekļus izmantotu lietderīgi, ir jāveic grozījumi Ministru kabineta noteikumos, un, ja pacienti ar augstas jutības individuālo ģenētisko testu rezultātiem var apliecināt, ka pacienta diagnozei ārstniecisko efektu iespējams sasniegt, izmantojot konkrētas zāles, tad attiecīgā terapija tiktu nodrošināta, nepārsniedzot attiecīgajai diagnozei augstākās kompensējamo zāļu sarakstā iekļauto zāļu cenas. Tādējādi tiktu būtiski ietaupīti valsts budžeta līdzekļi un radīti apstākļi, lai izņēmuma gadījumos būtu iespējams kompensēt zāles, kuras attiecīgajam pacientam sniedz labāko iespējamo ārstniecisko efektu. Šāda norma nodrošinātu to, ka valsts neveiktu zāļu kompensāciju pacientiem, kuru organisma ģenētisko īpatnību dēļ piemērotas citas konkrētas (laboratoriski atzītas) zāles.

Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība" (turpmāk arī – Noteikumi) paredz ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensāciju saskaņā ar kompensējamo zāļu A, B, C un R sarakstā iekļautajiem medikamentiem atbilstoši šo Noteikumu 1. pielikumā minētajām slimībām (diagnozēm), kā arī kompensācijas mehānismu gadījumos, kad zāles nav iekļautas kompensējamo zāļu sarakstā un diagnoze nav iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, un attiecīgās slimības ārstēšanā bez konkrēto zāļu lietošanas nav iespējams uzturēt pacienta dzīvības funkcijas, vai diagnoze ir iekļauta šo Noteikumu 1. pielikumā, un dzīvības funkciju uzturēšanai nav piemērotas nevienas no kompensējamām zālēm un medicīniskajām ierīcēm.¹⁰⁹ Tādējādi Noteikumi veido divus kompensēšanas mehānismus.

Pirmais no tiem ir vispārējais – zāļu kompensāciju atbilstoši kompensējamo zāļu A, B, C un R sarakstam un Noteikumu 1. pielikumā iekļauto diagnožu ārstēšanai. Vispārējā kārtībā kompensējamie medikamenti ir: a) **ārstnieciski izvērtēti** (pierādīta to terapeitiskā efektivitāte, atbilstība konkrētu slimību ārstēšanas shēmām un vadlīnijām, u.c. nozīmīgiem faktoriem, un b) **ekonomiski novērtēti** (zināmas to izmaksas un ietekme uz kompensācijai piešķirtajiem līdzekļiem, salīdzināta to terapeitiskā efektivitāte un izmaksas salīdzinājumā ar citu pieejamo ārstēšanas veidu, salīdzinātas to cenas ar attiecīgo zāļu cenām citās Eiropas Savienības valstīs).

Otrais kompensēšanas mehānisms ir individuālais – ietverts Noteikumu XII nodaļā "Zāļu un medicīnisko ierīču kompensācija individuālām personām", paredzot kompensācijas iespējas izņēmumu gadījumos, kad zāles nav ārstnieciski un ekonomiski izvērtētas, bet bez konkrētā medikamenta lietošanas nav iespējams uzturēt pacienta dzīvības funkcijas. Šajā gadījumā nav pierādīta zāļu terapeitiskā efektivitāte, atbilstība konkrētu slimību ārstēšanas shēmām un vadlīnijām, u.c. nozīmīgiem faktoriem, kā arī zālēm nav veikts izmaksu novērtējums.

Abos gadījumos, kā kompensējamo zāļu A, B, C un R sarakstā, tā arī zāļu iegādes izdevumu kompensācijā individuālām personām, kompensācijas kategorijas (apjomu) regulē Noteikumi. Kompensējamo zāļu A, B un C sarakstā iekļautām zālēm sedz izdevumus saskaņā ar Noteikumu 4. punktā noteiktām kompensācijas kategorijām, kas ir robežas no 50 līdz 100 % (atkarībā no diagnozes smaguma, kas saistīts ar dzīvības funkciju uzturēšanu), bet kompensāciju individuālām personām saskaņā ar Noteikumu 94. un 95. punktu vienīgi 100 % apmērā (taču ievērojot maksimāli noteiktos griestus), pie tam tikai un vienīgi, ja zāles nepieciešamas dzīvības funkciju uzturēšanai.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ministru kabineta noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", 31.10.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 09.11.2006, ar grozījumiem 21.12.2021.

¹¹⁰ Turpat

Noteikumu 3. un 4. punktā iekļautie kompensācijas kārtības pamatprincipi, kas attiecas uz kompensējamajām zālēm, nav piemērojami attiecībā uz individuālo kompensāciju.¹¹¹

Individuālais kompensēšanas mehānisms ir vērsts uz to, lai nodrošinātu neparedzētus gadījumus (retas diagnozes, jauni medikamenti), kad medikamentu terapeitiskā efektivitāte nav zināma (tai skaitā dzīvīdze, kas atsevišķos gadījumos var būt ar nulles zīmi) un nav iespējams paredzēt (plānot) nepieciešamos līdzekļus valsts budžetā pacientu vajadzību nodrošināšanai (jo pasaules farmaceitiskā tirgū nav ierobežojumu medikamentu maksimālajai cenai). Savukārt šādu divu priekšnosacījumu izveidošanās var radīt netaisnīgu, nevienlīdzīgu un nesamērīgu attieksmi no valsts puses pret pacientiem situācijās, kad pacienti vēršas pie valsts kompetentās iestādes, lai saņemtu zāļu izdevumu kompensāciju saskaņā ar kompensācijas sarakstiem, bet veselības aprūpes budžeta līdzekļi ir izlietoti neparedzētu pacieta vajadzību apmierināšanai. Tādēļ šādiem gadījumiem tiek paredzēta atšķirīga kārtība, jo individuālo kompensāciju piešķiršana atbilstoši vispārējā kompensēšanas mehānisma kārtībai nav iespējama, jo tie nav vērtējami atbilstoši vispārējā kompensēšanas mehānisma kritērijiem.

Zāļu kompensācija individuālajām personām nodalīšana no kompensējamo zāļu sarakstā iekļauto zāļu kompensācijas kārtības ir balstīta uz objektīviem un leģitīmiem apsvērumiem, kuri izriet no Noteikumu prasībām attiecībā pret kompensējamo zāļu sarakstā iekļaujamiem medikamentiem, jo zāles, kuru izmaksas ir nesamērīgas, netiek iekļautas kompensējamo zāļu sarakstā, un šādu zāļu iegādes kompensācija tiek nodrošināta 100 % apmērā, bet ne vairāk par EUR 14 228,72 12 mēnešu periodā, jo pretējā gadījumā, 100 % kompensējot nesamērīgi dārgus medikamentus, tiku izlietoti budžetā paredzētie līdzekļi, nodrošinot salīdzinoši mazāka pacientu loka vajadzības, nekā tas notiek, kompensējot tikai zāļu sarakstā iekļautos medikamentus, kuru izmaksas ir samērīgas un dod iespēju nodrošināt daudz lielāka pacientu skaita vajadzības.¹¹²

Ja nepiemērotu Noteikumu 100. punktā noteikto ierobežojumu, tiku ietekmētas citu pacientu tiesības, kas saņem vai pretendē uz kompensāciju par zālēm individuālās kompensēšanas mehānisma ietvaros, jo saskaņā ar Noteikumu 99. punktā noteikto individuālo kompensāciju to apmaksai drīkst izlietot ne vairāk par 2 % no zāļu iegādes izdevumu kompensācijai piešķirtajiem valsts budžeta līdzekļiem. Nepiemērojot Noteikumu 100. punktā noteikto ierobežojumu, samazinātos pacientu skaits, kuri varētu iegūt individuālo kompensāciju, jo piešķirto līdzekļu apmērs ir nepietiekošs (un būs nepietiekošs) pilnīgai visu pacientu vajadzību apmierināšanai. Noteikumu 100. punktā ietvertais ierobežojums ir vērtējams kopsakarā ar kompensācijas mehānismos ietverto mērķi nodrošināt iespējami plašākam pacientu lokam maksimāli efektīvākā veidā saņemt zāļu kompensāciju, tādējādi sekmējot sabiedrības veselības aizsardzību atbilstoši *Satversmes* 111. pantam.¹¹³

Valsts pienākums atbilstoši *Satversmes* 111. pantam ir nodrošināt iedzīvotājiem veselības aprūpi valsts ekonomiskajām iespējām atbilstošā līmenī. Naudas līdzekļu nepietiekamības gadījumā ir jāizmanto tādi mehānismi, kas nodrošina iespējami lielāka skaita iedzīvotāju intereses iespējami pilnvērtīgākā veidā.

Noteikumu nodaļa "Zāļu un medicīnisko ierīču kompensācija individuālām personām" paredz lēmumu pieņemšanu izņēmuma gadījumiem, tas ir – pacienta ārstēšanai ir nepieciešamas zāles,

¹¹¹ Ministru kabineta noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", 31.10.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 09.11.2006, ar grozījumiem 21.12.2021.

¹¹² Turpat

¹¹³ Latvijas Republikas Satversme, 15.02.1922, *Latvijas Vēstnesis* Nr. 43, 01.07.1993, ar grozījumiem 04.10.2018.

kuras nav iekļautas Kompensējamo zāļu sarakstā, vai arī – pacienta diagnoze nav iekļauta Kompensējamo zāļu saraksta pielikumā.

Nacionālais veselības dienests, pamatojoties uz personas iesniegumu, kam pievienots attiecīgās ārstniecības nozares ārstu konsilija lēmums, pieņem lēmumu par zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensāciju individuāliem pacientiem. Minētos izdevumus kompensē zāļu iegādes izdevumu kompensācijai piešķirto līdzekļu ietvaros šādos gadījumos:

- diagnoze nav iekļauta minēto noteikumu pielikumā, un attiecīgās slimības ārstēšanā bez konkrēto zāļu lietošanas nav iespējams uzturēt pacienta dzīvības funkcijas;
- diagnoze ir iekļauta noteikumu pielikumā, bet kompensējamo zāļu sarakstā nav iekļautas nevienas zāles un medicīniskās ierīces attiecīgās diagnozes ārstēšanai.

Ja diagnoze ir iekļauta noteikumu pielikumā, tad Nacionālais veselības dienests pieņem lēmumu par zāļu iegādes izdevumu kompensāciju noteikumu [pielikumā](#) noteiktajā apmērā, izņemot gadījumus, ja zāļu izdevumi 12 mēnešu periodam pārsniedz Eur 14 228,72.¹¹⁴

Zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu individuālajai kompensācijai izlieto ne vairāk par diviem procentiem zāļu iegādes izdevumu kompensācijai piešķirtajiem līdzekļiem.

Ja paredzamie izdevumi 12 mēnešu periodam pārsniedz EUR 14 228, Nacionālais veselības dienests lēmumā par zāļu kompensāciju norāda kompensācijas izdevumus par vienu zāļu iepakojumu, kā arī starpību starp kopējām zāļu kursa izmaksām šeit minētajiem izdevumiem. Pacients saņem zāles, ja pastāv viens no šādiem nosacījumiem:

- pacents pats sedz starpību starp viena zāļu iepakojuma cenu un Nacionālā veselības dienesta lēmumā norādīto kompensācijas apmēru;
- kāda trešā persona ir noslēgusi līgumu ar Nacionālo veselības dienestu par finansiālu līdzdalību kompensācijas nodrošināšanā konkrētam pacientam;
- farmācijas kompānija ir noslēgusi līgumu ar Nacionālo veselības dienestu, kas paredz finansiālu līdzdalību zāļu kompensācijas nodrošināšanā konkrētam pacientam vai pacientu lokam ar attiecīgo diagnozi.¹¹⁵

Nacionālais veselības dienests zāles konkrētajam pacientam piešķir ārstēšanas kursam, ne ilgākam par 12 mēnešiem. Ja zāļu lietošana jāturpina arī pēc šī termiņa, pacents no jauna griežas Nacionālajā Veselības dienestā.¹¹⁶

Nemot vērā to, ka pastāv pietiekami garš gadījumu saraksts, kas Nacionālajam veselības dienestam dod tiesības pacientam atteikt zāļu individuālo kompensāciju, lēmumi par individuālās kompensācijas atteikumiem nereti tiek apstrīdēti un pārsūdzēti.

Administratīvā apgabaltiesa ar 2021. gada 7. decembra spriedumu lietā Nr. A420129121 apmierināja pacentes pieteikumu un nosprieda atzīt par prettiesisku Veselības ministrijas 2021. gada 15. janvāra lēmumu Nr. 01-23.3/235 par zāļu ropeginterferonum alfa-2b iegādes izdevumu kompensācijas atteikumu pieteicējai.¹¹⁷

Šī sprieduma analīzei ir pietiekami būtiska nozīme judikatūras veidošanā. Šis spriedums patiesībā maina līdzšinējo tiesu praksi un ir precedents zāļu kompensācijas sistēmas turpmākai

¹¹⁴ Ministru kabineta noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", 31.10.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 09.11.2006, ar grozījumiem 21.12.2021.

¹¹⁵ Turpat

¹¹⁶ Turpat

¹¹⁷ Administratīvā apgabaltiesas 2021. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. A420129121, Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

funkcionēšanai. Spriedumā secināts, ka pašreiz kompensējamo zāļu sarakstā pieteicējai diagnosticētās saslimšanas *polycythemia vera* ārstēšanai neesot ietverts neviens medikaments, kura lietošana neapdraudētu pieteicējas veselības stāvokli, līdz ar to faktiski esot jāatzīst, ka pieteicējas situācijā izpildoties Noteikumu 92.2. apakšpunkta sastāvs: diagnoze esot iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, bet kompensējamo zāļu sarakstā neesot iekļautas neviens pieteicējai piemērotas zāles attiecīgās diagnozes ārstēšanai. Patiesībā Kompensējamo zāļu sarakstā bija iekļautas un ir iekļautas zāles *Hydrea (hydroxycarbamidum)*. Pieteicējas diagnoze un arī visi pārējie lietas apstākli nav unikāli. To spriedumā nav konstatējusi arī tiesa. Tieši pretēji – tiesa secinājusi, ka “pieteicējas situācija, kaut arī nav uzskatāma par netipisku, jo no 600 pacientiem, kuriem Latvijā ir diagnosticēta *polycythemia vera*, noteikti ir gados jaunas sievietes, kurām var būt pieteicējai līdzīgas problēmas, tomēr paraudzīties uz pieteicējas situāciju kā īpašu izskatāmajā gadījumā ir tiesas pienākums”. Tieši tāda pati diagnoze, kāda ir pieteicējai, ir aptuveni 600 pacientiem, kuriem zāles tiek apmaksātas no kompensējamo zāļu saraksta un kuri lieto *Hydrea (hydroxycarbamidum)*. No vienas pusēs, tiesa ar spriedumu pacientei ir radījusi priekšrocības pret pārējiem pacientiem ar tādu pašu diagnozi. No otras pusēs, – arī pārējiem pacientiem ar diagnozi *polycythemia vera* ir visas tiesības prasīt (arī tiesas celā) saslimšanas mazināšanai jeb apārstēšanai zāles *ropoginterferons (Besremi)*. Nemet vērā to, ka viena pacienta gada ārstēšanas kurss ar zālēm *ropoginterferons (Besremi)* izmaksā aptuveni EUR 72 000, tad 600 pacientu ārstēšana valsts budžetam izmaksātu EUR 43,2 miljonus. Tā kā, piemēram, 2021. gada apstiprinātais zāļu kompensācijas sistēmas kopējais budžets bija EUR 170 miljoni, tās nozīmē, ka saslimšanas *polycythemia vera* 600 pacientu ārstēšanai valsts budžetam būtu jāiztērē ceturtā daļa no zāļu kompensācijas sistēmai atvēlētajiem valsts budžeta līdzekļiem. Taču, nemit vērā to, ka pārsūdzētais spriedums taisīts par individuālo kompensācijas gadījumu un minēto Noteikumu 100. punktā noteikts ierobežojums vienam pacientam 12 mēnešu periodā kompensēt ne vairāk par EUR 14 228,72, tas nozīmē, ka 600 pacientu ārstēšanai no valsts budžeta būtu jāiztērē aptuveni Eur 8,5 miljoni.¹¹⁸ Turklāt starpība starp EUR 14 228,72 un EUR 72 000, kas ir EUR 57 771 gadā, katram pacientam būtu jāpiemaksā pašam. Tā rezultātā apgabaltiesas spriedumam šajā lietā gandrīz, var teikt, nav praktiskas nozīmes attiecībā uz konkrēto pacienti – iesniedzēju tā iemesla dēļ, ka ir pietiekami maza varbūtība tam, ka paciente spēs no saviem līdzekļiem apmaksāt zāļu starpību – 12 mēnešu periodā EUR 57 771. Taču spriedumā ietvertās atziņas ir nozīmīgas tālākajā zāļu kompensācijas sistēmas attīstībā un pat pastāvēšanā. Tā kā individuālajai kompensācijai ir atvēlēti 2 % no kompensējamo zāļu sistēmai piešķirtajiem līdzekļiem, kas ir aptuveni EUR 3,4 miljoni gadā, tas nozīmē, ka individuālajai kompensācijai atvēlētie līdzekļi būtu jāpalielina 2,5 reizes, lai to pietiktu tikai un vienīgi saslimšanas *polycythemia vera* apārstēšanai, turklāt citu slimību pacientiem neatstājot ne centa. Līdz ar to, ja Administratīvās apgabaltiesas spriedumu nēmam par precedentu un pēc tā vadītos Nacionālais veselības dienests un Veselības ministrija, pieņemot lēmumus individuālās kompensācijas gadījumos, un tiesas taisītu turpmākos spriedumus līdzīgās lietās, tad, lai varētu šos lēmumus izpildīt, precīzāk, – par tiem samaksāt, zāļu kompensācijas sistēmai būtu pilnībā jāatsakās, piemēram, no zāļu apmaksas kardioloģijas pacientiem vai cukura diabēta pacientiem. Tas pilnībā neatbilstu līdzšinējai tiesu praksei un Satversmes tiesas atziņām.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, izskatot lietu “Par Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumu Nr. 899 “Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība” 100. un 100.¹ punkta atbilstību Latvijas Republikas *Satversmes* 91. pantam”, 2008. gada 29. decembra spriedumā lietā Nr. 2008-37-03¹¹⁹ norādījusi, ka sociālo

¹¹⁸ Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

¹¹⁹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2008-37-03,
https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-37-03_Spriedums.pdf, aplūkots: 04.04.2023.

tiesību jomā nedrīkst pieļaut situāciju, ka jebkura sabiedrības grupa, pieprasot, lai valsts tai nodrošina noteiktus medicīnas pakalpojumus bez maksas, iegūst priekšrocības salīdzinājumā ar citām sabiedrības grupām. Ja valsts finanšu resursi ir ierobežoti, uzmanība pievēršama visas sabiedrības labklājībai. Juridiskās argumentācijas ceļā nav iespējams izvērtēt valsts finansiālās iespējas, ekonomisko situāciju, tiesībpolitikas prioritātes un atsevišķu sociālo grupu īpašās vajadzības. Visi šie apsvērumi ietekmē likumdevēja vai Ministru kabineta izšķiršanos, paredzot noteiktus pakalpojumus un to apmēru.

Taisot attiecīgo nolēmumu, Administratīvā apgabaltiesa faktiski nonākusi pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes tiesas secināto, ka "sociālo tiesību jomā nedrīkst pieļaut situāciju, ka jebkura sabiedrības grupa, pieprasot, lai valsts tai nodrošina noteiktus medicīnas pakalpojumus bez maksas, iegūst priekšrocības salīdzinājumā ar citām sabiedrības grupām. Ja valsts finanšu resursi ir ierobežoti, uzmanība pievēršama visas sabiedrības labklājībai."¹²⁰

Nemot vērā finansiālo ietekmi, jānorāda, ka terapijas izmaksas ar *Hydroxycarbamidum* ir līdz EUR 300,00 gadā, bet ar *Ropeginterferonum alfa-2b (Besremi)* līdz EUR 72 000 gadā.¹²¹

Latvijas Republikas *Satversmes* 111. pants noteic, ka valsts aizsargā cilvēku veselību un garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu. Šāds Administratīvās apgabaltiesas spriedums nonāk pretrunā ar Latvijas Republikas *Satversme* 111. pantu un augstākminētajā *Satversmes* tiesas spriedumā secināto, ka uzmanība ir pievēršama visas sabiedrības labklājībai un palīdzība jācenšas nodrošināt pēc iespējas lielākam iedzīvotāju slānim. Akceptējot šādu tiesisko praksi, valsts varēs palīdzēt mazākam iedzīvotāju skaitam. Administratīvās apgabaltiesas spriedums nonāk pretrunā arī ar *Administratīvā procesa likuma* 4. pantā norādītajiem principiem: vienlīdzības principu, tiesību normu saprātīgas piemērošanas principu un likuma atrunas principu.¹²²

Administratīvā apgabaltiesa savā spriedumā motīvu daļā ir atsaukusies uz konsilijs norādi par vadlīnijām: "Ārstu konsilijs lēmumā iekļautas atsauses uz ārstēšanas shēmām un starptautiskām vadlīnijām". Konsilijs lēmumā norādītas trīs atsauses, uz ko ārsti – speciālisti pamatojas, norādot, ka pacientiem, kas jaunāki par 40 gadiem, nav ieteicams lietot zāles *Hydrea*, konkrētais vecums "40 gadi" ir minēts tikai vienā avotā. Līdz ar ko Administratīvā apgabaltiesa ir izdarījusi klūdainu secinājumu par medikamenta *Hydrea* piemērotību pacientēm, kas jaunākas par 40 gadiem.

Kā redzams no lietas materiāliem, pieteicēja uzskata, ka pacientiem, ilgstoši lietojot *hydroxycarbamidum*, būtiski paaugstinās ne tikai risks saslimt ar citām smagām slimībām, bet medikaments arī neizārstējot esošo slimību (tikai samazina šūnu skaitu). Tādējādi kompensējamās zāles neesot piemērotas medikamenta pieteicējas ārstēšanai. Tiesa spriedumā faktiski šādai nostājai ir pievienojusies.¹²³

Taču patiesībā politēmijas gadījumā neviena terapija nav ārstējoša (*not curative*), bet tās spēj tikai un vienīgi mazināt simptomus un pagarināt dzīvīdzi. *Hydroxycarbamidum*, *Interferonum alfa*, *Ropeginterferonum alfa-2b*, *Busulfanum*, *Ruxolitinibum* – visas šīs zāles tiek lietotas politēmijas terapijā un visas tās pēc savas iedarbības ir citoreduktīvie līdzekļi. Politēmijas terapija ir vērsta uz komplikāciju (trombožu) attīstības riska samazināšanu un dzīvīdzes pagarināšanu.

¹²⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2008-37-03, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-37-03_Spriedums.pdf, aplūkots: 04.04.2023.

¹²¹ Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

¹²² Administratīvā procesa likums, 25.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 14.11.2001., ar grozījumiem 24.11.2021.

¹²³ Administratīvās apgabaltiesas 2021. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. A420129121, Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

Starptautiskās klīniskās vadlīnijas īstās politēmijas ārstēšanā rekomendē citoreduktīvo terapiju: pirmajā līnijā – *Hydroxycarbamidum* vai *Interferonum alfa*; otrajā līnijā – *Interferonum alfa* vai *Hydroxycarbamidum*, pacientiem ar ierobežotu paredzamo dzīvildzi arī *Busulfanum*, *Pipobromanum* vai 32P (trešās līnijas un tālākai terapijai atbilstoši Britu Hematologu Asociācijas vadlīnijām). Otrās un trešās līnijas terapijā var tikt apsvērts *Ruxolitinibum* – hematokrīta līmeņa un splenomegālijas kontrolei pacientiem ar *Hydroxycarbamidum* nepanesamību vai rezistenci pret to.¹²⁴

Līdz ar to Administratīvā apgabaltiesa kļūdaini ir izdarījusi secinājumus, ka tikai *Hydrea* ir citoreduktīvs līdzeklis, bet citas zāles tādas nav, un Kompensējamo zāļu sarakstā pacientei nav neviens piemērota medikamenta. Galvenie mērķi politēmijas pacientu ārstēšanā ir trombozes attīstības riska un simptomu mazināšana, tādējādi nepasliktinot, bet gan uzlabojot vai noturot stabilā līmenī pacienta dzīves kvalitāti. Kompensējamo zāļu sarakstā diagnozes D45 īstā politēmija gadījumā ir iekļauti 26 dažādi medikamenti, tai skaitā citoreduktīvais līdzeklis *Hydrea*. Tā kā politēmijas pacientiem novēro dažādus simptomus, tad pārējie medikamenti – pretsāpju, urīndzenošie līdzekļi, antidepresanti, pretkrampju līdzekļi u.c. tiek nozīmēti pacientu dzīves kvalitātes nodrošināšanai un simptomu mazināšanai, un šie medikamenti nevar tikt uzskatīti kā pacientam nevajadzīgi.

Citā strīdā par zāļu individuālo kompensāciju ar Administratīvās apgabaltiesas 2023. gada 28. februāra spriedumu lietā Nr. A420249021 nolemts apmierināt pacentes pieteikumu daļā: 1) atzīt par prettiesisku Veselības ministrijas 2021. gada 15. septembra lēmumu Nr. 01-23.3/4746; 2) uzlikt pienākumu atbildētajai Latvijas Republikai viena mēneša laikā no sprieduma spēkā stāšanās dienas izmaksāt pacientei atlīdzinājumu pat nodarīto nemantisko kaitējumu EUR 700,00 apmērā.¹²⁵

Administratīvā apgabaltiesa sava sprieduma daļā faktiski ir pievienojusies pirmās instances tiesas izdarītajiem secinājumiem, ka konkrētais gadījums būtu aplūkojams kā netipisks, kaut gan patiesībā tā tas nav. Apgabaltiesa norāda, ka “Pieteicējas situāciju, kad vispār nav citu efektīvu un piemērotu zāļu, kas būtu iekļautas kompensējamo zāļu sarakstā, tiesa pamatoti pielīdzinājusi tai, kad diagnoze ir iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, bet kompensējamo zāļu sarakstā nav iekļautas nevienas zāles un medicīniskās ierīces attiecīgās diagnozes ārstēšanai”.

Apstāklis, ka ārstu konsīlia lēmums par to, ka pieteicējai būtu efektīvākas citas zāles, nevis tās, kas ir kompensējamo zāļu sarakstā, nenozīmē to, ka konkrētais gadījums būtu vērtējams kā netipisks. Tas, ka ārstu konsīlijs pieteicējas ārstēšanai ir noteicis kādas konkrētas zāles, kas nav iekļautas kompensējamo zāļu sarakstā, nepadara gadījumu par netipisku jeb atšķirīgu no citiem. Turklat no SIA “Rīgas Austrumu Klīniskā universitātes slimnīca” 2021. gada 20. maija ārstu konsīlia lēmuma izriet, ka pacientei uz platīnu saturošas terapijas ir bijusi iegūta remisija.

Latvijā 2020. gadā ar pieteicējas diagnozi C.56 ir bijuši 2389 pacienti, bet 2021. gadā – 2364 pacienti. Ir zināms, ka aptuveni 40 procentos gadījumu pacientēm ar diagnozi C.56 veidojas onkoloģijas mutācija un ir nepieciešama otrās līnijas ārstēšana un no medicīniskā viedokļa nav pamata apstrīdēt konsīlia lēmumus par zāļu *Lynparza* (vispārīgais nosaukums – *Olaparibum*)

¹²⁴ Philadelphia chromosome-negative chronic myeloproliferative neoplasms: ESMO Clinical Practice Guidelines for diagnosis, treatment and follow-up, [https://www.annalsofoncology.org/article/S0923-7534\(19\)47174-3/fulltext](https://www.annalsofoncology.org/article/S0923-7534(19)47174-3/fulltext), aplūkots: 05.04.2023.

¹²⁵ Administratīvās apgabaltiesas 2023. gada 28. februāra spriedums lietā Nr.A420249021, Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

nepieciešamību. Ja vadītos tikai no konsilija lēmumiem, tad katru gadu ar zālēm *Lynpara* būtu jāārstē aptuveni 950 pacientes.¹²⁶

No vienas puses raugoties, tiesa ar spriedumu pieteicējai ir radījusi priekšrocības pret pārējiem pacientiem ar tādu pašu diagnozi. No otras puses – arī pārējiem, vairāk 950 pacientiem ar diagnozi C.56 būtu tiesības šādā situācijā prasīt (arī tiesas celā) diagnozes C.56 ārstēšanai zāles *Lynparza*. Tādējādi Administratīvā apgabaltiesa, taisot šādu nolēmumu, ir pārkāpusi Administratīvā procesa likuma 6. pantā noteikto vienlīdzības principu: pastāvot vienādiem faktiskajiem un tiesiskajiem lietas apstākļiem, iestāde un tiesa pieņem vienādus lēmumus (pastāvot atšķirīgiem faktiskajiem vai tiesiskajiem lietas apstākļiem, — atšķirīgus lēmumus).

2021. gadā kompensējamo zāļu kopējais budžeta apjoms bija EUR 175 109 950, 2022. gadā – EUR 196 729 220, 2023. gadā ir EUR 212 317 328. Ņemot vērā to, ka viena pacienta gada ārstēšanas kurss ar zālēm *Lynparza* izmaksā aptuveni EUR 99 000 gadā, tad 950 pacientu ārstēšana valstij izmaksātu 94 milj. eiro, kas ir vairāk par pusi no 2021. gada kopējā zāļu kompensācijas budžeta. Taču, ņemot vērā to, ka spriedums taisīts par individuālo kompensācijas gadījumu un Noteikumu 100. punktā noteikts ierobežojums vienam pacientam 12 mēnešu periodā kompensēt ne vairāk par EUR 14 228,72, tas nozīmē, ka 950 pacientu ārstēšanai no valsts budžeta būtu jaiztērē aptuveni 13,5 miljoni eiro. Turklāt starpība starp EUR 14 228,72 un EUR 99 000, kas ir EUR 84 771,28 gadā, katram pacientam būtu jāmaksā pašam. Taču, tā kā saskaņā ar Noteikumu 99. punktu individuālajai kompensācijai ir atvēlēti 2 % no kompensējamo zāļu sistēmai piešķirtajiem līdzekļiem, kas 2021. gadā bija 3,5 milj. eiro, 2022. gadā – 3,9 milj. eiro un 2023. gadā ir 4,2 milj. eiro, tas nozīmē, ka individuālajai kompensācijai atvēlētie līdzekļi būtu jāpalielina 3–4 reizes, lai to pietiku tikai un vienīgi pacientu ar diagnozi C.56 ārstēšanai ar zālēm *Lynparza*. Līdz ar to, ja Administratīvā apgabaltiesas pārsūdzēto spriedumu pieņem par tiesisku praksi un pēc tās vadās, pieņemot valsts iestāžu lēmumus, kā arī taisot turpmākos spriedumus līdzīgās lietās, tad, lai varētu šos lēmumus un nolēmumus izpildīt, precīzāk, – rast tam finanšu līdzekļus, zāļu kompensācijas sistēmai būtu pilnībā vai daļēji jāatsakās, piemēram, no zāļu apmaksas kardioloģijas pacientiem vai cukura diabēta pacientiem. Tas pilnībā neatbilstu līdzšinējai tiesu praksei un Satversmes tiesas atzinām, kā arī apdraudētu Latvijas Republikas Satversmes 111. pantā noteiktās tiesības uz medicīniskās palīdzības minimumu.

Tiesas secinājumi paredz zāļu kompensāciju gadījumos, kad ārsta nozīmētajām zālēm kompensējamo zāļu sarakstā nav alternatīvu zāļu. Ar šādu secinājumu individuālās kompensācijas ietvaros faktiski būtu jākompensē visas jaunās reģistrētās zāles, kas būtu pretēji noteiktajam zāļu kompensācijas mehānismam. Kompensēt visas jaunās reģistrētās zāles to cenas dēļ nevar atļauties nevienu no visturīgākajām valstīm.

Noteikumu 2012. gada 9. oktobra grozījumu anotācijā tiek skaidrots, ka gadījumos, kad Nacionālais veselības dienests atsaka zāļu iekļaušanu Kompensējamo zāļu sarakstā augsto izmaksu dēļ, zāles tiek pieprasītas kompensēt individuālā kārtībā, tādējādi cenšoties apiet vispārējās kompensācijas kārtību, kas paredz zālēm stingru izmaksu efektivitātes analīzi un piedāvāto cenu izvērtēšanu. Noteikumu 2012. gada 9. oktobra grozījumu anotācijā lasāms – “valstij ir nepieciešams konkrēti noteikt, kāda ārstēšana tiek apmaksāta, lai nodrošinātu efektīvu resursu izmantošanu un panāktu taisnīgu līdzsvaru veselības aprūpei atvēlēto ierobežoto finanšu resursu sadalē, ievērojot atsevišķu pacientu

¹²⁶ Nacionālā Veselības dienesta nepublicētie materiāli

nepieciešamību saņemt dārgus veselības aprūpes pakalpojumus un vispārējo nepieciešamību nodrošināt veselības aprūpes pieejamību pēc iespējas lielākai sabiedrības daļai”.¹²⁷

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, izskatot lietu “Par Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumu Nr. 899 “Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība” 100. un 100.¹ punkta atbilstību Latvijas Republikas *Satversmes* 91. pantam”, 2008. gada 29. decembra spriedumā lietā Nr. 2008-37-03 norādījusi, ka sociālo tiesību jomā nedrīkst pieļaut situāciju, ka jebkura sabiedrības grupa, pieprasot, lai valsts tai nodrošina noteiktus medicīnas pakalpojumus bez maksas, iegūst priekšrocības salīdzinājumā ar citām sabiedrības grupām. Ja valsts finanšu resursi ir ierobežoti, uzmanība pievēršama visas sabiedrības labklājībai. Juridiskās argumentācijas ceļā nav iespējams izvērtēt valsts finansiālās iespējas, ekonomisko situāciju, tiesībpolitikas prioritātes un atsevišķu sociālo grupu īpašās vajadzības. Visi šie apsvērumi ietekmē likumdevēja vai Ministru kabineta izšķiršanos, paredzot noteiktus pakalpojumus un to apmēru. ¹²⁸

Taisot attiecīgo spriedumu, Administratīvā apgabaltiesa nonākusi pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes tiesas secināto, ka “sociālo tiesību jomā nedrīkst pieļaut situāciju, ka jebkura sabiedrības grupa, pieprasot, lai valsts tai nodrošina noteiktus medicīnas pakalpojumus bez maksas, iegūst priekšrocības salīdzinājumā ar citām sabiedrības grupām. Ja valsts finanšu resursi ir ierobežoti, uzmanība pievēršama visas sabiedrības labklājībai”.¹²⁹

Satversmes tiesa savā 2013. gada 9. aprīļa lietā Nr. 2012-14-03 ir paudusi šādas atziņas: “Satversmes 111. pants nenoteic, kādā veidā valstij ir jārūpējas par medikamentu pieejamību, tādēļ likumdevējam ir rīcības brīvība izvēlēties šā pienākuma izpildei piemērotākos līdzekļus. Šo pienākumu iespējams izpildīt, izveidojot veselības apdrošināšanas sistēmu, izsniedzot pabalstus medikamentu iegādei, kompensējot par medikamentiem iztērētos līdzekļus vai arī citādos veidos. Ar Farmācijas likuma 5. panta 20. punktu un uz tā pamata izdotajiem Noteikumiem Nr. 899 likumdevējs ir izvēlējies nodrošināt medikamentu pieejamību ar kompensācijas mehānismu, kura ietvaros pacientiem tiek nodrošināta iespēja saņemt pilnībā vai dalēji kompensētus medikamentus. (...) Satversmes tiesa jau agrāk ir atzinusi, ka regulējumam, kas vērsts uz kompensējamo medikamentu pieejamību iespējami plašākam personu lokam apstākļos, kad valsts finansiālās iespējas nav pietiekamas, ir leģitīms mērķis – aizsargāt citu personu tiesības uz veselību.”¹³⁰

Apgabaltiesa secinājusi, ka “ministrijas lēmums pirmšķietami atbilst likuma normām”. Taču tālāk spriedumā tiesa norāda, ka “dzīvē dažkārt rodas situācijas, kuras, lai arī formāli atbilst normā ietvertajam regulējumam, savu īpašo apstākļu dēļ ir izņemamas no tipveida regulējuma tvēruma. Šādas situācijas tiek sauktas par netipiskiem gadījumiem (...). Tāpēc, ja, piemērojot rakstīto tiesību normu, tiek sasniegti acīmredzami netaisnīgs rezultāts, padotība taisnīguma principam prasa, lai tiktu meklēts cits, pēc iespējas taisnīgāks risinājums”. Tātad tiesa ir atzinusi, ka ministrija tiesību normas konkrētajā lietā ir piemērojusi pareizi. Taču tiesa vienlaikus arī uzskatījusi, ka saskaņā ar taisnīguma principu ir jāmeklē pēc iespējas taisnīgāks risinājums, jo šis tiesas ieskatā esot netipisks

¹²⁷ Ministru kabineta noteikumu projekta ”Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 ”Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība”” sākotnējās ieteikmes novērtējuma ziņojums (anotācija), http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/VMAnot_041012_ZIKS.2325.doc, aplūkots 04.04.2023.

¹²⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2008-37-03, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-37-03_Spriedums.pdf, aplūkots 05.04.2023.

¹²⁹ Turpat

¹³⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 9. aprīļa spriedums lietā Nr. 2012-14-03, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2012-14-03_Spriedums.pdf, aplūkots 05.04.2023.

gadījums. Pirmkārt, ņemot vērā, ka Latvijā katru gadu ir aptuveni 950 pacientes ar diagnozi C.56, kurām onkoloģisku mutāciju rezultātā ir nepieciešamas zāles *Lynparza*, šo nekādi nevar uzskatīt par netipisku gadījumu. Otrkārt, tiesa, taisot šādu spriedumu, nav atradusi “pēc iespējas tasnīgāku risinājumu”, jo šāds “taisnīgāks risinājums” ir netaisnīgs pret tiem pacientiem, kuri vispār nesaņems kompensējamās zāles vai arī tās saņems daudz mazākā apjomā, kā rezultātā valsts ikvienam pacientam nespēs garantēt medicīniskās palīdzības minimumu, kā to paredz *Satversmes* 111. pants. Tā kā Noteikumu 92.2. punkts noteic, ka Nacionālais veselības dienests, pamatojoties uz personas iesniegumu, kam pievienots attiecīgās ārstniecības nozares ārstu konsilijs lēmums, ir tiesīgs pieņemt lēmumu par zāļu iegādes izdevumu kompensāciju individuāliem pacientiem, ja diagnoze ir iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, bet kompensējamo zāļu sarakstā nav iekļautas nevienas zāles attiecīgās diagnozes ārstēšanai, ne Nacionālais Veselības dienests, ne Veselības ministrija pie konkrētajiem lietas apstākļiem nemaz nebija tiesīga pieņemt pieteicējai labvēlīgu lēmumu.

Nemot vērā to, ka inovatīvo zāļu cenas turpina un turpinās palielināties, it īpaši tas attiecas uz zālēm, kas tieši paredzētas reto slimību gadījumiem, bet ne tikai, neatkarīgi no tā, cik nākotnē kompensējamo zāļu saraksta uzturēšanai tiks atvēlēti valsts budžeta līdzekļi, to daudzums vienmēr būs nepietiekams. Lai šo nepietiekamību tomēr mazinātu, svarīgi ir kompensējamo zāļu sistēmai atvēlētos līdzekļus izlietot ar lielāku lietderību un no katra atvēlētā euro iegūt pēc iespējas lielāku ārstniecisko efektu.

Līdz ar to, ja konkrētajam pacientam ar konkrēto diagnozi kompensējamo zāļu sarakstā iekļautās zāles nedod gaidīto rezultātu, kā tas notiek visai bieži, ir jāmeklē citi risinājumi. Savukārt, ja tādi netiek meklēti, tad šādos gadījumos kompensējamo zāļu sistēmas izlietotie naudas līdzekļi tiek izlietoti pilnīgi nelietderīgi, kaut arī no tiesiskā viedokļa kompensācijai pārmest prettiesiskumu nevar.

Situāciju visai precīzi raksturo šāds gadījums. 2022. gada 12. septembrī Veselības ministrijā ar vēstuli griezās kāda paciente, norādot, ka 2019. gadā pacientei diagnosticēts limfātiskās sistēmas audzējs – hodžkina limfoma ar nodulāro sklerozi IV B stadijā. Sākotnēji ārstēšana tikuši veikta pēc ABVD shēmas. 2020. gada sākumā pēc izmeklējuma un veiktās biopsijas mugurkaulā un 2020. gada 7. maijā pēc onkologu konsilijs lēmuma tika uzsākta specifiska ķīmijterapija pēc R-CHOP shēmas, jo hodžkina limfoma transformējās Ne-hodžkina limfomā jeb lielo B šūnu limfomā. No 2020. gada 9. augusta līdz 12. oktobrim paciente saņēmusi staru terapiju. 2021. gada janvārī slimība progresējusi un paciente zaudējusi spēju staigāt. 2021. gada 30. janvārī pacientei veikts magnētiskās rezonances izmeklējums mugurkaula jostas-krusta daļai, kur konstatēta slimības izplatība Th9-Th10 apvidū. No 2021. gada 1. februāra līdz 8. februārim pacietei veikta paliatīva staru terapija Th9-Th10 apvidū, un no 2021. gada 9. februāra paciente saņēmusi ķīmijterapiju pēc DHAP shēmas. 2021. gada pavasarī pēc PET izmeklējuma pacientei konstatēta pilnīga metabola remisija, tāpēc 2021. gada maijā, jūnijā paciente uzsāka ārstēšanos Latvijas onkoloģijas centrā, kur veikta cilmes šūnu transplantācija. 2021. gada 1. novembrī pacientei veikta mugurkaula operācija un pēc operācijas nodrošināta rehabilitācija gan “Veselības centrā “Bīķernieki””, gan Nacionālajā rehabilitācijas centrā “Vaivari”, kur pacientei vērojams labs progress. Taču 2021. gada nogalē slimība atgriezās, tāpēc no 2022. gada 13. janvāra līdz 27. aprīlim paciente saņēmusi ķīmijterapijas kursu pēc *GemOx* shēmas. Taču tas viss nedeva gaidīto rezultātu. Lai noskaidrotu, kuri medikamenti pacientes slimības ārstēšanā nodrošinātu visefektīvāko rezultātu tās apturēšanai, pacientei tika veikts *FoundationOne Heme* veiktais specifiskais vēža gēnu tests, kura rezultātā noskaidrots, ka pacientes gadījumā vispiemērotākās zāles ir *Pembrolizumab*. Rezultāti pēc preparāta *Pembrolizumab* saņemšanas uzlabojuši pacientes veselības stāvokli. Pēc PET izmeklējuma

2022. gada 7. jūlijā secināts, ka slimības progresija ir apturēta un atsevišķos apvidos, piemēram, galvā, pat izzudusi.¹³¹

Zāļu *Pembrolizumab* vienas devas izmaksas ir EUR 4 063,24, un to ievade notiek reizi 3–4 nedēļās, kas gadā sastāda aptuveni EUR 61 000,00. Medikaments ir valsts kompensējamo medikamentu sarakstā, bet pacientes diagnozes ārstēšanai valsts šo preparātu nekompensē. Paciente uzskata, ka tas esot negodīgi, pazemojoši, nenodrošina vienlīdzīgas iespējas un diskriminējot, jo pacientiem ar citu audzēju veidu medikaments tiek kompensēts no valsts budžeta. Lai nodrošinātu vienlīdzīgas iespējas saņemt kompensējamos medikamentus neatkarīgi no audzēja veida un izskaustu diskrimināciju, paciente savā vēstulē lūdz ministriju izskatīt iespēju preparātu *Pembrolizumab* iekļaut kompensējamo zāļu sarakstā arī diagnozei (*C83.3 – Diffuse large B-cell lymphoma*).¹³²

FoundationOne Heme paraugus nosūta uz laboratorijām Pencbergā (*Penzberg*) Vācijā vai Kembrijā ASV.¹³³ Ar šādiem laboratoriskiem izmeklējumiem tiek radīts precīzs, izvērsts ziņojums, kas sniedz informāciju par pacienta genoma profili, kā arī ar to saistīto mērķterapiju, imūnterapiju un atbilstošiem klīniskajiem pētījumiem. Ziņojumā tiek uzsvērti arī svarīgi ar slimību saistīti gēni, kuriem nav konstatētu izmaiņu, un genoma izmaiņas saistībā ar iespējamo rezistenci pret terapiju, lai izslēgtu neefektīvu ārstēšanu.¹³⁴ Ar šādiem laboratoriskiem izmeklējumiem arvien vairāk onkoloģijas pacientu atrod vispiemērētākās zālēs slimības ārstēšanai (vai vismaz progresijas apturēšanai). Nekas neliecina, ka nākotnē šādu laboratorisko izmeklējumu skaits un ietekme uz onkoloģijas ārstēšanu mazinātos. Tieši otrādi – šādu laboratorisko izmeklējumu ietekme visdrīzāk palielināsies. Taču Latvijas Republikas kompensējamo zāļu sistēma tam nav gatava. To skaidri apliecinā aprakstītais gadījums.

Analizējot konkrēto gadījumu no juridiskā aspekta, jāsecina, ka diagnoze C83.3 ir iekļauta Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumu Nr. 899 “Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība” 1. pielikumā – “Slimības, kuru ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumi tiek kompensēti”. Turklāt diagnozei C83.3 paredzēta kompensācija 100 % apmērā. Analizējot Nacionālā veselības dienesta Diagnožu un kompensējamo zāļu vispārīgo nosaukumu/medicīnisko ierīču sarakstu, konstatējam, ka diagnozei C83.3 kompensējamo zāļu sarakstā ir iekļautas zāles, taču to vidū nav zāļu *Keytruda* (*Pembrolizumabum*), kaut gan zāles ar to vispārīgo nosaukumu ir iekļautas KZS sarakstā citām diagnozēm.

Atbilstoši apstiprinātajam zāļu aprakstam zāles *Keytruda* (*Pembrolizumabum*) indicētas monoterapijas veidā pieaugušajiem un pediatriskajiem pacientiem no trīs gadu vecuma recidivējošas vai refraktāras klasiskās *Hodžkina* limfomas ārstēšanai pēc nesekmīgas terapijas, veicot autologu cilmes šūnu transplantāciju. Atbilstoši zāļu *Keytruda* (*Pembrolizumabum*) reģistrētajām indikācijām tās nav paredzētas lietošanai diagnozes C83.3 ārstēšanai. Arī vadlīnijas neparedz diagnozi C83.3 ārstēt ar zālēm *Keytruda* (*Pembrolizumabum*). Nemot vērā šos apstākļus un pašreizējo tiesisko regulējumu, nemaz nav iespējams iekļaut zāles *Keytruda* (*Pembrolizumabum*) kompensējamo zāļu sarakstā diagnozei C83.3 Taču patiesībā to nemaz arī nevajag darīt, jo iepriekš aprakstītais gadījums ir individuāls izņēmuma gadījums konkrētajai pacientei.

¹³¹ Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

¹³² Turpat

¹³³ Visaptverošas genoma profilēšanas pakalpojums ļaundabīgiem hematoloģiskiem audzējiem un sarkomām; lai precizētu diagnozi, prognozes un ārstēšanas izvēli un personalizētu pacientu ārstēšanas plānus,
<https://www.foundationmedicine.lv/lv/our-services/heme.html>, aplūkots 30.11.2022.

¹³⁴ FoundationOne Heme Sample Report, 2019 , https://rochefoundationmedicine.com/F1Hemereport_AML, aplūkots 22.02.2021.

No tā jāsecina, ka ar mūsdienīgiem laboratoriskiem izmeklējumiem konkrēta pacienta ārstēšanai var tikt piemeklētas pat tādas zāles, kuru ražotājs nav paredzējis pacienta diagnozei. Meklējot risinājumu, secināms, ka šajā gadījumā diagnozei C83.3 kompensējamo zāļu sarakstā ir zāles, kuras paciente var saņemt ar 100 % kompensāciju, bet kuras pacientei nav piemērotas. Ja paciente tās turpinātu lietot, tad pacientes veselības stāvoklis pasliktinātos, bet tajā pašā laikā pacientes ārstēšanai pilnīgi nelietderīgi tiktu tērēti valsts budžeta līdzekļi. Līdz ar to nav nekādu šķēršļu šos pašus līdzekļus izlietot lietderīgi un pacientei kaut vai daļēji apmaksāt zāles *Keytruda* (*Pembrolizumabum*), tas ir, – apmaksāt vismaz tādā mērā, kādā kompensējamo zāļu sistēma apmaksā citiem pacientiem ar diagnozi C83.3. Taču, lai mainītu pastāvošo kārtību un budžeta līdzekļus izmantotu lietderīgi, ir jāveic grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", papildinot tos ar 92¹. punktu sekojošā redakcijā:

"92¹. Ja diagnoze ir iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, papildus šo noteikumu 92. punkta gadījumiem Nacionālais veselības dienests, pamatojoties uz personas iesniegumu, kam pievienots attiecīgās ārstniecības nozares ārstu konsīlia lēmums un laboratoriski veikti ģenētiskie analīžu rezultāti, kas apliecinā, ka personas saslimšanai ārstniecisko efektu sniegs konkrētas zāles, ir tiesīgs pieņemt lēmumu par attiecīgo zāļu lietošanas izdevumu kompensāciju, nepārsniedzot personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm 12 mēnešu periodā, ja personai attiecīgajai diagnozei no kompensējamo zāļu saraksta iepriekšējo 12 mēnešu periodā zāles nav kompensētas, zāles kompensētas ne vairāk par EUR 5 000, vai terapija atcelta tās neefektivitātes dēļ ne vēlāk kā trīs mēnešu laikā no zāļu lietošanas uzsākšanas brīža. Šajā gadījumā netiek piemērots šo noteikumu 100. punkts. Ja paredzamie izdevumi zāļu iegādei pārsniedz personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm, Nacionālais veselības dienests lēmumā par zāļu kompensāciju norāda kompensācijas izdevumus par vienu zāļu iepakojumu, kā arī starpību starp kopējām zāļu kursa izmaksām un personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm izdevumiem. Pacients saņem zāles, ja pacients vai iesniedzējs sedz starpību starp viena zāļu iepakojuma cenu un Nacionālā veselības dienesta lēmumā norādīto kompensācijas apmēru."

Ja Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība" tiku papildināti ar 921. punktu augšminētajā redakcijā un pacienti ar augstas jūtības individuālo ģenētisko testu rezultātiem var apliecināt, ka pacienta diagnozei ārstniecisko efektu iespējams sasniegta izmantojot konkrētas zāles, tad attiecīgā terapija tiku nodrošināta, nepārsniedzot attiecīgajai diagnozei augstākās kompensējamo zāļu sarakstā iekļauto zāļu cenas. Tādējādi tiku būtiski ietaupīti valsts budžeta līdzekļi un radīti apstākļi, lai izņēmuma gadījumos būtu iespējams kompensēt zāles, kuras attiecīgajam pacientam sniedz labāko iespējamo ārstniecisko efektu. Šāda norma nodrošinātu to, ka valsts neveiktu zāļu kompensāciju pacientiem, kuru organizma ģenētisko īpatnību dēļ piemērotas ir citas konkrētas (laboratoriski atzītas) zāles.

Secinājumi un priekšlikumi

Individuālais kompensēšanas mehānisms ir vērsts uz to, lai nodrošinātu neparedzētus gadījumus (retas diagnozes, jauni medikamenti), kad medikamentu terapeitiskā efektivitāte nav zināma (tai skaitā dzīvildze, kas atsevišķos gadījumos var būt ar nulles zīmi).

Ar laboratoriskiem izmeklējumiem tiek radīts precīzs, izvērsts ziņojums, kas sniedz informāciju par pacienta genoma profilu, kā arī ar to saistīto mērķterapiju, imūnterapiju un atbilstošiem klīniskajiem pētījumiem.

Lai mainītu pastāvošo kārtību un budžeta līdzekļus izmantotu lietderīgi, ir jāveic grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", papildinot tos ar 92¹. punktu sekojošā redakcijā:

"92¹. Ja diagnoze ir iekļauta šo noteikumu 1. pielikumā, papildus šo noteikumu 92. punkta gadījumiem Nacionālais veselības dienests, pamatojoties uz personas iesniegumu, kam pievienots attiecīgās ārstniecības nozares ārstu konsilia lēmums un laboratoriski veikti ģenētiskie analīžu rezultāti, kas apliecina, ka personas saslimšanai ārstniecisko efektu sniegs konkrētas zāles, ir tiesīgs pieņemt lēmumu par attiecīgo zāļu lietošanas izdevumu kompensāciju, nepārsniedzot personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm 12 mēnešu periodā, ja personai attiecīgajai diagnozei no kompensējamo zāļu saraksta iepriekšējo 12 mēnešu periodā zāles nav kompensētas, zāles kompensētas ne vairāk par EUR 5 000, vai terapija atcelta tās neefektivitātes dēļ ne vēlāk kā trīs mēnešu laikā no zāļu lietošanas uzsākšanas brīža. Šajā gadījumā netiek piemērots šo noteikumu 100. punkts. Ja paredzamie izdevumi zāļu iegādei pārsniedz personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm, Nacionālais veselības dienests lēmumā par zāļu kompensāciju norāda kompensācijas izdevumus par vienu zāļu iepakojumu, kā arī starpību starp kopējām zāļu kursa izmaksām un personai konstatētās diagnozes augstākās iespējamās izmaksas kompensācijas kārtības ietvarā ar citām attiecīgajai diagnozei kompensējamo zāļu sarakstā iekļautām zālēm izdevumiem. Pacients sanem zāles, ja pacients vai iesniedzējs sedz starpību starp viena zāļu iepakojuma cenu un Nacionālā veselības dienesta lēmumā norādīto kompensācijas apmēru."

References

- Administratīvā procesa likums, 25.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 14.11.2001, ar grozījumiem 24.11.2021.
- Administratīvās apgabaltiesas 2021. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. A420129121, Veselības ministrijas nepublicētie materiāli
- Administratīvās apgabaltiesas 2023. gada 28. februāra spriedums lietā Nr. A420249021, Veselības ministrijas nepublicētie materiāli
- Foundation One Heme Sample Report, 2019., https://rochefoundationmedicine.com/F1Hemereport_AML, aplūkots 22.02.2021.
- Latvijas Republikas Satversme, 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993, ar grozījumiem 04.10.2018.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 29. decembra spriedums lietā Nr. 2008-37-03, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-37-03_Spriedums.pdf, aplūkots 05.04.2023.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 9. aprīla spriedums lietā Nr. 2012-14-03, https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2012-14-03_Spriedums.pdf, aplūkots 05.04.2023.
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība", 31.10.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 09.11.2006, ar grozījumiem 21.12.2021.

Ministru kabineta noteikumu projekta "Grozījumi Ministru kabineta 2006. gada 31. oktobra noteikumos Nr. 899 "Ambulatorajai ārstēšanai paredzēto zāļu un medicīnisko ierīču iegādes izdevumu kompensācijas kārtība"" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) , http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/VMAnot_041012_ZIKS.2325.doc, aplūkots 04.04.2023., aplūkots 04.04.2023.

Nacionālā Veselības dienesta nepublicētie materiāli

Philadelphia chromosome-negative chronic myeloproliferative neoplasms: ESMO Clinical Practice Guidelines for diagnosis, treatment and follow-up, [https://www.annalsofoncology.org/article/S0923-7534\(19\)47174-3/fulltext](https://www.annalsofoncology.org/article/S0923-7534(19)47174-3/fulltext), aplūkots: 05.04.2023.

Veselības ministrijas nepublicētie materiāli

Visaptverošas genoma profilēšanas pakalpojums jaundabīgiem hematoloģiskiem audzējiem un sarkomām; lai precizētu diagnozi, prognozes un ārstēšanas izvēli un personalizētu pacientu ārstēšanas plānu,
<https://www.foundationmedicine.lv/lv/our-services/heme.html>, aplūkots 30.11.2022.

MEDICAL TOURISM DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN LATVIA

Matīss Jakunovs

Turiba University, Latvia

matissjak@gmail.com

Abstract

The medical tourism industry exists in Latvia for a relatively short period of time. However, the range of services offered by medical tourism companies is wide ranging from the supply of rehabilitation and diagnostic services to much more sophisticated services such as prosthetics and plastic surgery. Since 2009, targeted work has been carried out in Latvia to attract foreign patients from abroad. Overall, the growth of the medical tourism sector is observed at both Latvian and global level.

The purpose of the study is to develop recommendations for the use of medical tourism business in the Republic of Latvia on the basis of the evaluation of the offers of medical tourism products and services. The research took into account both primary data – entrepreneur and expert interviews, as well as secondary data – publicly available information on the healthcare sector and related documentation, as well as data from the Central Statistical Bureau and data available to Lursoft (database of all companies registered in Latvia).

The results of the study show unlearned niches and directions of the market, as well as provide recommendations to entrepreneurs. The study points to significant problems in Latvia's medical tourism business environment. The most significant constraints arise in the area of sustainable environment and entrepreneurship.

Keywords: medical tourism, health care services, Latvia

Introduction

The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) defines medical tourism as the journey of consumers for the purpose of receiving medical services. the management consultancy company for McKinsey defines medical tourism as: a person travelling to a destination in order to receive medical treatment services, except for tourists travelling for well-being (SPA salons, etc.), to neighbouring regions, receives emergency treatment abroad. The study shows the reasons for receiving medical tourist services:

- Progressive technologies – 40 %;
- Higher quality after manipulation care – 32 %;
- Faster access to services – 15 %;
- Lower costs – 9 %. (Ehrbeck, et al., 2015)

Every year, some 14 million people go abroad to receive medical services, saving between 25 % and 75 % of the amount they would have spent in their home countries on similar services. Global medical tourism market growth is projected from \$54, 4 billion in 2020 to as much as

\$207.9 billion in 2027, averaging 21.1 percent annual growth. (Grand View Research, 2020) Approximately 15 000 medical tourists from abroad choose to receive medical services in Latvia each year. Most of these medical tourists come from Britain, Estonia, Lithuania, Russia, Germany, USA, Sweden, as well as the interest of Finnish medical tourists in the medical services available in Latvia is currently being observed. These medical tourists mostly come to perform various plastic surgery services, followed by oral health care, eye surgeries, obesity surgeries, varicose vein surgeries, orthopedic services and skin disease treatment. (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2021)

In Latvia, special attention is paid annually to improving the infrastructure of medical services, as well as tourism services, thus contributing to increasing competitiveness and growth of the sector. A previous study has found that a foreign patient wants a peaceful country for healthcare. To protect his privacy, the patient chooses a country free from crime, corruption and terrorist incidents, a country whose laws will protect him. (Badrabadi, et al., 2022) Latvia is made an attractive destination for medical tourism by the clean environment and accessibility of nature. Near Riga airport is the Gulf of Riga, forests, as well as the capital city, where Latvia's most important medical and recreational companies perform their activities.

Latvia's medical tourism sector has only grown in the past decade. Future developments are focused on attracting medical tourists from abroad. To increase service and service levels, it is important for companies to work together with each other. Mutual co-operation between service providers, the state, local governments, institutions for transport companies and accommodation would contribute to increasing the number and turnover of customers in the state as a whole. Each operator should focus on individual segments, thus reducing competition between themselves. Medical tourism is affected by the legal framework, bureaucratic burden and global change. Entrepreneurs are often faced with development and operational constraints due to too strict rules, resulting in loss of potential or even full downtime. Competition from neighbouring countries also has a significant impact. In order to increase competitiveness, service prices must be reduced, which is a major challenge in the current inflation climate.

The purpose of this Article is to discover medical business niches not acquired in the Republic of Latvia, as well as services, thereby expanding the possibilities of medical entrepreneurship.

Medical tourism opportunities in business

There is currently no clear and unified definition of what medical tourism is, however, according to the Tourism Law of the Republic of Latvia, health tourism is indicated, which is explained as one of the types of tourism aimed at improving the general condition and well-being of the organism, as well as prevention, diagnosis, treatment and rehabilitation, using also natural healing resources. (Latvijas Republikas tiesību akti, 1998) Data on medical tourism services in 2022 are still not yet available to the public, but it is known that preventive services were most provided in the medical tourism sector in Latvia in 2021, followed by care, therapy and rehabilitation services. (Centrālā statistikas pārvalde, 2021) The main countries from which medical tourists have travelled have been Member States of the European Union, because it has been easiest for patients of these countries to get to Latvia bureaucratic, especially during the COVID-19 restrictions.

The brand of medical tourism destination is as significant as any other tourism industry. Demand for standard tourism services with a specific plan and known destinations is declining. Each country has tourist attractions and events that attract the attention of tourists, so it's important for each country to build its unique identity and destination brand to stand out among other competitors. Destination brand management should be appropriate, communicable and durable, which can be achieved by: market research, analysis and strategy development; The development, monitoring, evaluation and review of brand identity; Design development; Creating a brand mission and vision; Brand management (Pritchard & Pride, 2004)

For medical tourism companies as well as other tourism companies, destination marketing is an important success factor. Tourists travel to a particular place, because of tourist attractions and service. Common destination marketing allows for financial benefits for all entrepreneurs and municipalities involved. Joint collaboration also reduces overall marketing costs. (Baum & Hagen, 1999; Alexandrakis, 2015) Medical tourism companies are more likely to offer packages of services that help build a successful and long-lasting customer attraction and retention. Such packages shall include:

- Adapting the service to the lifestyle and characteristics of the patient;
- Legal aspects (contract between clinic and customer);
- Agreement with insurance companies;
- Additional service options at additional cost;
- Medical condition and diagnosis of the patient confirmed by pre-treatment doctors, allowing the client to travel to another country where adequate medical treatment will be provided;
- Price for a package that coincides with the price list of services at the clinic;
- Everything to provide an appropriate and secure service for the customer
- Post-therapy consultations remotely with the customer;
- Transport to/from airport, station, port, etc.;
- Doctor's salary;
- Cost of medicines;
- Hotel costs. (Medical Tourism Corporations, 2022)

For the most part, clinics and travel companies offer information about medical tourism and medical services that are available at the destination. One of the biggest problems is that the internet is saturated with a lot of misinformation. Most often, medical providers don't have any marketing strategy and advertise all services to patients around the world, highlighting niche services and narrowing the target market. Several healthcare providers' websites give a negative impression due to insufficient information, such as the lack of information in different languages, outdated or erroneous information. Improving the website increases patient customer confidence in the provider. Medical tourists prefer to trust oral advice and medical travel agencies as well as official national medical bodies, so communicating with customers requires intermediaries, good feedback and handouts from official authorities. (Ruka, 2015: 16–17) Companies need to improve the quality of services, keep track of market developments, target marketing campaigns to specific target markets and segments, and collaborate with other companies on a single marketing approach and business area. (Paker & Vural, 2016: 156–171)

Opportunities offered by medical tourism for business in Latvia

Medical tourism is driven by an ageing population in developed countries, as well as by an increase in living standards in developing countries. Medical services are being sought in an international

market. With appropriate marketing, you can get your customers and cash flow redirected to a specific destination. Customers and insurers alike are interested in opting for services abroad at a lower price and high quality.

Latvia attracts medical tourists as a destination with relatively lower costs compared to Western Europe or Nordic countries; availability of services, relatively short waiting times for a specialist visit; highly qualified specialists as well as state-of-the-art hardware for diagnostic examinations and treatment procedures. (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022b)

Latvia's main strengths are highly qualified medical personnel; an appropriate price-quality ratio; unique treatments such as cancer virotherapy, eye prosthesis it should also be taken into account that Latvia is a Member of the European Union, so getting to and staying in Latvia is also very easy for other European citizens. (Slutiņš, 2013)

Latvian medical tourism prices are competitive at Baltic states level and are significantly lower (50% - 70% lower), as in Scandinavian and Western European markets. Latvian medical companies offer reliable services without hidden premiums. Comparing prices of different medical services between different countries shows that Latvia is competitive in the supply of cataract operations, dental implantation and eye laser surgery procedures. (See Table 1)

Table 1

**Price comparison for medical eye, cataract and hip surgeries
and dental implantation procedures by country EUR 2022 year**
(Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022b)

Country	Laser surgery of both eyes	Cataract surgery (for one eye)	Dental implant	Hip transplant
Latvia	1200	900	800	5600
Lithuania	1000	800	650	5200
Estonia	1500	1500	700	1200
Germany	3000	2200	1800	16 000
Great Britain	3500	3000	2000	13 000
USA	3600	3200	2250	36 000
Poland	1600	1100	800	5800
Hungary	1400	950	700	4400
Thailand	2100	1600	1500	15 400
India	900	1200	800	6500
Israel	3200	3000	1100	32 000
Norway	3000	2700	1500	12 000
Turkey	1500	1400	800	9000

Latvia is most competitive in the treatment of tumours with the CyberKnife method, which is provided by the only one in the Baltics and at a very competitive price at the global level. (See Table 2) Latvia has great potential in tumour treatment services. The least competitive services in Latvia are in the services of hip transplantation, rhinoplastics and in vitro fertilisation (IVF) procedures. (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022a)

Table 2

Price comparison for medical gastric bypass and resection, tumour treatment, fertilisation and rhinoplastics procedures by country EUR 2022 year
 (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022b)

Country	Gastric bypass surgery	Treatment of tumours by CyberKnife method	Gastricectomy (reduction of the master)	In vitro fertilisation (IVF)	Rhinoplastics
Latvia	6500	7500	6500	2000	2400
Lithuania	6500	-	6500	1800	2000
Estonia	6500	-	6500	2000	2500
Germany	8000	10000	8000	3500	3200
Great Britain	12000	15000	12000	4500	4500
USA	22600	70000	15000	11000	5900
Poland	6500	8000	6500	2000	1600
Hungary	8000	-	7500	1700	1800
Thailand	15000	7000	10000	3000	2800
India	6500	8500	6000	2300	2200
Israel	22000	14500	18000	3000	3500
Norway	13000	-	12500	3500	3000
Turkey	12000	10000	11500	2800	2800

Insufficient funding of the public health sector in Latvia provides a great opportunity for private medical institutions to take over foreign clients, as well as local solvency clients. In Latvia, it is necessary to reduce unhelpful expenditures consisting of:

- Accidents in healthcare; duplication of services;
- Gaps in the use of services (discarding medical supplies and medicines, not using cheaper alternatives);
- Deficiencies in the payment of services (high costs of individual services);
- Inefficient administrative expenditure on healthcare. (Veselības ministrija, 2021)

In the urban environment, there is a distribution of different segments by price levels. There are usually cheaper services on the outskirts, but closer to strategic locations are merchants offering services at higher prices. (Pons, et al., 2014; Kim & Okamoto, 2006) A convenient location makes it easier for a company to access investments as well as a larger range of customers. The location is also influenced by ethnic division and various political factors. For example, different microdistricts require different language skills and different service requirements. (Yang, et al., 2014) Thanks to Riga airport, which is the largest airport in the Baltic States, suburban Riga is becoming a strategically advantageous place. Travellers who are searching for alternative destinations and enjoying the relatively many benefits of direct flights also arrive here. (Mārupes novada dome, 2015)

Promotion of Latvia's medical tourism business

The export Plan for Health services 2019–2023, approved by the Cabinet of Ministers, ensures the promotion of health export services, ensuring the sustainability of the operation by establishing the Health care export Coordination Council. The established Council shall update the list of strategic markets with which priority support can be obtained. In addition, Latvia's image is also being worked on as a reliable and safe recognition of the country of export of healthcare services. Creating an image requires coordinated and coordinated marketing activities. (Ekonomikas ministrija, 2019)

Since 2012, Latvia has operated the "Latvian Health Tourism Cluster", which brings together leading Latvian clinics and hospitals providing high-quality medical treatment services for both domestic and foreign patients. (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022a) The Latvian Health Tourism Cluster brings together 24 small enterprises, 19 large enterprises, 7 small enterprises, 6 medium-sized enterprises and 4 local government enterprises. The cluster works with clusters, investors, embassies, tourism companies and hotel chains from other countries. The cluster defines the target market, shapes the image of the exporting country and attracts funding. (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022a)

In order to become a Member of the Latvian Health Tourism Cluster, companies must fulfil the criteria that can be found on the website created by the Latvian Association of resort towns www.healthtravellatvia.lv (Latvijas kūrortpilsētu asociācija, 2022a)

The potential export markets for Latvia's medical tourism in the future, where it is necessary to expand marketing activities, are Ireland, the United Kingdom, Sweden, Norway and Finland. You need to expand marketing activities in different environments. The most important sources are the Internet (39 %), information provided by acquaintances (31 %). Marketing activities should be expanded by service, where there is a desire in foreign markets. Digital marketing has the biggest impact. Residents of Latvia would like to receive dental, urological and gynaecological services. Residents in Scandinavia would most like to receive beauty services. Finnish tourists would like to receive ophthalmology and rehabilitation services the most. Swedish tourists would most like diagnostic and dermatology services, while British tourists would most like general treatment services. (Latvijas ekonomikas ministrija, 2019; Veselības ministrija, 2018)

Latvia has a very wide range of possibilities to develop medical tourism, creating an offer for remote markets with narrow niche services and products, to participate in international conferences and events. Only unique services and products in Latvia need to be introduced. The Middle markets should expand the marketing activities of nature and health tourism services in combination with cultural services. Improving competitiveness requires promoting cooperation at Baltic states level in order to attract medical tourists to long-haul destinations such as Japan, China, USA, Canada, etc. (Latvijas ekonomikas ministrija, 2019)

Opportunities for Growth of medical Tourism in Latvia

Latvia has historically the largest development potential of health resorts in Baltic states. It is the use of medicinal sludge, mineral waters, etc., as well as the ecological environment that has the greatest potential. These sites are an opportunity to rebuild and promote healing facilities, climate therapy pavilions and resorts, as well as state-of-the-art spas. Such a network of resorts was developed when Latvia belonged to the Soviet Union. Resorts divided into national and local meanings. Seaside resorts provided opportunities for using ionized and clean air. (Medicine, 2018)

Nowadays, the totally unused resource of health tourism in Latvia is underground geothermal waters, which can also be used for heat supply purposes. By restoring the Liepaja and Baldone sanatoriums, which are historically located in geothermal water locations, it would be possible to use them in balneology (use of mineral waters in therapy). Geothermal waters would be perfectly complemented by existing medicinal sludge. The Cambrian groundwater complex has water between 33 and 62 degrees warm at Celsius. This would be obtained by a deep well, which would have to reach depths of between 1,100 and 1,436 metres. The quality of the balneological properties of geothermal waters is several times higher than that of Baden-Baden in Germany and Others. World resorts. In total, Latvia has the potential to obtain geothermal waters in the area of 15–20 thousand square kilometres.

Various natural remedies can be found in Latvia: hydrogen sulphide mineral waters, chloride mineral waters, healing sludge, sapropel sludge (vegetable and animal residues accumulated in freshwater bodies), peat sludge, marine sludge and saturated mineral waters. Latvia has about 3 thousand lakes, where the mud of sapropel can be found. For medicine, the most effective ones can be found in Babīte, Kaņieris, Trikāta, Lilija, Lejas, and Ceplišķa lakes. Sapropel is used in rehabilitation and physical therapy, as well as in the manufacture of cosmetic products. (Medicine, 2018)

According to the author, the biggest potential for development lies in the resorts and medical areas previously existing and not used today. Resorts and medical areas where services are available today also need to be improved and made more modern. Latvia has great potential to regain the reputation and recognition of the former destination of health tourism. In Latvia, it is possible to treat functional diseases of the nervous system, diseases of the digestive organs, chronic respiratory diseases (coniferous forests, ionised sea air), cardiovascular diseases, disorders of the movement apparatus (so-called spinal fracture), gynecological diseases and skin diseases with local natural resources. Latvia's needle tree forests and the ionised air of the Baltic Sea in which iodine is found are a good treatment for hyperthyroidism (thyroid increased activity). Mostly people from mountain regions and those living far from the seas and oceans face the disease. (Medicine, 2018; Łonyszyn & Terefenko, 2014)

Methodology

The purpose of the study is to develop the business application of medical tourism in the Republic of Latvia.

Research participants. The study is based on 12 interviews, in which businessmen and company employees who conduct medical tourism business were interviewed. The non-probabilistic convenience method was used during the research, that is, respondents who voluntarily agreed to participate in the research were selected. The only selection criterion – the entrepreneur or company employee must perform the duties of the position in a medical institution that is qualified in the provision of medical tourism services.

Data collection methods. Semi-structured interviews of medical tourism entrepreneurs and experts. The interview questions were created based on the research question – “What are the possible new business niches of medical tourism in the Republic of Latvia?”, as well as the analysis of literature sources. 12 interviews were conducted, which lasted 30–40 minutes on average. The information obtained from the interviews is confidential and was used only for the purposes of this study.

Procedure. 15 questions were prepared for the interview about the services offered by the company, marketing, as well as questions about industry-related challenges. The informants were addressed personally, the determining factor was that the company where the informant performs his duties was registered as a medical tourism company. The interviewing of the research participants took place at the person's workplace, participation in the research was also voluntary and the informant had the opportunity to stop participating in the research at any time.

Data processing and analysis. Processing of the obtained data was carried out using the content analysis method.

Research ethics. During the research, ethical norms and confidentiality of the participants were respected. Participants were introduced to the interview process before the interview. All informants have voluntarily given their permission to participate in the study.

Research period. From April 1, 2022 to May 1, 2022.

Research results and discussion

In the research conducted by the author, it was found that medical tourists come to Latvia for services both for urgent reasons and for cosmetic reasons, which are mostly not covered by health insurance in foreign countries, such as cosmetic surgery, dental reconstruction, gender reassignment operations or fertility treatment. It was found that medical tourists mostly trust the private medical sector rather than the public sector. The most popular medical services for tourists, which are provided in Latvian private medical clinics and rehabilitation centers, are medical rehabilitation, diagnostics, phlebology, plastic surgery, dermatology, and dentistry. In 2020, a study published in America on the experience of patients in medical tourism emphasized that the dominant factors why patients choose to go to receive medical services abroad are: lower costs, short waiting times, as well as services that are not available in the patients' home countries. (Xu, et al., 2020) Latvian medical tourism institutions offer a wide and high-quality range of services at competitive prices, therefore, as previously conducted research reveals, these factors are decisive in attracting foreign patients. As mentioned in the literature review earlier, new and modern treatment options are available in Latvia that are not available in any of the Baltic countries, such as the treatment of various types of tumours using the Cyberknife method, which is non-invasive cancerous and non-cancerous tumour therapy.

Latvia is relatively popular as a destination for medical tourism. Every year, dozens of missing clients come to Latvia to receive medical services. Most of the customers come from the CIS countries, Western Europe and Scandinavia. Knowledge of English and Russian is very important in medical tourism, as they are the main languages of customer communication. Customers mostly come individually or in pairs. They are usually patients aged 25–65 (working age), both women and men. Fewer children are admitted. Latvian medical institutions offer services to foreign patients at competitive prices, which are often lower than elsewhere in the world, however, it is necessary to centralize medical tourism more so that it is not so divided.

The highest demand for medical services according to seasonality can be observed in the autumn – winter season until the holidays, then the demand increases again in the spring months (March, April and May). A quieter period is the summer season, which can be explained by the fact that this is mostly vacation time, as well as often part of the procedures are still recommended to be performed in the cold months of the year, such as vein treatment with laser, dermatology procedures and apparatus procedures. It is known that clients often choose not to undergo plastic

surgery in the summer period, taking into account the fact that the recovery time in the winter period will be relatively easier compared to the summer period. Different customer profiles have different demand in different seasons. In Latvia, the largest number of foreign guests is served in the summer months, followed by the spring months. The lowest tourist activity is in the autumn and winter months, especially February, which has always been the month with the least activity, which can be explained by the financial insufficiency in the cold season and after the holiday (New Year, Christmas) spending. In general, medical tourism has significantly less seasonality than other areas of tourism. Medical tourism occupies an even more important place in the economy of Latvia. Competition is intensifying, but so is the number of customers. The number of customers from the CIS countries is falling, which can be explained by geopolitical changes in the region.

The restrictions introduced during the COVID-19 pandemic greatly affected medical tourism in Latvia and elsewhere in the world. The number of customers has grown steadily every year. The exception was during the period of activity and travel restrictions during the COVID-19 pandemic, when medical tourism was close to a complete standstill, leaving the local market alone. During the restrictions, the demand still remained, but the numerous restrictions did not allow citizens of several countries to enter Latvia. For example, from approximately November 2020 until March 1, 2022, it was practically completely impossible for patients from Russia or other 3rd world countries to enter Latvia, which could also be seen very well from the 2020 medical tourism statistics in Latvia, where Russia from TOP 1 the country slipped to 7th place in terms of revenue.

One of the few services that suffered little during this time was psychiatric services, which can be explained by the intensification of psychiatric problems as a result of the restrictions. Psychiatrist services at this time even became significantly more in demand than before. These services have remained in demand even after the lifting of restrictions. The cost of medical services rose as the restrictions made them less profitable. Certain clinics had temporarily even completely stopped serving medical tourists. The greatest impact was felt precisely from the fact that the borders were closed, which significantly limited the movement of medical tourists. Also, patients were afraid to go to doctors in order not to get sick with COVID-19. Other diseases that were not treated in time have worsened in society, because during the pandemic there were times when it could not be done.

Medical tourism companies face various problems and challenges, mostly related to bureaucratic obstacles, as the medical industry is highly controlled by government authorities. The most important challenges for medical tourism companies at the moment are the economic and geopolitical changes in the world, which force the search for new export markets. Summarizing the results of the interviews, the following were emphasized as the most significant problems of medical tourism companies in Latvia:

- Lack of qualified doctors;
- The sharp drop in market demand in Russia, Belarus and Ukraine;
- Travel restrictions;
- High taxes and rents;
- Unstable market situation;
- Occupancy of certain services with long waiting times;
- Aging of the labor force;
- Saturation of the Internet with low-quality and questionable information;
- Lack of a single high-quality industry marketing strategy, as well as lack of funds for marketing activities abroad. Low recognition of the country abroad.
- The National Health Service has not raised tariffs for services for many years, as a result of which business entrepreneurs with a state order have to provide services close to cost. This

- prevents raising the appropriate price even for those who do not have a state order, because otherwise they would not be competitive;
- Difficult financial attraction for development;
 - Purchase of medical services of certain third-country nationals with the aim of only entering Schengen and not actually receiving the service;
 - Bureaucratic obstacles for citizens of third countries in issuing invitations and visas;
 - Frequent non-notification of both medical tourists and local clients about non-arrival for a visit;
 - Language barriers;
 - Need for personalized services;
 - Geopolitical changes, as well as economic changes;
 - Lack of reliable cooperation partners in target markets;
 - Latvia's changing weather conditions, which affect the flow of tourists and medical tourists;
 - Inflation, rising costs of energy resources and rising costs of transport;
 - Insufficient statistics and accounting in the sector.

In the course of the research, it was asked about the possibilities of receiving help for medical export companies, as a result of which it was clarified that the health tourism cluster of Latvia carries out the attraction of European Union funds, as well as provides assistance in various marketing activities aimed at export countries. The Investment and Development Agency of Latvia offers companies various international projects, as well as market research. A large number of companies invest their own earnings in their business operations, and also attract investments from outside, because they claim that attracting funds is too complicated and bureaucratic. Certain companies receive tax incentives.

Often, companies partner with other clinics to help refer patients. Many have cooperation agreements, which require the cooperation partner to direct their employees, customers, depending on the cooperation conditions. Companies promote cooperation with insurance companies, both in Latvia and abroad. Cooperation between companies and the cluster is forming, creating a unified marketing approach and business area. Joint destination marketing allows for financial benefits for all involved entrepreneurs and municipalities. Collaborating together also reduces overall marketing costs. In order to increase competitiveness, it is necessary to promote cooperation at the level of the Baltic States in order to attract medical tourists to distant destinations.

Conclusions

The medical tourism industry in Latvia has the potential to grow and develop. Even now, the industry is sufficiently developed and annually serves several thousand patients who have come from abroad to receive the medical services they want. During the research, it was concluded that Latvian businessmen engaged in the provision of medical tourism services do not always have sufficient knowledge of where to turn for support, which is sometimes necessary for business improvement. There should also be more focus on collaboration between other companies in the industry to improve the overall patient experience.

Analysing the literature, as well as collecting the responses of the representatives of medical tourism companies to the interview questions, the answer to the question of this research was found - "What are the possible new business niches of medical tourism in the Republic of Latvia?" Respectively, the study reveals that geothermal waters, as well as various natural healing materials,

are an unused resource in the Republic of Latvia. By renovating and popularizing sanatoriums, Latvian medical tourism could gain a completely different meaning in the treatment and rehabilitation of patients. As mentioned above, the author believes that the greatest potential for development lies in previously existing and currently unused resorts and healing areas. Also, it is necessary to improve and make more modern those resorts and medical areas where services are currently available.

Patient demand for medical tourism services in Latvia is predicted to grow. Companies have the opportunity to expand their operations by establishing cooperation with other companies in the industry, as well as by attracting qualified specialists to improve the quality of services. The industry certainly has ample opportunities to expand its marketing activities and become more recognizable. Entrepreneurs need to keep abreast of the latest changes in policies, various regulations and legislation that affect business, customer behaviour and changes in their numbers. The average number of customers for a given company may fall due to increased competition in the private medical services and especially medical tourism industries. Further growth in the number of companies and competition is also expected. The place where business is done and the availability of services/products is important. There is greater income disparity in urban areas, but less disparity in rural areas.

Medical tourists are almost always multi-day tourists, as one-day tourists very rarely use medical services. Accordingly, marketing activities should be aimed at multi-day tourists. A strategically good location for providing services provides stable income and volume of work, but also provides for greater competition. Medical tourism services are mostly provided in Riga and suburban Riga.

Service delivery is affected by changing customer preferences, tax changes, operating restrictions, political changes and seasonality. In Latvia, there is inequality in the supply of services between different areas of the country. The capital city and its nearby companies are less exposed to seasonality and the influence of the weather than in other parts of Latvia. Customer demands are increasing year by year.

It was concluded that entrepreneurs do not make sufficient use of financial support mechanisms, which can be explained by the lack of information and difficult to implement regulations. Medical tourism works more successfully in places that already attract a large flow of tourists. Entrepreneurs in Riga and suburban Riga are less inclined to cooperate with each other than in other parts of Latvia.

References

- Alexandrakis, G., Manasakis, C., Kampanis, N. A. (2015). Valuating the effects of beach erosion to tourism revenue. A management perspective. *Ocean & Coastal Management*, [online] Vol. 111, pp. 1–11. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S096456911500085X?via%3Dhub> [Accessed 20 Dec 2022]
- Badrabadi, N. K., Tourani, S., and Karimi, A. (2022). Identifying the themes of medical tourism business in Iran: A systematic review, [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9170202/> [Accessed 10 Dec 2022]
- Baum, T., Hagen, L., (1999). Responses to seasonality: the experiences of peripheral destinations. *International Journal of Tourism Research*, 1, pp. 299–312
- Centrālā statistikas pārvalde (2021). Medicīnas tūristiem sniegtu manipulāciju skaits pēc pakalpojuma veida, [online] Available at: <https://statistika.spkc.gov.lv/pxweb/lv/Health/Health/tableViewLayout2/> [Accessed 10 Dec. 2022] Medicinas_turisms/TUR040.px/ta
- Ehrbeck, T., Guevara, C., and Mango, P.D. (2008). Mapping the Market for Medical Travel. *The McKinsey Quarterly* [online] Available at: https://www.lindsayresnick.com/Resource_Links/MedicalTravel.pdf [Accessed 21 Dec. 2022]
- Ekonomikas ministrija (2019). Mērķtiecīgi attīstīs veselības tūrismu, [online] Available at: <https://www.em.gov.lv/lv/merktiecigi -attistis -veselibas-turismu> [Accessed 20 Dec. 2022]

Francisco: Grand View Research. (2020). Medical Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Treatment Type, By Service Provider, By Country, And Segment Forecasts, 2022–2030 [online] Available at: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/medical-tourism-market> [Accessed 15 Dec. 2022]

Kim, J., Okamoto, N. (2006). Importance analysis on hotel components from a manager's perspective: Using conjoint analysis. Asia Pacific Journal of Tourism Research 11 (3), pp. 227–238

Latvijas Republikas tiesību akti, (1998). Tūrisma likums, [online] Available at: <https://likumi.lv/ta/id/50026-turisma-likums> [Accessed 21 Dec. 2022]

Latvijas kūrortpilsētu asociācija, (2022a). Medicīnas tūrisms Latvijā, [online] Available at: <https://healthtravellatvia.lv/en/medical-tourism-latvia2/> [Accessed 21 Dec. 2022]

Latvijas kūrortpilsētu asociācija, (2022b). Top iemesli, [online] Available at: <https://healthtravellatvia.lv/top-iemesli/> [Accessed 19 Dec. 2022]

Latvijas kūrortpilsētu asociācija, (2021). Par asociāciju, [online] Available at: <https://healthtravellatvia.lv/par-asocia-ciju/> [Accessed 19 Dec. 2022]

Łonyszyn, P., Terefenko, O., (2014). Creation of an alternative season based on sustainable tourism as an opportunity for Baltic Sea Region. *Journal of Coastal Research*, 70, pp. 454–460

Mārupes novada dome, (2015). Mārupes novada tūrisma attīstības stratēģija 2016.–2020. gadam, 9.–108. lpp.

Medical Tourism Corporations, (2022). [online] Available at: <https://www.medicaltourismco.com/> [Accessed 15 Dec. 2022]

Medicine, (2018). Kūrorti. [online] Available at: https://medicine.lv/raksti/kurorti_pme [Accessed 15 Dec. 2022]

Paker, N., Vural, C. A. (2016). *Customer segmentation for marinas: Evaluating marinas as destinations*. *Tourism Management*, pp. 156–171

Pons, A., Rullan, O., and Murray, I. (2014). Tourism capitalism and island urbanization: tourist accommodation diffusion in the Balearics, 1936–2010. *Island Studies Journal*, 9 (2), pp. 239–258

Pritchard, A., Pride, R. (2004). Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition. 2nd ed. England: Elsevier Butterworth Heinemann, pp. 60–70

Ruka, E., (2015). *Medical Tourism*. Belgium: European Hospital and Healthcare Federation publications, pp. 13–17

Slutiņš, O. (2013). *Latvijas jaunais izaicinājums – Medicīnas eksports, Medicīna kā viens no ekonomikas attīstības balstiem un medicīnas eksports kā viens no dzinējiem*. Latvia: Latvijas Medicīnas Eksporta asociācija

Veselības ministrija, (2021). Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2021.–2027. gadam, 92.–102. lpp.

Veselības ministrija (2018). Informatīvais ziņojums par veselības tūrisma attīstības veicināšanas iespējām. [online] Available at: <http://www.vm.gov.lv/lv/attistibas-planosanas-dokumenti> [Accessed 18 Dec. 2022]

Yang, Y., Luo, H., and Law, R. (2014). Theoretical, empirical, and operational models in hotel location research. *International Journal of Hospitality Management*, 36 (2), pp. 209–220

Xu, T., Wang, W., and Du, J. (2020). An Integrative Review of Patients' Experience in the Medical Tourism [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7285947/> [Accessed 19 Dec. 2022]

NEATKARĪGA TIESA – TIESISKAS UN DROŠAS VIDES NODROŠINĀTĀJA. TIESAS LOMAS 21. GADSIMTĀ

INDEPENDENT COURT – PROVIDER OF A LEGAL AND SECURE ENVIRONMENT. THE ROLE OF THE COURT IN THE 21ST CENTURY

Laila Jurcēna

Biznesa augstskola Turība, Latvija

laila.jurcena@gmail.com

Abstract

Since the idea of an independent court first appeared in the history of human ideas, the understanding of the judiciary has evolved and transformed. Today, the judiciary is not only judges who settle disputes before the court. The court has developed into an important social institution with an important constitutional role. Judgments are more important than just settling individual disputes. The judgment of any judge, which has entered into legal force, has the force of law, is binding on all, and must be treated with the same respect as the law. The judgment of a court judge (panel of judges) at any level can affect all public interests. There is an opinion that judges have a special status that gives them the opportunity not only to decide legal disputes, but also to develop existing social and cultural norms and resolve political conflicts.

The first part of the article analyses the transformation of the role of the court and examines the possible reasons for the change in the role of the court. On the other hand, in the second part, in order to establish and at the same time demonstrate the broad and versatile role of the court, the various dimensions of the role of the court are revealed - constitutional, legal, political, economic and social.

Ievads

Kopš neatkarīgas tiesas ideja pirmo reizi parādījās cilvēces ideju vēsturē, tiesu varas izpratne ir pilnveidojusies un transformējusies. Šodien tiesu vara nav vienīgi tiesneši, kuri izšķir tiesā nonākušos strīdus. Tiesa ir izveidojusies par svarīgu sociālu institūciju, kam ir nozīmīga konstitucionāla loma.¹³⁵ Spriedumiem ir lielāka nozīme nekā vienīgi individuālu strīdu izšķiršana.¹³⁶ Ikviens tiesneša spriedumam, kas stājies likumīgā spēkā, ir likuma spēks, tas ir obligāts visiem, un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu. Jebkura līmeņa tiesas tiesneša (tiesnešu kolēģijas) spriedums var ietekmēt visas sabiedrības intereses.¹³⁷ Pastāv viedoklis, ka

¹³⁵ Shetreet, S. (2012). The Mt. Scopus International Standards of Judicial Independence: The Innovative Concepts and the Formulation of a Consensus in a Legal Culture of Diversity. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 479.; ECT 22.07.2021. spriedums lietā No 11423/19 Gumenyuk and Others v Ukraine, para 52

¹³⁶ Seibert-Fohr, A. (2020). Judicial Independence and Democratic Accountability: The Function and Legitimacy of the German Federal Constitutional Court.. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (Eds). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, p. 47.

¹³⁷ Satversmes tiesas 26.10.2017. spriedums lietā Nr. 2016-31-01, 20 p.

tiesnešiem ir īpašs statuss, kas viņiem dod iespēju ne tikai izlemt tiesiskus strīdus, bet arī attīstīt pastāvošās sociālās un kultūras normas un atrisināt politiskus konfliktus.¹³⁸

Ņemot vērā to, ka ārpus tiesu varas kontroles nevar palikt neviens tiesību norma vai izpildvaras darbība, ja tās skar kādas personas tiesības, kā arī, ievērojot tiesneša uzdevumu, spriežot tiesu, darboties arī kā izpildvaras un likumdevējvaras atsvaram no valsts varas dalīšanas principa izrietošajā līdzvara un atsvara sistēmā, tiesnesim kā vienas, proti, tiesu varas pārstāvim ir īpašs statuss, īpaša loma un īpaša atbildība.¹³⁹ Tāpēc pamatots ir viedoklis, ka tiesnešu lēmumus ietekmē ne tikai tiesības, bet arī tiesas īpašā loma konstitucionālajā sistēmā.¹⁴⁰ Ierobežota izpratne par tiesas lomu demokrātiskā sabiedrībā var negatīvi ietekmēt ne vien tiesu sistēmas attīstību, bet arī visus pārējos procesus valstī, tai skaitā sabiedrības ilgtspēju, tiesisku un drošu vidi. Tāpēc raksta mērķis ir atklāt tiesas lomu 21. gadsimtā, kādā veidā un kādu iemeslu dēļ neatkarīga tiesa nodrošina tiesisku un drošu vidi un ietekmē konstitucionālos, tiesiskos, politiskos, sociālos un ekonomiskos jautājumus.

Rakstu veido ievads, divas nodajas un nobeigums. Raksta pirmajā daļā autore analizē tiesas lomas transformāciju un aplūko iespējamos iemeslus tiesas lomas maiņai. Savukārt otrajā daļā, lai konstatētu un vienlaikus arī demonstrētu plašo un daudzpusīgo tiesas lomu, atklātas tiesas lomas dažādās dimensijas – konstitucionālā, tiesiskā, politiskā, ekonomiskā un sociālā.

Autore izmantojusi dažādus avotus, tostarp monogrāfijas un publikācijas, analizējot tajās pieejamo informāciju, pētījusi tiesu praksi un interpretējusi normatīvos aktus.

Tiesas lomas transformācija 21. gadsimtā

Ilgi ir pastāvējis viedoklis, ka tiesu vara ir **vājākā** no visiem trīs varas atzariem. Tiesību literatūrā parasti šo viedokli pamato, atsaucoties uz vienu no ASV konstitūcijas izstrādātājiem Aleksandru Hamiltonu un eseju krājuma “Federālists” 78. numuru. Hamiltons norāda, ka tiesu varai nav ietekmes valstij būtiskos jautājumos (militārajos, budžeta, normatīvo aktu izstrādes) un tā nevar pieņemt aktīvus lēmumus. Tiesai, Hamiltonaprāt, nav ne varas, ne gribas, tai ir vienīgi spriedumi, tiesu vara nav spējīga vērsties pret pārējām divām varām, un tai ir nepieciešams veltīt savus spēkus tam, lai pasargātu sevi no šo divu varu ietekmes.¹⁴¹ Līdz ar to tiesu vara būtu uzskatāma par vājāko no trim varas atzariem. Ārons Baraks uzskata, ka tiesas loma ir atkarīga no vietas un laika.¹⁴² Vēsturiski tiesu vara ir **attīstījusies** valsts varas sistēmas pilnveidošanās ietvaros.

Tiesu varas loma, stiprinot demokrātiju kopumā un uzticēšanos tiesiskumā balstītai valstij, strauji palielinās.¹⁴³ Tieki uzskatīts, ka tiesu varas ietekme un loma, salīdzinot ar citiem varas atzariem, īpaši sākusi **pieaugt** pēc Otrā pasaules kara. Arī šodien iedzīvotāji aizvien vairāk vēršas pie tiesu varas, cerot, ka tā varēs atrisināt dažādas viņu problēmas.¹⁴⁴ Tiesību literatūrā norādīts, ka tiesu vara mūsdienās vairs nav klusa un mazsvarīga 19. gs. vara. Šodien tiesu varai ir nozīmīgāka loma,

¹³⁸ Somanawat, K. (2018). Constructing the Identity of the Thai Judge: Virtue, Status, and Power. *Asian Journal of Law and Society*, 5(1), p. 107

¹³⁹ Ziemele, I. (2018). Uzruna Latvijas tiesnešu konferencē

¹⁴⁰ Braman, E. (2009). Law, Politics & Perception: How Policy Preferences Influence Legal Reasoning. p. 26

¹⁴¹ Hamilton A., Madison J., Jay J. *The Federalist Papers*: No. 78

¹⁴² Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. *Faculty Scholarship Series*. Paper 3692, pp. 25–26

¹⁴³ Ziemele, I. (2020). *Cilvēka cieņa tehnoloģiju virzītā pasaule: konstitucionālo tiesu loma*

¹⁴⁴ Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. *Faculty Scholarship Series*. Paper 3692, pp. 19–161

nekā tas bija Monteskjē laikā.¹⁴⁵ Tiesiskuma nozīme demokratizācijas procesā ir tā, kas tiesām piešķir īpaši svarīgu lomu “pārejas” valstīs. Izšķirot strīdus, tiesneši ne tikai var novērst konfliktus starp politiķiem, bet arī novērst valsts varas ļaunprātīgu izmantošanu. Tātad tiesām ir būtiska nozīme šajos procesos.¹⁴⁶ Tiesas var arī ietekmēt un pat vadīt valsts pārveidošanas (transformācijas) procesus, piemēram, integrācijas un konstitucionalizācijas procesus pēc-konfliktu sabiedrībā.¹⁴⁷ Tiesnešiem ir svarīga loma krīzēs, ko rada ar nacionālo drošību saistītas situācijas, kas prasa īpašus pasākumus.¹⁴⁸ Modernā demokrātijā viena no tiesnešu prioritātēm ir demokrātijas aizsardzība plašākā izpratnē, īpašu uzsvaru liekot uz cilvēktiesību aizsardzību. Tiesību zinātnieki šo fenomenu bieži skaidro kā tiesu varas palielināšanos, salīdzinot ar pārējām varām. Diskusijas un pretrunīgi vērtējumi par tiesu varas lomas palielināšanos ir sastopami dažādās valstīs.¹⁴⁹ Pastāv viedoklis, ka Centrālastrumeiropas valstīs tiesu sistēmu reformas pēdējos trīsdesmit gados – gan pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados saistībā ar investīciju piesaisti un starptautisko organizāciju stimulētas, gan ES iestāšanās procesa virzītas – ir gājušas tālāk, nekā to prasa tiesnešu neatkarība, “katapultējot” tiesu varu tādos augstumos, ka tā ir kļuvusi pārāka par demokrātiski ievēlētiem varas atzariem.¹⁵⁰ Autore uzskata, ka šī pārmaiņa, proti, šķietamā varas palielināšanās, ir tikai blakusefekts. Šīs attīstības mērķis ir nevis palielināt varu tiesām demokrātiskā valstī, bet gan stiprināt demokrātijas un cilvēktiesību aizsardzību. Tiesu varas un līdz ar to arī tiesas ietekmes un lomas transformācija ir neizbēgams rezultāts demokrātiskā līdzsvara nodrošināšanā.¹⁵¹ Tiesas loma palielinās demokrātijas attīstības rezultātā. Savukārt Austrumeiropas valstīs, tai skaitā Latvijā, tiesu lomas transformācija ir saistīta ar to, ka postpadomju telpā tiesu vara beidzot atguva savu vietu un lomu.

Šobrīd pastāv viedoklis, ka mēs dzīvojam tiesu varas uzplaukuma laikā, kad tā ir kļuvusi par vienu no būtiskākajiem spēlētājiem konstitucionālajā sistēmā.¹⁵² Tiesneši ne vien ietekmē plašu jautājumu loku, izskatot dažādas lietas. Atšķirībā no 20. gadsimta tiesas, kad tā komunicēja vienīgi ar spriedumu, šodien tiesas strādā nākamajā kvalitātē līmenī, kas sevī ietver pilnīgi citu komunikācijas veidu ar sabiedrību.¹⁵³ Tiesneši klūst aizvien redzamāki sabiedriskajā diskusijā. Tie izdara paziņojumus ar mediju starpniecību, darbojas kā eksperti jautājumos, kur grūti nošķirt

¹⁴⁵ Cartabia, M. (2018). Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges. Part of a seminar on The Authority of the Judiciary, to the European Court of Human Rights, Strasbourg, France, 26.01.2018., p. 3

¹⁴⁶ Larkins, Ch. M. (1996). Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis. *The American Journal of Comparative law*, Vol. 4, No 4, p. 606

¹⁴⁷ Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (2020). Introduction: Safeguards and Limits of Judicial Power. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (Eds). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, p. 4

¹⁴⁸ Shetreet, S. (2012). Creating a Culture of Judicial Independence: the Practical Challenge and the Conceptual and Constitutional Infrastructure. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 60

¹⁴⁹ Shetreet, S. (2012). Creating a Culture of Judicial Independence: the Practical Challenge and the Conceptual and Constitutional Infrastructure. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 63

¹⁵⁰ Parau, C.E. (2012). The Drive for Judicial Supremacy. Seibert-Fohr, A. (Ed). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 619-621

¹⁵¹ Barak, A. (2016). On judging. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (Eds). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 32-33

¹⁵² Cartabia, M. (2018). Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges. Part of a seminar on The Authority of the Judiciary, to the European Court of Human Rights, Strasbourg, France, 26.01.2018., p. 6

¹⁵³ Ziemele, I. (2018). Mums jāveido 21. gadsimta tiesa. *Ir*, 09.02.2018.

tiesisko no politiskā.¹⁵⁴ Modernas demokrātiskas valsts attīstības viens no visredzamākajiem aspektiem ir tiesu varas aizvien pieaugošā nozīme.¹⁵⁵

Tiesību literatūrā un tiesību zinātnieku diskusijās tiek norādīts uz dažādiem **iemesliem** tiesas lomas palielināšanai. Liberālajā konstitucionālismā liela nozīme pievērsta tiesu varas reālajām, no varas dalīšanas principa izrietošajām pilnvarām, uzskatot tiesas par tiešām ietekmīgām institūcijām, pat ietekmīgākām nekā izpildvara un likumdevējs.¹⁵⁶ Arī *Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija* gan tieši, gan netieši atzīst īpašo un nozīmīgo tiesu varas kā neatkarīga valsts varas atzara lomu atbilstoši varas dalīšanai un tiesiskumam.¹⁵⁷

Tiesas lomas – aizsargāt konstitucionālismu un indivīda pamattiesības – īstenošanu saista ar mūsdienu izaicinājumiem: cīņu pret terorismu, visuresošo kontroli un uzraudzību, demokrātijas transformēšanos, nacionālas valsts mainīgo lomu.¹⁵⁸ Pieaugot terorisma draudiem, iespējām aizvien vairāk kontrolēt cilvēku rīcību, palielinās arī tiesas loma. Profesore Ineta Ziemele norādījusi uz tiesiskuma principa tvēruma un izpratnes nemītīgo pilnveidošanos, attīstoties sabiedrībai, kas attiecīgi ietekmē tiesu varas un tiesas lomas nozīmi.¹⁵⁹ Tiesas loma palielinās politiskā populisma apstākļos. Tai ir jānotur līdzsvars un jāaizsargā liberālā demokrātija.¹⁶⁰ Politiskie orgāni var tikt paralizēti, ja tie nespēj panākt vienošanos atšķirīgu viedokļu un dažādu prioritāšu dēļ, tie var nevēlēties izskatīt strīdīgus un sensitīvus jautājumus. Savukārt tiesas pienākums ir izskatīt pat vissensitīvākos jautājumus. Tiesai nākas izlemt jautājumus, kas nav regulēti normatīvajos aktos. Šādu lietu izskatīšana tiesnešus iesaista sabiedrības diskusijās, un šādos gadījumos par tiesu varu vienmēr tiks izrādīta interese.¹⁶¹ Pastāv arī uzskats, ka tiesas loma palielinās likumdevēja īstenotās politikas dēļ, piešķirot tiesām plašākas pilnvaras.¹⁶²

Profesore un bijusī Itālijas Konstitucionālās tiesas priekšsēdētāja Marta Kartabija (*Marta Cartabia*) norāda uz četriem faktoriem, kas ir pamatā tiesas lomas maiņai un tam, ka tiesas loma sabiedrības dzīvē ir kļuvusi tik nozīmīga. Pirmkārt, tās ir tiesnešu veidotās tiesības un tiesnešu un likumdevēja lomas zināma pārklāšanās.¹⁶³ Otrkārt, tiesību revolūcija, kad postmodernā konstitucionālisma centrā ir cilvēka tiesības, un cilvēktiesību kultūras uzplaukums stimulē tiesas būt vairāk proaktīvām, radot un atvasinot virkni jaunu tiesību, kas saistītas ar jauniem, sensitīviem un neatrisinātiem mūsdienu jautājumiem. Treškārt, politisko jautājumu tiesiskošana (*Judicialization*),

¹⁵⁴ Cartabia, M. (2018). *Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges*. Part of a seminar on The Authority of the Judiciary, to the European Court of Human Rights, Strasbourg, France, 26.01.2018., p. 7

¹⁵⁵ Di Federico, G. (2012). Judicial Accountability adn Conduct: An Overview. Seibert-Fohr, A. (Ed). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, p. 87

¹⁵⁶ Malan, K. (2014). Reassessing Judicial Independence and Impartiality against the Backdrop of Judicial Appointments in South Africa. *Southern Africal Legal Information Institute, Potchefstroom Electronic Law Journal*, 2014, PER 55, p. 1966

¹⁵⁷ Starptautiskā juristu komisija (*International Commission of Jurists*), sniedzot viedokli lietā (ECT spriedums lietā *Baka v. Hungary*, application No. 20261/12, 23.06.2016, Grand Chamber, para 98)

¹⁵⁸ Scheinin M., Krunk H., Aksanova M. (2016). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. Edward Elgar Publishing Ltd., DOI 10.4337/9781785365867, p. 1

¹⁵⁹ Ziemele, I. (2019). *Moderna tiesiskums Eiropas pilsonim*

¹⁶⁰ Lurie, G., Shany, Y. (2021). The Institutional Role of the Judiciary in Israel's Constitutional Democracy. Barak, A., Medina, B., Roznai, Y. (Eds). *Oxford Handbook on the Israeli Constitution* (Forthcoming)

¹⁶¹ Cartabia, M. (2018). *Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges*. Part of a seminar on The Authority of the Judiciary, to the European Court of Human Rights, Strasbourg, France, 26.01.2018.

¹⁶² Kanādas Augstākās tiesas 18.09.1997. spriedums lietā Ref re Remuneration of Judges of the Prov. Court of P.E.I.; Ref re Independence and Impartiality of Judges of the Prov. Court of P.E.I. 3 SCR 3, No 24508, 24778, para 129

¹⁶³ Marta Kartabija norāda uz četriem iemesliem: 1) konstitucionālās kontroles loma; 2) spēcīga konstitucionālā kultūra, kas ietekmē tiesnešu uztveri, paplašinot viņu rīcības brīvību; 3) tiesnešu pilnvaras, kas, Eiropas tiesu pamudinātas, ir kļuvušas plašākas – tiesneši radošāk un brīvāk piemēro likumu; 4) veiksmīga jauno interpretācijas metožu izmantošana, piemērojot normas atbilstoši Konstitūcijai, Eiropas Cilvēktiesību konvencijai un ES tiesībām. Nemot vērā zemo parlamenta likumdošanas kvalitāti, tiesnešu kā normu interpretētāju loma ir izpletusies vērtīborientētā interpretācijas formā

proti, politisko jautājumu nodošana izskatīšanai tiesās. Ceturtkārt, tiesu nozīme globālajā pasaulē. Tiesas funkciju, kas tradicionāli ir tikusi uzskatīta par nacionālu vai iekšzemes, globalizācijas process ietekmē vairāk nekā citus valsts varas atzarus. To ietekmē formāla un neformāla dažādu valstu tiesu sadarbība, starptautisko tiesu loma, tiesā nonākušo jautājumu pārnacionālais raksturs un tiesas spēja salāgot nacionālās un starptautiskās tiesības.¹⁶⁴ Tiesību literatūrā mūsdienās īpaši tiek uzsvērta tiesu pārnacionālā loma un ietekme.

Tiesas veido nacionālās un starptautiskās vides, radot caurskatāmas sistēmas, kas definē to, kas ir un kas nav pieņemams demokrātiskā sabiedrībā.¹⁶⁵ Profesore Ineta Ziemele norādījusi uz unikālo situāciju visā pasaulē, kur parasti ar suverēno prerogatīvu apveltītā tiesas spriešanas funkcija vairs neapstājas pie vienas valsts robežām.¹⁶⁶ Īpaša nozīme te ir konstitucionālajām tiesām, kas strādā kvalitatīvi citā līmenī – tās pārbauda tiesiskumu un demokrātijas nodrošināšanas pakāpi un mēģina ierobežot starptautiskās institūcijas, pamatojoties gan uz nacionālajām, gan starptautiskajām normām.¹⁶⁷ Tiesas mūsdienās nodrošina nacionālo tiesību konstitucionalitāti un atbilstību starptautiskajām tiesībām, kā arī garantē starptautisko tiesību konstitucionālo pamatotību.¹⁶⁸

Latvijā laikā kopš neatkarības atjaunošanas ir skaidri iezīmējies tas, ka sabiedrības labklājība, vienlīdzība un attīstība nav iespējama bez spēcīgas tiesu varas, kas garantē taisnīgu tiesu, novērš patvaļu un nejēdzīgus lēmumus, kur tie skar konkrētu iedzīvotāju tiesības, un tādējādi ir patiess atvars likumdevējvarai un izpildvarai.¹⁶⁹

Tiesas lomas dažādas dimensijas

Tiesas spriešana, proti, strīdu izšķiršana, kontradiktorskā procesā starp diviem vai vairākiem dalībniekiem, pamatojoties uz likumdevēja pieņemtām tiesību normām,¹⁷⁰ ir vienīgā tiesas **pamatfunkcija**, kuru radoši īstenot pamatnormas ietvaros var vienīgi tiesu vara, kam nodrošināta neatkarība un nepieciešamā rīcības brīvība.¹⁷¹ Īstenojot tiesas spriešanas funkciju, tiesnesis ietekmē dažādus jautājumus – konstitucionālos, tiesiskos, politiskos, sociālos, ekonomiskos. Tiesā nonākušie jautājumi nosaka to, kādā mērā un kādus procesus ietekmē tiesnesis.¹⁷² Savukārt šī ietekme nosaka tiesas **lomu**. Līdz ar to tiesas ietekme un loma, īstenojot tiesas spriešanas funkciju, **ir atkarīga** no normatīvajos aktos paredzētās kompetences,¹⁷³ un šo lomu un ietekmi **atklāj** konkrētu spriedumu saturs.

¹⁶⁴ Cartabia, M. (2018). *Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges*. Part of a seminar on The Authority of the Judiciary, to the European Court of Human Rights, Strasbourg, France, 26.01.2018., pp. 3–6

¹⁶⁵ Ziemele, I. (2020). *Cilvēka cieņa tehnoloģiju virzītā pasaulē: konstitucionālo tiesu loma*

¹⁶⁶ Ziemele, I. (2019). *Moderna tiesiskums Eiropas pilsonim*

¹⁶⁷ Lustig, D., Weiler, J.H.H. (2019). Judicial review in the contemporary world—Retrospective and prospective: A rejoinder, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, pp. 40–42, <https://doi.org/10.1093/icon/moz024>

¹⁶⁸ Versteeg, M. (2019). Understanding the third wave of judicial review: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, p. 11

¹⁶⁹ Ziemele, I. (2018). *Uzruna Latvijas tiesnešu konferencē*

¹⁷⁰ Satversmes tiesas 16.10.2006. spriedums lietā Nr. 2006-05-01, 10.2. p.

¹⁷¹ Satversmes tiesas 12.03.2020. spriedums lietā Nr. 2019-11-01, 12. p.

¹⁷² Hope, D. (2016). Judges as guardians of constitutionalism and human rights: the judiciary and counter-terrorism in the United Kingdom. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (Eds). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, p.115

¹⁷³ Malan, K. (2014). Reassessing Judicial Independence and Impartiality against the Backdrop of Judicial Appointments in South Africa. *Southern Africal Legal Information Institute, Potchefstroom Electronic Law Journal*, 2014, PER 55, p. 1965

Tiesas kompetence (pilnvaras) nosaka tās ietekmi, proti, tiesas lomu konkrētā sabiedrībā. Viedoklis par tiesas lomas saistību ar tiesas kompetenci atbalstīts arī juridiskajā literatūrā.¹⁷⁴ Jo plašāku kompetenci likumdevējs ir noteicis tiesām, jo vairāk jomu tiesa ietekmē. Pastāvot lielākai tiesas iespējai ietekmēt valstī notiekošos procesus, attiecīgi nozīmīgāka kļūst tās loma demokrātiskā sabiedrībā. Savukārt tiesas spēja pildīt šo lomu nav automātiska, tā ir atkarīga no tiesu varas neatkarības. Tiesību literatūrā norādīts, ka, tikai pastāvot tiesu neatkarībai, tiesa spēj efektīvi aizstāvēt konstitucionālismu un tiesiskumu.¹⁷⁵

Ar savu nolēmumu starpniecību un dēļ ietekmes, ko šie nolēmumi atstāj uz likumdevēja un izpildvaras darbību, tiesas spēj būtiski ietekmēt – gan tieši, gan netieši – sabiedrību, politiku, tiesības un attīstīt zināmas cilvēktiesību jomas un liberālas vērtības.¹⁷⁶ Īstenojot tiesas spriešanas funkciju, tiesnesis sakārto sociālos jautājumus, veicina ekonomisko izaugsmi, ierobežo varas patvuļu, pilnveido tiesisko sistēmu, nodrošina tiesību normu aktualitāti, aizstāv vērtības utt., līdz ar to tiesnesis ietekmē konstitucionālos, tiesiskos, politiskos, sociālos un ekonomiskos procesus valstī. Protī, tiesas lomai ir konstitucionāla, politiska, sociāla, ekonomiska un tiesiska dimensija.

Tiesas lomas dažādo dimensiju identificēšana un nošķiršana neietekmē tiesas un tiesneša lomu kopumā. Vēl jo vairāk – šīs dažādās dimensijas ne vienmēr iespējams nošķirt, tās bieži pārkļājas. Arī Satversmes tiesa ir tieši norādījusi uz, piemēram, sociālās jomas tiešo sasaisti ar valsts ekonomiskajiem¹⁷⁷ un politiskajiem¹⁷⁸ jautājumiem. Autore aplūko atsevišķi katru dimensiju ar mērķi konstatēt un vienlaikus arī demonstrēt plašo un daudzpusīgo tiesas lomu un tās ietekmi uz dažādiem procesiem valstī, tai skaitā sabiedrības ilgtspēju, tiesisku un drošu vidi.

Tiesas lomas konstitucionālā dimensija

Lai nonāktu pie taisnīga rezultāta konkrētā lietā, tiesa nosaka tiesību saturu. Gadījumos, kad tiesību saturs neatbilst rakstīto normu tekstam, tiesa veido tiesības,¹⁷⁹ jo varas dalīšanas princips pieļauj tiesai realizēt tiesību normu jaunradi, vienlaikus nosakot šīs rīcības robežas.¹⁸⁰

Tiesību literatūrā norādīts, ka, nosakot un veidojot tiesības, tiesa īsteno divus mērķus – veido tiltu starp tiesībām un sociālo īstenību un aizsargā konstitūciju un konstitucionālās vērtības.¹⁸¹ Veidojot tiltu starp tiesībām un sociālo īstenību, tiesa pilnveido tiesisko sistēmu, pilnībā atklāj tiesību sistēmu un nodrošina tās elastību. Šajā gadījumā atklājas tiesas lomas tiesiskā dimensija. Savukārt, **aizsargājot konstitūciju un konstitucionālās vērtības**, tiesa īsteno savu lomu **tiesiskuma**

¹⁷⁴ Malan, K. (2014). Reassessing Judicial Independence and Impartiality against the Backdrop of Judicial Appointments in South Africa. *Southern Africal Legal Information Institute, Potchefstroom Electronic Law Journal*, 2014, PER 55, p. 1965

¹⁷⁵ Larkins, C.M. (1996). Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis, *American Journal of Comparative Law*, 44(4), p. 606

¹⁷⁶ Lurie, G., Shany, Y. (2021). The Institutional Role of the Judiciary in Israel's Constitutional Democracy. Barak, A., Medina, B., Roznai, Y. (Eds). *Oxford Handbook on the Israeli Constitution* (Forthcoming), p. 16

¹⁷⁷ Satversmes tiesas 25.06.2020. spriedums lietā Nr. 2019-24-03, 17.1.

¹⁷⁸ Satversmes tiesas 11.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-10-03, 22.3.p.; 15.03.2010. spriedums lietā Nr. 2009-44-01, 22. p.

¹⁷⁹ Gan Satversmes tiesa, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi: lai cik precīzi un skaidri būtu formulētas tiesību normas, to saturs [...] vienmēr būs noskaidrojams interpretācijas celā. Vienmēr būs nepieciešams skaidrot šaubīgus jautājumus un pielāgot tiesību normas mainīgiem apstākļiem. Kaut gan noteiktība ir ļoti vēlama, tā var novest pie pārmērīgas neelastības, bet tiesībām ir jāspēj tikt līdzīgi mainīgajiem apstākļiem. Līdz ar to likumi neizbēgami tiek formulēti, izmantojot vārdus, kuriem iespējamas vairākas nozīmes un kuru interpretācija un piemērošana ir prakses jautājums (Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 12157/05 Liivik v. Estonia; 25.06.2009; para 94.; Satversmes tiesas 24.09.2020. spriedums lietā Nr. 2019-22-01, 19. p)

¹⁸⁰ Sniedzīte, G. (2009). Tiesnešu tiesību konstitucionālais pamats (II). *Jurista Vārds*, 29.09.2009., 39 (582)

¹⁸¹ Neimanis, J. (2013). Satversmes 82. panta komentārs. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole*. Latvijas Vēstnesis, p. 32

nodrošināšanā, varas dalīšanas principa īstenošanā, cilvēka tiesību un brīvību aizsargāšanā, kā arī demokrātijas un citu konstitucionālo vērtību stiprināšanā, tādējādi atklājot četrus tiesas lomas konstitucionālās dimensijas virzienus.

Tiesas loma tiesiskuma nodrošināšanā

Tiesiska valsts ir sabiedrības attīstības un labklājības pamats, jo tikai tiesiskā valstī ir iespējams nodrošināt ikvienu iedzīvotāja un visas sabiedrības attīstību un labklājību.¹⁸² **Tiesiskums** ir būtisks konstitucionālisma elements mūsdieni liberālajā demokrātijā, un tā vērtība ir tanī, ko tas dod citu vēlamo mērķu sasniegšanā, piemēram, labai pārvaldībai, ekonomikas attīstībai, sociālajam un ekonomiskajam taisnīgumam, konfliktu, noziedzības un vardarbības novēršanai un mazināšanai, atbildīguma stiprināšanai, korupcijas mazināšanai, vides un dabas resursu aizsardzībai, ilgtspējīgai politikai.¹⁸³ Satversmes tiesa ir norādījusi, ka tiesiskums līdzās varas dalīšanas principam uzskatāms par demokrātiskas tiesiskas valsts esības pamatu.¹⁸⁴

ASV AT tiesnesis Luiss Brendaiss¹⁸⁵ uzskatīja, ka tiesas vienīgā funkcija ir izšķirt reālus strīdus pušu starpā, pārējie iespējamie mērķi, piemēram, tiesiskuma nodrošināšana, tiek sasniegti (ja tiek sasniegti) tikai nejauši, tiesai pildot tās galveno funkciju.¹⁸⁶ Šajā gadījumā ietekme uzskatāma par nejaušu. Autore nevar piekrist šim viedoklim, jo tiesa, piemērojot un interpretējot normas, to dara konkrētā demokrātiskas tiesiskas valsts ietvarā, tāpēc ietekme nevar būt nejauša. Demokrātiskā tiesiskā valstī nav pieļaujama tādu mērķu kā tiesiskuma nodrošināšanas, cilvēktiesību aizsardzības, varas dalīšanas principa ievērošanas “varbūtēja sasniegšana”. Izskatot konkrētu lietu, tiesnesim ir jāapzinās iespējamā sprieduma ietekme.¹⁸⁷

Tiesību literatūrā analizēta tiesu varas konstitucionālā loma un tās atbildība tiesiskuma nodrošināšanā.¹⁸⁸ Arī tiesu praksē ir atzīta neatkarīgas tiesas loma tiesiskuma nodrošināšanā.¹⁸⁹ Demokrātiskas valstis balstās uz tiesu varu kā tiesiskuma garantētāju.¹⁹⁰

¹⁸² Satversmes tiesas tiesneses I. Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2016-31-01, 7. p.

¹⁸³ Bisarya, S., Bulmer, W.E. (2017). Rule of Law, Democracy and Human Rights: The Paramountcy of Moderation. Adams, M., Meuwese, A., Ballin, E.H. (Eds). *Constitutionalism and the Rule of Law. Bridging Idealism and Realism*. Cambridge University Press, p. 124

¹⁸⁴ Satversmes tiesas 28.09.2020. spriedums lietā Nr. 20191-37-0103, 29.3. p.

¹⁸⁵ Louis Brandeis – ASV AT tiesnesis no 1916. līdz 1939. gadam

¹⁸⁶ Goldstein, S. (2012). The Rule of Law vs. The Rule of Judges: A Brandeisian Solution. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 128

¹⁸⁷ Turklat mūsdieni globalizācijas apstākļos ikviena sprieduma ietekme ir jāvērtē ne tikai konkrētas valsts ietvaros

¹⁸⁸ Jenkins, D. (2016). Procedural Fairness and judicial review of counter-terrorism measures. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (Eds). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, p. 176

¹⁸⁹ Satversmes tiesas 18.01.2010. sprieduma lietā Nr. 2009-11-01 7.2. p.; Čehijas Konstitucionālās tiesas 11.07.2006. spriedums lietā Nr. PL. ÚS 18/06; Izraēlas Augstākās tiesas 9.11.1995. spriedums lietā *United Bank Mizrahi v. Migdal Cooperative Village*, CA 6821/83 (1995), para 78, p.266; ECT 20.11.2012. spriedums lietā No 58688/11 Harabin v Slovakia, para 133; ECT 09.03.2021. spriedums lietā No 1571/07 Bilgen v Turkey, para 5

¹⁹⁰ Piemēram, prof. I. Ziemele norādījusi, ka Satversmes tiesa ir kļuvusi par modernas Latvijas tiesiskuma garantu un par kvalitatīvas tiesiskās domas nesēju Latvijas sabiedrībā. (Ziemele, I. (2021). Satversmes tiesa kā vērtību tiesa: pirmie 25 gadi. *Jurista Vārds*, 07.12.2021., 49 (1211))

Tiesas loma varas atzaru līdzsvara nodrošināšanā

Varas dalīšana nozīmē, ka katrs varas atzars var darboties neatkarīgi tikai tiktāl, kamēr tas darbojas likumīgi savas kompetences ietvaros. Kad varas atzars darbojas nelikumīgi – neatkarīgi no tā, vai neapzināti pārsniedz savas pilnvaras, vai izmanto savas pilnvaras nelikumīgiem nolūkiem – tiesa, pamatojoties uz varas dalīšanas principu, nodrošina, ka nelikumīgā darbība tiek atcelta.¹⁹¹ Tiesa ir tā, kas uzrauga sistēmu un galu galā nosaka ne tikai pieļaujamo viena varas atzara iejaukšanās pakāpi citas varas jomā, bet arī savu pilnvaru pakāpi, kādā pati tiesa var iejaukties citas varas jomā. Vienīgais veids, kādā demokrātiskā tiesiskā valstī tiesa veic kontroli, kā arī nosaka un saglabā robežas, kurās valsts vara var tikt īstenota, ir tiesas sprieduma taisīšana.¹⁹² Tāpēc tiesas loma, īstenojot savu pamatfunkciju, ir reāgējoša, bet nevis proaktīva.¹⁹³ Parasti tiesa varas dalīšanas doktrīnu attīsta, izskatot tiesā saņemto lietu, ņemot vērā noteiktus lietas apstākļus konkrētā lietā, tādējādi veidojot varas dalīšanas principa saturu.¹⁹⁴ Katrā tiesiskajā sistēmā tiesa ar zināmu rīcības brīvību formulē varas dalīšanas doktrīnu, ņemot vērā konstitūcijā paredzētās valsts uzbūves īpatnības un ekonomiskos, politiskos un sociālos apstākļus. Rezultātā tiesa, ņemot vērā konstitūcijā iezīmētos pamatprincipus, izstrādā un attīstīta unikāla satura varas dalīšanas modeli.¹⁹⁵

Varas dalīšana nav pašmērkis, tā nodrošina citu vērtību – demokrātijas, valsts efektīvas funkcionēšanas, cilvēka tiesību aizsardzību.¹⁹⁶ No valsts efektīvas funkcionēšanas viedokļa būtiski ir tas, lai visi varas atzari pienācīgi veiktu savas funkcijas, lai neviens no tiem nepārkāptu savas kompetences robežas un lai katrs apliecinātu pienācīgu cieņu pret pārējiem varas atzariem un respektētu to leģitīmās darbības jomu, lai neveidotos varas koncentrācija viena konstitucionālā orgāna rokās, neveidotos varas monopolis, kas noteiktu "vienu pareizo" skatījumu uz sabiedrības vērtībām.¹⁹⁷ Tiesa mūsdien nepārtraukti mainīgajos ekonomiskajos, politiskajos, sociālajos un globālajos apstākļos ir galvenais robežliniju novilcējs starp visiem trim varas atzariem.¹⁹⁸

Tiesas loma cilvēka tiesību un brīvību aizsargāšanā

Satversmes tiesa ir norādījusi, ka tiesu varas uzdevums ir gādāt, lai, izskatot katru konkrēto lietu, tiktu aizsargātas **cilvēka tiesības un brīvības**.¹⁹⁹ Tiesiskā valstī tieši vispārējās jurisdikcijas tiesas ir atzīstamas par efektīvāko mehānismu, kas, izvērtējot katru gadījumu individuāli, var konstatēt, vai ir ievērots saprātīgs līdzsvars starp konkrētās personas tiesībām un sabiedrības interesēm.²⁰⁰ Uz šo tiesneša uzdevumu – cilvēka tiesību un brīvību aizsardzību, īstenojot tiesas konstitucionālo lomu, norādījušas arī citu valstu tiesas.²⁰¹ Tiesību literatūrā norādīts uz tiesneša neatkarības

¹⁹¹ Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. *Faculty Scholarship Series*. Paper 3692, p. 122

¹⁹² Klug, H. (2017). Institutional Integrity and the Promise of Constitutionalism: Justice Mosepane, Judicial Authority and the Separation of Powers. University of Wisconsin Law School, Legal Studies Research Paper Series Paper No. 1521, *Acta Juridica*, 3(2017), p. 16

¹⁹³ *Has the South African Constitutional Court Over-reached? A Study of the Court's Application of the Separation of Powers Doctrine between 2009 and 2013*. Univeristy of Cape Town. Democratic Governance and Rights Unit, p. 1

¹⁹⁴ Roux, T. (2013). The Politics of Principle. The First South African Constitutional Court, 1995–2005. Cambridge University Press, pp. 367–368

¹⁹⁵ Neudorf, L. (2019). *Separating Powers Through the Constitution: A Comparison of India and Australia*, p. 3, 57

¹⁹⁶ O'Regan, K. (2005). Checks and Balances Reflections on the Developoment of the Doctrine of Separation of Powers under teh South African Constitution. F W De Klerk Memorial Lecture, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol 8, No 1, pp. 124-125

¹⁹⁷ Ziemele, I. (2021). Satversmes tiesa kā vērtību tiesa: pirmie 25 gadi. *Jurista Vārds*, 07.12.2021., 49 (1211)

¹⁹⁸ Satversmes tiesas tiesneses Inetas Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2016-31-01, 7 p.

¹⁹⁹ Satversmes tiesas 3.02.2012. spriedums lietā Nr. 2011-11-01, 11.1. p.

²⁰⁰ Satversmes tiesas 13.10.2010. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-09-01, 10 p.

²⁰¹ Piemēram, Kanādas Augstākās tiesas 07.06.2001. spriedums lietā Therrien (Re) 2 SCR 3, No 27004, para 108

nozīmi, īstenojot tiesas lomu cilvēka tiesību aizsardzībā,²⁰² jo šajā gadījumā tiesas darbojas kā valsts darbības kontrolētājas²⁰³ un nodrošina šo tiesību aizsardzību pret jebkāda līmeņa un jebkuras valsts institūcijas pārkāpumiem.²⁰⁴

Aizsargājot cilvēktiesības, tiesa saglabā valsti kā liberālo demokrātiju. Tiesa šo savu lomu veic tieši, aizsargājot cilvēka tiesības un brīvības, un netieši, ietekmējot politisko cilvēktiesību diskursu citos varas atzaros.

Tiesas loma demokrātijas un citu konstitūcijā ietverto vērtību stiprināšanā

Konstitucionālā **demokrātija** prasa atzīt vienlaikus gan vairākuma varu, gan šīs varas ierobežošanu.²⁰⁵ Izraēlas Augstākā tiesa norādījusi uz nepieciešamību saglabāt līdzsvaru starp vairākuma varu un pamatvērtību augstāko varu konstitucionālajā demokrātijā.²⁰⁶ Tieši neatkarīga tiesa aizsargā konstitucionālo demokrātiju kā vērtību un nodrošina delikātu līdzsvaru, kas ir tās pamatā, proti, līdzsvaro vairākuma varu un konstitucionālās pamatvērtības. Tiesa nodrošina iespēju pienācīgai demokrātijas funkcionēšanai, panākot, ka tiek ievēroti likumdevēja pieņemtie likumi, vienlaikus ierobežojot vairākuma iespējas pārkāpt mazākuma tiesības.²⁰⁷ Tajā pašā spriedumā Izraēlas Augstākā tiesa norādījusi, ka tāda vairākuma demokrātija, kuru nepapildina vērtību demokrātija, ir vienīgi formāla, statiska demokrātija. Patiesa demokrātija, tiesasprāt, ierobežo vairākuma varu ar mērķi aizsargāt sabiedrības vērtības.²⁰⁸

Mūsdieni liberālās demokrātijas saturu nosaka konstitūcija, un tas tiek atklāts politiskos lēmumos un normatīvajā regulējumā. Savukārt to, cik reālajā dzīvē demokrātija ir liberāla, ietekmē un atspoguļo tiesas judikatūra, jo tiesa kā konstitūcijas virsvadības nodrošinātāja ar tiesiskiem līdzekļiem savas kompetences ietvaros risina tiesību jautājumus, arī tos, kurus nav iespējams nošķirt no politiskajiem jautājumiem, tādējādi kļūstot par svarīgu demokratizācijas instrumentu valstī.²⁰⁹

Sabiedrība, valsts un tiesības balstās uz šīs sabiedrības vispārātzītām **vērtībām**, kuras organizēta sabiedrība parasti ietver tās pamatlikumā.²¹⁰ Liberālā demokrātijā vērtības tiek nodrošinātas demokrātiskā tiesiskā valstī pastāvošā institucionālā ietvarā.²¹¹ Tiesai kā vērtību katalizatoram²¹² te ir īpaša loma, un par tiesnešu lomu konstitucionālo vērtību sargāšanā ir runāts gan tiesību literatūrā, gan tiesu praksē.

²⁰² Seibert-Fohr, A. (2012). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, p. 7; Kanādas Augstākās tiesas 21.11.1996. spriedums lietā Cooper v. Canada (Homan Rights Commission) 3 SCR 854, No 24134, 24135, para 16

²⁰³ Scheinin M., Krunk H., Aksanova M. (2016). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. Edward Elgar Publishing Ltd., DOI 10.4337/9781785365867, p. 5

²⁰⁴ Kanādas Augstākās tiesas 21.11.1996. spriedums lietā Cooper v. Canada (Homan Rights Commission) 3 SCR 854, No 24134, 24135, para 16

²⁰⁵ Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. *Faculty Scholarship Series*. Paper 3692, p. 39

²⁰⁶ Izraēlas Augstākās tiesas 9.11.1995. spriedums lietā *United Bank Mizrahi v. Migdal Cooperative Village*, CA 6821/83 (1995). President A. Barak, Para 80, p. 271

²⁰⁷ Ely, J.H. (1980). *Democracy and Distrust*. Cambridge, MA: Harvard University Press, pp. 183

²⁰⁸ Izraēlas Augstākās tiesas 9.11.1995. spriedums lietā *United Bank Mizrahi v. Migdal Cooperative Village*, CA 6821/83 (1995). Editor's Synopsis, p. 5

²⁰⁹ Ziemele, I., Spale, A., Jurcēna, L. (2017). Latvia: The State of Liberal Democracy. Albert, R., Lamdau, D., Faraguna, P., Drugda, S. (Eds.). *2017 Global Review of Constitutional Law*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, pp. 172–176

²¹⁰ Ziemele, I. (2020). *Uzruna Satversmes tiesas svīnīgajā sēdē 2020. gada 10. janvārī*

²¹¹ Ziemele, I., Spale, A., Jurcēna, L. (2017). Latvia: The State of Liberal Democracy. Albert, R., Lamdau, D., Faraguna, P., Drugda, S. (Eds.). *2017 Global Review of Constitutional Law*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, pp. 172–176

²¹² Ziemele, I. (2021). Satversmes tiesa kā vērtību tiesa: pirmie 25 gadi. *Jurista Vārds*, 07.12.2021., 49 (1211).

Tiesnešu uzdevums nav vienkārši palīdzēt sasniegt privātpersonām viņu mērķus, ne arī vienkārši nodrošināt mieru, bet gan sargāt demokrātiskās vērtības²¹³ un attīstīt, un stiprināt konstitūcijā ietvertās vērtības, interpretēt tās, konkretizēt un saskaņot ar reālo dzīvi.²¹⁴ Turklat nacionālās vērtības tiek interpretētas caur plašāku vērtību prizmu, piemēram, kā norādījusi profesore I. Ziemele, *Satversme* tiek interpretēta caur Eiropas vērtību prizmu, veidojot harmoniju starp *Satversmes* un Eiropas vērtībām, tādējādi stiprinot Latvijas eiropeisko identitāti.²¹⁵ Tiesību literatūrā sastopams viedoklis, ka tiesnešiem ir galavārds attiecībā uz augstākajām vērtībām.²¹⁶

Tiesas lomas tiesiskā dimensija

Viens no tiesneša uzdevumiem ir mazināt robu starp tiesībām un sabiedrību.²¹⁷ Jau iepriekš rakstā norādīts, ka, veidojot tiltu starp tiesībām un sociālo īstenību, tiesa **pilnveido tiesisko sistēmu, atklāj pilnībā tiesību sistēmu un nodrošina tās elastību**, tādējādi īstenojot tiesas lomas tiesisko dimensiju. Tiesību literatūrā sastopams viedoklis, ka blakus tiesas spriešanas funkcijai tiesa īsteno arī tiesiskās sistēmas attīstības funkciju. Jo īpaši tas tiek attiecināts uz konstitucionālajām tiesām.²¹⁸ Autoresprāt, šī nav uzskatāma par atsevišķu funkciju. Šo attīstību tiesa nodrošina, īstenojot tiesas spriešanas funkciju. Līdz ar to tiesiskās sistēmas attīstība ir tiesas ietekme, īstenojot tiesas vienīgo funkciju – tiesas spriešanu.

Tiesnesis konkrētu tiesisku strīdu izlemj, interpretējot un piemērojot tiesības, juridiski argumentējot un šos argumentus atklājot sabiedrībai, lai sabiedrība būtu droša, ka tiesa īsteno justīciju tiesību ietvaros. Savukārt, paužot viedokli konkrētā lietā jomā, kas ir nodota ES kompetencē, tiesa dod ieguldījumu vienota regulējuma nodrošināšanā gan tā interpretācijā, gan piemērošanā. Tādējādi tiesnesis īsteno tiesas lomu tiesiskās sistēmas pilnveidošanā un attīstīšanā, tiesību sistēmas atklāšanā un efektīvas ES tiesību sistēmas izveidošanā.

Tiesību normas mērķis un jēga jātulko kontekstā ar pastāvīgi mainīgo reālo dzīvi un sabiedrības attīstību. Profesore Ineta Ziemele uzskata, ka tā ir tiesas privilēģija jeb priekšrocība atklāt tiesības konkrētā laikā un telpā.²¹⁹ Nemot vērā to, ka tiesības nepārtraukti attīstās, modernai neatkarīgai tiesai jāspēj aptvert Eiropas un globālās tiesību attīstības dimensijas.²²⁰ Tiesību literatūrā diskutēts par tiesneša aktīvismu un pašierobežošanos, piemērojot spēkā esošo regulējumu jauniem sociāli ekonomiskajiem apstākļiem, proti, saskaņojot to ar konkrētā laika posma reālo situāciju, atbalstot

²¹³ Scheppelle, K.L. (2002). Declarations of Independence. Judicial Reactions to Political Pressure. Burbank, S.D., Friedman B. (Eds). *Judicial Independence at the Crossroads. An Interdisciplinary Approach*. New York: Sage Publications Inc, p. 230.

²¹⁴ Karlan, P.S. (1999). *Two Concepts of judicial Independence*, p. 12. Ziemele, I. (2021). Satversmes tiesa kā vērtību tiesa: pirmie 25 gadi. *Jurista Vārds*, 07.12.2021., 49 (1211)

²¹⁵ Ziemele, I. (2017). Esam mazliet iesprūduši. *Ir*, 18.06.2017.

²¹⁶ Chang, W. C. (2019). Asian exceptionalism? Reflections on “Judicial Review in the Contemporary World”: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, p. 36

Chang, W. C. (2019). Asian exceptionalism? Reflections on “Judicial Review in the Contemporary World”: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, pp. 31–39, <https://doi.org/10.1093/icon/moz023>

²¹⁷ Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. *Faculty Scholarship Series*. Paper 3692, p. 26

²¹⁸ Seibert-Fohr, A. (2020). Judicial Independence and Democratic Accountability: The Function and Legitimacy of the German Federal Constitutional Court.. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (Eds). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, pp. 50, 51

²¹⁹ Ziemele, I. (2019). *Moderna tiesiskums Eiropas pilsonim*

²²⁰ Ibid

ideju, ka aktīvisms ir noderīgs mainīgos sociāli ekonomiskajos apstākļos.²²¹ Autore piekrīt Indijas Augstākajai tiesai, kas jau 1995. gadā norādīja, ka sabiedrības interesēs ir aktīvi tiesneši, kas kādreiz tika uzskatīts par izņēmumu, bet tagad ir ikdiena, jo tiesnesis ne vien interpretē tiesību normas, bet viņš veido tiesības, lai tās atbilstu mainīgajai sociālajai un ekonomiskajai realitātei tādā veidā, lai konstitūcijā ietvertie ideāli nezaudētu vērtību, tie būtu reāli un jēgpilni.²²² Arī tiesību literatūrā tiesnešu aktīvisms azistāvēts, pamatojoties uz tā nepieciešamību tiesiskuma aizsardzībai.²²³ Tiesību literatūrā sastopams viedoklis, ka visa tiesiskā sistēma lielā mērā ilgā laika periodā ir tiesas judikatūras veidota.²²⁴ Autore piekrīt šim viedoklim, citastarp nemot vērā tālāk darbā norādītos veidus, kādos tiesa ietekmē tiesisko sistēmu. Īpaša loma te ir konstitucionālajām tiesām.

Veidi, kādā tiesa ietekmē tiesību sistēmu, ne vien pilnībā to atklājot, bet pat zināmā mērā veicinot tās pilnveidošanu, ir, pirmkārt, nolēmumos ietvertās norādes likumdevējam²²⁵ un, otrkārt, tiesneša atsevišķās domas.

Norādes likumdevējam ir gan vispārīgas, proti, atgādinot tam, ka ir jāveido efektīva un harmoniska tiesību sistēma,²²⁶ gan arī detalizētas, kas attiecas uz konkrētu jomu vai pat atsevišķu tiesību normu. Savukārt tiesas spriedumos ietvertā norāde uz valsts pienākumu nodrošināt tiesības, veicot ne tikai likumdošanas pasākumus, bet arī administratīvos, tiesu, ekonomiskos, sociālos un izglītības pasākumus, palīdz attīstīt ne vien tiesību, bet arī tiesisko sistēmu kopumā ar mērķi nodrošināt taisnīgumu.²²⁷

Tiešas norādes likumdevējam biežāk ir ietvertas konstitucionālo tiesu nolēmumos. Tomēr arī gadījumos, ja spriedumā nav ietverta tieša norāde likumdevējam, tiesas nolēumi ietekmē normatīvo aktu izstrādi un līdz ar to arī to saturu nākotnē. Tiesību literatūrā sastopams viedoklis, ka notiek ilglaicīgs dialogs starp tiesu varu un likumdevēju.²²⁸

Tiesa darbojas kompetences un prasījuma robežās, tāpēc nolēmuma tekstā ne vienmēr var iekļaut visu informāciju, kas, tiesasprāt, būtu noderīga efektīvai kļūdu novēršanai un līdz ar to arī tiesību sistēmas pilnveidošanai. Visbiežāk šo informāciju iekļauj **tiesneša atsevišķajās – piekrītošajās vai daļēji piekrītošajās domās**, papildinot nolēmuma argumentāciju. Atsevišķajās domās minētie argumenti nav saistoši, bet tie var palīdzēt pilnveidot normatīvo regulējumu.²²⁹

²²¹ Shetreet, S. (2012). Creating a Culture of Judicial Independence: the Practical Challenge and the Conceptual and Constitutional Infrastructure. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 58

²²² Indijas Augstākās tiesas 5.09.1995. gada spriedums lietā C. Ravichandran Iyer v Justice A.M. Bhuttocharjee (1995) 5SCC 457, para 14

²²³ Goldstein, S. (2012). The Rule of Law vs. The Rule of Judges: A Brandeisian Solution. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 125

²²⁴ Seibert-Fohr, A. (2020). Judicial Independence and Democratic Accountability: The Function and Legitimacy of the German Federal Constitutional Court.. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (Eds). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, p. 47

²²⁵ Piemēram, Satversmes tiesas 3.04.2008. spriedums lietā Nr. 2007-23-01, 7. p.; 9.05.2008. spriedums lietā Nr. 2007-24-01, 12. p.; 2.05.2012. spriedums lietā Nr. 2011-17-03, 14.1. p.; 11.10.2018. spriedums lietā Nr. 2017- 30-01, 19. p.; Satversmes tiesas 18.09.2020. spriedums lietā Nr. 2019-32-01, 14 p.

²²⁶ Satversmes tiesas 14.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-23-01, 13.1 p.

²²⁷ Satversmes tiesas 6.04.2005. spriedums lietā Nr. 2004-21-01, 6. p.; 12.03.2020. spriedums lietā Nr. 2019-11-01, 14. p.; 27.05.2021. spriedums lietā Nr. 2020-49-01, 29.2 p.

²²⁸ Hope, D. (2016). Judges as guardians of constitutionalism and human rights: the judiciary and counter-terrorism in the United Kingdom. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (Eds). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, p. 104

²²⁹ Satversmes tiesas tiesneses S. Osipovas atsevišķās domas lietā Nr. 2015-22-01, 7. p.; ST tiesneses I. Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2016-31-01

Tiesnesis, interpretējot un piemērojot tiesības, īsteno tiesas lomas tiesisko dimensiju, proti, pilnveido tiesisko sistēmu, pilnībā atklāj tiesību sistēmu un nodrošina tās elastību, veidojot tiltu starp tiesībām un sociālo īstenību. Tiesa šo lomu īsteno, gan vērtējot un atklājot normas saturu laikā, gan dodot vispārīgas un detalizētas, tiešas un netiešas norādes likumdevējam, tādējādi ietekmējot tiesību sistēmas pilnveidošanu. Te īpaša nozīme ir tā dēvētajam ilglaicīgajam dialogam starp likumdevēju un tiesu varu, kā arī normatīvajos aktos paredzētajam īpašajam instrumentam ne tikai tiesneša individuālās neatkarības nodrošināšanai, bet arī tiesību sistēmas attīstīšanai – tiesneša atsevišķajām domām.

Politiskā dimensija

Aizvien biežāk tiek diskutēts par to, ka konstitucionālā demokrātijā tiesas piedalās politikas veidošanā – tām ir dažāda apjoma ietekme uz politiskajiem procesiem. Tiesību literatūrā aplūko arī jautājumu par tiesu līdzatbildību un atbildības apmēru šajā sakarā.²³⁰

Rakstā jau konstatēts, ka palielinās tiesnešu pilsoniskā nozīme, aizvien vairāk tiesneši tiek iesaistīti lemšanā par strīdīgiem valsts politikas jautājumiem un politiski sensitīvu tiesisko strīdu izšķiršanā. Ir iespējams konstatēt iemeslus, kāpēc tiesa piedalās politisku jautājumu risināšanā, kā arī identificēt četrus veidus, kādos tiesnesis īsteno savu politisko lomu, proti, ietekmē politiskos procesus.

Pirmkārt, tiesas politiskā loma, īstenojot tiesas funkciju, – spriežot tiesu, izpaužas caur tiesas nolēmumiem atkarībā no tiesā izskatāmā jautājuma.

Tiesas lēmumi ietekmē likumdevēja un izpildvaras darbību, tādējādi tiesām netieši iesaistoties politisku jautājumu izlemšanā. Satversmes tiesa ir norādījusi uz tiesas pienākumu pašierobežoties un savus secinājumus balstīt tikai uz juridiskiem, bet ne tiesībpolitiskiem argumentiem, jo atbilstoši tiesiskas valsts principam tiesību piemērotājs ir padots likumam un tiesībām.²³¹ Vienlaikus tiesa ir norādījusi uz **politikas un tiesību ciešo saistību**, kas ir viens no iemesliem, kāpēc tiesai ir politiska ietekme.²³² Tiesību literatūrā norādīts, ka arī, paplašinoties ES tiesību ietekmei, **tiesneši aizvien vairāk tiek iesaistīti politiski sensitīvos strīdos**²³³ Līdz ar to tiesas ietekme uz politiskiem lēmumiem, izlejot tiesiskus strīdus, ir neizbēgama.

Otrkārt, tiesas politiskā loma, īstenojot tiesas funkciju, – spriežot tiesu, izpaužas, tiesām ierobežojot politisko varu.

Ir **noteiktas robežas**, kuras politiskā vara nedrīkst pārkāpt. Tāpēc politiskā procesā nevēlētai neatkarīgai tiesu varai ir jāauztic **galējā lēmumpieņēmēja** loma.²³⁴

Neatkarīgi no tā, vai **konstitucionālā kontrole** ir tieši paredzēta konstitūcijā vai nav, kā arī neatkarīgi no konkrētās tiesas kompetences atzīt tiesību normu par spēkā neesošu,²³⁵ viens no tiesas mērķiem ir noturēt politiskos varas atzarus konstitūcijā paredzētajās robežās. Tas dod

²³⁰ Scheppelle, K.L. (2002). Declarations of Independence. Judicial Reactions to Political Pressure. Burbank, S.D., Friedman B. (Eds). *Judicial Independence at the Crossroads. An Interdisciplinary Approach*. New York: Sage Publications Inc, p. 229

²³¹ Satversmes tiesas 2.03.2015. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01, 12. p.

²³² Satversmes tiesas 16.12.2005. spriedums lietā Nr. 2005-12-0103, 17 p; 22.06.2010. spriedums lietā Nr. 2009-111-01, 14. p.

²³³ Gee, G., Hazell, R. Malleson, K. (2015). *The Politics of Judicial Independence in the UK's Changing Constitution*. Cambridge University Press, p. 2

²³⁴ Barak, A. (2016). On judging. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (Eds). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 41–42

²³⁵ Konstitucionālo kontroli īsteno jebkurš tiesnesis, izskatot lietu

tiesnešiem būtiskas pilnvaras izprast un noteikt, ko konkrētā norma nozīmē un kāds normatīvais regulējums atbilst konstitūcijai un atzīstams par spēkā esošu, kā arī interpretēt normas konstitucionālo principu gaismā, zināmā mērā ietekmējot regulējuma nozīmi.²³⁶ Vispārējās konstitucionālās kontroles tiesības īsteno visas tiesas un jebkurš tiesnesis, jo ikvienam, pildot tam uzticēto funkciju, ir pienākums ievērot un aizsargāt konstitūciju.²³⁷ Savukārt konstitucionālajām tiesām ir īpaša nozīme mūsdienu demokrātijā, kad tikai demokrātija var nosargāt demokrātiju.²³⁸ Izmantojot informāciju, ko tiesa ir ieguvusi lietas izskatīšanas laikā, tā veido judikatūru, kas reaģē uz reālām sabiedrības interesēm. Neatkarīgas konstitucionālās tiesas var palīdzēt identificēt brīdi, kad politiskā konkurence pārtop harizmātiskā populismā vai apslēptā degradācijā. Tiesas var sniegt informāciju, kas nepieciešama konstitucionālās demokrātijas nosargāšanai. Tiesas palīdz izvairīties no dārgi izmaksājošiem konfliktiem.²³⁹ Tādējādi tiesa, **kontrolējot un ierobežojot politisko varu, īsteno tās politisko lomu.**

Treškārt, tiesas politiskā loma, īstenojot tiesas funkciju, – spriežot tiesu, izpaužas, kad politiķi apzināti nododot tiesām strīdīgos jautājumus.

Bieži politiski ilgi neatrisināti jautājumi klūst par tiesas jautājumiem. Konstitucionālā analīze politiskajā lēmumu pieņemšanas procesā novērš daudzas neliberālas un populistiskas iniciatīvas.²⁴⁰ Tiesību literatūrā norādīts uz vairākiem iemesliem, kādēļ politiķi daļu savu pilnvaru labprāt deleģē tiesnešiem. Proti, tas vairo popularitāti, un politiķi tādējādi dalās atbildībā, izvairoties pieņemt sarežģītus un nepopulārus lēmumus. Jautājumu izvērtējot tiesā, tiek nodrošināta lēmuma pieņemšanai un pamatošanai noderīga informācija. Tieka samazināts politiku darba apjoms, kā arī veicināta un vairota ticamība politiku lēmumiem, kas pieņemti, atsaucoties uz tiesā nolemtos.²⁴¹ Tādējādi tiesa īsteno politisko lomu gadījumos, kad politiķi **apzināti nodod tiesām** izlemšanai strīdīgus un sensitīvus jautājumus. Turklat, ja tiesai ir paredzēta noteikta kompetence, tad tā nevar atteikties risināt jautājumu tikai tāpēc, ka nolēmumam varētu būt politiskas konsekvences.²⁴²

Ceturtkārt, tiesas politiskā loma izpaužas arī ārpus tiesas pamatfunkcijas, proti, tiesnešiem piedaloties diskusijās un darbojoties kā ekspertiem.

Tiesnešiem **piedaloties aktuālās diskusijās**, darbojoties kā **ekspertiem**, ir grūti nošķirt politiskos un tiesiskos aspektus. Tiesneša atbilstošas izturēšanās princips²⁴³ pieļauj, ka tiesnesis darbojas arī citās publiskās institūcijās vai valdības komisijās, taču ar noteikumu, ka šī darbība ir savienojama ar tiesneša politisko neutralitāti.²⁴⁴

Tādējādi tiesnešu politiskā loma **izpaužas**, izlemjot tiesiskus strīdus, kā arī tiesnešiem piedaloties diskusijās un darbojoties kā ekspertiem. Savukārt tiesnešu iesaisti politisku jautājumu risināšanā

²³⁶ Scheppelle, K. L. (2002). Declarations of Independence. Judicial Reactions to Political Pressure. Burbank, S.D., Friedman B. (Eds). *Judicial Independence at the Crossroads. An Interdisciplinary Approach*. New York: Sage Publications Inc, p. 247

²³⁷ Rodiņa, A., Spale, A. (2013). Satversmes 85. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. *Latvijas Vēstnesis*, p. 120

²³⁸ Jeffrey K.S., Reenock, Ch., Holsinger,J., Lindberg,S. (2018). *Can Courts Be Bulwarks of Democracy?*

²³⁹ Ríos-Figueroa, J. (2019). Judicial review and democratic resilience: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17, Issue 1, p. 23

²⁴⁰ Lurie, G., Shany, Y. (2021). The Institutional Role of the Judiciary in Israel's Constitutional Democracy. Barak, A., Medina, B., Roznai, Y. (Eds). *Oxford Handbook on the Israeli Constitution* (Forthcoming), p. 19

²⁴¹ Abbas, H.A. (2012). *Judicial Independence, Constitutions, and Politicians*

²⁴² Has the South African Constitutional Court Over-reached? A Study of the Court's Application of the Separation of Powers Doctrine between 2009 and 2013. Univeristy of Cape Town. *Democratic Governance and Rights Unit*, p. 11

²⁴³ Viens no Bangaloras principiem ir atbilstošas izturēšanās (*propriety*) princips, kas attiecināms uz visām tiesneša darbībām. Tiesnesim ne vien jāievēro šis princips, bet arī jārada citām personām pārliecība par šā principa ievērošanu

²⁴⁴ Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01, 29.2. p.

nosaka politikas un tiesību ciešā saistība, apzināta politisku jautājumu nodošana izvērtēšanai tiesā un tiesas kompetence, proti, ietekme uz izpildvaras un likumdevēja varas darbību, galējā lēmumpieņemšanas tiesība, nosakot politisko institūciju un amatpersonu kompetences un rīcības brīvības robežas, un konstitucionālās kontroles īstenošana.

Ekonomiskā dimensija

Tiesiskums arvien vairāk tiek uzskatīts par nepieciešamu priekšnoteikumu ne tikai veiksmīgas demokrātijas, bet arī tirgus ekonomikas attīstībai.²⁴⁵ Savukārt tiesiskuma elementiem un līdz ar to arī neatkarīgai tiesai tiek piešķirta liela cēloniska sakarība attiecībā uz ekonomisko attīstību un izaugsmi valstī.²⁴⁶ Kaut arī tiesību literatūrā sastopams viedoklis, ka neatkarīga tiesa automātiski nenozīmē tiesiskuma respektēšanu un ekonomisku izaugsmi,²⁴⁷ tomēr bez neatkarīgas tiesas tiesiskums ir apdraudēts. Tāpēc demokrātiskas valstis balstās uz tiesu varu kā tiesiskuma garantētāju, savukārt ar valsts ekonomiskajiem jautājumiem saista tiesu sistēmas pienācīgu un efektīvu darbību.²⁴⁸ Iedzīvotāju un visas sabiedrības kopumā labklājība arvien vairāk kļūst atkarīga no tiesas nolēmumu saturu un savlaicīguma.²⁴⁹ Pienācīgi un efektīvi darboties, nodrošinot savlaicīgus un kvalitatīvus tiesas nolēmumus, var vienīgi neatkarīga tiesa.

Pastāv dažādi viedokļi par **tiesas ekonomiskās ietekmes apjomu**²⁵⁰ (turklāt aizvien biežāk runā par šo ietekmi starptautiskā līmenī²⁵¹), bet par **neatkarīgas tiesas²⁵² lomu ekonomisko** jautājumu risināšanā strīdu nav.²⁵³

Tiesību literatūrā analizēta neatkarīga tiesa kā atbalsts **ekonomikas attīstībai** un stabilai **ekonomiskai izaugsmei**.²⁵⁴ Ekonomiskā izaugsme valstī, citastarp, tiek saistīta ar stabili vidi **investīcijām** un biznesam, un neatkarīgs un taisnīgs tiesas process ir viens no investīcijas veicinošiem faktoriem.²⁵⁵ Tiesnešu neatkarība ir svarīga pienācīgai sabiedrības funkcionēšanai, tai

²⁴⁵ Guarnieri, C., Piana, D. (2012). Judicial Independence and the Rule of Law: Exploring the European Experience. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 113

²⁴⁶ Rios-Figueroa, J., Staton, J.K. (2009). Unpacking the Rule of Law. *A Review of Judicial Independence Measures*, pp. 48

²⁴⁷ Helmke, G., Rosenbluth, F. (2009). Regimes and the Rule of Law. *Judicial Independence in Comparative Perspective*, Vol. 12, p. 346

²⁴⁸ Di Federico, G. (2012). Judicial Independence in Italy. Seibert-Fohr, A. (Ed). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, p. 398

²⁴⁹ Di Federico, G. (2012). Judicial Accountability adn Conduct: An Overview. Seibert-Fohr, A. (Ed). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 87–88

²⁵⁰ Feld, L.P., Voigt, S. (2003). Economic Growth and Judicial Independence: Vross Country Evidence Using a New Set of Indicators. *European Journal of Political Economy*, Vol. 19, No 3, pp. 497–527; Ferrari, G.F. (2019). Italian Perspectives on the Judiciary. *International Journal for Court Administration*, Vol 10, Issue 1, p. 13

²⁵¹ Shetreet, S. (2014). Judicial Independence, Liberty, Democracy and International Economy. Shetreet, S. (Ed). *The Culture of Judicial Independence. Rule of Law and World Peace*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, p. 14

²⁵² Barro, R. J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study, NBR Working Papers5698, National Bureau of Economic Research, Inc., pp. 118

²⁵³ Barro, R. J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study, NBR Working Papers5698, *National Bureau of Economic Research*, Inc., pp. 118; Islam, M.S. (2019). Is the Independent Judiciary Important in Bangladesh? A Legal and Economic Study. *International Journal of Law*, Vol 5, Issue 3, pp. 39–43, 44

²⁵⁴ Rios-Figueroa, J., Jeffrey K. Staton, J.K. (2014). An Evaluation of Cross-National Measures of Judicial Independence. *Journal of Law, Economics, and Organization Advance Access*, Vol 30, Issue 1, p. 129

²⁵⁵ Islam, M.S. (2019). Is the Independent Judiciary Important in Bangladesh? A Legal and Economic Study. *International Journal of Law*, Vol 5, Issue 3, p. 44

skaitā **ekonomiskajai drošībai**,²⁵⁶ **sakārtotai ekonomikai**,²⁵⁷ **labai pārvaldībai**.²⁵⁸ Tiesai konkrētu lietu ietvaros ir jāspēj darboties kā **kļūdu labotājam valsts ekonomikā**, jo sabiedrībā periodiski tiek runāts par apšaubāmiem risinājumiem valsts ekonomikā vai sociālajos jautājumos.²⁵⁹ Neatkarīgas tiesas nozīme ir aplūkota arī attiecībā uz **ekonomisko brīvību**,²⁶⁰ **brīvu tirgu**.²⁶¹

Tādējādi tiesneši ekonomisku jautājumu risināšanā iesaistās, nodrošinot tiesiskumu kā priekšnoteikumu ekonomikas attīstībai un aizsargājot indivīdu ekonomiskās intereses un ar to saistītās tiesības.

Sociālā dimensija

Tiesu varas aizvien pieaugošā nozīme kā modernas demokrātiskas valsts attīstības viens no visredzamākajiem aspektiem skar arī valsts sociālo jomu.²⁶² Līdzīgi kā ekonomisko, arī sociālo jautājumu risināšanā tiesa iesaistās, pildot savu konstitucionālo uzdevumu – tiesiskuma nodrošināšanu.²⁶³ Tiesa konkrētu lietu ietvaros darbojas kā kļūdu labotājs arī sociālajos jautājumos.²⁶⁴ Tiesneši palīdz saglabāt sociālo kārtību un atrisināt ar to saistītus strīdus.²⁶⁵

Neatkarīga tiesu vara ne tikai ierobežo valsts rīcību, tā spēj būtiski ietekmēt dažādu cilvēka labklājības aspektu saglabāšanu un pilnveidošanu, tā veicina labklājības attīstību.²⁶⁶ Tiesu varai ir svarīga loma sabiedrības attīstības veicināšanā arī sociālajā jomā. Kaut arī, interpretējot tiesību normas, tiesnesis nerada jaunu normatīvo regulējumu, tomēr tiesu vara piešķir spēkā esošajam regulējumam noteiktu orientāciju (virzienu), tādējādi veicinot pārmaiņas sabiedrībā. Tiesa, izskatot konkrētas lietas un aizstāvot cilvēktiesības, tiesības izmanto sociālā taisnīguma nodrošināšanai un darbojas kā katalizators nepieciešamajām tiesību reformām un sociālajām pārmaiņām.

Satversmes tiesas prakse ir apliecinājums tam, ka problēmas sociālo tiesību jomā vienmēr ir bijušas aktuālas.²⁶⁷ Analizējot sociālās drošības jomu, secināms, ka nozīmīga loma šā regulējuma attīstībā ir bijusi Satversmes tiesas nolēmumos paustajām atzinībām.²⁶⁸

²⁵⁶ Shetreet, S. (2012). The Mt. Scopus International Standards of Judicial Independence: The Innovative Concepts and the Formulation of a Consensus in a Legal Culture of Diversity. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 475

²⁵⁷ Shetreet, S. (2014). *The Culture of Judicial Independence. Rule of Law and World Peace*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, Preface, p. XXXIV

²⁵⁸ Bisarya, S., Bulmer, W.E. (2017). Rule of Law, Democracy and Human Rights: The Paramountcy of Moderation. Adams, M., Meuwese, A., Ballin, E.H. (Eds). *Constitutionalism and the Rule of Law. Bridging Idealism and Realism*. Cambridge University Press, p. 124

²⁵⁹ Ziemele, I. (2018). *Uzruna Latvijas tiesnešu konferencē*

²⁶⁰ Islam, M.S. (2019). Is the Independent Judiciary Important in Bangladesh? A Legal and Economic Study. *International Journal of Law*, Vol 5, Issue 3, p. 44

²⁶¹ Shetreet, S. (2012). The Mt. Scopus International Standards of Judicial Independence: The Innovative Concepts and the Formulation of a Consensus in a Legal Culture of Diversity. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 475

²⁶² Di Federico, G. (2012). Judicial Accountability adn Conduct: An Overview. Seibert-Fohr, A. (Ed). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, p. 87

²⁶³ McCormack, W. (2012). Judicial Independence in the Face of Violence. Shetreet, S., Forsyth, C. (Eds). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 170

²⁶⁴ Ziemele, I. (2018). *Uzruna Latvijas tiesnešu konferencē*

²⁶⁵ Palmer, G. (1995). Judicial Selection and Accountability: Can the New Zealand System Survive? Gray, B.D., McClintock, R.B. (Eds). *Courts and Policy: Checking the Balance*. Brookers, Wellington, p. 11

²⁶⁶ Ziemele, I. (2018). Mums jāveido 21. gadsimta tiesa. *Ir*, 09.02.2018.

²⁶⁷ Jurčēna, L. (2007). *How the Constitutional Principle of the Social State Influences Interpretation of Rights in the Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Latvia*. 2007, Russia, Moscow, Institute of Law and Public Policy X International Forum on Constitutional Justice “Constitutional Principle of Social State and its Application by the Constitutional Courts”

²⁶⁸ Jurčēna, L. (2012). Tiesību uz sociālo nodrošinājumu saturs. Aktuālā Satversmes tiesas prakse, *Jurista Vārds*, 25.09.2012, Nr. 39 (738)

Tādējādi tiesneši sociālo jautājumu risināšanā iesaistās, nodrošinot tiesiskumu un aizsargājot indivīdu konkrētu lietu ietvaros. Tiesa darbojas kā klūdu labotājs arī sociālajos jautājumos, un, izskatot konkrētas lietas, tā izmanto tiesības sociālā taisnīguma nodrošināšanai. Neatkarīga tiesu vara ne tikai ierobežo valsts rīcību, tā spēj būtiski ietekmēt dažādu cilvēka labklājības aspektu saglabāšanu un veicināšanu, definējot likumdevēja pienākumus un pat izstrādājot zināmas vadlīnijas likumdevējam sociālo tiesību jomā. No demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormas izrietošais un šobrīd Satversmes ievadā iekļautais, cilvēka cieņā balstītais sociāli atbildīgas valsts princips lielā mērā ar tiesas starpniecību arvien vairāk ietekmē sociāli ekonomiskos procesus valstī, palielinot tiesas lomu sociālajā jomā.

Secinājumi

Vēsturiski tiesu vara ir attīstījusies valsts varas sistēmas pilnveidošanās ietvaros, tāpēc tiesas loma ir atkarīga no vietas (valsts) un laika.

Tiesu varas aizvien pieaugašā nozīme modernā demokrātiskā valstī ir tiesiskuma principa tvēruma un izpratnes nemītīgās pilnveidošanās un centienu stiprināt demokrātijas un cilvēktiesību aizsardzību blakusefekts. Tiesas lomas transformācija (palielināšanās) ir neizbēgams rezultāts demokrātiskā līdzsvara nodrošināšanā.

Tiesas mūsdienās nodrošina nacionālo tiesību konstitucionalitāti un atbilstību starptautiskajām tiesībām, kā arī garantē starptautisko tiesību konstitucionālo pamatotību, tādējādi demonstrējot tiesu pārnacionālo lomu un ietekmi globālajā pasaulē.

Tiesas lomas konstitucionālā dimensija izpaužas, nodrošinot tiesiskumu, īstenojot varas dalīšanas principu, aizsargājot cilvēka tiesības un brīvības, stiprinot demokrātiju un citas konstitucionālās vērtības.

Tiesnesis, interpretējot un piemērojot tiesības, īsteno tiesas lomas tiesisko dimensiju, proti, pilnveido tiesisko sistēmu, pilnībā atklāj tiesību sistēmu un nodrošina tās elastību, veidojot tiltu starp tiesībām un sociālo īstenību.

Tiesas politiskā loma izpaužas, izlemjot tiesiskus strīdus, kā arī tiesnešiem piedaloties diskusijās un darbojoties kā ekspertiem. Savukārt tiesnešu iesaisti politisku jautājumu risināšanā nosaka politikas un tiesību ciešā saistību, apzināta politisku jautājumu nodošana izvērtēšanai tiesā un tiesas kompetence, proti, ietekme uz izpildvaras un likumdevēja varas darbību, galejā lēmumpieņemšanas tiesība, nosakot politisko institūciju un amatpersonu kompetences un rīcības brīvības robežas, un konstitucionālās kontroles īstenošana.

Nodrošinot tiesiskumu kā priekšnoteikumu ekonomikas attīstībai un aizsargājot indivīdu ekonomiskās intereses un ar to saistītās tiesības, tiesneši iesaistās ekonomisku jautājumu risināšanā.

Nodrošinot tiesiskumu un aizsargājot indivīdu konkrētu lietu ietvaros, tiesneši iesaistās sociālo jautājumu risināšanā. No demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormas izrietošais un šobrīd *Satversmes* ievadā iekļautais, cilvēka cieņā balstītais sociāli atbildīgas valsts princips lielā mērā ar tiesas starpniecību arvien vairāk ietekmē sociāli ekonomiskos procesus valstī, palielinot tiesas lomu sociālajā jomā.

References

- Abbasi, H. A. (2012). Judicial Independence, Constitutions, and Politicians. 33 p. Iegūts 26.04.2017. no http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2109901
- Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (2020). Introduction: Safeguards and Limits of Judicial Power. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (red.). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, pp. 3–12. doi: 10.1007/978-94-6265-359-7
- Barak, A. (2002). A Judge on Judging: The Role of a Supreme Court in a Democracy. Faculty Scholarship Series. Paper 3692, pp. 19–161. Iegūts 19.12.2021. no http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/3692
- Barak, A. (2016). On judging. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (red.). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 27–49
- Barro, R. J. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study, NBR Working Papers 5698, National Bureau of Economic Research, Inc., 118 p. Iegūts 7.03.2021. no https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5698/w5698.pdf
- Bisarya, S., Bulmer, W.E. (2017). Rule of Law, Democracy and Human Rights: The Paramountcy of Moderation. Adams, M., Meuwese, A., Ballin, E.H. (red.). *Constitutionalism and the Rule of Law. Bridging Idealism and Realism*. Cambridge University Press, pp. 123–158
- Braman, E. (2009). *Law, Politics & Perception: How Policy Preferences Influence Legal Reasoning*. 231 p.
- Cartabia, M. (2018). Separation of Powers and Judicial Independence: Current Challenges. Seminar, European Court of Human Rights, The Authority of the Judiciary, Strasbourg, France, 11 p. Iegūts 21.12.2021. no https://www.cortecostituzionale.it/documenti/news/cartabia_3.pdf
- Chang, W. C. (2019). Asian exceptionalism? Reflections on “Judicial Review in the Contemporary World”: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, pp. 31–39, <https://doi.org/10.1093/icon/moz023>
- Di Federico, G. (2012). Judicial Accountability and Conduct: An Overview. Seibert-Fohr, A. (red.). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 87–118
- Ely, J. H. (1980). *Democracy and Distrust*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 183 p.
- Feld, L. P., Voigt, S. (2003). Economic Growth and Judicial Independence: Vross Country Evidence Using a New Set of Indicators. European Journal of Political Economy, Vol. 19, No 3, pp. 497–527. Iegūts 27.12.2020. no [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=395403](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=395403)
- Gee, G., Hazell, R. Malleson, K. (2015). *The Politics of Judicial Independence in the UK's Changing Constitution*. Cambridge University Press, 293 p.
- Goldstein, S. (2012). The Rule of Law vs. The Rule of Judges: A Brandeisian Solution. Shetreet, S., Forsyth, C. (red.). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 125–137
- Guarnieri, C., Piana, D. (2012). Judicial Independence and the Rule of Law: Exploring the European Experience. Shetreet, S., Forsyth, C. (red.). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 113–124
- Has the South African Constitutional Court Over-reached? A Study of the Court’s Application of the Separation of Powers Doctrine between 2009 and 2013. (2014) University of Cape Town. Democratic Governance and Rights Unit, 69 p. Iegūts 23.01.2021. no http://www.dgru.uct.ac.za/sites/default/files/image_tool/images/103/Separation%20of%20Powers%20Draft%20August%202014.pdf
- Helmke, G., Rosenbluth, F. (2009). Regimes and the Rule of Law: Judicial Independence in Comparative Perspective, Vol. 12, pp. 345–366. Iegūts 10.03.2021. no <https://pdfs.semanticscholar.org/2a85/41b4b6818df71240429792807a1c25112d09.pdf?ga=2>. 60704365.1560445449.1615364106-1080289907.1610823050
- Hope, D. (2016). Judges as guardians of constitutionalism and human rights: the judiciary and counter-terrorism in the United Kingdom. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (red.). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 97–116
- Islam, M.S. (2019). Is the Independent Judiciary Important in Bangladesh? A Legal and Economic Study. International Journal of Law, Vol 5, Issue 3, pp. 38–49. Iegūts 31.01.2021. no [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3394118](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3394118)
- Jeffrey K. S., Reenock, Ch., Holsinger, J., Lindberg, S. (2018). Can Courts Be Bulwarks of Democracy? pp. 54. Iegūts 24.12.2021. no [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3213165](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3213165)
- Jenkins, D. (2016). Procedural Fairness and judicial review of counter-terrorism measures. Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M (red.). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 163–176
- Jurcēna, L. (2007). *How the Constitutional Principle of the Social State Influences Interpretation of Rights in the Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Latvia*. 2007, Russia, Moscow, Institute of Law and Public Policy X International Forum on Constitutional Justice “Constitutional Principle of Social State and its Application by the Constitutional Courts”
- Jurcēna, L. (2012). Tiesību uz sociālo nodrošinājumu saturs. Aktuālā Satversmes tiesas prakse. *Jurista Vārds*, 25.09.2012., 39 (738)

- Karlan, P. S. (1999). Two Concepts of Judicial Independence. *Southern California Law Review*, No 72, pp. 535–558
- Klug, H. (2017). Institutional Integrity and the Promise of Constitutionalism: Justice Mosepaneke, Judicial Authority and the Separation of Powers. University of Wisconsin Law School. *Legal Studies Research Paper Series Paper*, No. 1521, *Acta Juridica* 3, 28 p. Iegūts 21.01.2021. no https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3520005
- Larkins, C.M. (1996). Judicial Independence and Democratization: A Theoretical and Conceptual Analysis, *American Journal of Comparative Law*, 44(4), pp. 605–626. Iegūts 15.05.2018. no file:///C:/Users/ljurcena/Downloads/840623.pdf
- Lurie, G., Shany, Y. (2021). The Institutional Role of the Judiciary in Israel's Constitutional Democracy. Barak, A., Medina, B., Roznai, Y. (red.). *Oxford Handbook on the Israeli Constitution*. Oxford University Press, Forthcoming, 24 p. doi: 10.2139/ssrn.3762937. Iegūts 16.01.2021. no https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3762937
- Lustig, D., Weiler, J. H. H. (2019). Judicial review in the contemporary world—Retrospective and prospective: A rejoinder, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 16, Issue 2, pp. 40–42, <https://doi.org/10.1093/icon/moz024>
- Madison, J., Hamilton, A., Jay, J. (1961). 78th Federalist. *The Federalist Papers*. Iegūts 21.12.2021. no <https://guides.loc.gov/federalist-papers/full-text#TheFederalistPapers-78>
- Malan, K. (2014). Reassessing Judicial Independence and Impartiality against the Backdrop of Judicial Appointments in South Africa. Southern Africal Legal Information Institute, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, PER 55, pp. 1965–2000
- McCormack, W. (2012). Judicial Independence in the Face of Violence. Shetreet, S., Forsyth, C. (red.). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 169–176
- Neimanis, J. (2013). Satversmes 82. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. *Latvijas Vēstnesis*, 31–50 lpp.
- Neudorf, L. (2019). Separating Powers Through the Constitution: A Comparison of India and Australia, p. 19
- O'Regan, K. (2005). Checks and Balances Reflections on the Development of the Doctrine of Separation of Powers under the South African Constitution. F W De Klerk Memorial Lecture, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol 8, No 1, pp. 119–150. Iegūts 22.01.2021. no file:///C:/Users/laila/Downloads/Checks_and_Balances_Reflections_on_the_Development%20(2).pdf
- Palmer, G. (1995). Judicial Selection and Accountability: Can the New Zealand System Survive? Gray, B.D., McClintock, R.B. (red.). *Courts and Policy: Checking the Balance*. Brookers, Wellington, pp. 11–92
- Parau, C.E. (2012). The Drive for Judicial Supremacy. Seibert-Fohr, A. (red.). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, pp. 619–665
- Ríos-Figueroa, J. (2019) Judicial review and democratic resilience: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17, Issue 1, pp. 17–23. Iegūts 19.12.2021. no <https://doi.org/10.1093/icon/moz025>.
- Ríos-Figueroa, J., Staton, J.K. (2009). Unpacking the Rule of Law: A Review of Judicial Independence Measures, 48 p. Iegūts 7.03.2019. no <http://ssrn.com/abstract=1434234>
- Ríos-Figueroa, J., Jeffrey K. Staton, J. K. (2014). An Evaluation of Cross-National Measures of Judicial Independence. *Journal of Law, Economics, and Organization Advance Access*, Vol 30, Issue 1, pp. 104–137
- Rodiņa, A., Spale, A. (2013). Satversmes 85. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. *Latvijas Vēstnesis*, 119.–152. lpp.
- Roux, T. (2013). The Politics of Principle. The First South African Constitutional Court, 1995–2005. Cambridge University Press, 452 p.
- Scheinin, M., Krunk, H., Aksanova, M. (2016). *Judges as Guardians of Constitutionalism and Human Rights*. UK, USA, Edward Elgar Publishing Ltd, 386 p. doi: 10.4337/9781785365867
- Scheppelle, K.L. (2002). Declarations of Independence. Judicial Reactions to Political Pressure. Burbank, S.D., Friedman B. (red.). *Judicial Independence at the Crossroads. An Interdisciplinary Approach*. New York: Sage Publications Inc, pp. 227–279
- Seibert-Fohr, A. (2012). *Judicial Independence in Transition*. Berlin, Heidelberg: Springer, 1378 p.
- Seibert-Fohr, A. (2020). Judicial Independence and Democratic Accountability: The Function and Legitimacy of the German Federal Constitutional Court.. Ballin, E.H., Schyff, G., Stremler, M. (red.). *European Yearbook of Constitutional Law 2019. Judicial Power: Safeguards and Limits in a Democratic Society*. T.M.C. Asser Press, 1st ed. 2020 edition, pp. 41–66
- Shetreet, S. (2012). Creating a Culture of Judicial Independence: the Practical Challenge and the Conceptual and Constitutional Infrastructure. Shetreet, S., Forsyth, C. (red.). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 17–67
- Shetreet, S. (2012). The Mt. Scopus International Standards of Judicial Independence: The Innovative Concepts and the Formulation of a Consensus in a Legal Culture of Diversity. Shetreet, S., Forsyth, C. (red.). *The Culture of Judicial Independence. Conceptual Foundations and Practical Challenges*. Leiden. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 475–498
- Shetreet, S. (2014). Judicial Independence, Liberty, Democracy and International Economy. Shetreet, S. (Ed). *The Culture of Judicial Independence. Rule of Law and World Peace*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, pp. 14–47
- Shetreet, S. (2014). *The Culture of Judicial Independence. Rule of Law and World Peace*. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, 554 p.
- Sniedzīte, G. (2009). Tiesnešu tiesību konstitucionālais pamats (II), *Jurista Vārds*, 29.09.2009., 39 (582)
- Somanawat, K. (2018). Constructing the Identity of the Thai Judge: Virtue, Status, and Power. *Asian Journal of Law and Society*, 5(1), pp. 91–110. doi: <https://doi.org/10.1017/als.2017.32>

- Versteeg, M. (2019). Understanding the third wave of judicial review: Afterword to the Foreword by Doreen Lustig and J. H. H. Weiler, *International Journal of Constitutional Law*, Vol 17, Issue 1, pp. 10–16. Iegūts 24.12.2021. no <https://academic.oup.com/icon/article/17/1/10/5485961?login=true>
- Ziemele, I. (2017). Esam mazliet iesprūduši. *Ir*, 18.06.2017. Iegūts 26.02.2023. no: <https://ir.lv/2017/06/06/esam-mazliet-iesprudusi/>
- Ziemele, I., Spale, A., Jurcēna, L. (2017). Latvia: The State of Liberal Democracy. Albert, R., Lamdau, D., Faraguna, P., Drugda, S. (red.). 2017 Global Review of Constitutional Law. Leiden. Boston: Brill Nijhoff, pp. 172–176. Iegūts 28.10.2021. no: <http://www.iconnectblog.com/2018/07/now-available-the-i%C2%BCconnect-clough-center- 2017-global-review-of-constitutional-law/>
- Ziemele, I. (2018). Mums jāveido 21. gadsimta tiesa. *Ir*, 09.02.2018. Iegūts 26.02.2023. no: <https://ir.lv/2018/02/09/ziemele-mums-javeido-21-gadsimta-tiesa/>
- Ziemele, I. (2018). Uzruna Latvijas tiesnešu konferencē. Iegūts 6.06.2021. no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-inetas- ziemeles-uzruna-latvijas-tiesnesu-konference-2/>
- Ziemele, I. (2019). Moderns tiesiskums Eiropas pilsonim. Iegūts 6.06.2021. no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-inetas- ziemeles-priekslasijums-latvijas-universitates-juridiskas-fakultates/>
- Ziemele, I. (2020). Cilvēka cieņa tehnoloģiju virzītā pasaule: konstitucionālo tiesu loma. Iegūts 6.06.2021. no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-inetas-ziemeles-runa-slovenijas-konstitucijas-pienemsanas-gadadienas-svinibas/>
- Ziemele, I. (2020). Uzruna Satversmes tiesas svinīgajā sēdē 2020. gada 10. janvārī. Iegūts 26.02.2023. no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-ineta-ziemeles-uzruna-satversmes-tiesas-svinigaja-sede/>
- Ziemele, I. (2021). Satversmes tiesa kā vērtību tiesa: pirmie 25 gadi. *Jurista Vārds*, 49 (1211). 07.12.2021.
- Satversmes tiesa. Lieta 2004-21-01; 6.04.2005. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 55, 07.04.2005.
- Satversmes tiesa. Lieta 2005-12-0103; 16.12.2005. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 203, 20.12.2005.
- Satversmes tiesa. Lieta 2006-05-01; 16.10.2006. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 169, 24.10.2006.
- Satversmes tiesa. Lieta 2006-10-03; 11.12.2006. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 201, 19.12.2006.
- Satversmes tiesa. Lieta 2007-23-01; 3.04.2008. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 56, 10.04.2008.
- Satversmes tiesa. Lieta 2007-24-01; 9.05.2008. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 73, 13.05.2008.
- Satversmes tiesa. Lieta 2009-11-01; 18.01.2010. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 10, 20.01.2010.
- Satversmes tiesa. Lieta 2009-44-01; 15.03.2010. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 17.03.2010.
- Satversmes tiesa. Lieta 2009-111-01; 22.06.2010. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 100, 28.06.2010.
- Satversmes tiesa. Lieta 2010-09-01; 13.10.2010. Lēmums par tiesvedības izbeigšanu. *Latvijas Vēstnesis*, 164, 15.10.2010.
- Satversmes tiesa. Lieta 2011-11-01; 3.02.2012. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 21, 07.02.2012.
- Satversmes tiesa. Lieta 2011-17-03; 2.05.2012. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 69, 03.05.2012.
- Satversmes tiesa. Lieta 2012-16-01; 10.05.2013. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 90, 13.05.2013.
- Satversmes tiesa. Lieta 2014-16-01; 2.03.2015. Lēmums par tiesvedības izbeigšanu. *Latvijas Vēstnesis*, 45, 04.03.2015.
- Satversmes tiesa. Lieta 2015-06-01; 12.11.2015. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 223, 13.11.2015.
- Satversmes tiesa. Lieta 2015-22-01; tiesneses Sanitas Osipovas atsevišķās domas. Iegūts 20.08.2021. no https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2015/10/2015-22-01_Atseviskas_domas_Sanita_Osipova.pdf#search=
- Satversmes tiesa. Lieta 2016-31-01; 26.10.2017. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 214, 27.10.2017.
- Satversmes tiesa. Lieta 2016-31-01; tiesneses Inetas Ziemeles atsevišķās domas. Iegūts 20.08.2021. no https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/12/2016-31-01_Atseviskas_domas_Ziemele.pdf#search=
- Satversmes tiesa. Lieta 2017-23-01; 14.06.2018. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 119, 15.06.2018.
- Satversmes tiesa. Lieta 2017-30-01; 11.10.2018. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 203, 15.10.2018.
- Satversmes tiesa. Lieta 2019-11-01; 12.03.2020. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 53, 16.03.2020.
- Satversmes tiesa. Lieta 2019-22-01; 24.09.2020. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 187, 28.09.2020
- Satversmes tiesa. Lieta 2019-24-03; 25.06.2020. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 121, 26.06.2020.
- Satversmes tiesa. Lieta 2019-32-01; 18.09.2020. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 182, 21.09.2020.
- Satversmes tiesa. Lieta 2019-37-0103; 28.09.2020. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 191, 02.10.2020.
- Satversmes tiesa. Lieta 2020-49-01; 27.05.2021. Spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 103, 31.05.2021.
- Satversmes tiesas 24.09.2020. spriedums lietā Nr. 2019-22-01, 19.p). Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 12157/05 Liivik v. Estonia; 25.06.2009. Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 58688/11 Harabin v. Slovakia; 20.11.2012.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 20261/12 Baka v. Hungary [GC]; 23.06.2016. Starptautiskā juristu komisija (*International Commission of Jurists*), sniedzot viedokli lietā, para 98

Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 1571/07 Bilgen v Turkey; 09.03.2021.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Lieta 11423/19 Gumennyuk and Others v Ukraine; 22.07.2021.

Čehijas Konstitucionālā tiesa. Lieta ÚS 18/06; 11.07.2006. Iegūts 15.05.2019. no <https://www.usoud.cz/en/decisions/2006-07-11-pl-us-18-06-removal-of-chief-judges>

Indijas Augstākā tiesa. Lieta C. Ravichandran Iyer v Justice A. M. Bhuttocharjee (1995) 5SCC 457, para 14; 5.09.1995. Iegūts 14.03.2021. no <https://www.casemine.com/judgement/in/5609accce4b014971140fc64>

Izraēlas Augstākā tiesa. Lieta United Bank Mizrahi v. Migdal Cooperative Village, CA 6821/83 (1995); 9.11.1995. Iegūts 06.12.2020. no <http://versa.cardozo.yu.edu/opinions/united-mizrahi-bank-v-migdalcooperative-village>

Kanādas Augstākā tiesa. Lieta Cooper v. Canada (Human Rights Commission) 3 SCR 854, No 24134, 24135; 21.11.1996.

Kanādas Augstākā tiesa. Lieta Ref re Remuneration of Judges of the Prov. Court of P.E.I.; Ref re Independence and Impartiality of Judges of the Prov. Court of P.E.I. 3 SCR 3, No 24508, 24778; 18.09.1997.

Kanādas Augstākā tiesa. Lieta Therrien (Re) 2 SCR 3, No 27004; 07.06.2001.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND JUSTIFICATION OF STATE DECISIONS LIMITING HUMAN RIGHTS FOR EXTRAORDINARY SITUATIONS OR IN EXCEPTIONAL CASES

Marius Kailius

Turiba University, Latvia

m.kailius@gmail.com

Abstract

Human rights could be defined as moral, behavioural norms, social values, the purpose of which is to protect human dignity. Human rights are defined by law and other social norms, and one of the main features of human rights is their universality, indivisibility. Human rights are based on the principles of equality of people before the law and these are recognized for all persons regardless of their individual characteristics. However, when analysing modern human rights and their protection, it should be noted that human rights are usually established and guaranteed by laws or other legal acts. Such legal acts can be international treaties, as well as human rights can be enshrined in international customary law, general principles of law and other sources of international or national law. At the same time, it is important to mention that the protection of human rights mentioned by laws (government decisions) or other legal acts can also be limited, but it is especially important to assess reasonably in which cases and circumstances such restrictions are justified and legal, and in which cases such restrictions, or the imperative to protect human rights is nevertheless reasonably unprotected and vulnerable. For these reasons, in order to achieve a comprehensive and more detailed study and analysis related to the protection of human rights in various sources of law and in the context of their limitations, a more detailed analysis of this is necessary.

Keywords: human rights, limitations of rights, exceptional conditions, rights protection

Introduction

Protection of human rights and their limitation in various areas is a complex issue of constitutional law. Only a few human rights can be classified as absolute, unlimited, for example, the right to life, the right not to be tortured and harmed, not to be treated cruelly or in a way that degrades his dignity, the right not to be in slavery. However, other rights can be considered to be limited, but there are other problems related to the limitations of human rights, namely whether human rights can be limited by decisions made by the state during the management of the pandemic, as well as their validity and legality²⁶⁹. In this case, the requirement of legality means that the restrictions must be set only by a law that is publicly announced, and its norms are formulated clearly enough, while we know that the decisions made by the state (Government) in certain cases were not made in the form of a law.

²⁶⁹ COVID-19 pandemijos metu priimtų sprendimų vertinimas teisiniu, vadybiniu ir ekonominiu požiūriu. Online access: https://www.mruni.eu/wp-content/uploads/2021/01/COVID_sprendimu_tyrimo_isvados.pdf

When declaring individual rights in EU legislation, in some cases the conditions under which these rights may be limited are specified: the necessity of state security in a democratic society, the interests of public protection, the country, economic well-being, the aim to prevent violations of public order or crimes, people's health and morals , protection of the rights and freedoms of other persons, etc²⁷⁰. Article 18 of the European Convention on Human Rights formulates the general principle of limitation of rights. Restrictions on the rights and freedoms declared in the Convention shall not be applied for any purposes other than those for which these restrictions were established.

The **main aim** of the research is to analyze after establishing the legality of the state's actions, for example in managing the crisis caused by the pandemic or in other case of emergency, assess whether and to what extent the state can restrict human rights.

Objectives of the research are:

- To determine the scope, legality, and possible legal consequences of state actions in managing emergency situations and/or pandemics and human rights restrictions.
- To define the scope of human rights restrictions and their legality for legal acts adopted during the state of emergency.
- To determine the change in the restrictions applied by the state, as well as the assessment of whether the executive/permissive institutions of the state can limit human rights in the event of special situations in the state.
- Assess potential human rights violations arising from these restrictions.

Methodology: to get the necessary information and data for research complement, the author used independent internet resources and knowledge gained by Lithuanian regulation

The recommendations are made based on the personal evaluation of legal regulation in Lithuania and other researchers.

Legal Basis for Emergency or Pandemic Crisis Management

It is obvious that in order to control an emergency situation or, for example, a pandemic, it could not be legally carried out if the necessary legal acts were not created, with the help of which it would be possible to take legal measures for the management of an emergency or a pandemic, as well as to stop such circumstances. The introduction of a special, different legal regime is usually associated with certain restrictions on human rights and freedoms. Therefore, it is especially important to find out on what grounds a legal regime other than the usual one can be introduced and what constitutional requirements arise for state authorities when deciding on the introduction of such a legal regime.

The concept of legal regime could be interpreted as including the totality of state management measures that ensure the performance of state functions and the protection of human rights²⁷¹. A

²⁷⁰ Deviatnikovaitė, I. Administracinié teisë. Bendroji dalis. Vadovélis (2021). p. 31. Online access: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17629/Vadovelis-Administracine-teise.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

²⁷¹ The government's resolution established restrictions on freedom of movement, inter alia a ban on leaving Lithuania was established, mandatory 14-day isolation was established for persons returning from specified foreign countries, restrictions were imposed on crossing the border, as well as restrictions on the freedom of economic activity, inter alia a ban on engaging in the specified economic and commercial activities , restrictions on the sale of food products and pharmaceutical products, the provision of essential health care services has practically been stopped, the activities of social care institutions have been limited, etc.

special legal regime may be introduced to deal with special situations in the state, including extraordinary management measures, which may lead to, *inter alia*, certain restrictions on human rights and freedoms, the establishment of special state management institutions with exclusive powers²⁷². In some cases, redistribution of the functions of ordinary state authorities and others The establishment of such a special legal regime must be based on the provisions of the Constitution, i.e. i.e. *expressis verbis* provided for in the Constitution or established implicitly in the Constitution (derived from a certain interpretation of the constitutional regulation).

The constitutional principles of the rule of law and the separation of powers presuppose the requirement that, in regulating such special legal regimes, a balance is maintained between the powers granted to the executive authority to effectively deal with the consequences of a special situation and the abuse of the powers granted to them by the executive authorities²⁷³. In order to ensure the proper functioning of the checks and balances mechanism, the involvement of the parliament is usually required, both when introducing or revoking such a special legal regime in the state, and when the parliament approves those extraordinary measures taken by the executive authorities in order to solve the special situation that has arisen in the state; these are additional parliamentary controls over and above those exercised by parliament in the ordinary course of state life.

It should be noted that the application of a special legal regime does not grant the state authorities, and the legality of each decision taken by them can be checked in court, assessing whether the measures taken to control the special situation were necessary and proportionate to the goals pursued.²⁷⁴ The study of the Venice Commission notes that the courts play an essential role in controlling that, after the introduction of a special legal regime, public authorities do not abuse the powers granted to them²⁷⁵; the courts have the power to check whether the decision to introduce a special legal regime was legal, i.e. whether there was a basis for introducing such a legal regime and whether the procedural rules were followed, as well as whether the restrictions on human rights and freedoms did not go beyond the limits of necessity and necessity in response to the situation and whether such rights or freedoms were not limited that cannot be limited in general²⁷⁶.

In the Constitution of the Republic of Lithuania, it is directly established that two types of special legal regime can be introduced in the state, in the presence of the foundations established in the Constitution, leading to restrictions on specific human rights and freedoms: martial law regulated in Article 142 of the Constitution and state of emergency established in Article 144 of the

²⁷² Egidijus Šileikis, "Koronavirusas ir Konstitucija: karantinas ar nepaprastoji padėtis?". Online access: <http://www.teise.pro/index.php/2020/03/18/e-sileikis-koronavirusas-ir-konstitucija-karantinas-ar-nepaprastoji-padetis/>; Algimantas Urmonas, "Karantinas šiandien ir rytoj: teisinės problemos karantino voratinklyje", Prieiga internetu: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/algimantas-urmonas-karantinas-siandien-ir-rytoj-teisines-problemos-karantino-voratinklyje-18-1300358>

²⁷³ The Constitutional Court has repeatedly noted that the constitutional principle of equality of all persons obliges the same facts to be legally evaluated equally and prohibits essentially the same facts to be arbitrarily evaluated differently. *Inter alia* 2012 February 27, 2016 June 20, 2017 January 25, 2019 February 15 resolutions

²⁷⁴ Prof. Jakulevičienė, L. Etc. (2020) Evaluation of decisions made during the COVID-19 pandemic from a legal, managerial and economic point of view. Prepared under the project "Evaluation of legal, managerial and economic solutions in extreme situations: search for a balance between public security and human rights". Lithuanian Science Council. Online access: https://www.mruni.eu/wp-content/uploads/2021/01/COVID_sprendimu_tyrimo_isvados.pdf

²⁷⁵ Venice Commission 2020 May 26 report „Respect for Democracy Human Rights and Rule of Law during States of Emergency – Reflections“. Online access: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)005rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)005rev-e)

²⁷⁶ Aušra Vainorienė, „Nepaprastosios padėties teisiniai pagrindai“ (doctoral thesis, Vilnius, 2018). Online access: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:32886537/datastreams/MAIN/content>

Constitution²⁷⁷. The Constitution expresses *expressis verbis* who has the authority to declare a state of war or emergency, how long such a regime can last, and what specific human rights and freedoms can be restricted when war is declared or a state of emergency is introduced. All restrictions on human rights and freedoms, even after the introduction of these special legal regimes, must meet the requirements for restrictions on human rights and freedoms arising from the Constitution²⁷⁸. Furthermore, it should be mentioned, that according to Hart legal system (law) is a system of rules comprising “primary rules” and ‘secondary rules’. These rules are ‘social’ in two senses: firstly, in as much as they regulate the conduct of the members of the society, i.e. they are guides to human conduct and standards of criticism of social conduct; secondly, in as much as they derive from human social practices

It should be mentioned that constitutional jurisprudence has formulated a doctrine in the event of an extremely difficult economic and financial situation in the state, according to which the Constitution does not contradict such legal regulation, which may limit certain social and economic rights for a defined period of time to the extent necessary to ensure the vital interests of society, protect other constitutional values²⁷⁹. Such restrictions of human rights and freedoms are possible only when it has been officially established that the country is in an extremely difficult short-term economic and financial situation, when all other possible measures have been exhausted, and only until the above-mentioned special situation has arisen, i.e. only temporarily. In addition, in some cases, the legislator has a constitutional obligation to establish a fair compensation mechanism for the losses suffered by persons whose rights and freedoms have been restricted²⁸⁰. There is no doubt that, for example, due to the rapid spread of a little-studied virus in Lithuania due to the pandemic, which poses a risk to human health and life, another special situation has arisen that requires extraordinary management measures.

The systematic interpretation of the provisions of the Constitution presupposes the affirmation that the right to the best possible health is closely related to human dignity and the right to life, which are special values that express human integrity and its extraordinary essence²⁸¹. On the one hand, without ensuring proper health protection, the protection of the human right to life and his dignity would also not be complete; on the other hand, the right to preserve and save life when it is in danger is an inseparable, fundamental part of the natural human right to the best possible health. Thus, the aspiration to preserve human and public health and ensure their best possible protection is a prerequisite for ensuring other extremely important constitutional human rights and freedoms. According to the Constitution, the state, having the constitutional prerogative to take care of people's health, *inter alia* to ensure medical aid and services when a person gets sick, must create an effective health protection system and create the proper conditions for its operation.

Although, as mentioned, according to the Constitution, a threat to public health is not in itself a constitutional basis for declaring a state of emergency in the state as long as the situation does not

²⁷⁷ Constitutional Court of the Republic of Lithuania in 2005 November 3, 2006 May 31, 2008 January 21, 2008 March 15 resolutions

²⁷⁸ A. Vainorienė, “Legal foundations of the state of emergency” (doctoral dissertation, Vilnius, 2018). Online access: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:32886537/datastreams/MAIN/content>

²⁷⁹ Toma Birmontienė, „Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai”, Jurisprudencija 3, (2012), taip pat Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės, mokslinis redaktorius Egidijus Kūris (Šiauliai: Titnagas, 2015)

²⁸⁰ 2012 of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania February 6, 2015 May 14 resolution

²⁸¹ According to Alan Greene, “special situations are universal, unavoidable realities, but at the same time they are unexpected, exceptional cases that require equally exceptional measures.” See more Alan Greene, Permanent States of Emergency and the Rule of Law. Constitutions in an Age of Crisis (Hart Publishing, 2018)

represent a threat to the constitutional order or the seriousness of society, taking into account the fact that human and public health is one of the most important constitutional values, that health protection – constitutionally justified goal and public interest, as well as the fact that ensuring good public health is a prerequisite for guaranteeing the general well-being of the nation, which must be ensured in accordance with Article 46, Part 3 of the Constitution, there is no doubt that a threat to human and public health can be the basis for introducing another special legal regime in the state in order to create prerequisites for ensuring the duties of the state arising from the Constitution to take care of human and public health, to ensure medical assistance and the effectiveness of the health care system, if necessary and in compliance with the conditions set out in the Constitution by limiting that real constitutional human rights and freedoms.

Thus, although in this case the epidemic is not singled out in the Constitution as a basis for restricting human rights (and if it can be considered such a restriction, it is only very indirectly – at a time when citizens are required to eliminate the consequences of the epidemic, they cannot exercise their right to freely choose a job), an in-depth analysis of the provisions of the Constitution allows us to understand that in the state, in addition to the state of emergency and martial law, there are also other special cases, such as a natural disaster or an epidemic, in which case it may be necessary to take additional measures, *inter alia*, to eliminate their effects by introducing a special legal regime established by law²⁸². A special legal regulation, *inter alia* a special legal regime, must also be established for this.

Constitutionality of Human Rights Restrictions

In the context of the constitutionality of restrictions on human rights, it should be noted that in some articles of the Constitution, in addition to general conditions, specific circumstances under which the constitutional right may be limited are specified, for example, in Article 20 of the Constitution, which regulates the right to inviolability of freedom, it is stated as a general condition that no one shall not be arbitrarily detained or arbitrarily arrested, no one shall be deprived of his liberty except on such grounds and in accordance with such procedures as are established by law. In the same article, a separate case in which freedom may be restricted is specified – if a person is detained at the scene of a crime and the procedure for such detention is specified. The right to freely join associations, political parties or associations provided for in Article 35 of the Constitution may be restricted if such activities are contrary to the Constitution and laws.

The principle of proportionality is particularly important, which is often taken into account by the Constitutional Court when deciding cases²⁸³. The Constitutional Court in 1997 February 13 in the resolution analyzed the limitation of personal rights, taking into account the criterion of public interests, and emphasized that "between personal rights and freedoms on the one hand and public interests on the other, conflicts and sometimes contradictions often arise. In a democratic society, such contradictions are resolved by combining different interests and trying not to disturb their balance. One of the methods of combining interests is the restriction of individual rights and freedoms". In this ruling of the Constitutional Court, the criterion of proportionality of restrictions is also formulated: it has been established that a conflict often arises between equivalent

²⁸² Birmontienė T., Miliuvienė J. (2020) Pandemic challenges for human rights and freedoms. Online access: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17261/Lietuvos_teis%C4%97_I%20dalis-49-67.pdf?sequence=1&isAllowed=y

²⁸³ 2012 of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania February 6, 2015 May 14 resolution

constitutional legal values, therefore, in such cases, the respective restrictions should not violate their balance. The Constitutional Court noted that "cases are possible when the meaning of the relevant limitation lies in the nature of a specific right (or freedom) or when the relevant limitations aim to avoid a collision with other fundamental rights. In the aforementioned cases, the reasonableness of restrictions on fundamental rights should be assessed by the criteria of common sense and obvious necessity."²⁸⁴

Meanwhile, the Constitutional Court in 1996 December. 19th in the ruling, speaking about the limitation of the right to information, emphasized that, <...> the protection of common interests in a democratic state cannot deny the human right to information in general²⁸⁵. The solution of this problem is linked by the doctrine of human rights and freedoms, and the international and national law based on it, to the rational relationship of legal values, guaranteeing that restrictions will not violate the essence of the relevant human right". The European Court of Human Rights also often applies the proportionality criterion when deciding on the limitation of rights provided for in the European Convention on Human Rights and its protocols. The principle of proportionality could be interpreted as the possibility to apply restrictions only when it is necessary in a democratic society and is more important than the individual's right. Such a restriction must be proportionate to the content of the restriction: even in the presence of reasonable conditions to limit the right, the content of such restriction must be adequate.

E. Jarašiūnas notes that the confirmation of the natural nature of rights and freedoms means that unrecorded specific rights are not denied, their significance is not diminished²⁸⁶. Their legal establishment depends on the development of society. The recognition of the natural nature of rights and freedoms also opens the way for constitutional justice, which, when solving issues of compliance of specific legal norms with the Constitution, can derive such rights or principles from the entire constitutional system of fundamental rights. Article 18 of the Constitution. the norm is formulated in a very general, laconic manner, but it is the basis of the entire constitutional institute of human rights. The provision "Human rights and freedoms are natural" is detailed and developed by other constitutional provisions. Understanding human rights as fundamental helps to reveal others in the Constitution the nature of the formulated rights.

Article 19 of the Constitution of the Republic of Lithuania states that the human right to life is guaranteed, not life itself. This means that the law does not guarantee, and in fact cannot guarantee, human life itself, the survival of which depends on many circumstances completely unrelated to law. Legal protection of human life is directly related to determining its beginning and end. This article of the Constitution laconically states that "the human right to life is protected by the law", and does not envisage any circumstances under which the protection of life is not guaranteed by law²⁸⁷. However, Article 2, paragraph 2 of the Convention provides for three cases when the prohibition against intentional taking of life does not apply. The first of them is related to the protection of a person from unlawful violence, the second – to the lawful arrest or preventing the

²⁸⁴ 2009 of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania September 2, 2013 May 16 resolutions

²⁸⁵ Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania Regarding the conformity of Articles 5 and 10 of the Law on State Secrets of the Republic of Lithuania and their Protection with the Constitution of the Republic of Lithuania, as well as regarding the 1996 Government of the Republic of Lithuania March 6 resolutions No. 309 and no. 310 of compliance with the Constitution of the Republic of Lithuania and the norms of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. Online access: <https://lrkt.lt lt/teismo-aktai/paieska/135/ta419/content>

²⁸⁶ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnis// Teisės problemos. – Vilnius, 1999, 1–2, p. 26

²⁸⁷ Toma Birmontienė, "The influence of the economic crisis on the constitutional doctrine of social rights", Jurisprudence 3, (2012), as well as Crisis, the rule of law and human rights, scientific editor Egidijus Kūris (Šiauliai: Titnagas, 2015)

escape of a lawfully detained person, the third – to lawful actions carried out in a prescribed manner in suppressing riots or insurrection. In these cases, the intentional taking of life is considered legal if it was done within the limits of the use of force when it was unavoidably necessary.

Conclusions

1. Subjects of state administration, sometimes exceeding the limits of their powers, can, and in certain cases even must, create general rules of conduct that undoubtedly restrict natural human rights, but they are necessary in order to control the pandemic crisis that has arisen.
2. Mandatory isolation or voluntary isolation of individuals on a large scale can be seen as necessary and necessary to stop the spread of dangerous infectious diseases, so the law should regulate the procedure for applying these measures (for example, cases are provided when individuals can be isolated without a doctor, if the person belongs for a group of persons defined by clear signs, assessed as having had contact or infected with a disease, the spread of which is intended to be stopped), inter alia clearly defined cases when and for how long voluntary isolation may be required.

Recommendations

1. The introduction of any special legal regime imposes restrictions on constitutional human rights and freedoms, therefore, it can be assumed that the Seimas should take part in deciding that it is necessary to introduce such a regime at the state level and what restrictions on human rights and freedoms must be established in the event of a threat to human and public health situation.
2. Before introducing any special regime and restrictions, it is necessary to evaluate and review the previous situation with unsuccessful measures, to ensure that as few people feel inconvenienced by the restrictions as possible, e.g. health protection measures must be smoothly provided to persons who need them (hospital and other treatment). could use the services provided by the medical facility.

References

2002 June 6 Emergency Law No. IX-938. Current version from 2021-01-02. Online access: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.169562/asr>

2012 of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania February 6, 2015 May 14 resolution, November 4, 1950 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Available online: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=1&isAllowed=y>

2012 of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania February 6, 2015 May 14 resolution

Birmontienė T., Miliuvienė J. (2020). Pandemic challenges for human rights and freedoms. Online access: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17261/Lietuvos_teis%C4%97_I%20dalis-49-67.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Birmontienė, Toma, "Ekonomikos krizės įtaka konstitucinei socialinių teisių doktrinai", Jurisprudencija 3, (2012), taip pat Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės, mokslinis redaktorius Egidijus Kūris (Šiauliai: Titnagas, 2015)

Birmontienė, Toma, "The influence of the economic crisis on the constitutional doctrine of social rights", Jurisprudence 3, (2012), as well as Crisis, the rule of law and human rights, scientific editor Egidijus Kūris (Šiauliai: Titnagas, 2015)

Constitutional Court of the Republic of Lithuania in 2005 November 3, 2006 May 31, 2008 January 21, 2008 March 15 resolutions

Egidijus Šileikis, "Koronavirusas ir Konstitucija: karantinas ar nepaprastoji padėtis?", Online access: <http://www.teise.pro/index.php/2020/03/18/e-sileikis-koronavirusas-ir-konstitucija-karantinas-ar-nepaprastoji-padetis/>; Algimantas Urmonas, "Karantinas šiandien ir rytoj: teisinės problemos karantino voratinklyje", Prieiga internetu:

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/algimantas-urmonas-karantinas- siandien-ir-rytoj-teisines-problemos-karantino-voratinklyje-18-1300358>

Jakulevičienė, L. Etc. (2020). Evaluation of decisions made during the COVID-19 pandemic from a legal, managerial and economic point of view. Prepared under the project "Evaluation of legal, managerial and economic solutions in extreme situations: search for a balance between public security and human rights". Lithuanian Science Council. Online access:https://www.mruni.eu/wp-content/uploads/2021/01/COVID_sprendimu_tyrimo_is_vados.pdfA. Vainorienė, "Legal foundations of the state of emergency" (doctoral dissertation, Vilnius, 2018). Online access: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:32886537/datastreams/MAIN/content>

Jakulevičienė, L. Etc. (2020). Evaluation of decisions made during the COVID-19 pandemic from a legal, managerial and economic point of view. Prepared under the project "Evaluation of legal, managerial and economic solutions in extreme situations: search for a balance between public security and human rights". Lithuanian Science Council. Online access:https://www.mruni.eu/wpcontent/uploads/2021/01/COVID_sprendimu_tyrimo_isv_ados.pdf

Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnis// Teisės problemos. – Vilnius, 1999, 1–2, p. 26

Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania Regarding the conformity of Articles 5 and 10 of the Law on State Secrets of the Republic of Lithuania and their Protection with the Constitution of the Republic of Lithuania, as well as regarding the 1996 Government of the Republic of Lithuania March 6 resolutions no. 309 and no. 310 of compliance with the Constitution of the Republic of Lithuania and the norms of the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania. Online access: <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta419/content>

The Constitutional Court has repeatedly noted that the constitutional principle of equality of all persons obliges the same facts to be legally evaluated equally and prohibits essentially the same facts to be arbitrarily evaluated differently. Inter alia 2012 February 27, 2016 June 20, 2017 January 25, 2019 February 15 resolutions

Vainorienė, A. "Legal foundations of the state of emergency" (doctoral dissertation, Vilnius, 2018). Online access: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:32886537/datastreams/MAIN/content>

Vainorienė, Aušra, "Nepaprastosios padėties teisiniai pagrindai" (daktaro disertacija, Vilnius, 2018). Online access: <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:32886537/datastreams/MAIN/content>

Venice Commission 2020 May 26 report "Respect for Democracy Human Rights and Rule of Law during States of Emergency - Reflections". Online access: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2020\)005rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)005rev-e)

INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA COMMUNICATION ON CUSTOMER OPINION MANAGEMENT IN THE SPORTSWEAR INDUSTRY: A CASE OF ELEVEN SPORTSWEAR, LATVIA

Kamaldeep Singh

Turiba University, Latvia

kampreet0001@gmail.com

Abstract

Customers are one of the main stakeholders of the organization. Their opinion about the organization can help to ensure the development and success of the organization. Therefore, organizations such as Eleven Sportswear, Latvia also focus on managing the opinion of the customer, which can be addressed through effective communication. Social media has created a communication channel that helps customers to connect with the organization as well as with other customers. Therefore, this study has focused on understanding the impact of social media communication on customer opinion management of Eleven Sportswear, Latvia. The study has collected primary quantitative data by conducting a survey of customers of this organization. The data has been analysed by calculating the mean and SD. The study has found that the social media posts of the organization promoting the activities of the company as well as the comments of other customers play an important role in shaping the opinion of its customers. Therefore, the company needs to focus on addressing the negative comments properly and updating the customers about their regular activities. This can help to enhance their business and sustain them in this competitive environment.

Keywords: Customer opinion management, Sportswear, Social media communication, customer review, social media activity, Sportswear industry

Introduction

Research Background

Emotions and personal beliefs are important factors that influence customer opinion regarding a brand (Di Domenico, et al., 2021). Therefore, the emotional connection of customers with a brand shapes their opinion regarding the brand's products and services. Social media has appeared to be a crucial channel for spreading information and building profitable relationships with consumers (Chuang, 2020). Sportswear companies extensively use social media platforms for implementing their digital marketing practices. The main benefit of these platforms is increased exposure as billions of users are active on these platforms (Dencheva, 2023). Social media communication entails both firm-generated content and user-generated content that helps organisations to shape consumer perception of the brands (Heng Wei, et al., 2023).

Aim and objectives

The primary aim of this study is to analyse the influence of social media communication on customer opinion management for Eleven Sportswear, Latvia.

The objectives of this study are as follows:

- To determine the factors influencing customer opinion on social media in the Sportswear industry.
- To analyse the importance of organisational social media communication for managing customer opinion in Eleven Sportswear.
- To explore the social media communication strategies of Eleven Sportswear organisation for managing customer opinion.
- To determine the challenges associated with social media communication for customer opinion management in the Sportswear industry.

Research Problem

Social media communication provides consumers with the opportunity to express both positive and negative reviews and comments regarding the brands. Social media communication channels have appeared to be more reliable than traditional communication channels (Heng Wei, et al., 2023). Consumers focus on the social media activities of organisations and also online reviews on the brands to shape their perception and opinion regarding a brand. However, negative opinions of consumers can spread widely and rapidly on social media platforms which can affect brand reputation and customer purchase intentions. Therefore, it is necessary for Eleven Sportswear to manage customer opinion using effective social media communication strategies.

The rationale behind the research

The present study has been conducted because there is a lack of literature on customer opinion management and there is a requirement for organisations to focus on customer opinions to improve brand reputation and increase their customer base. Social media communication has become a famous and reliable communication channel for the Sportswear industry in Latvia. Therefore, it is important to analyse the role of social media communication in customer opinion management.

Key concepts around customer opinion management

Customer opinion management is the process of understanding, analyzing and managing customer views, perceptions and expectations regarding a product or service of a brand. Managing customer opinion is important for increasing brand reputation, customer loyalty and experience (Romdonny & Rosmadi, 2019). In recent times, customers prefer to connect with brands on social media platforms. Brand activities on these platforms shape consumer purchase decisions. The existing literature suggests that social media communication is an effective tool which impacts the purchase behaviour of consumers (Cheung, et al., 2020). On these platforms, customers get the scope of expressing both their positive and negative views of a brand or organisation. Organisations are required to learn about customer opinions in order to understand their demands and expectations from the brand (Kauffmann, et al., 2019). The role of consumers in this communication process is described in the network co-production model where communication takes place through a network and customers have a proactive role in it.

Material and method

Description of the study location

Various social media platforms have become one of the most essential communication tools for various organizations. The Sportswear industry also has focused on promoting its business and communicating with potential customers through this channel. The study has mainly been conducted on one of the most renowned sportswear organisations in Latvia, which is Eleven Sportswear, and has focused on analysing their social media strategies and the opinion of the customers towards them. Therefore, this study has collected primary data regarding this organisation. Therefore, according to Patel & Patel (2019), the survey is one of the most effective methods for collecting primary data and understanding real-time circumstances. The survey has been conducted on the customer of this organisation. This has helped to understand the opinion of the customers about the social media activities of Eleven Sportswear.

Design of the study

The design of the study can help to understand the method that this study has adopted for collecting as well as analysing the data and the beliefs behind it. A positivist research philosophy has been adopted in this study. This philosophy has focused on maintaining the objectivity of the study through a quantitative evaluation regarding the importance of social media on the opinion management of customers (Uduma & Sylva, 2015). Therefore, this study has conducted qualitative research. The primary data has been collected through the survey that can help to understand customer opinion regarding the social media activities of ElevenSportswear. A five-point Likert scale has been constructed to understand the attitude of the customers towards this sportswear company (Willits, et al., 2016).

In addition, the identified population for this study is the individual who is the customer of Eleven Sportswear. Therefore, several inclusion criteria have been developed for this study which is, being a customer of Eleven Sportswear for at least 2 years, and following the Facebook and Instagram page of this company actively. In addition, the individual also needs to fall under the age range of 18–26 years. Probability sampling has been used for collecting data in this study. Proportionate stratified random sampling has been used for selecting the sample in the present study. This can provide the opportunity to select individuals randomly on maintaining the same ratio of males and females in the population (Bhardwaj, 2019). A sample of a total of 30 individuals has been selected for this study. The ethical guidelines have been strictly followed for maintaining the reliability of the study.

Assumptions made and their rationale

Social media platforms have become one of the most effective tools for maintaining communication among individuals and it also helps to shape their opinion about the company. There are various factors in social media that can affect or influence the opinion of the customer, such as positive as well as negative feedback from other users, and feedback from social media influencers, the social media posts of the organisation regarding discounts and offers. In addition, corporate social activities that the company promotes on social media platforms also can create a positive opinion of the customers about the company. Therefore, it can be assumed that social media plays an essential role in managing the opinion of the customers at Eleven Sportswear.

Statistical and mathematical procedures used to analyze and summarize the data

This study has collected primary data through a survey and has used a Five-point Likert scale to understand customers' opinions about Eleven Sportswear. Statements that show the participants' positive and negative attitudes have been developed about opinion management and social media strategies. As per Harpe (2015), the options can be scored 1, 2, 3, 4 and 5 for 'Strongly disagree' to 'Strongly agree' respectively. Reverse scoring has been done for the negative statements. This has helped to convert the responses into numerical values. This has helped to calculate the mean responses of the individual. This can help understand the central tendency and describe the entire data (Kaur, et al., 2018), which can help reach a reliable conclusion about opinion management.

Results

This study has focused on understanding the importance of social media communication in shaping the opinion of customers. Therefore, this study has focused on collecting primary data from Eleven Sportswear, Latvia. The mean as well as the standard deviation (SD) of the study to achieve the objective of the study, has been presented in the following table:

Mean and SD of the responses of the participant

SL no.	Statements	Mean	Standard Deviation (SD)
1.	I purchased product/s from Eleven Sportswear after seeing them on social media platforms	3.9333	1.172
2.	I research different social media platforms before purchasing any product from Eleven Sportswear	4.1333	1.008
3.	Social media posts of Eleven Sportswear on Instagram and Facebook make me aware of their new deals, latest products and offers on sportswear.	4	0.9826
4.	I share my opinions regarding the products of Eleven Sportswear with others on social media platforms	3.1	1.094
5.	I rely on social media reviews and comments of other consumers on the products of Eleven Sportswear for making a purchase decision	3.933	1.172
6.	The eco-friendly packaging approach adopted by Eleven sportswear has created a positive image for me and the company.	3.5	1.196
7.	The personalized experience provided by Eleven Sportswear enhances my satisfaction	3.7	1.263
8.	The negative reviews or comments about Eleven sportswear in their social media profiles have often restricted me from purchasing them	3.4	1.248
9.	Eleven Sportswear does not post frequently about their products on their social media profiles	3.967	1.066

(Source: Self-developed)

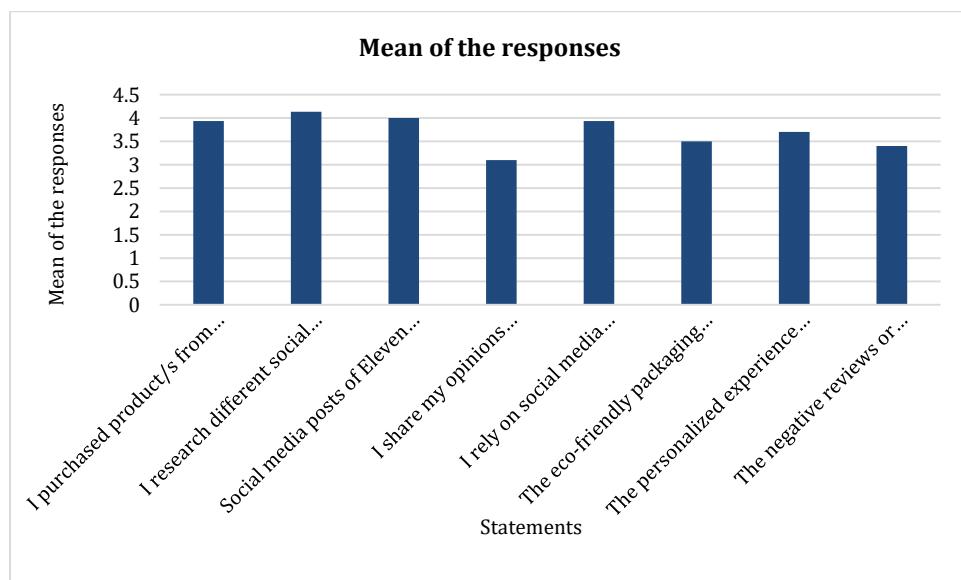

Figure. Mean of the responses

(Source: Self-developed)

Theme 1:

Factors influencing customer opinion in social media in the sportswear industry

The first objective of the study is to identify the factors that can influence the opinion of customers on social media platforms. The study has found that there are several factors that can influence the opinion of the customer. For instance, the mean response of the effect of the eco-friendly packaging approach taken by Eleven Sportswear, Latvia on the customer brand image is 3.5 and the SD is 1.196. It indicates that the corporate social responsibility as well as the environment-friendly approach taken by the company that the company promoted on social media platforms have influenced the opinion of the customers. In addition, the mean response of researching different social media platforms before purchasing is 4.133, which indicates the information provided on the social media platforms as well as the social media posts of the company. In addition, the mean response to the impact of social media reviews is 3.933. Hence, the customers trust these reviews before purchasing the products and it also helps to shape their opinions. Therefore, the activities of the company on social media platforms as well as their consistencies can help to influence customer opinion in the social media platforms and has helped to achieve the first objective of the study.

Theme 2:

Importance of social media communication for managing customer opinion

The second objective has tried to understand the importance of social media communication for managing customer opinion. The mean response of using various social media platforms to increase awareness of the news deals as well as offers of the company is 4 and the SD is 0.982. Therefore, the majority of individual agrees that social media platforms can the individual to be aware of the company's activity. It also has influenced the opinion of the individual. The data also has found that the majority of people also rely on social media before purchasing any products. Therefore, social media communication plays an essential role in managing customer opinion.

Theme 3:

Social media communication strategy

The Sportswear organisations such as Eleven Sportswear, Latvia have taken to enhancing effective social media communication. The data has found a mean response of 3.1 regarding sharing opinions on social media platforms, which indicates that average people share their opinion on social media platforms. However, the SD of 1.094 also indicates the deviation of the individual from the mean about sharing their opinion. The data also found a mean response of 3.967 for not posting content on social media platforms. This indicates that updating social media platforms can help to enhance communication with customers and also can shape their opinion. Hence, the communication strategy that Eleven Sportswear has adopted is actively maintaining its social media activity and providing opportunities to share customer opinions. This has helped to achieve the third objective of the study.

Theme 4:

Challenges of social media communication for customer opinion management

Eleven Sportswear also has faced various challenges while managing customer opinion in social media platforms. One of the major challenges it has faced is the negative comments about the products. A mean response of 3.4 indicates that negative comment and review about the products can influence the opinion of the customer more significantly than positive comments. Therefore, this can create challenges for the organization and may reduce the trust of the customers.

Discussion

Customers are one of the important stakeholders of the organization. Therefore, the company has focused on managing the opinions of the customers, which is essential for creating a positive brand image for the organization in the sportswear industry. Social media plays an essential role in managing the opinion of customers. It helps to develop an integrated communication channel. Therefore, sportswear organizations such as Eleven Sportswear, Latvia have used various social media communication strategies that can help to influence the opinion of the customers. Regular posts of this company are various social media platforms such as Facebook or Instagram have helped to increase the awareness of the customers. These posts also have helped the customers to know about the corporate social responsibilities that Eleven Sportswear has adopted. This has helped to create a positive opinion of the customers about the brand.

In addition, these platforms also provided opportunities for customers for connecting with each other. They can review and comment on the products as well as the activities of the organization. These comments of the other customers are often trustworthy and thus they rely on those before purchasing the products. The review of other customers also can help to shape the opinion of the customer about the company. However, it also has been found that negative review of the company influences the opinion of the customers more than positive reviews. Therefore, it also can develop a negative opinion about Eleven Sportswear.

Conclusion

Social media platforms have helped in the effective communication of the customer. It has provided a medium for the customers to communicate with the organization as well as with other customers. Therefore, sportswear companies such as Eleven Sportswear have adopted various social media communication strategies such as posting regularly on social media platforms, communicating with customers on those platforms, and many more. In addition, the customer also can share their opinions on those platforms. However, the company often faces several challenges while maintaining social media communication, which needs to be strategically reduced.

Recommendation

The negative review of Eleven Sportswear on social media platforms can create a negative opinion about the company. Therefore, the company needs to address those negative comments by communicating effectively with the customers. This can help to enhance their value and create a positive opinion about the company. In addition, the company also needs to actively post on different social media platforms about its activities. This can increase the awareness of the customers about the activities of the company. This can help to develop positive customer opinions.

Acknowledgment

I would like to expand my greatest gratitude to my supervisor (name, recognition) for guiding me throughout the research and helping me to complete this study. Without his/ her assistance I could not complete this work.

I am also very much grateful to the institution (name of the institution) for providing me the opportunity to complete this course and supporting me with all the material I require.

I would like to thank my peers for constantly supporting me throughout the course and discussing the topic with me. This also has helped me to constantly be motivated. In addition, I am also very much grateful to my family, who have encouraged me throughout the course.

References

- Bhardwaj, P. (2019). Types of sampling in research. *Journal of the Practice of Cardiovascular Sciences*, 5(3), 157. 10.4103/jpcs.jpcs_62_19
- Cheung, M. L., Pires, G., & Rosenberger III, P. J. (2020). Exploring synergistic effects of social-media communication and distribution strategy on consumer-based Brand equity. *Asian Journal of Business Research*, 10(1), 126–149. <https://doi.org/10.14707/ajbr.200078>
- Chuang, S. H. (2020). Co-creating social media agility to build strong customer-firm relationships. *Industrial Marketing Management*, 84, 202-211. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.06.012>
- Dencheva, V. (2023). *Leading benefits of using social media for marketing purposes worldwide as of January 2022*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/188447/influence-of-global-social-media-marketing-usage-on-businesses/>
- Di Domenico, G., Sit, J., Ishizaka, A., & Nunan, D. (2021). Fake news, social media and marketing: A systematic review. *Journal of Business Research*, 124, 329-341. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.037>
- Harpe, S.E., (2015). How to analyze Likert and other rating scale data. *Currents in pharmacy teaching and learning*, 7(6), pp. 836-850. <https://doi.org/10.1016/j.cptl.2015.08.001>
- Heng Wei, L., Chuan Huat, O., & Arumugam, P. V. (2023). Social media communication with intensified pandemic fears: evaluating the relative impact of user-and firm-generated content on brand loyalty. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 15(2), 161-187. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/APJBA-07-2021-0319/full/html>

Huerta-Álvarez, R., Cambra-Fierro, J. J., & Fuentes-Blasco, M. (2020). The interplay between social media communication, brand equity and brand engagement in tourist destinations: An analysis in an emerging economy. *Journal of Destination Marketing & Management*, 16, 100413. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100413>

Kauffmann, E., Peral, J., Gil, D., Ferrández, A., Sellers, R., & Mora, H. (2019). Managing marketing decision-making with sentiment analysis: An evaluation of the main product features using text data mining. *Sustainability*, 11(15), 4235. <https://doi.org/10.3390/su11154235>

Kaur, P., Stoltzfus, J., & Yellapu, V. (2018). Descriptive statistics. *International Journal of Academic Medicine*, 4(1), 60. 10.4103/IJAM.IJAM_7_18

Patel, M., & Patel, N. (2019). Exploring Research Methodology. *International Journal of Research and Review*, 6(3), 48–55

Romdonny, J., & Rosmadi, M. L. N. (2019). Factors affecting customer loyalty in products. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal) Volume*, 2, 337–343. <https://doi.org/10.33258/birci.v2i1.201>

Uduma, I. A., & Sylva, W. (2015). A critique of the adequacy of positivist and interpretivist views of organisational studies for understanding the 21st century organisation (s). *International Journal of Business and Management Review*, 3(8), 44–52

Willits, F. K., Theodori, G. L., & Luloff, A. E. (2016). Another look at Likert scales. *Journal of Rural Social Sciences*, 31(3), 6

Appendix

Appendix 1: Likert-scale survey

Sl no.	Statements	Strongly disagree	Disagree	Neutral	Agree	Strongly agree
1.	I research different social media platforms before purchasing any product from Eleven Sportswear.					
2.	Social media posts of Eleven Sportswear on Instagram and Facebook make me aware of their new deals, latest products and offers on sportswear.					
3.	I share my opinions regarding the products of Eleven Sportswear with others on social media platforms.					
4.	I purchased product/s from Eleven Sportswear after seeing them on social media platforms.					
5.	I rely on social media reviews and comments of other consumers on the products of Eleven Sportswear for making a purchase decision.					
6.	The eco-friendly packaging approach adopted by Eleven sportswear has created a positive image for me and the company.					
7.	The personalized experience provided by Eleven Sportswear enhances my satisfaction.					
8.	The negative reviews or comments about Eleven sportswear in their social media profiles have often restricted me from purchasing them.					
9.	Eleven Sportswear does not post frequently about their products on their social media profiles.					

MŪSDIENU TEHNOLOGIJU IZMANTOŠANA SVEŠVALODU APMĀCĪBĀ PIEAUGUŠAJIEM IZGLĪTOJAMAJIEM STARPKULTŪRU KONTEKSTĀ

USE OF CONTEMPORARY TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR ADULT LEARNERS IN A MULTICULTURAL CONTEXT

Anda Komarovska

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Andak@turiba.lv

Abstract

Over the last few years the importance of using modern technologies in education has grown rapidly, and online training is also becoming more and more important in the language learning process. Secondly, the level of intercultural communication is significantly increasing, which in turn means improving foreign language skills. In addition, an increasingly important role is intended for adult training as an integral part of lifelong learning. For these reasons, the lecturers of the Language Department of Turība University, in cooperation with foreign partners, have developed an online training course for adults "Intercultural knowledge and language skills as a means of developing 21st century skills". The project modules have been translated into 10 European languages and are presented in the form of stories/scenarios. The content is linked to the rich intangible cultural heritage of Europe in the six partner countries. The goal of the study is to evaluate the effectiveness of the created online course; research question: whether the created online learning platform is able to meet the needs of the learner; used research methods: analysis of theoretical literature and sources; surveying; data processing and analysis. Conclusions: the majority of learners highly appreciated the course, which offers modern, non-traditional ways of language learning; learning style and different types of methods motivate adults for lifelong learning; the online platform could be a valuable learning tool for anyone who wants to improve their intercultural awareness and language skills; however, the platform needs improvement.

Kopsavilkums

Pēdējos gados moderno tehnoloģiju izmantošanas nozīme izglītībā ir strauji pieaugusi, un arī valodu apguves procesā aizvien nozīmīgāka kļūst apmācība tiešsaistē. Tāpāt būtiski pieaug starpkultūru komunikācijas apjoms, kas savukārt nozīmē svešvalodu prasmju uzlabošanu. Turklāt arvien nozīmīgāka loma paredzēta pieaugušo apmācībai kā mūžizglītības neatņemamai sastāvdaļai. Šo iemeslu dēļ Biznesa augstskolas Turība Valodu katedras docētāji sadarbībā ar ārvalstu partneriem ir izstrādājuši tiešsaistes apmācību kursu pieaugušajiem "Starpkultūru zināšanas un valodu prasmes kā līdzeklis 21. gadsimta prasmju attīstīšanai". Projekta moduļi ir tulkoti 10 Eiropas valodās un tiek prezentēti stāstu/scenāriju veidā. Saturs ir saistīts ar bagātīgo nemateriālo Eiropas kultūras mantojumu sešās partnervalstīs. Pētījuma mērķis ir novērtēt izveidotā tiešsaistes kursa efektivitāti; pētījuma jautājums: vai izveidotā tiešsaistes mācību platforma spēj apmierināt apmācīmā vajadzības; izmantotās pētniecības metodes: teorētiskās

literatūras un avotu analīze; anketēšana; datu apstrāde un analīze. Secinājumi: lielākā daļa izglītojamo ir augsti novērtējuši kursu, kas piedāvā mūsdienīgus, netradicionālus valodu apguves veidus; mācīšanās stils un dažāda veida metodes motivē pieaugušos mūžizglītībai; tiešsaistes platforma varētu būt vērtīgs mācību līdzeklis ikvienam, kurš vēlas uzlabot savu starpkultūru izpratni un valodu prasmes; tomēr platformai ir nepieciešami uzlabojumi.

Atslēgas vārdi: mūžizglītība, starpkultūru komunikācija, valodu prasmes

Ievads

Līdzīgi kā daudzās mūsdienu dzīves jomās, pēdējo gadu laikā dažādu iemeslu dēļ arī valodu apguves procesā mācīšanās tiešsaistē ir pieaugusi (Florence & TingSun, 2020; Klimova, 2020). Strauji attīstoties interneta tehnoloģijām, datu un komunikācijas tehnoloģijas arvien vairāk tiek izmantotas mācību programmās (Kumari, et al., 2020).

Tāpat mūsdienu globālajā pasaулē ir būtiski attīstījusies starpkultūru komunikācija un kontakti, cilvēki un kultūras ir ievērojami satuvinājušies, sniedzot iespēju iepazīt citu tautību paradumus, tradīcijas, dzīvesveidu (Momir, et al., 2015).

Jēdziens "starptautiskā komunikācija" zinātniskos avotos tiek skaidrots kā dažādu izcelsmju cilvēku komunikācija un liecina par valodu daudzveidību, etnokulturālo plurālismu, citu kultūru izzināšanu, lai veicinātu globālo izpratni, kā arī aicina izjust cieņu un iecietību pret citas kultūras atšķirībām (Wanyu & Mingyue, 2020); attīsta starpkultūru mijiedarbību, atvērtību citādībai un vēlmi un zinātkāri izpētīt citas kultūras (Tucker & Bailey, 2021; Mardian, 2021).

Tas savukārt rada nepieciešamību padziļināti apgūt svešvalodas un uzlabot to prasmes. Svešvalodu mācīšanas galvenais mērķis ir "padarīt izglītojamos kompetentus un lietpratīgus attiecīgajā valodā" (Eiropas Padome, 2001), īstenot starpkultūru komunikāciju un iespēju socializēties ar cilvēkiem no atšķirīgas vides; veicina cilvēku savstarpēju satuvināšanos un vienlīdzību to starpā (Shengnan Zang, 2021). Turklāt valodu izglītības politika mūsdienās tiek uzskatīta par būtisku izglītības politikas sastāvdaļu kopumā, jo tai ir izšķiroša nozīme ekonomikas attīstībā (Norton, 2018). Lingvistiskās kompetences ļauj individuālai attīstībai bagātāku, sarežģītāku personību un spēju turpināt valodu apguvi un lielāku atvērtību jaunai kultūras pieredzei (Eiropas Padome, 2001). Pieaug nepieciešamība izstrādāt izglītojošus rīkus un materiālus, ko varētu izmantot izglītības iestādēs, lai palīdzētu skolotājiem veicināt izglītojamo starpkultūru kompetenci (Barrett, 2011).

Turklāt mūsdienu mainīgajā pasaulei izglītība tiek uzskatīta par nepārtrauktu procesu, tāpēc pieaug pieaugušo mācīšanās kā mūžizglītības neatņemama sastāvdaļa, īpaši vecāka gadagājuma iedzīvotāju vidū (Klimova, 2020; Chukwuedo, et.al, 2021).

Dažu autoru ieskatā pieaugušo izglītība ir kognitīvs process un ir tas, ko izglītojamais dara mācību/mācīšanās procesā (pretēji tam, ko dara pedagogs), un to var veikt ne tikai augstskolā, arodskolā vai citās izglītības iestādēs, bet arī ārpus skolas sienām (Bass, 2007). Turklāt pieaugušo izglītība ir vairāk vērsta uz autonomu mācīšanos, kas savukārt prasa uzņemties atbildību par mācību saturu, ietver paškontroles stratēģijas un patstāvīgu mācību resursu izmantošanu (Kormos & Csizér, 2014).

Ņemot vērā visu iepriekšminēto, Biznesa augstskolas *Turība* Valodu katedras mācībspēki sadarbībā ar ārvalstu partneriem ir izstrādājuši tiešsaistes mācību kursu "Starpkultūru zināšanas un valodu kompetence kā līdzeklis 21. gadsimta prasmju attīstīšanai", kas piedāvā daudzveidīgu mācību

materiālu starpkultūru kontekstā: tradīcijas, paradumi, svētki/festivāli, dzīvesveids u.c. Izglītojamajiem tiek piedāvāta iespēja pilnveidot ne tikai svešvalodu prasmes, bet arī iespēja labāk iepazīt citu kultūras tradīcijas.

Pretēji plaši izplatītajam uzskatam, jēdziens "21. gadsimta prasmes" sevī ietver daudz vairāk nekā digitālo aspektu; tās var sīkāk iedalīt tehniskajās, informācijas vadības, komunikācijas, sadarbības, radošuma, kritiskās domāšanas un problēmu risināšanas prasmēs. Turklat tiek ietverta ētikas izpratne, kultūras izpratne, elastība, mūžizglītība; mērķis ir nodrošināt cilvēkus ar spēju saprast, izpētīt, radīt un dalīties. (Laar, et al., 2017; Rayna & Striukova, 2021)

Kurss ir arī noderīgs papildu informācijas avots universitātes studentu autonomai apmācībai. Valodu apmācību kontaktstundu skaits ir ierobežots, tāpēc tiešsaistes kurss palīdz uzlabot studentu valodas zināšanas.

Līdz ar to pētījums vērš uzmanību uz efektīvas tiešsaistes valodu apguves prakses nozīmi, kas iegūta tiešsaistes valodu apguves kursā, pamatojoties uz iepriekš minēto projektu.

Teorētiskā daļa

Teorētiskā daļa apskata tiešsaistes valodu mācīšanas/mācīšanās teorijas: to priekšrocības un trūkumus; mācīšanās specifiku pieaugušo auditorijai un svešvalodu apguvi caur citu tautu kultūrām.

Tiešsaistes apmācība, kas nozīmē mūsdienu tehnoloģiju izmantošanu, paver jaunas iespējas mācībām, kas atbilst 21. gadsimta vajadzībām – gan studentiem, gan nodarbinātajiem, gan pensionāriem un citām cilvēku grupām. Tā ir kļuvusi par vadošo tālmācības veidu, tāpēc ievērojams skaits augstākās izglītības iestāžu piedāvā tiešsaistes programmas, lai apkalpotu pieaugušo studentu skaitu (Kyong-Je, et al., 2005). Mūsdienu tehnoloģijas ir attiecināmas uz internetu, mobilajiem tālruņiem, datoriem, programmatūru, videokonferencēm, sociālajiem tīkliem un citām mediju programām un pakalpojumiem. (Mathupayas Thongmak, 2021) Mācīšanās tiešsaistē bieži vien ir vienīgais veids, ar kura palīdzību pedagoģi var uzturēt sakarus ar miljoniem studentiem visā pasaule. (Meierovitz, et al., 2022)

Svešvalodu apguves procesam tiešsaistē ir vairākas priekšrocības: mācību materiālu var apgūt, neizejot no mājām, tas neprasā papildu izmaksas un ietaupa laiku, kas nepieciešams braucienam uz izglītības iestādi, izglītojamais var izvēlēties sev ērtāko mācību laiku, mācību materiāls ir piemērots izglītojamajiem, kuriem ir cita pamatnodarbošanās, un ir ērti lietojams pēc darbalaika beigām. Īsumā: tiešsaistes mācību process piedāvā daudz vairāk brīvības un elastības, kā arī pašmācības iespējas..., lai atbalstītu svešvalodu apguvi gan klasē, gan ārpus tās. (Klimova, 2020)

Lai efektīvāk apgūtu svešvalodu, ir svarīgi, lai izglītojamie savu laiku veltītu valodu apguvei pašmācības ceļā arī ārpus mācību telpām. (Lai, et al., 2022) Tā kā daudzi izglītojamie ir pieaugušie, viena no svarīgākajām iezīmēm, pēc dažu autoru domām, ir elastība – spēja mācīties sev izdevīgā laikā, izvēloties sev piemērotāko laiku un vietu. Tiešsaistes kursi sniedz studentiem iespēju ietaupīt līdzekļus, izvairīties no satiksmes problēmām un citām stresa situācijām. (Kyong-Je, et al., 2005; Kumari, et al., 2020)

Tomēr ir jāņem vērā arī izaicinājumi, ko rada tiešsaistes apmācības. Saskaņā ar pētījumiem ievērojamākais tiešsaistes mācīšanās trūkums, šķiet, ir emocionālās saiknes neesamība ar vienaudžiem un pasniedzēju; arī ir nepietiekama iespēja saņemt atsauksmes vai saņemt atbildes uz

jautājumiem nodarbības laikā. Turklat atkarība no e-platformas vājina gan pasniedzēju, gan studentu pārliecību un komunikācijas iespējas (Kyong-Je, et al., 2005; Kumari, et al., 2020; Malamed, 2021).

Nodarbību vadīšana tiešsaistē paredz īpašu organizatorisko darbu. Šīs struktūras izveidošanai parasti ir nepieciešama kvalificēta eksperta palīdzība, lai izveidotu vienotu, atbilstošu dizainu, materiālu izvietojumu, komunikācijas rīku izmantošanu, lai uzlabotu un atvieglotu mācīšanās procesu un kursu navigāciju un atmosfēru, un lai uzlabotu "mācīšanos mācībspēku vadībā". (Li u.c., 2015; Kérnsa & Alshahrani, 2014) Standartizētas struktūras izveide uzlabos kursa navigāciju, skaidrību un konsekvenči apmācāmajiem.

Izstrādātā tiešsaistes projekta mērķa grupa ir pieaugušais apmācāmais, kas paredz noteiktu mācību darba specifiku, jo atšķirībā no bērniem pieaugušie galvenokārt koncentrējas uz savu personīgo attīstību, karjeras iespējām, nevis vēlmi iepazīt pasauli (Ivanova, 2016). Pēc dažu autoru domām, novecošana ir process, kam raksturīga darba atmiņas jaudas samazināšanās, informācijas apstrādes ātrums un uzmanības kontrole. No otras puses, novecošanu var raksturot ar pieredzi, kas iegūta uzkrātajās zināšanās. (Beckmann & Birney, 2012)

Pieaugušie izglītojamie tiek raksturoti kā autonomi, mērķtiecīgi, praktiski un kompetenti, pieredzējuši un zinoši. No otras puses, viņiem, visticamāk, ir emocionāli šķēršļi un iespējami fiziski ierobežojumi, jo spēja apgūt jaunu informāciju laika gaitā palēninās. Pieaugušajiem izglītojamajiem tiek piedēvēts augstāks autonomijas un mērķtiecības līmenis. Būtiska nozīme ir mācību saturam un kontekstam, proti, "augstāks selektivitātes līmenis", kā arī apmācība tūlītējai lietošanai, nevis raugoties nākotnes perspektīvā (Beckmann & Birney, 2012). Tāpēc pieaugušie izglītojamie, strādājot ar materiālu, kas viņiem šķiet interesants un atbilstošs ne tikai profesionālajam darbam, bet arī mūžizglītībā sakņotai pašattīstībai, visticamāk, uzlabos valodu prasmes.

Viena no iespējām, ko piedāvā izstrādātais tiešsaistes projekts, ir valodas apguve, vienlaikus iepazīstot citu kultūru specifiku. Kursā piedāvātie tiešsaistes uzdevumi – teksta analīze, vārdu krājuma un gramatikas uzdevumi, gadījumu izpēte u.c. – ir nepiemēroti bērniem, taču pieaugušajiem var šķist saistoši. Kurss paredzēts izglītojamajiem ar valodu prasmēm virs vidējā līmeņa, ar svešvalodas priekšzināšanām. Turklat piedāvātā kursa nozīmi aktualizē sekojošs apstāklis: novērojot pēdējo gadu tendences Eiropā, darba tirgus plūsma samazinās, un tikai katrs trešais iedzīvotājs 55–64 gadu vecuma grupā norāda uz nepieciešamību izmantot pilnu pieaugušo izglītības potenciālu, lai palielinātu savu līdzdalību darba tirgū (Ivanova, 2016). No iepriekšminētā varam secināt, ka viens no aktuālākajiem jautājumiem mūsdienu sabiedrībā ir pieaugušo izglītību. Piedāvātā tiešsaistes kursa tēma par dažādām kultūrām ir vairāk piemērota pieaugušo auditorijai, jo darbam ar starpkultūru jautājumiem ir nepieciešams noteikts izglītības līmenis, atbilstoša intelektuālā sagatavotība un nobriedušu personību interešu loks. Turklat mūsdienās pieaugušos izglītojamos raksturo vēlme apgūt vairāk nekā vienu svešvalodu, lai pilnībā apmierinātu komunikācijas vajadzības savā akadēmiskajā un profesionālajā karjerā (Sheeraz, et al., 2015). Valodas attīstība bieži ietekmē ar to saistīto kultūru, un kultūras izziņas un paražu modeļi bieži tiek kodēti valodā. Izpratne par līdz šim neizzinātu kultūru ir svarīgs elements, lai gūtu panākumus otrās valodas apguvē (Kuo & Lai, 2006). Tāpēc svešvalodas apguves pieredze prasa, lai indivīds ne tikai praktizētu valodu, bet arī tuvāk iepazītu mērķvalodas kultūru. Tāpēc viena no svarīgākajām stratēģijām, ko piedāvā zinātnieki, ir nodrošināt uz kultūru orientētus mācību materiālus, kā arī sagatavot izglītojamos starpkultūru komunikācijai un kultūru dialogam (Kuo & Lai, 2006).

Tādējādi piedāvātās iespējas padziļināt svešvalodas zināšanas caur kultūru apguvi ir papildu motivācija izmantot piedāvāto tiešsaistes kursu.

Metodoloģija

Pētījuma konteksts

Ir izveidots interaktīvs valodu apguves kurss "Starpkultūru zināšanas un valodu kompetences kā līdzeklis 21. gadsimta prasmju attīstīšanai", kas piedāvā tiešsaistes mācību platformu <http://e-culture.eu/>, kā arī tiešsaistes uzdevumus programmas ietvaros: interaktīvi uzdevumi; video/audio uzdevumi; leksikas, lasīšanas, rakstīšanas, gramatikas uzdevumi; spēles; gadījumu izpēte utt., kā arī ir piedāvāti paskaidrojumi, kā tas viss ir izmantojams praksē, lai attīstītu izglītojamā valodas, starpkultūru un digitālās kompetences.

Šajā projektā iesaistītas sešas partnervalstis: divas profesionālās skolas – *Turistica i ugostiteljska skola Dubrovnik* (Horvātija), skola – *Vyšší odborná škola, Střední průmyslová škola a Obchodní akademie, Čáslav, Přemysla Otakara II.* 938 (Čehija), Profesionālā augstākās izglītības iestāde – *Ekonomicka sola Murska Sobota, VSS* (Slovēnija), divas augstākās izglītības iestādes – *Universitatea Sapientia din Cluj Napoca* (Rumānija), Biznesa augstskola *Turība* (Latvija) un fonds – *Fundacja Pro Scientia Publica* (Polija).

Projekts ir izveidots ar mērķi apgūt kursu 10 Eiropas valodās – angļu, horvātu, franču, vācu, ungāru, latviešu, rumānu, poļu, slovēnu un čehu. Tiešsaistes kurss tiek pasniegts stāsta/skripta veidā; saturs ietver bagātīgo Eiropas nemateriālo kultūras mantojumu, kas iekļauts UNESCO nemateriālo kultūras vērtību sarakstā, sešās partnervalstīs; mērķis – veicināt 21. gadsimta prasībām atbilstošu starpkultūru zināšanu, valodu kompetenču un prasmju attīstību pieaugušajiem izglītojamajiem; veicināt ES plašo valodu daudzveidību un radošumu valodu apguvē. Mērķauditorija – pieaugušie izglītojamie pilsētās un lauku apvidos, tostarp attālos reģionos; izglītojamie ar ģeogrāfiskiem, ekonomiskiem un kultūras šķēršļiem mācībām; pieaugušie izglītojamie formālajā un neformālajā izglītībā; pieaugušie, kuri mācās mūžizglītībā, kā kā arī tie, kuriem trūkst atbilstošu prasmju un kompetenču.

Pētījuma mērķis

Novērtēt izveidotā tiešsaistes kursa "Valoda īpašiem mērķiem" efektivitāti.

Pētījuma jautājumi

1. Kā tiešsaistes mācību platforma atbilst apmācāmo vajadzībām?
2. Kā platformu vērtē valodu apguvēji?

Pētījuma metodoloģija

Pētījumam izvēlēta kvantitatīvā pieeja, lai iegūtu vispārīgu priekšstatu no plašākas auditorijas:

- teorētiskās literatūras un avotu analīze, kur piedāvāta nepieciešamība nodrošināt jaunas pieejas mūsdienu 21. gadsimta valodu apguves iespējām, īpaši tālmācībā;
- anketēšana. Anketā iekļauta informācija par kursa dalībniekiem (valodas, kurās viņi runā, un to līmenis; studiju joma; kuru vecuma grupu viņi pārstāv u.c.); cik noderīga viņiem kopumā likās piedāvātā mācību platforma; ar kādiem moduļiem apmācāmie strādāja; kādas prasmes tika attīstītas; kuri uzdevumi viņiem šķita visnoderīgākie utt. Papildus – audzēkņiem tika lūgts sniegt savus komentārus par kursu;
- datu apstrādes un analīzes metodes (aprakstošā statistika).

Pētījuma posmi

1. posms: pētījuma konteksta izpēte, literatūras un citu teorētisko avotu analīze,
2. posms: kursa pilotēšanu veica studenti. Projekts tika praktiski izmantots angļu valodas nodarbībās, pēc kurām apmācāmajiem tika piedāvāts aizpildīt anketas.

- Datu apkopošana
- Rezultātu izvērtēšana
- Secinājumu izdarīšana un ieteikumu sniegšana

Darbības zona – angļu valodas mācību kabineti un datorklases.

Pētījuma paraugs

- Izlase: 227 respondenti, 1. un 2. kursa pilna laika studenti no 6 partnervalstīm.
- Tautības: poļu, latviešu, čehu, horvātu, slovēņu, rumāņu, krievu, spāņu, indiešu, itāļu, uzbeku u.c.
- Vecums: 84 % pārstāvēja vecuma grupu no 15 līdz 29 gadiem; pārējie bija vecāki par 29 gadiem.
- Angļu valodas kompetence: apmēram puse aptaujāto respondentu, kas pārstāvēja B2 līmeni – 52 %; seko 24 % C1 lietotāju, 20 % B1 lietotāju un neliels skaits – 4 % A2 lietotāju.

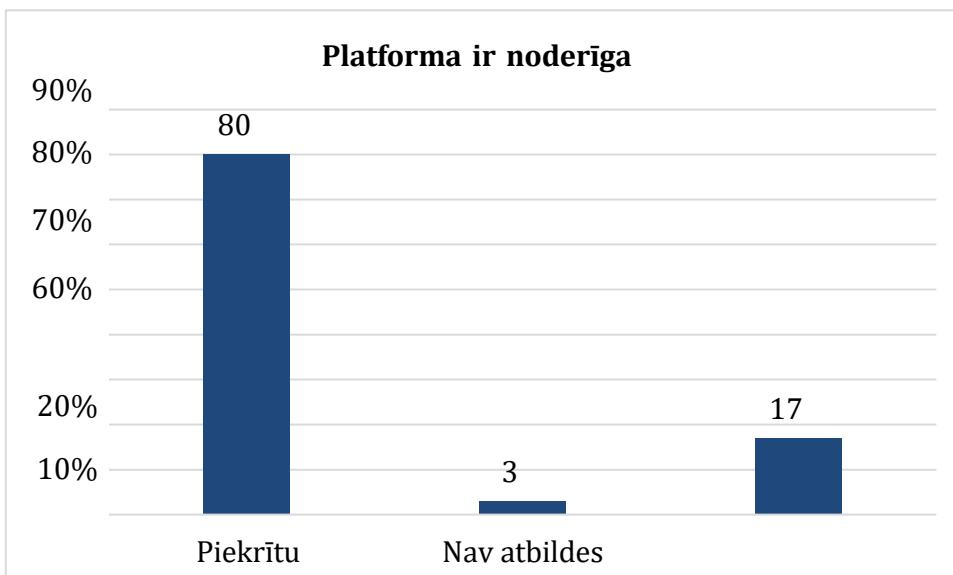
Diskusija un secinājumi

Mācību platformas novērtējums

Ktrs no projekta partneriem izveidoja vienu moduli ar trīs apakšmoduļiem angļu valodā – B1/B2 līmenis, saturs tika balstīts bagātīgajā nemateriālās kultūras mantojumā, tādā kā: paražas, spēles un mutvārdu radošuma formas, zināšanas un prasmes, mūzikas instrumenti, priekšmeti, artefakti, kultūrtelpa, valoda un mutvārdu tradīcijas, skatuves māksla, sociālās paražas, tradicionālā amatniecība. Tāpēc katrs projekta partneris, kas pārstāv vienu Eiropas valsti, izveidoja trīs stāstus, kam sekoja virkne veicamo uzdevumu.

Izglītojamo vērtējums par mācību platformu kopumā ir šāds: lielākajai daļai izglītojamo jeb 79 % platforma šķita noderīga, vizuāli pievilcīga, interesanta, interaktīva un radoša, labi strukturēta. Negatīvu platformas vērtējumu sniedza ļoti maz respondentu, kas ir 3 %. Pārējie studenti jeb 17 % nevarēja sniegt skaidru atbildi. Hipotētiskais skaidrojums šim rezultātam varētu būt tāds, ka platformā izmantotais angļu valodas līmenis bija diezgan augsts (vidējais un augstākais vidējais līmenis), savukārt aptuveni 25 % respondentu pārstāv A2 un B1 angļu valodas kompetences līmeni.

Vairums studentu bija gatavi ieteikt platformu citiem apmācāmajiem (skat. 1. attēlu)

1. attēls. Tiešsaistes mācību platformas novērtējums

Platformas augstais vērtējums studentu aptaujā liecina, ka ir veiksmīgi izstrādāta, piemērota un mūsdienīga valodu apguves metode. Saskaņā ar pētījumiem labākā mācību vide ir tāda, kurā iespējams palielināt skolēnu iesaisti, motivāciju un zināšanu apguvi (Akbari, Naderi, Simons, Pilot, 2016).

Studenti atzinīgi novērtē iespēju apgūt jaunu vārdu krājumu, gūstot informāciju par citu valstu kultūrām, iespēju apgūt valodu netradicionālā veidā, kā arī iespēju attīstīt dažādas valodu prasmes. Studentu citāti:

- "Man personīgi kurss ļoti patika un šķita aizraujošs";
- "Tas ir jauns veids, kā mācīties, nevis tikai apspriest ierastās tēmas, piemēram, ceļošana, ģimene utt. Man patīk, ka šis apmācības veids atbilst reālajai dzīvei";
- "Tā ir interesanta citu valstu valodu un paražu apguves forma";
- "Tas ir unikāls projekts, kas māca gan valodu, gan atsevišķu valstu vēsturi".

Dažu autoru pētījumos ir skaidri pedagoģiski pierādījumi, kas apstiprina spēļu izmantošanas nozīmi valodu nodarbībā (Simpson, 2019):

- "Man patika arī spēles, kas man iemācīja jaunu vārdu krājumu";
- "Man patika šis jauki un saprotami izstrādātais projekts kopumā. It īpaši vingrinājumi apvienojumā ar spēlēm";
- "Šis projekts ir ļoti noderīgs, lai attīstītu tādas manas prasmes kā lasīšana un rakstīšana, klausīšanās un runāšana. Tas ir noderīgi studentiem".

Raksturīgākās kritiskās piezīmes, ko izteikuši daži studenti:

- "Vārdus, ko ikdienā neizmantoju, nebija viegli iemācīties";
- "Pārāk daudz jaunu vārdu. Dažas sadaļas bija diezgan grūti saprast";
- "Nebija viegli izlasīt daudzus rakstus un pēc tam pildīt uzdevumus".

Šīs piezīmes liecina, ka viens no lielākajiem izaicinājumiem bija platformā izmantotais augstais angļu valodas līmenis. Kā liecina pētījumi, valodas barjera ir faktors, kas bloķē vai būtiski izkroplo efektīvu saziņu (Buarqoub, 2019). Zems valodas zināšanu līmenis ierobežo izglītojamā iespējas ne tikai socializēties ar citu kultūru cilvēkiem, bet šajā gadījumā arī piedalīties izstrādātajā tiešsaistes projektā un veikt piedāvātos uzdevumus.

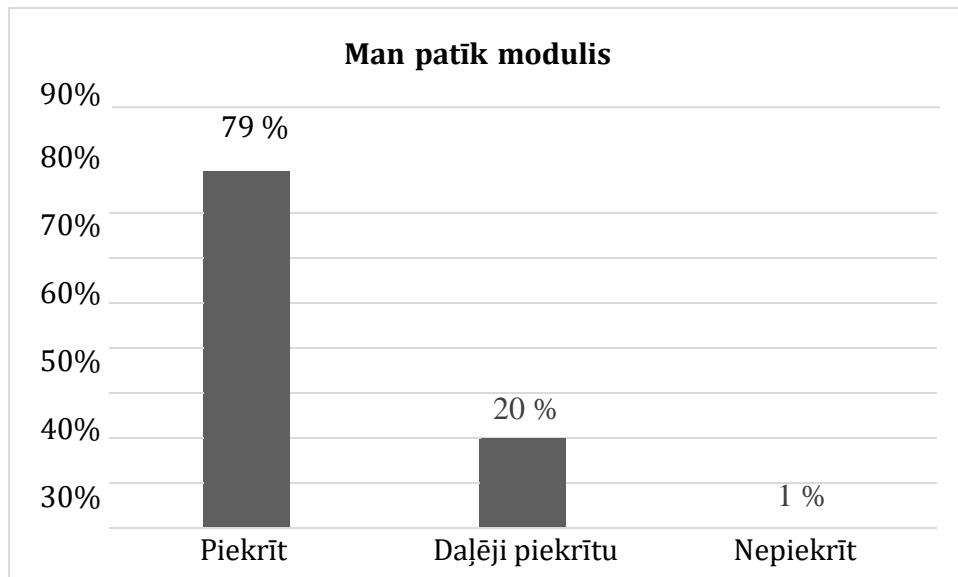
Saskaņā ar pētījuma rezultātiem platformā varētu tikt piedāvāti šādi uzlabojumi:

- ievads varētu būt garāks, lai sniegtu detalizētus skaidrojumus par platformas specifiku;
- varētu būt detalizētāk izstrādātas tehnoloģiskās vadlīnijas;
- vēlama nozīmīgāka skolotāju palīdzība, it īpaši attiecībā uz platformā lietoto vārdu krājumu.

Izvēlētā moduļa novērtējums

2. (pilotēšanas) posmā katras partnervalsts studentiem tika piedāvāts pildīt vienu apakšmoduli, ko bija izveidojusi kāda cita partnervalsts. Piemēram, Latvijas Biznesa augstskolas *Turība* studenti strādāja ar Horvātijas 2. apakšmoduli, Čehijas studenti strādāja ar Polijas 1. apakšmoduli utt.

Rezultāti, kas ataino katra atsevišķa moduļa novērtējumu, līdzinās visas platformas novērtējumam (skat. 1. un 2. attēlu).

2. attēls. Izvēlētā moduļa novērtējums

Vairums studentu jeb 79 % piekrita apgalvojumam "Man patīk modulis", savukārt 20 % aptaujāto piekrita daļēji, un tikai 1 % aptaujāto modulis nepatika.

Viens no pozitīvā vērtējuma iemesliem – iespēja uzzināt vairāk par citām kultūrām:

- "Es esmu uzzinājis mazliet vairāk par Čehiju";
- "Bija daudz interesantas informācijas par Horvātiju";
- "Es daudz uzzināju par poļu Ziemassvētkiem un to tradīcijām, un divpadsmit ēdienu";
"Manuprāt, tā ir ļoti svarīga informatīva platforma izglītojamajiem, kuri vēlas apgūt dažādus konkrētās valsts kultūras aspektus";
- "Modulis piedāvā ne tikai valodas mācīšanu, bet arī informē par dažādām kultūrām"; "Meklēju informāciju par Vispārējiem latviešu Dziesmu un Deju svētkiem".

Otrs pozitīvā vērtējuma iemesls – iespēja uzlabot valodas zināšanas:

- "Es attīstīju savas angļu valodas un gramatikas prasmes";
- "Man ļoti patika atsevišķi uzdevumi. Kurss ir ļoti interaktīvs, un ir vieglāk iemācīties nezināmos vārdus";
- "Man patīk krustvārdu mīklas un patika, ka ir spēļu vārdnīca";
- "Man patika uzdevumi, kas saistīti ar vārdu krājumu".

Vēl viens iemesls, kāpēc studenti atzinīgi novērtēja platformu, kā arī izvēlēto moduli, bija unikālā pieeja valodu un kultūru apguvei, izveidoto uzdevumu veids:

- "Tas bija aizraujoši. Stāsts ir interesants";
- "Ļoti interesants ir spieķu ražošanas procesa apraksts";
- "Man patika šis jauki un saprotami izveidotais projekts kopumā. Īpaši vingrinājumu apvienojums ar spēlēm";
- "Bija laba krustvārdu mīkla un izvēles uzdevumi, kad mēs izvēlamies "patiess" vai "aplams"".

Kas attiecas uz dažām kritiskajām piezīmēm, līdzīgi kā visā platformā, tās galvenokārt norādīja uz sekojošiem trūkumiem, ņemot vērā nepietiekamu valodas zināšanu līmeni:

- "Man bija vajadzīgs pārāk ilgs laiks, lai saprastu uzdevumus";
- "Lasīt bija ļoti grūti";
- "Es nezināju, ko daži vārdi nozīmē".

Otra problēma bija vērsta uz platformas nepietiekami kvalitatīvo uzdevumu izkārtojumu:

- "Man nebija saprotams, kā atgriezties pie dažiem nepabeigtiem uzdevumiem, lai tos pabeigtu";
- "Platformas struktūra nav laba. Teksts ir vienā lapā, jautājums citā. Ir grūti veikt šādus uzdevumus"; utt.

Bija arī daži tehniskas dabas trūkumi:

- "Pēdējais uzdevums – "Sudoku spēle" – nedarbojās";
- "Ja uzdevumā ir gramatikas klūda, tiek parādīta nepareiza atbilde";
- "Audio uzdevumam nav skaņas. Attēliem bija slikta kvalitāte. Daudzi jautājumi nebija labi izskaidroti, un es tos nesapratu";
- "Viss bija kārtībā, bet video kvalitāte varētu būt labāka".

Saskaņā ar pētījuma rezultātiem varētu tikt piedāvāti sekojoši ieteikumi (papildu sadaļā "Platformas uzlabojumi" minētajiem):

- lielāka uzmanība jāpievērš runāšanas uzdevumiem, un tos būtu vēlams praktizēt klātienē, nevis tiešsaistē;
- runāšanas uzdevumiem jābūt starpkultūru ziņā nozīmīgākiem;
- rakstītos uzdevumus varētu veidot kontekstuāli nozīmīgākus.

Jāpiebilst, ka platforma vēl ir izstrādes fāzē un ir eksperiments. Šajā ziņā skolēnu aptauja ir lielisks līdzeklis klūdu identificēšanai un to turpmākai novēršanai. Tomēr galvenie uzsāktās darbības virzieni ir atbilstoši.

Secinājumi

Pētījuma rezultāti liecina, ka lielākā daļa pieaugušo izglītojamo ir augsti novērtējuši uzdevumus, kas piedāvā mūsdienīgus, netradicionālus valodu apguves veidus caur citu tautu kultūrām un iesaista skolēnus interaktīvos uzdevumos, kas piesaista izglītojamo uzmanību un paaugstina viņu motivāciju.

Tiešsaistes platforma varētu būt vērtīgs mācību līdzeklis ikvienam, kurš interesējas par ceļošanu pāri savas valsts robežām un jūt vēlmi socializēties ar cilvēkiem no citām valstīm – mūsdienās viss iepriekšminētais paredz ne tikai svešvalodu, bet arī ievērojamas starpkultūru prasmes un kompetences.

Tas paver tālākas iespējas mācīties atbilstoši 21. gadsimta prasībām un izaicinājumiem un ikvienam, kurš koncentrējas uz padzīlinātu pašattīstību un mūžizglītību. Jauns un unikāls mācīšanās stils un dažāda veida metodes motivē pieaugušos izglītojamos pievērsties mūžizglītībai.

Turpmākās pētnieciskas darbības iespējas

Tālākās izpētes iespējas ir saistītas ar e-platformas piemērotību katras projekta partnervalsts pārstāvjiem atsevišķi – kopīgais un atšķirīgais un to vēlmes; un, balstoties uz šo informāciju, veikt turpmāku pētniecisku darbību par kultūru atšķirībām starp valstīm un tautām.

References

- Akbari, E., Naderi, A., Simons, R. J., Pilot, A. (2016). Student engagement and foreign language learning through online social networks. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*. Pieejams: <https://sfeducation.springeropen.com/articles/10.1186/s40862-016-0006-7> [sk. 27.02.2023]
- Barrett, M. (2011). Intercultural Competence. *Council of Europe*
- Bass, J. (2007). The profession and practice of adult education. *The Journal of Academic Librarianship*, Volume 23, Issue 4, July 1997, 331–332
- Beckmann, J., Birney, D. (2012). What happens before and after it happens: Insights regarding antecedences and consequences of adult learning. *Learning and Individual Differences*. Volume 22, Issue 5, October, 561–562
- Buarquob, I. (2019). *Language barriers to effective communication*. Jordan University, Jordania. Pieejams: <https://www.redalyc.org/jatsRepo/279/27962177008/html/index.html> [sk. 28.02.2023.]
- Cairns, L., Alshahrani, K. (2014). Teaching and Learning Online. *New Models of Learning for a Connected World*. Volume 2, 20–35
- Chukwuedo, F., Mbagwu, T., Ogbuanya, C. (2021). Motivating academic engagement and lifelong learning among vocational and adult education students via self-direction in learning. *Learning and Motivation*. Volume 74, May 2021, 101729
- Council of Europe (2001). Council for Cultural Co-operation. Education Committee. Modern Languages Division (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*. Cambridge University Press
- Florence, M., TingSun (2020). A systematic review of research on online teaching and learning from 2009 to 2018, December 2020. *Computers and education*. Volume 159 Pieejams: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131520302074?via%3Dihub> [sk. 17.01.2023.]
- Ivanova, I. (2016). Pieaugušo mācīšanās īpatnības . *EPALE (Electronic Platform for Adult Learning in Europe)*. Pieejams: https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/i_ivanova_pieauguso_macisanas_ipatnibas_31_08_11.pdf [sk. 26.01.2023.]
- Klimova, B. (2020). Benefits of the Use of Mobile Applications for Learning a Foreign Language by Elderly Population, *Procedia Computer Science*, Volume 176, 2184–2191
- Kormos, J., Csizér, K. (2014). The interaction of motivation, self-regulatory strategies, and autonomous learning behavior in different learner groups. *Tesol quarterly*, 48(2), 275–299
- Kumari, A., Hemalatha, S., Subhani, Naresh, A. (2020). Survey on Impact and Learning's of the Online Courses on the Present Era. *Procedia Computer Science*, Volume 172, 82–91
- Kuo, M.-M., Lai, C.-C. (2006). *Journal of Foreign Language Instruction*. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1121920.pdf> [sk. 30.01.2023.]
- Kyong-Jee, Shijuan, K., Bonk, C. (2005). Online MBA students' perceptions of online learning: Benefits, challenges, and suggestions. *The Internet and Higher Education* Volume 8, Issue 4, 4th Quarter, 335–344
- Laar, E., Deursen, J.A.M., Dijk, J Haan, J. (2017). The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in Human Behaviour*. Volume 72, July, 577–588
- Lai, Y., Saab, N., Admiraal, W. (2022). University students' use of mobile technology in self-directed language learning: Using the integrative model of behavior prediction. *Computers & Education*, Volume 179, April, 104413
- Lee,C.-Y., Dickerson, J., Winslow, J. (2015). An Analysis of Organizational Approaches to Online Course Structures. *Online Journal of Distance Learning Administration*. Volume XV, Number 1, March 2012, University of West Georgia, Distance Education Center. Pieejams: https://www.westga.edu/~distance/ojdl/spring151/lee_dickerson_winslow.html [sk. 30.01.2023.]
- Li, C., Lalani, F. (2020). The COVID-19 pandemic has changed education forever. 29 Apr 2020 Pieejams: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/> [sk. 25.01.2023.]
- Malamed, C. (2021). Characteristicss of Adult Learners. Pieejams: <https://thelearningcoach.com/learning/characteristics-of-adult-learners/> [sk. 25.01.2023.]
- Mardian, F. (2021). Linguistic pragmatics of intercultural professional and business communication, Malyuga, E.N., Orlova. S. Springer (2018). 145 pp. *Journal of Pragmatics* Volume 174, March, 125–127

Meirovitz, T., Russak, S., Zur, A. (2022). English as a foreign language teachers' perceptions regarding their pedagogical-technological knowledge and its implementation in distance learning during COVID-19. *Helyon* Volume 8, Issue 4, April, e09175

Mishra, L., Gupta, T., Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *International Journal of Educational Research Open*. Volume 1, 100012

Momir, B., Petroman, I., Constantin, E. C. (2015). The Importance of Cross-Cultural Knowledge. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Volume 197, 25 July, 722–729

Norton, L. (2018). The Importance of Language in Cross-Cultural Interaction. Pieejams: <https://core.ac.uk/download/pdf/158970344.pdf> [sk. 30.01.2023.]

Rayna, T., Striukova, L. (2021). Fostering skills for the 21st century: The role of Fab labs and makerspaces *Technological Forecasting and Social Change*, Volume 164

Sheeraz, A., Bahram, Israr, K., Mahar, H. (2015). The Importance of Culture in Second and Foreign Language Learning. *Dinamika. IlmuP-ISSN: 2015*, Vol. 15 No. 1. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1121920.pdf> [sk. 27.02.2023.]

Simpson, A. J. (2019). Using Games in the Language Classroom. Pieejams: <https://sfleducation.springeropen.com/articles/10.1186/s40862-016-0006-7> [sk. 27.01.2023.]

Tucker, C. S., Bailey, K.S. (2021). Intercultural communication and US higher education: How US students and faculty can improve: International students' classroom experiences *International Journal of Intercultural Relations* Volume 82, May, 278–287

The United Nations (2020). Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond AUGUST 2020. Pieejams: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf [sk. 30.01.2023.]

Thongmak, M., (2021). A model for enhancing employees' lifelong learning intention online. *Learning and Motivation* Volume 75, August, 101733

Vishnu, K. (2020). The Importance of Online Learning in the Times of COVID-19 and Beyond. *August 13, 2020 CEO, Xperiential Learning Systems* Pieejams: <https://www.highereducationdigest.com/the-importance-of-online-learning-in-the-times-of-covid-19-and-beyond/> [sk. 30.01.2023.]

Wanyu, A., Mingyue, O., Gu, M. (2020). Negotiating language use and norms in intercultural communication: Multilingual university students' scaling practices in translocal space. *Linguistics and Education* Volume 57, June

Zang, S. (2021). Cross-Cultural communication of language learning social software based on FPGA and transfer learning. *Microprocessors and Mycosystems* Volume 81, March, 103768

DROŠĪBAS NAUDA DZĪVOJAMĀS TELPAS ĪRES LĪGUMĀ

SECURITY DEPOSIT IN THE RESIDENTIAL TENANCY AGREEMENT

Ivars Kronis

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

ivars.kronis@rsu.lv

Abstract

The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal framework contained in one of the reinforcements of obligations, i.e. the "Security deposit" in Article 12 of the Residential Tenancies Law (2021), providing explanations of the findings expressed in the legal literature and case law, which can serve as a valuable auxiliary source when interpreting and applying the provisions of the law, as well as clarifying the legal regulation in the rules of Estonia and Lithuania. The study does not touch on issues related to the transitional provisions included in the law, including those for tenants of denationalized properties.

The research material and methods are as follows: the empirical base consists of scientific works and materials of collections of articles, periodical publications and primary sources, legal acts, Internet resources, as well as other publicly available information. Analytical, comparative, historical, inductive and deductive research methods were used in the development of the research.

The article is structured as follows: Introduction – part 1, which indicates the relevance and limits of the research. Further – in part 2, the essence of ensuring the fulfilment of obligations with a security deposit is discussed. Part 3 discusses the procedure for using the security deposit and the tenant's responsibility to pay it again. The 4th part is devoted to protecting consumer rights and the influencing aspects of the natural person's insolvency process, while the 5th part deals with the legal regulation in the laws of Estonia and Lithuania. On the other hand, concluding part 6 presents the main conclusions.

Keywords: security deposit, living space, housing, tenancy rights, tenancy agreement, private law

Ievads

Saistību tiesībai pašai par sevi, no vienas puses, ir pietiekami liels spēks, lai kreditors varētu prasīt izpildījumu un vajadzības gadījumā panāktu tiesas spriedumu par piespiedu izpildi. Taču ar to ne vienmēr pietiek, lai kreditors īstenībā saņemtu viņam pienākošo (Torgāns, 2018: 81). Tā juridiskajā literatūrā norādīts, ka ikvienam kreditoram faktiski draud divējādas briesmas, jo var pastāvēt šaubas, vai parādniekam būs: a) manta, ar ko nokārtot savu parādu vai atlīdzināt zaudējumus; b) griba izpildīt savu saistību (Čakste, 2011: 140). Arī dzīvojamo telpu īre šajā ziņā nav izņēmums, kur izrētājam pastāv šaubas par īrnieka spēju pildīt ar līgumu uzņemtās saistības.

Dzīvojamo telpu īres regulēšanai Latvijā ir pieņemts speciāls likums, proti, *Dzīvojamo telpu īres likums* (turpmāk – *DzTīL*, angļu val. – *Residential Tenancy Law*), Latvijas Republikas Saeimā pieņemts 2021. gada 17. martā un spēkā stājās 2021. gada 1. maijā. Ar *DzTīL* spēkā stāšanos spēku zaudēja 1993. gada 16. februāra likums *Par dzīvojamo telpu īri* (turpmāk – *LPDzTīL*), kurš līdz tam,

kopš 1993. gada 1. aprīļa, Latvijas Republikā regulēja dzīvojamās telpas īres tiesiskās attiecības, t.sk. noteica drošības naudas jautājumus (skat. LPDzTī 12.¹ p.). *DzTīL* likumdevējs pilnveidojis iepriekšējo regulējumu, izmainot atsevišķus noteikumus par drošības naudu (angļu val. – *Security Deposit*). Dzīvojamo telpu īres tiesiskajām attiecībām, ciktāl tās neregulē šis *DzTīL*, piemērojami arī *Civillikuma* (turpmāk – *CL*) noteikumi (2112.–2156. p.), kuri gan attiecas uz īres līgumiem vispār un dzīvojamo telpu īres līgumus speciāli neregulē. Bez tam uz dzīvojamo telpu īres tiesiskajām attiecībām attiecas arī citi normatīvie akti, piemēram, likums *Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā* (2001) (*DzTīL*, 2. p. 2. d.).

DzTīL regulēts viens no saistību pastiprinājumiem – drošības nauda, tādējādi šī pētījuma mērķis ir viens no saistību pastiprinājumiem, t.i., *DzTīL* 12. pantā “Drošības nauda” ietvertā tiesiskā regulējuma vispusīga analīze, sniedzot skaidrojumus par juridiskajā literatūrā un tiesu praksē paustajām atziņām, kas var kalpot kā noderīgs palīgavots, iztulkojot un piemērojot likuma noteikumus, kā arī noskaidrojot drošības naudas tiesisko regulējumu Igaunijas un Lietuvas tiesībās. Pētījumā netiek skarti jautājumi, kas saistīti ar denacionalizēto īpašumu īrniekiem. Pētījumā tiek aplūkots arī drošības naudas tiesiskais regulējums Igaunijas un Lietuvas tiesībās, t.i., Igaunijas *Saistību tiesību likuma* (igauņu val. – *Võlaõigusseadus*, turpmāk – Igaunijas *STL*) 15. nodaļā “Īres līgumi” (igauņu val. – *Ürileping*) 271.–338. paragrāfā un Lietuvas *Civilkodeksa* (lietuviešu val. – *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*, turpmāk – Lietuvas *CK*) XXXI. nodaļā “Mājokļa īre”, 6.575.–6.617. pants. Vienlaicīgi jānorāda, ka pētījumā netiek skarti jautājumi, kas attiecas uz denacionalizētajiem īpašumiem (par to skat. Arklone, 2021, 44–48; kā arī Jurka, 2021, 49–52) un pārejas noteikumiem *DzTīL*.

Jāņem vērā, ka, lai arī “drošības nauda” īres tiesiskajās attiecībās tika iekļauta jau ar 2001. gada 5. jūlija grozījumiem likumā *Par dzīvojamo telpu īri*, Latvijas Republikas Augstākās tiesas (Senāta) Civillietu departaments līdz šim nav nostiprinājis judikatūru jautājumos par drošības naudas regulējumu dzīvojamo telpu īres tiesiskajās attiecībās. Bez tam jānorāda, ka pēdējo reizi, 2004. gadā, kad Augstākā tiesa veica tiesu prakses apkopojumu (Tiesu prakse, piemērojot likumu *Par dzīvojamo telpu īri* (2004)), drošības naudas regulējums un piemērošana nav aplūkota. Ņemot vērā regulējuma reformu, paredzams, ka arī tuvākajā laikā šāds apkopojums netaps, līdz būs nostiprinājusies pietiekama tiesu prakse, t.sk. jautājumos par drošības naudu.

Tomēr Augstākās tiesas judikatūrā ir atrodami nolēnumi, pēc būtības tuvi drošības naudas jautājumam, proti, par garantijas (ieturējuma) naudu būvniecībā, kas ir atzīts kā maksātnespējas procesā neatgūstams objekts (skat. Senāta 2021. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-9/2021 (C28386415); Senāta 2021. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-3/2021 (C12285316)). Šiem nolēnumiem ir nozīme, apskatot arī dzīvojamās telpas īres jautājumus.

Saistību izpildes nodrošināšanas ar drošības naudu būtība

Izpratne

Saistību pastiprinājums (skat. CL 1691. p.), kas minēts *DzTīL* 12. pantā “Drošības nauda”, ir viens no tiesiskajiem garantiem, kurš ļauj izīrētājam nodrošināties ar sava veida “depozītu” (izīrētājs to glabā visu īres termiņu, tas nav arī aizdevums) pret īrnieka saistību nepienācīgu izpildi vai pārkāpumiem. Vienlaicīgi jānorāda, ka tiesiskais regulējums nenoteic nekādus speciālus noteikumus, kā tieši šie līdzekļi glabājami, un vai tie var tikt aizstāti ar ko citu, piemēram, apdrošināšanas polisi vai bankas garantiju. Tāpēc, ievērojot līgumu brīvības principu (Balodis, 2007: 176), līdzējiem (izīrētājam un īrniekam) pašiem ir iespējams detalizēti vienoties līgumā par

speciālajiem noteikumiem, jo tie var veidot līgumattiecības un noteikt līguma saturu uz savstarpējās saprašanās un brīvas izvēles pamata.

Drošības nauda (īres līgumos apzīmēta dažkārt arī par "drošības depozītu") izīrētājam ir tā saucamais "aizsardzības mehānisms" pret īrnieka saistību izpildes pārkāpumiem, t.sk. zaudējumiem, parādiem un citiem prasījumiem, ko citā veidā būtu sarežģīti vai pat neiespējami atgūt. Piemēram, īrnieks pēkšņi pamet telpas, paliekot parādā īres maksu un ar īri saistītos maksājumus, vai dzīvojamai telpai ir nodarījis kādus bojājumus.

Lai arī depozīta nauda ir paredzēta tieši izīrētāja drošībai, praksē izplatīts ir nepareizs īrnieku viedoklis, ka īrnieks var nemaksāt īres maksu par pēdējiem diviem vai pēdējo mēnesi, jo to izīrētājs varēs segt no drošības naudas. Tomēr šeit no īrnieku puses netiek ķemts vērā, ka par to ir speciāli jāvienojas līgumā, proti, ka pēdējā mēnesī pirms īres attiecību izbeigšanas izīrētājs maksājumiem izmanto drošības naudu un īrniekam izmaksā tikai tās atlīkumu vai arī īrnieks piemaksā starpību. Savukārt, ja attiecīga vienošanās rakstveidā nav panākta, tad īrniekam ar izīrētāju ir jānorēķinās pilnā apmērā, un par saistību nepienācīgu izpildi iestājas attiecīgas juridiskās sekas, proti, saistību izpildes nokavējums (skat. CL 1651.–1668., 1668.¹¹ p.). Tāpat praksē dažkārt ir sastopama pretēja situācija, kad izīrētājs drošības naudu neatdod vai kavē tās atmaksu.

Atbildi uz jautājumu, kas notiek, ja izīrētājs izmanto drošības naudu savā labā, sniedz *CL* 1759. panta 2. punkts, kurš paredz, ka procenti jāmaksā arī bez noteiktas norunas uz likuma pamata, kad svešas naudas turētājs (izīrētājs) to lietojis savā labā. Līdz ar to, lai arī tiesiskais regulējums, no vienas puses, neaizliedz izīrētājam izmantot īrnieka depozītu citiem mērķiem, nekā to paredz *DzTīL* 12. panta pirmā daļa, tomēr, no otras puses, šādā gadījumā izīrētājam būtu jāmaksā īrniekam procenti.

Termins "drošības nauda" ir sastopams vairākās tiesību nozarēs, piemēram, civilprocesā (CPL 43.¹–43.² p.), kur tā kalpo kā "sods" par nepamatoti iesniegtu sūdzību vai pieteikumu (noraidīšanas gadījumā šī drošības nauda netiek atmaksāta), savukārt kriminālprocesā tā kalpo kā drošības līdzeklis (Kriminālprocesa likums, 257. p), tāpat sastopams vēl citās jomās, piemēram, izsolēs.

Jānorāda, ka pēc būtības pietiekami tuva drošības naudai ir būvniecībā izmantotā tā saucamā "garantijas nauda" vai "ieturējuma nauda", kura tāpat kā bankas garantija, kredītvēstule vai apdrošināšana pilda būvnieka saistību pret pasūtītāju pienācīgas izpildes nodrošinājumu. Protī, garantijas (ieturējuma) nauda būvniecībā ir nesamaksātā nauda par izpildītajiem un nodotajiem darbiem, ko galvenais būvuzņēmējs paturējis iespējamo būvniecības defektu novēršanai pušu noteiktajā garantijas termiņā (vidēji no diviem līdz pieciem gadiem). Savukārt, ja galvenajam būvuzņēmējam nav pretenziju par veikto darbu kvalitāti, tā tiek atdota darbuzņēmējam, izbeidzoties termiņam (skat. Senāta 2013. gada 29. novembra spriedumu lietā Nr. SKC-274/2013 (C31428610); papildus skat. arī Senāta 2021. gada 14. septembra spriedumu lietā Nr. SKC-3/2021 (C12285316), 10. pt.).

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka dzīvojamo telpu īres tiesībās "drošības naudas" maksājums ieviests, faktiski, lai izīrētāja interesēs nodrošinātu dzīvojamās telpas īres līgumā paredzēto īrnieka "saistību izpildi" (piem., Krauze, 2008: 99), tātad ne tikai parāda dzēšanai.

Jāuzsver, ka iepriekšējais regulējums (skat. LPDzTī 12.¹p.) paredzēja arī vairākus atšķirīgi noregulētus jautājumus saistībā ar drošības naudu pretēji šā brīža noteikumiem, piemēram, nenoteica drošības naudas maksimālo apmēru. Turklat, iepriekšējais regulējums paredzēja, ka, izīrējot valstij vai pašvaldībai piederošu dzīvojamo telpu, drošības nauda nedrīkst pārsniegt attiecīgās dzīvojamās telpas 12 mēnešu īres maksas apmēru. Bez tam iepriekšējais regulējums noteica, ka drošības naudu nevarēja prasīt no LPDzTī 36.¹ panta pirmajā daļā minētajām

maznodrošinātajām personām, kurām tiek izīrēta valstij vai pašvaldībai piederoša dzīvojamā telpa, un citām personām, kurām tiek sniepta likumā noteiktajā kārtībā pašvaldības palīdzība dzīvokļa jautājumu risināšanā (skat. LPDzTī 12.1.p. 3. un 4. d.). Tomēr šāds aizliegums pieprasīt drošības naudu no minētajām personām, dzīvojamās telpas izīrējot valsts un pašvaldību dzīvojamās mājās, nepastāvēja, izīrējot dzīvojamās telpas valsts kapitālsabiedrībām, citām juridiskajām un fiziskām personām piederošās mājās (Krauze, 2008: 101).

Nozīme un raksturojums

Šobrīd spēkā esošā *DzTīL* 12. panta pirmā daļa noteic, ka: "Izīrētājs, slēdzot dzīvojamās telpas īres līgumu, ir tiesīgs dzīvojamās telpas īres līguma saistību izpildes nodrošināšanai prasīt no īrnieka drošības naudas iemaksu, kas nepārsniedz divu mēnešu īres maksu. Drošības nauda ir samaksājama dzīvojamās telpas īres līgumā noteiktajā kārtībā un termiņos." Tādējādi no minētās normas izriet, pirkārt, ka drošības nauda nav obligāti līgumā jāparedz (līdzīgi kā iepriekš LPDzTī), bet ir vispārpienemta prakse to iekļaut, jo svešas mantas lietošana katram var izpausties dažādi – saudzīgi un ne tik saudzīgi un citos nepienemamos aspektos, kuri atrunāti līgumā, kā arī mēdz būt atšķirīga attieksme pret uzņemto saistību izpildi pienācīgā kārtā.

Otrkārt, tā paredzēta "īres līguma saistību izpildes nodrošināšanai" no īrnieka pusēs, lai arī parasti ar līgumu tā slēdzēji nodibina tiesības un pienākumus paši sev, un starp līdzējiem visbiežāk arī notiek norunāto saistības izpildījumu apmaiņa (Kalniņš, 2023: 204). Jānorāda, ka ar īres līgumu tiek uzņemtas vairākas saistības, piemēram, īrnieka apsolījums ne tikai maksāt īres maksu, bet arī īrēt attiecīgo dzīvojamo telpu noteiktu termiņu (skat. *DzTīL* 9. p.). Ja īrnieks pārdomā vai arī, noslēdzot dzīvojamās telpas īres līgumu, ir pārvērtējis savas spējas, tad, ja vien līgums to nepieļauj, vienpusēji atkāpjas, nozīmē attiecīgās saistības nepildīšanu. Līdz ar to drošības nauda, faktiski, nodrošina jebkuru izīrētāja prasību, kas izriet no līguma.

Praksē ir sastopami gadījumi, kad īrnieks uzskata, ka, lai arī viņš ir uzņēmies īrēt dzīvojamo telpu noteiktu termiņu, piemēram, divus gadus, bet pēc pirmā gada saprotot, ka nevar atļauties, atkāpjas, kļūdaini uzskatot, ka saistības ir izpildītas. Līguma noteikumi var saturēt pretējo, piemēram: "Ja īrnieks atkāpjas no līguma pirms īres termiņa vai līgums tiek izbeigts īrnieka saistību neizpildes (kavēšanas) dēļ, īrniekam ir pienākums veikt samaksu 2 (divu) īres maksu apmērā 5 (piecu) darba dienu laikā no izīrētāja paziņojuma. Tas uzskatāms par saistību pastiprinājumu. Ja īrnieks apmaksu neveic, izīrētājam ir tiesības to ieturēt no drošības naudas, un gadījumā, ja līgumā noteiktā apmērā tas nav pietiekami, lai segtu īrnieka nenokārtotās saistības, – izīrētājam ir tiesības pieprasīt drošības naudu trūkstošajā apmērā." Tādējādi izīrētājs var nodrošināties, ka gadījumos, kad īrnieks atkāpsies no īres līguma pirms termiņa, īrnieka uzņemtās saistības tiks izpildītas.

Treškārt, spēkā esošais regulējums noteic drošības naudas maksimālo apmēru, ko izīrētājs var prasīt, proti, tā nedrīkst pārsniegt "divu mēnešu īres maksas" apmēru. Iepriekš bija sastopami gadījumi, kad izīrētāji pieprasīja depozītu trīs un pat 6–12 mēnešu īres maksas apmērā. Tādējādi šobrīd jautājums par drošības naudas apmēru ir noregulēts, un īrnieki var attiecīgi paredzēt, ka no viņiem netiks pieprasīts nesamērīgi liels depozīts.

Ceturtkārt, kārtību un termiņu, kādā to iemaksā, noteic dzīvojamās telpas īres līguma noteikumi. *DzTīL* gan nenoteic, vai šie līdzekļi iemaksājami izīrētāja kontā kredītiestādē vai citā licencētā maksājumu iestādē, piemēram, krājaizdevu sabiedrības vai citas nebantu iestādes kontā. Drošības naudai visbiežāk jābūt iemaksātai līdz telpu nodošanas brīdim (tas var nesakrist ar paša līguma noslēgšanas brīdi), kā viens no nosacījumiem, lai telpas vispār nodotu īrniekam lietošanā. Jāņem

vērā, ka gadījumā, ja izrētājs ir aizmirsis iekļaut līgumā drošības naudu, tad bez īrnieka piekrišanas to nevarēs vienpusēji iekļaut līgumā un pieprasīt (skat. DzTIL 8. p. 5. d.).

Kā jau iepriekš minēts, visbiežāk drošības nauda tiek iemaksāta jau līguma noslēgšanas brīdī. Tomēr situācijā, ja dzīvojamās telpas īres līgums netiek parakstīts, iemaksātā drošības nauda izrētājam ir nekavējoties jāatgriež, jo tad tā atrodas pie izrētāja bez tiesiska pamata. (Kalniņš, 2023: 00)

Praksē ir sastopami arī tādi gadījumi, kad puses vienojas par tādu maksājumu, ar kuru īrniekam tiek piešķirtas "īres tiesības", t.i., tiesības noslēgt dzīvojamās telpas īres līgumu. Lai arī šāds maksājums nav noteikts DzTIL (arī iepriekšējais LPDzTIL tādu neparedzēja), tomēr tajā pašā laikā vienošanās par šādu maksājumu nebūs pretrunā ar vispārīgajām civiltiesību (saistību tiesību) normām. (Krauze, 2008: 100)

Maksājumus par īres tiesību piešķiršanu (noslēgt īres līgumu) nevar atzīt par drošības naudu, ja tie nav noteikti dzīvojamās telpas īres līgumā vai nav paredzēts tos atmaksāt pēc dzīvojamās telpas īres līguma izbeigšanās. (Krauze, 2008: 100)

Par līdzīgu no dzīvojamās telpas īres līguma neizrietošu maksājumu izrētājs un īrnieks var vienoties, lai īrnieks labprātīgi "atteiktos no savām īres tiesībām" un atbrīvotu dzīvojamo telpu. Tas uzskatāms par "kompensāciju" īrniekam par dzīvojamās telpas atbrīvošanu. (Krauze, 2008: 100)

Šajos gadījumos (maksājums par īres tiesību piešķiršanu un kompensācijas par telpu atbrīvošanu) vienošanās objekts ir tiesības, nevis dzīvojamā telpa. (Krauze, 2008: 100)

CL 1509. pants paredz, ka: "Divpusēji darījumi, kas uzliek kādus pienākumus abām pusēm, šaubu gadījumā iztulkojami tam par ļaunu, kurš attiecīgajā gadījumā ir kreditors un kuram tādēļ vajadzēja izteikties skaidrā un noteiktāk." Šajā sakarā literatūrā ir izteikts viedoklis (Kull un citi, 2015: 14), ka visos gadījumos, ja nav iespējams noteikt pušu patieso nolūku, interpretējot līgumā atrunu par maksājumiem, jāvadās no tā, ka drošības nauda ir papildu maksājums īres maksai, līdz ar to līdzēju neskaidrā vienošanās būtu jāinterpretē par labu īrniekam, proti, ka tā ir priekšapmaka.

Tomēr, šis jautājums nav tik viennozīmīgs, jo CL gan neatzīst formālu pieeju darījumu iztulkošanā (darījuma iztulkošanas mērķis ir līdzēju gribas noskaidrošana). Tālab jāvērtē ir visi būtiskie apstākļi un jānoskaidro līdzēju faktiskais kopējais nodoms jeb patiesā griba līguma noslēgšanas laikā. Turklāt viens līguma punkts (noteikums) nav apskatāms izolēti no šā līguma citiem punktiem, kas varētu liecināt par patieso gribu, un no līdzēju darbībām (rīcības), kuras arī varētu palīdzēt noskaidrot pušu kopīgo nodomu. Līdz ar to, iztulkojot darījumu, jāvadās no CL 1504.–1509. pantā noteiktās logiskās secības – katras šajās normās norādītās metodes piemērošanas priekšnosacījumus. Tikai tad, ja saskaņā ar CL 1504. un 1505. panta līdzēju patieso nodomu nevar noskaidrot un no darījuma izriet dažādas iztulkojumu iespējas, jāpiemēro CL 1507.–1509. pants (skat.: Senāta 2020. gada 18. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-492/2020 (C30453918), 12.1 pt.).

Drošības naudas izlietošanas kārtība un īrnieka pienākums no jauna to iemaksāt

Izlietošanas kārtība

DzTIL 12. panta konstrukcija veidota tādējādi, ka tā pirmā daļa salīdzinājumā ar pārējām šī panta daļām ir plašāk formulēta, jo runā par "saistību izpildi" kā tādu, tātad neaprobežojoties tikai ar parāda saistībām. Savukārt šī panta otrā un trešā daļa atsevišķi noregulē tās situācijas, kad īrniekam

ir tieši "parāda saistības". Tādējādi, vērtējot konkrēto saistību izpildīšanu vai neizpildīšanu no īrnieka puses, jāvērtē ne tikai no *DzTIL*, bet arī no dzīvojamās telpas īres līguma noteikumiem.

Jāņem vērā, ka īrnieka saistības ir saglabāt tam lietošanā nodotās telpas un ne tikai tās nebojāt, bet arī nodrošināt telpu tūrību un, izbeidzot īres tiesiskās attiecības, telpas nodot atpakaļ izīrētājam atbilstošā stāvoklī – bez tajās pamestām vai atstātām mantām. Piemēram, *DzTIL* 17. panta pirmās daļas 5. punkts paredz, ka īrnieka pienākums ir: "saudzīgi izturēties pret dzīvojamo telpu, nepasliktināt tās stāvokli, nebojāt to un neveikt tajā neatļautu pārbūvi vai neatļautus remontus", turklāt pildīt citus dzīvojamās telpas īres līgumā noteiktos īrnieka pienākumus (skat. *DzTIL* 17. p. 1. d. 10. pkt.).

DzTIL 12. panta trešā daļa paredz, ka: "Dzīvojamās telpas īres līgumā var paredzēt, ka izīrētājam ir tiesības izlietot drošības naudu kavētu līgumā paredzētu maksājumu segšanai arī dzīvojamās telpas īres līguma darbības laikā, kā arī paredzēt īrnieka pienākumu no jauna iemaksāt izlietoto drošības naudu." Šajā normā ir noteikts, ka īres līgumā var atrunāt īrnieka parādsaistību dzēšanas kārtību dzīvojamās īres "līguma darbības laikā", turklāt paredzēt, ka izlietotais depozīts vai tā daļa jāatjauno. Piemēram, izsakot līguma punktu šādi: "Ja izīrētājs ir izmantojis drošības naudu vai tās daļu no līguma izrietošo īrnieku saistību segšanai, īrniekam ir pienākums atjaunot drošības naudu pilnā apmērā 10 (desmit dienu) laikā no attiecīga izīrētāja paziņojuma saņemšanas, pārskaitot atbilstošu summu uz izīrētāja paziņojumā norādīto bankas kontu."

Savukārt atbilstoši *DzTIL* 12. panta otrajai daļai: "Ja īrnieks, dzīvojamās telpas īres līgumam izbeidzoties, ir parādā izīrētājam jebkādus dzīvojamās telpas īres līgumā paredzētos maksājumus, parāds tiek dzēsts no drošības naudas un izīrētājs par to nekavējoties paziņo īrniekam." Šīs normas noteikumi neprasā par to īpaši līgumā vienoties, bet paredz, ka, dzīvojamās telpas īres līgumam izbeidzoties, izīrētājam ir piešķirtas tiesības no drošības naudas dzēst visus īrnieka parādus. Gadījumā, ja parāda saistības ir lielākas nekā iemaksātā drošības nauda, tad šī starpība jāpiedzen, ceļot prasību vispārējās jurisdikcijas tiesā vai šķirējtiesā, ja tas tieši atrunāts līgumā.

Jānorāda, ka administratīvā atbildība paredzēta tikai par tādu traucējumu radīšanu, kas liedz īrniekam 1) lietot dzīvojamo telpu un 2) izmantot apkuri, elektroenerģiju, auksto un karsto ūdeni, kanalizāciju, kā arī sadzīves atkritumu izvešanas pakalpojumus (*DzTIL*, 42. p.), bet ne citiem jautājumiem, piemēram drošības naudas neatgriešanu. Tādējādi šīs jautājums nav risināms *Administratīvās atbildības likuma* (2018) kārtībā.

DzTIL 12. panta ceturtā daļa noteic: "Ja, dzīvojamās telpas īres līgumam izbeidzoties, drošības nauda līguma saistību izpildes nodrošināšanai nav izmantota vai ir izmantota daļēji, tā pilnībā vai tās atlikusī daļa atdodama īrniekam ne vēlāk kā dienā, kad dzīvojamā telpa tiek atbrīvota, ja dzīvojamās telpas īres līgumā nav noteikts citādi." Šī norma paredz, ka izīrētājs nevar paturēt drošības naudu, ja tam nav tiesiska pamata. Tādējādi, ja īrnieks nav palicis parādā, telpas nodevis atbilstoši un nav citu neizpildītu līgumsaistību, drošības nauda jāatmaksā. Tā, piemēram, šo jautājumu līgumā var izteikt sekojošā veidā: "Izīrētājs atmaksā īrniekam drošības naudas atlikumu 30 (trīsdesmit) dienu laikā pēc īres termiņa beigām un dzīvokļa nodošanas atpakaļ izīrētājam, ja vien īrnieks nav palicis parādā par īres maksu un/vai apsaimniekošanas un komunālajiem pakalpojumiem, un/vai citiem pakalpojumiem saskaņā ar Pārvaldīšanas un apsaimniekošanas līgumu. Kā arī izīrētājam ir tiesības ieturēt drošības naudu pilnā vai daļējā apmērā gadījumā, ja tiek iznīcināts vai bojāts dzīvokļa inventārs (neskaitot dabisko nolietojumu), kā arī citos līgumā un tā pielikumos noteiktajos gadījumos. Ja ar iemaksāto drošības naudu izīrētāja zaudējumi netiek segti, tad izīrētājam ir tiesības prasīt papildu naudu savu zaudējumu segšanai."

Svarīgi ir atzīmēt, ka drošības naudas izmantošanai ir jābūt pamatotai, un izīrētājam ir jānodrošina rakstveida ziņojums ar izklāstu par izmaksām, kas tika segtas no drošības naudas. Šādā veidā tiek nodrošināta pārredzamība un taisnīgums abām pusēm – gan īrniekam, gan izīrētājam.

Parasti, ja īrnieks nav radījis kaitējumu telpām un ir izpildījis “visas dzīvojamās telpas īres līguma saistības”, izīrētājam ir jāatmaksā drošības nauda pilnā apmērā. Līdz ar to, ja īrnieks, tomēr ir radījis kaitējumu telpām vai ir citi nepildīti īres līguma noteikumi, izīrētājam var būt tiesības izmantot drošības naudu, piemēram, dzīvojamās telpas īres līgumā nosakot: “Izīrētājs ir tiesīgs izlietot drošības naudu savu no līguma izrietošo prasījumu pret īrnieku segšanai līgumā (un to pielikumos, ja tādi ir) noteiktajos gadījumos, paziņojot par to īrniekam rakstveidā.”

Tāpat ir pašsaprotami, ka īrnieks ir tiesīgs lūgt, lai izīrētājs sniegtu pamatojumu par drošības naudas izlietojumu, ja īrnieks uzskata, ka tā ir izlietota nepamatoti vai ka dažādi izdevumi ir nepamatoti. Ja izīrētājs nav spējīgs nodrošināt pietiekamu skaidrojumu un dokumentāciju, īrniekam var būt tiesības vērsties tiesā, lai atgūtu drošības naudu. Tāpēc, lai izvairītos no strīdiem par drošības naudas atgriešanu, gan īrniekam, gan izīrētājam jāpārliecinās par dzīvojamās telpas īres līguma noteikumiem, ieskaitot drošības naudas izlietošanas nosacījumiem, kā arī telpu uzturēšanas prasībām pirms līguma noslēgšanas.

DzTīL likums gan nenoteic, vai izīrētājam ir jādod iespēja īrniekam novērst jebkādus pārkāpumus, piemēram, novērst radīto kaitējumu pirms drošības naudas izlietošanas. Tādējādi, šie jautājumi atstāti līdzēju ziņā, noslēdzot attiecīgo dzīvojamo telpu īres līgumu.

Telpu nolietojums

Jānorāda, ka pat gadījumos, kad līgumā nosacījumi tiek atrunāti skaidri un līdz vismazākajam sīkumam, negodprātīgi var būt gan izīrētāji, gan īrnieki. Piemēram, sastopama situācija, kad īrnieks nodarījis pavism nelielu kaitējumu nekustamajam īpašumam, kā noplēsts tapetes stūris vai nobružāts grīdas segums, taču izīrētājs to uzskata par iemeslu remontam, kas jāsedz no drošības naudas. Tas, protams, ir pašsaprotami, jo izīrētājs vēlas, ka nekustamais īpašums tiek nodots tādā pašā stāvoklī, kā īrnieks tajā ievācies, tomēr izīrētājam jārēķinās arī ar dabisko (parasto) nolietojumu.

Vērtējot telpu nolietojumu, jāņem vērā, piemēram, iemītnieku skaits, proti, jo vairāk iemītnieku, jo augstāks ir nolietojums, īpaši tādās telpās kā koridors, vannas istaba, viesistaba un virtuve. Arī dzīvojamajai platībai, ko aizņem viens cilvēks, ir mazāks nolietojums nekā, ja to aizņem četru cilvēku ģimene.

Ja dzīvojamā telpa tiek izīrēta ģimenei ar bērniem, tad jāņem vērā, ka skrāpējumi, no vienas puses, ir normāla ģimenes dzīves sastāvdaļa, tomēr, no otras puses, ja vecāki nepieskata savus bērnus un ļauj tiem apzīmēt sienas, grīdas vai mēbeles, tad tas vairs nav uzskatāms par “normālu” ģimenes dzīves sastāvdaļu.

Līdz ar to rodas jautājums, kas vairs nav uzskatāms par normālu nodilumu jeb dabisku nolietojumu, proti, būtu uzskatāms jau par bojājumu, t.i., kad kaut kas salauzts, tas nav nolietojums, proti, tas nozīmē nomaiņu vai remontu. Bojājumi, piemēram, nagu laka uz grīdas vai gludekļa apdegums, kas radies īrnieka neuzmanības dēļ, nav normāls nodilums (dabiskais nolietojums). Bez tam arī īrnieku mājdzīvnieki nodara bojājumus, tāpēc dzīvojamo telpu īres līgumos var būt noteikti aizliegumi to turēšanai (līgumā var būt atruna, ka nepieciešama atļauja no izīrētāja). Tomēr jāņem vērā, ka pat ja piekrišana no izīrētāja puses ir dota, tas nenozīmē, ka īrniekam nebūs jāatbild par mājdzīvnieku nodarītajiem bojājumiem, piemēram, saskrāpētu grīdu vai sienu u.c. bojājumiem. Tādējādi, tas viss

var izraisīt īrniekam drošības naudas zaudēšanu, jo izīrētājam būs jāveic labojumi, lai pēc īres beigām izīrētājs varētu izīrēt telpas jau citam īrniekam.

CL 2150. pants attiecīgi noteic, ka: "Nomas un īres priekšmets nomniekam un īrniekam jālieto kārtīgi un saimniecīgi. Ja viņi to ir ievērojuši, tad viņiem nav jāatbild par parasto lietas nolietošanos." Tādējādi izīrētājam jārēķinās ar to, ka, lietu lietojot, tā pakāpeniski zaudē savu vērtību, t.i., nolietojas, tāpēc tas jāparedz, nosakot īres maksu. Līgumā var būt sīkāk atrunāts par pušu pienākumiem lietas uzturēšanai kārtībā (skat.: CL Saistību tiesību komentāri, 2000, 487), piemēram, bez pienākuma maksāt īri īrniekam var būt uzlikts pienākums, kādā termiņā vai termiņos veikt lietas uzlabojumus, piemēram, telpas kosmētisko remontu (skat. CL 2156. p.; skat. arī: CL Saistību tiesību komentāri, 2000: 490).

Principa "pirkums lauž īri" ietekme

Šobrīd *DzTīL* ir nostiprināts princips "pirkums lauž īri" (Lapsa, 2021: 125), kurš sasaucas ar jau kādreiz pastāvējušu regulējumu 1934. gadā (skat.: Sinaiskis, 1934), proti, *Pārgrozījumiem likumā par telpu īri* (skat. arī: Likums *Par telpu īri*, 1924). Tas, vai "pirkums lauž īri" vai "pirkums nelauž īri", ir pilnībā likumdevēja rīcības brīvība (skat.: Satversmes tiesas 2014. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2013-17-01, 22. pt.; skat. arī: Pleps un citi, 2021: 230). Atbilstoši principam "pirkums lauž īri" – jaunajam ieguvējam ir saistoši tikai tie dzīvojamo telpu īres līgumi, kas ierakstīti zemesgrāmatā (*DzTīL*, 28. p. 1. d.).

Lai arī CL 2174. panta otrs teikums paredz, ka: "Ja ieguvējs uzteic līgumu, kas nav ierakstīts zemes grāmatās, tad [...] izīrētājam jāatlīdzina [...] īrniekam visi zaudējumi, kādi viņam nodarīti ar līguma priekšlaicīgu izbeigšanu; ieguvējam tādā gadījumā jādod [...] īrniekam piemērots laiks īres [...] priekšmeta atdošanai." īrnieka "aizsardzības mehānisms" paredzēts *DzTīL* 28. panta otrajā daļā, proti, ja jaunais ieguvējs nevēlas noslēgt ar īrnieku jaunu dzīvojamās telpas īres līgumu, viņš informē īrnieku, ka īrētā telpa atbrīvojama divu mēnešu laikā. Attiecīgi, izbeidzoties šim termiņam, īrnieks jau mājoklī atrodas bez jebkāda tiesiska pamata, t.i., prettiesiski (Lapsa, 2021: 126).

Jāuzsver, ka iepriekšējais LPDzTīI saturēja pretēju principu – "pirkums nelauž īri" (par šo skat.: Krauze, 2008, 99), proti, saskaņā ar to bija noteikts – ja dzīvojamā māja vai dzīvoklis pāriet citas personas īpašumā, jaunajam īpašniekam ir saistoši iepriekšējā īpašnieka noslēgtie dzīvojamās telpas īres līgumi (LPDzTīI, 8. p.).

Līdz ar to atbilstoši šobrīd spēkā esošajam regulējumam īpašnieku maiņas gadījumā īres tiesiskās attiecības jāveido no jauna, t.i., ar jaunu dzīvojamās telpas īres līgumu, tādējādi jaunais īpašnieks var prasīt drošības naudu. Šādā gadījumā iepriekšējam īpašniekam ir pienākums to atgriezt īrniekam, ja vien tā nav jau izmantota atbilstoši šī līguma noteikumiem. Tas nozīmē, ka drošības nauda neseko īpašumam, ja tas tiek pārdots.

Jautājumi, kas saistīti ar dzīvojamās telpas īres līguma termiņa pagarināšanu, ja īrnieks jau iepriekš ir iemaksājis izīrētājam drošības naudu, tās atkārtotai pieprasīšanai nav pamata. Citāda situācija veidojas, ja atbilstoši jau noslēgtajam līgumam, tāda nebija paredzēta, bet līguma termiņa pagarināšanai izīrētājs var izvirzīt šādu nosacījumu. Līdz ar to, ja īrnieks nepiekristu, tad izīrētājs atteiktos noslēgt vienošanos par termiņa pagarinājumu.

Patērētāju tiesību aizsardzības un īrieķa maksātnespējas ietekme uz drošības naudu

Patērētāju tiesību jautājumi

Lai arī pastāv līguma brīvības princips (tas nozīmē to, ka līdzēji var veidot līgumattiecības un noteikt līguma saturu uz savstarpējās saprašanās un brīvas izvēles pamata), dažādi ierobežojumi noteikti un vispilnīgāk izpaužas tieši speciālo civiltiesību apakšnozarēs, t.sk. dzīvojamā telpu īres tiesībās (Balodis, 2007: 176–177; sal.: Juridisko terminu vārdnīca, 1998: 97). Minētais attiecas arī uz patērētāju tiesību piemērošanu. Tomēr vienlaicīgi jānorāda, ka ne visos gadījumos var uzskatīt, ka īrnieks būtu uzskatāms par “sociāli vajāku subjektu” salīdzinājumā ar līguma otru dalībnieku – izīrētāju. Proti, ja fiziska persona izīrē sev piederošās dzīvojamās telpas, piemēram, dzīvokli vai māju, nolūkam, kas nav saistīts ar tās saimniecisko darbību, šāda persona kā izīrētājs nav uzskatāma par pakalpojuma sniedzēju patērētāju tiesību izpratnē (Mantrovs, 2021: 94). Citādi, ja fiziskā persona iegādātos attiecīgo dzīvojamā platību ar nolūku to tālāk izīrēt ienākumu gūšanai un tāpēc slēgtu dzīvojamās telpas īres līgumu kā izīrētājs (Mantrovs, 2021: 94).

Pamatoti ir juridiskajā literatūrā norādīts (Mantrovs, 2021: 94), ka saimnieciskās darbības izpratne patērētāju tiesību aizsardzības tiesībās jānošķir no atšķirīgas šī termina izpratnes nodokļu tiesībās, kurās dzīvojamā telpu izīrēšanu uztver kā saimniecisko darbību, izīrētāju neatkarīgi no personas veida (fiziska, juridiska vai personālsabiedrība) pakļaujot noteiktam nodokļu režīmam, kaut atvieglotam.

Saskaņā ar *Patērētāju tiesību aizsardzības likuma* (turpmāk – PTAL) 6. panta trešās daļas 10. punktu netaisnīgs līguma noteikums ir tāds, kas atļauj pakalpojuma sniedzējam (izīrētājam) paturēt patērētāja samaksāto summu, ja patērētājs atkāpjas no līguma, bet neparedz patērētājam tādu pašu iespēju, proti, saņemt ekvivalentu summu, ja pakalpojuma sniedzējs atkāpjas no līguma (Patērētāju tiesību aizsardzības centra 2008. gada 27. marta lēmums Nr. 10-lg). Tādējādi, lai līdzsvarotu līdzēju tiesības un pienākumus, attiecībā uz patērētāju (īrnieku) līgumā ir jāparedz tiesības saņemt ekvivalentu naudas summu, ja izīrētājs atkāpjas no līguma, piemēram, ko līgumā var izteikt šādi: “Izīrētājs ir tiesīgs vienpusēji atkāpties no īres līguma, nosūtot rakstveida paziņojumu vismaz pilnus divus kalendāros mēnešus iepriekš un samaksājot īrniekam kompensāciju divu mēnešu īres maksas apmērā.” Līdz ar to tajos gadījumos, kad īrnieks ir uzskatāms par patērētāju PTAL izpratnē, papildus ievērojami PTAL 6. panta “Netaisnīgi līguma noteikumi” nosacījumi.

Īrnieka maksātnespēja

Īrniekam, kurš ir noslēdzis dzīvojamās telpas īres līgumu un atbilstoši tam iemaksājis drošības naudu, var tikt pasludināts fiziskās personas maksātnespējas process (pazīmēs minētas *Maksātnespējas likuma* (turpmāk – MNL) 129. p.1. d.). Šajā sakarā rodas jautājums, kas notiek ar šo “depozītu”, proti, vai “drošības nauda” ir atmaksājama īrniekam vai nododama administratoram tā pārvaldījumā (MNL, 137. p. 6. pt.), vai arī paturama visu īres periodu atbilstoši dzīvojamās telpas īres līguma nosacījumiem.

Šajā sakarā vispirms jāaplūko MNL 134. panta trešajā daļā paredzētais, ka: “Parādnieka saistības, kuru izpildes termiņš iestājas pēc fiziskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas, uzskatāmas par tādām, kurām izpildes termiņš ir iestājies maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā.” Rodas jautājums, kas notiek ar drošības naudu, ja maksātnespējīgais īrnieks turpina īri arī pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas (ienākumi ir pietiekami, lai to varētu atļauties, un administratora nesaskata, ka tas samazina mantu). Atbildi uz šo jautājumu var rast, aplūkojot tiesu

praksē analizēto analogisko normu, kura pastāv juridiskās personas maksātnespējas procesā, t.i., MNL 63. panta trešo daļu, jo fiziskas personas maksātnespējas procesam tiek piemēroti juridiskās personas maksātnespējas procesa noteikumi, ievērojot XXIV nodalas "Fiziskas personas maksātnespējas procesa vispārīgie noteikumi" noteikumus (MNL, 128. p. 1. d.).

Tā Senāts, analizējot būvniecībā pastāvošo "garantijas, drošības vai ieturējuma naudu", ir atzinis, ka: "Maksātnespējas likuma 63. panta trešās daļas nosacījums par saistību izbeigšanos nav tulkojams tādejādi, ka ar būvniekam pasludinātu maksātnespējas procesu tiktu atceltas izpildīto būvdarbu kvalitātes prasības un garantijas termiņš, kurā būvniecības defekti varētu parādīties, būtu atzīstams par izbeigušos. Šī norma pirms termiņa neatceļ būvniecības garantijas prasības" (skat.: Senāta 2021. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-9/2021 (C28386415), 9. pt.). Tas gan nenozīmē, ka šis aktīvs (prasījuma tiesības) būtu zaudēts, proti, šīs maksātnespējīgā būvnieka prasījuma tiesības pret pasūtītāju ir iespējams atsavināt maksātnespējas procesa ietvaros, piemēram, cedējot (MNL, 105. p.).

Tādejādi var izdarīt secinājumu, ka arī maksātnespējīga īrnieka gadījumā pasludināta maksātnespēja neatbrīvo no saistībām, kas uzņemtas ar drošības naudas pielīgšanu dzīvojamās īres līgumā, turklāt tā nav atprasāma, kamēr vien spēkā ir ar dzīvojamās telpas īres līgumu uzņemtās saistības.

Jānorāda gan, ka kreditoru vienlīdzības principam maksātnespējas procesā ir raksturīgs iegūto tiesību saglabāšanas princips (MNL, 6. p. 1. pt.), atbilstoši kuram pēc iespējas respektējamas tās attiecības, kas nodibinātas pirms parādnieka maksātnespējas pasludināšanas, kā arī saistību izpildes principam (MNL, 6. p. 4. pt.). Tādējādi, secināms, ka kreditora tiesību ierobežojums, kas noteikts maksātnespējas procesa ietvaros, nevar būt lielāks, nekā tas ir nepieciešams maksātnespējas procesa mērķa sasniegšanai (skat. Senāta 2021. gada 14. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-3/2021 (Nr. C12285316) 9.2. pt.).

No Senāta 2021. gada 14. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-3/2021 secināms, ka Senāts nodala no maksātnespējīgā subjekta mantas tādus naudas līdzekļus, kuri uzskatāmi par saistību izpildes nodrošinājumu kalpojošu ieturējuma naudu (skat. Senāta 2021. gada 14. septembra sprieduma lietā Nr. SKC-3/2021 (Nr. C12285316) 9. pt.), kamēr nav iestājušies līgumā ietvertie priekšnoteikumi ieturētās naudas atmaksai. Ja uzskatītu, ka šie līdzekļi ir pieskaitāmi pie maksātnespējīgā subjekta mantas, arī pirms iestājušies līgumā ietvertie priekšnoteikumi ieturētās naudas atmaksai, tad administratoram būtu tiesības šos līdzekļus nekavējoties atprasīt, piemēram, kā debitora parādu, un izmaksāt proporcionāli visiem kreditoriem.

Drošības naudas tiesiskais regulējums Igaunijas un Lietuvas tiesībās

Igaunijas tiesības

Igaunijas tiesībās regulējums par dzīvojamo telpu īri ir iekļauts *Saistību tiesību likuma* (igauņu val. – *Võlaõigusseadus*, turpmāk – Igaunijas STL) 15. nodalas "Īres līgumi" (igauņu val. – *Üüruleping*) 271.–338. paragrāfā. Tādējādi, atšķirībā no Latvijas tiesībām Igaunijā nav veidots atsevišķs likums dzīvojamo telpu īres jautājumu noregulēšanai (skat.: Kull un citi, 2015: 14–15).

Igaunijas STL 308. paragrāfa "Drošības nauda" (igauņu val. – *Tagatisraha*) pirmā daļa paredz, ka: "Dzīvojamās telpas īres līgumā var noteikt, ka no līguma izrietošo prasījumu nodrošināšanai īrnieks iemaksā izīrētājam depozītu līdz trīs mēnešu īres maksas apmērā. īrnieks depozītu var samaksāt trīs mēnešu laikā vienādās daļās. Pirmā iemaksa jāveic pēc īres līguma noslēgšanas." Tādējādi līdzēji var vienoties par drošības naudu līdz trīs mēnešu īres maksas apmērā, turklāt īrniekam ir tiesības

iemaksāt depozītu pirmo trīs mēnešu laikā, sadalot to vienādās daļās. Pirmās daļas iemaksa veicama īres līguma noslēgšanas brīdī.

Par to, kā depozīts ir jāpārvalda, noteikts Igaunijas *STL* 308. paragrāfa 2. daļā, proti, izīrētājs depozītu glabā kontā "kredītiestādē" atsevišķi no izīrētāja aktīviem un vismaz ar vietējo vidējo procentu likmi. Procenti pieder īrniekam, un tas palielina attiecīgi depozīta summu. Turklat atbilstoši Igaunijas *STL* 308. paragrāfa 4. daļai šis noguldījums un uzkrātie procenti nav ieskaitāmi izīrētāja bankrota mantā, un par tiem nevar celt prasību par samaksu pret izīrētāju izpildu procesā.

Izīrētājs var pieprasīt depozīta atmaksu, ja izīrētājs divu mēnešu laikā pēc īres līguma termiņa beigām neinformē īrnieku par izīrētāja pretenziju pret īrnieku (Igaunijas *STL* 308. paragrāfa 3. daļā).

Saskaņā ar regulējumu puses nedrīkst vienoties par īrniekam mazāk labvēlīgiem nosacījumiem nekā likumā paredzētie. Puses var vienoties par drošības naudu līdz trīs mēnešu īres maksas apmērā vai kā alternatīvu – par citām garantijām (nekustamo īpašumu ķīlu), vai kādas atbilstošas personas galvojumu tā vietā. Jebkurā gadījumā ir jāievēro trīs mēnešu īres maksas ierobežojums (Hussar, 2015: 130).

Turklāt drošības nauda, kā arī alternatīvais nodrošinājums sedz visas prasības, kas izriet no līguma, bet nav paredzēts to uzskatīt par priekšāpmaksas (avansa) maksājumu. No tā izriet, ka īrnieks nav tiesīgs pārtraukt īres maksas maksājumus pirms līguma termiņa beigām, tikai atsaucoties uz drošības naudu.

Jebkuru no īres līguma izrietošu izmaksājamu īpašnieka prasījumu var ieskaitīt no drošības naudas. Visbiežāk īrnieks var būt atbildīgs par īres priekšmeta iznīcināšanu, nozaudēšanu un sabojāšanu, kas notikusi, lietai nonākot īrnieka valdījumā, ja vien īrnieks nepierāda, ka iznīcināšana, nozaudēšana vai bojājums notikusi apstākļos, kurus nav izraisījis īrnieks vai persona, kurai īrnieks nodevis priekšmeta lietošanas tiesības saskaņā ar līgumu. īrnieks nav atbildīgs par mājokļa vai tā mēbeļu dabisko nolietojumu vai nolietošanos, vai izmaiņām, kas atbilst līgumā paredzētai lietošanai (Hussar, 2015: 130).

Lietuvas tiesības

Mājokļa īres līgumu regulējums Lietuvas tiesībās ietverts Lietuvas Republikas *Civilkodeksa* (lietuvišu val. – *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas*, turpmāk Lietuvas *CK*) XXXI nodaļā "Mājokļa īre", 6.575–6.617. pantam. Tādējādi atšķirībā no Latvijas Lietuvā dzīvojamo telpu īre nav regulēta atsevišķā tiesību aktā, turklāt nevienā normā nav arī ietverts jautājums par depozīta naudu.

Taču Lietuvas *CK* 6.583. panta 5. punktā ir norādīts: iznomātājam nav tiesību prasīt īres maksu avansā, izņemot īres maksu par pirmo mēnesi. Līdz ar to, pastāvot šādam ierobežojumam, var teikt, ka depozīts var būt vienīgi tā saucamais īres priekšāpmaksas (avansa) maksājums, kura summu turklāt ierobežo likums. (Mikelenaitė, 2014: 125–126)

Tādējādi var teikt, ka saskaņā ar Lietuvas *CK* 6.583. panta 5. punktu depozīta apmērs atbilst viena mēneša īres maksai, bet līguma punkts par vairāk nekā viena mēneša depozīta iemaksu būs spēkā neesošs, savukārt pats līgums būs spēkā. Bez tam ir secināms, ka īpašas prasības izīrētāja darbībām, pārvaldot depozītu, nav izvirzītas. Tāpat secināms, ka īpašas prasības izīrētāja darbībām attiecībā uz depozīta atlauto izmantošanu nav noteiktas.

Kopsavilkums

3. Regulējums ļauj izīrētājam pietiekami efektīvi izmantot drošības naudu, vienlaicīgi radot iespēju īrniekam to zaudēt, tomēr drošības naudas izmantošanai ir jābūt pamatotai, un izīrētājam ir jānodrošina rakstveida ziņojums ar izklāstu par izmaksām, kas tika segtas no drošības naudas. Šādā veidā tiek nodrošināta pārredzamība un taisnīgums abām pusēm – gan īrniekam, gan izīrētājam.
4. Drošības nauda nav uzskatāma vai atzīstama par īres maksājumu dzīvojamās telpas īres līguma darbības termiņā, bet, izbeidzoties dzīvojamās telpas īres līguma darbības termiņam, īrnieka iemaksātā drošības nauda tiek izmaksāta īrniekam pie nosacījuma, ka izīrētājs šos naudas līdzekļus nav izlietojis nekustamajam īpašumam, īrnieka vainas dēļ nodarīto kaitējumu novēršanai, vai šo drošības naudu, turklāt, līdzējiem vienojoties, ir iespējams ieskaitīt kā īres maksas maksājumu par šī līguma darbības pēdējiem diviem mēnešiem.
5. Regulējums Baltijas valstu (Igaunijas, Latvijas un Lietuvas) starpā ir ievērojami atšķirīgs, kur Lietuvā ir vislakoniskākais un visstriktačais, paredzot, ka izīrētājam nav tiesību prasīt īres maksu priekšapmaksu, izņemot īres maksu par pirmo mēnesi, tādējādi depozītu ierobežo likums. Turpretī Igaunijas regulējums ir daudz detalizētāks un ierobežojošāks, paredzot, ka depozīts maksājams līdz trīs mēnešu īres maksas apmērā, turklāt atrunāts par tā glabāšanas nosacījumiem.
6. Drošības naudu nevajadzētu izmantot, lai subsidētu izdevumus vai izīrētāja izdevumus, ja vien līdzēji par to īpaši nevienojas līgumā. Drošības nauda ir īrnieka īpašums, kas nodots glabāšanā izīrētājam, tāpēc izīrētājam ir pienākums pamatot, kāpēc tas ir tiesīgs paturēt šo drošības naudu vai daļu no tās, izbeidzoties īres tiesiskajām attiecībām.
7. Detalizēti nosacījumi, kas saistoši līdzējiem, jānosaka pašā dzīvojamās telpas īres līgumā, piemēram, drošības naudas apmērs, pamatojumi un termiņi, kuros drošības nauda atmaksājama, kā arī gadījumi, kad drošības naudu patur izīrētājs, u.c.

References

Tiesību akti

Latvijas Republikas Satversme (1922). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 30.06.1922. Publicēts arī: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993.

Administratīvās atbildības likums (2018). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 225, 14.11.2018.

Civillikums (1937). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937.

Dzīvojamās telpas īres likums (2021). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65A, 06.04.2021.

Grozījumi likumā "Par dzīvojamo telpu īri" (2001). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 110, 20.07.2001.

Likums "Par dzīvojamo telpu īri" (1993). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 29.04.1993.

Likums "Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšana" (2001). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187, 22.12.2001.

Likums "Par telpu īri" (1924). Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 133, 16.06.1924.

Kriminālprocesa likums (2005). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 11.05.2005.

Maksātnespējas likums (2010). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124, 06.08.2010.

Patērētāju tiesību aizsardzības likums (1999). Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105, 01.04.1999.

Pārgrozījumi likumā par telpu īri (1934). *Valdības Vēstnesis*, Nr. 201, 1934.

Igaunijas Saistību tiesību likums (2001). Pieejams:

<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/507032019001/consolide/current#para271>

Lietuvas Civilkodekss (2000). Pieejams:

<https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/87072/98918/F821662156/LTU87072%20ENG.pdf>

Tiesu prakse

Satversmes tiesas 2014. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2013-17-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 133, 10.07.2014.

Senāta 2017. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. SKC-204/2017 (C12143212). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-archivs> [skatīts 02.03.2023.]

Senāta 2013. gada 29. novembra spriedumu lietā Nr. SKC-274/2013 (C31428610). Pieejams: <http://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemmumi> [skatīts 02.03.2023.]

Senāta 2020. gada 18. jūnija spriedums lietā SKC-492/2020 (C30453918). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-archivs> [skatīts 16.03.2023.]

Senāta 2021. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-9/2021 (C28386415). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-archivs> [skatīts 02.03.2023.]

Senāta 2021. gada 14. septembra spriedums lietā Nr. SKC-3/2021 (C12285316). Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-archivs> [skatīts 02.03.2023.]

Tiesu prakse, piemērojot likumu "Par dzīvojamo telpu īri" (2004). Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas> [skatīts 02.03.2023.]

Literatūra

Amoliņa I., Puķītis A., Lapuķe S. (2022). *Pašvaldības īpašumā esošo dzīvojamo telpu izīrēšana*. Rīga: RTU Izdevniecība

Arkalone I. (2021). Vai Dzīvojamo telpu īres likums pārkāpj denacionalizēto namu īrnieku tiesības uz mājokli. *Jurista Vārds*, Nr. 43 (1205), 26.10.2021.

Balodis K. (2007). *Ievads civiltiesibās*. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC

Čakste K. (2011). *Civiltiesibas. Lekcijas. Raksti*. Rīga: Zvaigzne ABC

Dzelzītis K. (1927). *Dzīvokļu īres tiesības*. Rīga: Valters un Rapa

Juridisko terminu vārdnīca (1998). Rīga: Nordik

Jurka I. (2021). Dzīvojamo telpu īres likums denacionalizēto namu īpašnieku un īrnieku attiecībās. *Jurista Vārds*, Nr. 43 (1205), 26.10.2021.

Kalniņš E. (2023). *Privāttiesību teorija un prakse. Otrā grāmata. Rakstu krājums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Kull I., Kolomijceva J., Hussar A. (2015). Comparative Remarks on Residential Tenancy Law in Latvia and Estonia. *Juridiskā zinātnē/Law*, No. 8

Lapsa J. (2021). V. Sinaiska pārdomu nozīme mūsdieni Dzīvojamo telpu īres likuma kontekstā. *Jurista Vārds*, Nr. 43(1205), 26.10.2021.

Likums par telpu īri un tiesu prakse īres lietās (1930). Izvilkumi no Senāta spriedumiem. Sastādījis īres valdes priekšsēdētājs A. Āronietis. Rīga: Autora izdevums

Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.) 2. izd. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā (2000). Rīga: Mans īpašums

Mantrovs V. (2021). Patērētāja jautājums dzīvojamo telpu īres attiecībās. *Jurista Vārds*, Nr. 43 (1205), 26.10.2021.

Pleps J., Pastars E., Plakane I. (2021). *Konstitucionālās tiesības*. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis

Sinaiskis V. (1934). Par īpašumu un par jauno īres likumu. *Jurists*, Nr. 6(58), septembris. Atkārtota publikācija: *Jurista Vārds*, Nr. 43(1205), 26.10.2021.

Sinaiskis V. (1995). *Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga: Latvijas Juristu biedrība

Torgāns K. (2018). *Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Torgāns K., Kārkliņš J., Bitāns A. (2017). *Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā*. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Citi avoti

Likumprojekta "Dzīvojamo telpu īres likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/47bb5fed6be3d7abc225835b005293f3/\\$FILE/144.PDF](https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/47bb5fed6be3d7abc225835b005293f3/$FILE/144.PDF) [skatīts 02.03.2023.]

Mikelenaitė A. (2014) Deliverable no. 3.2 National Report for Lithuania. Brussels, BE, European Commission, 215 pp. (TENLAW: Tenancy Law and Housing Policy in Multi-level Europe). Pieejams: https://www.uni-bremen.de/fileadmin/user_upload/fachbereiche/fb6/fb6/Forschung/ZERP/TENLAW/Reports/LithuaniaReport_09052014.pdf [skatīts 02.03.2023.]

Hussar A. (2015) Deliverable No. 3.2 National Report for Estonia. Brussels, BE, European Commission, 198 pp. (TENLAW: Tenancy Law and Housing Policy in Multi-level Europe). Pieejams: https://www.uni-bremen.de/fileadmin/user_upload/fachbereiche/fb6/fb6/Forschung/ZERP/TENLAW/Reports/EstoniaReport_18062014.pdf [skatīts 02.03.2023.]

Patērētāju tiesību aizsardzības centra 2008. gada 27. marta lēmums Nr. 10-lg. Pieejams: <https://www.ptac.gov.lv/en/media/544/download> [skatīts 02.03.2023.]

SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON HEALTHCARE INDUSTRY DURING PANDEMIC

Venkata Sathvik Reddy Makireddy

Turiba University, Latvia

sathvikmakireddy@gmail.com

Abstract

The aim of the paper is to evaluate and analyse the influence of social media in health care industry during the Covid pandemic in Andhra Pradesh, a state in India. Social media is becoming an increasingly more useful channel of communication for companies and consumers as the epidemic is changing the way we use it. Millions of people have turned to the internet for social interaction as a result of the current worldwide epidemic and the mandated lockdowns. Social media is becoming a part of our daily lives, not just when we want to keep our distance from others. With increasing new media in the digital and internet age, communication has transformed from one-way communication towards the integration of multiple digital platforms. Especially social media connects and interacts in multiple integration where it delivers and communicates faster during crisis, disaster or any emergency situation. This subsequently, helps the business and service industries to gain maximum audience reach. This article will analyse the social media influences and factors during the Covid pandemic time especially in Andhra Pradesh state in India.

Keywords: social media, pandemic, influencing factors, health care, India

Introduction

The pandemic COVID-19 has shattered the entire world and transformed the order of the world and changed scenario of business and services. Especially, healthcare sector had been in to trouble to manage treatment, remedies and communication among public to raise awareness and subsequently, integration of social media has been used as effective communication in order to alert and establish direct communication with general public on the aspects of prevention, how to get treated, etc. The influences of social media in healthcare sector has had a predominant role during pandemic. This article will analyse the influences of social media in healthcare industry during pandemic especially in the state of Andhra Pradesh region Rayalaseema. The purpose of the article is to evaluate the optimistic factors influencing on social media during pandemic in the healthcare sector. The research question is that the social media has guided users on awareness of pandemic and added value to the health care industry. It has been shown that people use social media more often during natural disasters and other emergencies. Understanding how social media functions is essential for the scientific community if we are to improve our capacities and create a more resilient society. Social media communication allows the scientific community to interact globally more quickly on the most significant discoveries of a disease, with a shorter learning curve for other healthcare professionals (HCPs).

Because of its disparate impacts on many populations, the COVID-19 pandemic is complicated in nature. The infection is spreading at different rates, so we must do our best governing ability. Social media platforms are being used by users today to strengthen organizational capabilities and show

resilience in the face of catastrophes. Social media users are developing new channels for communication that will probably result in more durable communication over time. (Almansoori & Habtoor, 2018).

There is evidence that when a natural disaster or other crisis occurs, social media use spikes. In order to improve our capacities and create a more resilient community, it is essential for the scientific community to comprehend how social media functions. With a shorter knowledge transfer time to other healthcare practitioners, social media communication allows the scientific community to cooperate globally more quickly on the most significant findings of a disease (HCPs).

Literature Review

Strangely, with the introduction of COVID-19, some of the telemedicine industry's fiercest detractors have begun to accept e-consultations and patient-reported outcome metrics. As a result, government organizations in underdeveloped nations are accepting and approving of remote medical delivery and online consultation. 27 Health care delivery may change as a result of community paramedicine or mobile-integrated health care initiatives employing trackers built into smartphone apps.

Several nations have used "physical separation" tactics to control this epidemic, which mainly entail keeping physical contact to a minimum necessary for everyday life. To stay connected for business, school, and social purposes, this has expanded the usage of and dependency on social media platforms; platforms like Zooms and Microsoft Teams TM have witnessed an exponential surge in users during this period.

The public seeking health information can access social support content on social media sites. Social media significantly benefits those with medical issues and health anxiety by providing accurate internet information. (Ouyang, et al., 2016).

Social media has been helpful and essential in disseminating health information from peer support to the general population. 93 Peer support is a term used to describe the informative assistance given by individuals who are sharing their experiences and offering health information regarding the health issue brought on by the COVID-19 epidemic. (Tan YT, et al., 2021)

When it comes to handling the reaction to a health epidemic, social media may also be a foe. It has been called a "infodemic" because of the vast and overpowering amount of information. Several means of information transmission being used simultaneously have been shown to cause cognitive overload, confusion, and an increase in the likelihood of inaccuracy.

The general population requires quick and trustworthy information about illness signs and prevention during rapid outbreaks. Social media are now frequently seen as quick and efficient channels for gathering, disseminating, and searching for health-related information among the general public. Also, social media acts as a crucial informal source of information for identifying health information that has not been reported to medical officials or health agencies and for uncovering or exchanging viewpoints on any difficulties with life-threatening health. (Charles-Smith LE, et al., 2015)

Health care monitoring and delivery have grown more remote over the past 10 years; frequently, the giver and the beneficiary are separated not only by distance but also by time. The internet of things and mobile technologies have changed surveillance and treatment. Nowadays, the transmission of medical photos and data is commonplace thanks to quick cellular networks and ubiquitous smart phone use. (Goel & Gupta, 2020)

The people and organizations that connect to the internet world to look for information for their family, friends, and the general public are greatly impacted by the social media information (Mageto, 2019).

Statement of the Problem

Since, the growth of social media and various communication applications in recent times, the crisis communication has significant impact through social media in recent times. In fact, the impact of COVID-19 pandemic has completely transformed the entire world's scenario. Although, the healthcare industry has a wide role to jeopardize life to save patients they have indeed utilized social media as effective platform in order to prevent and communicate to the general public in order to raise awareness of the with the growing number of brands on the market, many businesses are striving to improve their brand performance in order to compete. The most significant brand-related issues highlighted are determining the most favored hospital and healthcare brands and identifying the features that have a substantial impact on a customer's influences through social media.

The social media strategies followed by the healthcare organizations have magnanimously grown with the influence of digital and electronic as well as integration of marketing strategies. However, the communication environment of healthcare brands to impacts social media users to certain degree that threatening and behavioral pattern change among social media users. Besides, countries like largest users of social media especially Indian environment online and social media is wide that has positive and negative impact on consumers. Therefore, healthcare industries have carefully chosen content during pandemic which had an linguistic influence towards their end audiences.

This research work aims to determine how effectively the social media has influenced the public and address the challenges faced by healthcare sector in a specific region of Andhra Pradesh, India. Although there are great hopes that the usage of social media would lead to better patient- centered treatment, there is presently little proof in the academic literature that patient use of social media has any positive effects on their health. There hasn't been a lot of academic study on how consumers utilize social media for healthcare, and more research in this area is needed. (Househ, et al., 2014)

Marketing scholars have also investigated brand identification, or the psychological link that denotes people' oneness with a brand and feeling the brand's accomplishments and failures as their own (e.g., Badrinarayanan & Laverie, 2011; Hughes & Ahearne, 2010). Consumer- brand identification, in particular, refers to a consumer's "psychological condition of recognizing, experiencing, or appreciating his or her belongingness to a brand" (Lam, et al., 2010: 129)

In order to modify patient behavior, some healthcare organizations use social media to offer healthcare interventions (e.g., help smokers change their lifestyle or decrease anxiety in women undergoing mammography) (Jackson, et al., 2014). Moreover, social media platforms are utilized to create online "virtual communities" where people with similar interests may get together electronically to share stories, advice, emotional support, and self-help tips.

Study Objective

To evaluate social media influences to the public of Andhra Pradesh in a specific region by healthcare sector during pandemic COVID-19.

Study methodology

Research Type	Empirical Research
Study methods	
Database	Quantitative Analysis methods
Sample Basis	The general public
Sample Size	720
Statistical & Analysis Tool	Anova method

Statement of the problem

Although, social media is an effective communication and interactive platform especially during the crisis and emergency of pandemic period there has been a mixed contraction of propaganda that has created threat among users of social media. However, healthcare sector had a crucial moment in order to organizing and delivering message as social media has diversified and broad propaganda aspects negatively impacted the society in some aspects.

The research topicality is primarily to study the social media influences by healthcare sector during COVID-19 pandemic especially in the Andhra Pradesh region however, the linguistic barriers and the literacy of handling social media among public have been a challenging factor for the healthcare industry in order to deliberate communication on raising awareness or conveying the emergency information In accordance with previous study.

Objective of the Study

The study object is to evaluate the social media influence in health care industry during the covid pandemic time and the factors that influenced the public of a specific state Andhra Pradesh in India.

Hypothesis

Ho: How social media has influenced public increased awareness of pandemic and added value to the healthcare sector.

Research Design

The author has implemented quantitative research methodology analyzing on significant influences that has been impacted by the public of Andhra Pradesh State on a specific region Rayalaseema in India with social media. The questionnaire has been circulated through electronic mode towards the region and the participants of the survey results about 720.

Sample design

The design of a sample is an essential element of demographics since it teaches analysts how to choose samples from the population. There might be a mathematical relationship that allows any given sample to be drawn in a sampling manner. To select appropriate samples, several sampling

procedures such as simple random sampling, stratified sampling, and cluster sampling are utilized. The questionnaire was sent to research participants using non-random purposive sampling.

The population to conduct the research work has been carefully taken into consideration focusing on a specific region of Andhra Pradesh called Rayalaseema with 720 respondent for the with net ratio of response in the survey.

Means and proportions analysis: The vast majority of the analysis is based on comparing means (average) and proportions. The analysis also employs and discusses the proportionate equality test.

The standard deviation may be used to examine how sampling bias affects various variables.

The standard deviation makes calculating the coefficient of variation easier. Based on their variation, the coefficient of variation may be used to assess whether assertions are more or less reliable. As a consequence, we can better grasp the variation in the ranks of evidenced.

In order to analyse the data ANOVA method has been adopted for this research work in order to find out the data analysis of variance with the influence of quantitative data that have been collected. A one-way ANOVA test provides the accuracy of data variance. The one-way ANOVA method is a standard hypothesis test that determines whether there is a mean difference of three or more different groups. We may test the hypothesis by computing the F-statistics. To run an ANOVA test, we first establish the null hypothesis to test the equality of population means, and then compute the sum of squares across and within groups (SSB) (SSW).

$$SSW = (X_{ij} - X_j)^2,$$

where X_{ij} is the observation of each group j.

The F

statistic is defined as a ratio of the mean sum of squares between groups (MSB) to the mean sum of squares within groups (MSS) (MSW). The formula for F statistics would be as follows:

$$MSB / MSW = F$$

The mean sum of squares (MSB) of the group may be computed as follows:

$$MSB = \text{Sum of the squares of the group (SSB)} / DF_b$$

Where

Degrees of freedom (DF_b) = $K - 1$, where K is the number of groups, and The group's sum of squares (SSB) may be computed as follows:

$$SSB = (X_i - X_t)^2,$$

where X_i represents the mean of group I and X_t represents the mean of all observations. The mean sum of squares within the group (MSB) is determined as follows

$$MSW = \text{Sum of squares within the group (SSW)} / DF_w \text{ Where}$$

DF_w = degrees of freedom = $N - K$ where K is the number of group, and N is total number of observations in all the group

Sum of squares within the group (SSW) can be calculated as the following: $SSW = \sum (X_{ij} - X_j)^2$ where X_{ij} is the observation of each group j

Scope and limitation of the study

The major scope of the study is that provides the linguistic contents and the crisis communication as social media that has played significant role during pandemic in order to create awareness among public in various aspects. However, the major limitation of the study is demography and the social economic challenges that could not be resolved through technology influences where the age group difference and technology imbalance challenges takes place in conducting the research work.

Sampling mechanism

The potential survey participants were the general public of specific region of Andhra Pradesh especially literated age groups. The highest level of users of social media.

Level1: The region-specific general public were chosen for the survey

Level 2: Participants were filtered according to age group, occupation and region

Level 3: Sample random survey data were used as pilot testing followed by the actual survey was conducted.

Tools for Survey

The primary data applying quantitative analysis methods by mediating social media online especially facebook and twitter were chosen also the instagram post using hyperlink to participate in the survey. The questionnaire is open access to random public and the participants were infinite for analysis. The questionnaire contains open ended and Likert scale questions.

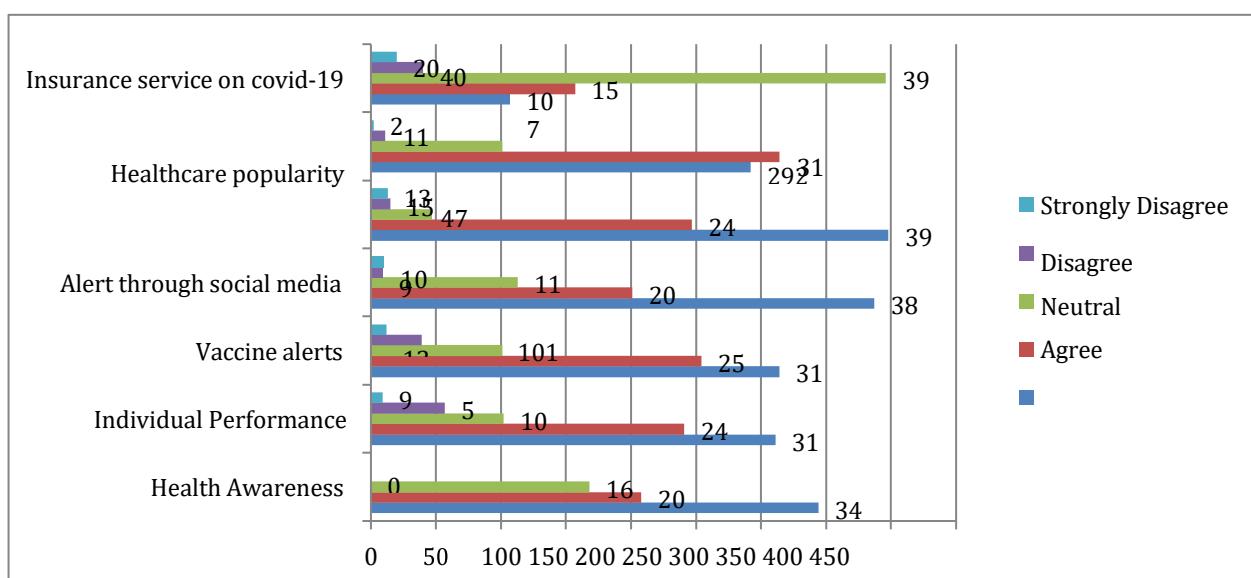
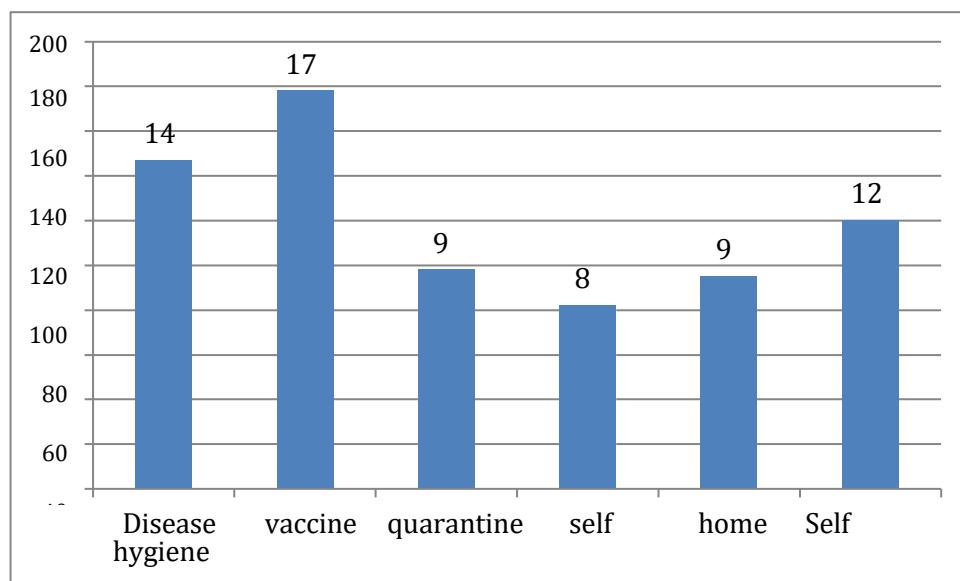

Figure 1. Influencing factors of social media for healthcare during pandemic

The above figure illustrates and the group of respondents during pandemic support through healthcare industries on various aspects such as the specific reason for selecting social media as influencing factor shows the difference between, the most influencing factor that the Rayalaseema region respondent identically the following figure shows the most influencing factors.

Figure 2. Social media influencing factor by healthcare industries

Results

The results shows that overall participants of the survey typically have been influenced through social media on the aspect of the awareness of the diseases through healthcare sector on various aspect by collecting information through social media. Also most of the respondents have benefited by implementing the quarantine regulations and practices at home such as home remedies, self-hygiene are the most influential factor through social media for the healthcare sectors. Among 720 respondents' various analysis interpretations of results shows the following Table 1.

Table 1

ANOVA						
Source of Variation	SS	df	MS	F	P-value	F crit
Between Groups	468050.6	4	117012.6	22.82974	9.72E-09	2.689628
Within Groups	153763.4	30	5125.448			
Total	621814	34				

Findings

As research outcome it is found that the covid-19 pandemic that has evolved communication aspect and the social media influence has significant impact over general audience has incrementally grown from health aspect. As per the analysis of respondent through survey that they all have engaged on social media to raise awareness of the pandemic diseases rather promoting any individual or healthcare institutions. However, the healthcare institutions have interacted with an intention to raise awareness and to stay healthy from the health perspective and the biggest challenge before the introduction of vaccine against the virus. Especially, the healthcare sectors made use of the social media platforms as one of the awareness platform rather promoting their individual brands among audiences.

Conclusion

The importance and usefulness of social media has a most vital role in crisis period especially healthcare sectors have benefitted not only gaining popularity however, it has a most influential aspects in communicating within the target audience to raise awareness quickly and reliably. Therefore, the influence of social media for healthcare segment not only gained benefit for the healthcare sector, which worked as interactive medium and to reach the right audiences during pandemic also involved integration of multiple medium through visual and statistical data to consumers. However, the results outcome shows that the data that has been analysed in healthcare sector, insurance companies on health insurance does not have much impact due to covid-19. The implementation of vaccine among public had created panic due to allergic and the social media has a huge role on negative impact of vaccine for the disease. However, healthcare sectors have overcome the situation with an effective communication through awareness campaign on various aspect to influence the public. The overall study shows that the social media has been used as awareness platform that gained more attraction towards the health care sector which facilitates the users of social media about the disease awareness to extreme level.

References

- Almansoori, M. K. & Habtoor, N. (2018). The role of social media in crisis preparedness and responses. *International Journal of Engineering Research*, 9, 1347–1353
- Charles-Smith LE, Reynolds TL, Cameron MA, Conway M, Lau EH, Olsen JM, et al. Using social media for actionable disease surveillance and outbreak management: A systematic literature review. PLoS One 2015; 10: e0139701
- Goel, A., & Gupta, L. (2020). Social Media in the Times of COVID-19. JCR. *Journal of Clinical Rheumatology*, 26(6), 220–223
- Househ, M., Borycki, E., & Kushniruk, A. (2014). Empowering patients through social media: the benefits and challenges. *Health informatics Journal*, 20(1), 50–58
- <https://www.marketwatch.com/story/zoom-microsoftcloud-usage-are-rocketing-during-coronavirus-pandemic-new-data-show-2020-03-30> (accessed 4 October 2020)
- Jackson J, Fraser R, Ash P. Social media and nurses: Insights for promoting health for individual and professional use. Online J Issues Nurs 2014;19:2
- Leape, L. L. (1997). A systems analysis approach to medical error. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 3, 213–222
- Mageto, Y. (2019). The increasing use of social media for medical information: Should healthcare providers be concerned? *Annals of American Thoracic Society*, 16, 1–3
- Ouyang A, Inverso NA, Chow S-M, et al. Mo1639 “listening” to IBS patients in the 21st century: offerings from an online self help and support group. *Gastroenterology*. 2016; 150(4): S739. doi:10.1016/S0016-5085(16)32510-0
- Tan YT, Rehm IC, Stevenson JL, et al. Social media peer support groups for obsessive-compulsive and related disorders: understanding the predictors of negative experiences. *J Affect Disord*. 2021; 281: 661–672. doi:10.1016/j.jad.2020.11.094

DIGITAL BANK – A CHALLENGE OR NEW OPPORTUNITIES FOR THE GEORGIAN BANKING SYSTEM

Valeri Mosiashvili

Georgian National University SEU, Georgia

vmosiashvili@seu.edu.ge

Ani Bibiluri

Georgian Technical University, Georgia

anibibiluri@gmail.com

Abstract

Georgia has historically gone through a long and rather difficult path of development, which was primarily due to its geopolitical location at the junction of Europe and Asia, due to which it constantly had to choose which part of Eurasia to be; but on the other hand, such a location has great prospects and can easily absorb many markets. In other words, to establish one's established place in a big and competitive world. Therefore, for the development of the country, a strong economy and a successful financial sector are needed, the central element of which are commercial banks. In fact, there is no economic entity that does not use banking services, that is why the smooth and correct functioning of banks brings transformative changes for the economy, because the financial sector is built and focused on them. The range of banking services is constantly developing and updating. It is a process of any field to develop day by day and become much better than it was yesterday. Georgian commercial banks have gone through a long and interesting period to reach the mark they have today.

In the early period of the banking system, profit was considered to be the main purpose of commercial banks, but further development of the banking sector has shown that in market economies, banks are focused not only on maximum profit, but also on securing their risks, increase liquidity, reliability and its stable functioning and activities are planned for the interests of members of the community, which involves active participation in social projects and implementation of programs. It is important for banks to maintain an image, develop a branch network, and offer clients innovative products and a wide range of services. The modern bank is a mix of high -class product and services that eventually brings success and confidence. Our century is the era of technology, which once again we were convinced of by the pandemic of COVID 19, when the world moved on to the principle of working remotely, in which modern means of communication and innovative products helped each country. Commercial banks have seen that constant development of remote services is necessary. Although there has been a digital bank in many countries in the world, in many countries their appearance is still a novelty and a challenge for the banking and financial sector.

Keywords: Commercial Bank, Digital Bank, Product, Service, Technologies

Introduction

The modern world is developing rapidly, therefore we live in such a reality where there is a lot of competition in all fields. The continuous development of technologies allows organizations to offer their customers more and more diverse and innovative products, as well as a wide range of services. On the one hand, it is a means and at the same time a compulsion, because those companies that are not ready to change along with innovations, that is, do not want changes for the benefit of humanity, are doomed to be expelled from the market. This is especially true of commercial banks, where every day is a struggle for survival, a kind of chance to prove that you are the best among the strong. While Georgia aspires to European integration and wants to become a worthy member of the European family, the strength and power of the banking and financial sector is the most important factor, because a large part of the finances comes from this area. It should be noted that our country has always been distinguished by an interesting history, a proud past and a desire to strive for innovations. This topic will also concern the innovation of the banking field - the first licensed digital bank, which will probably introduce new rules of the game in the banking system and will soon take its place.

Banking history and the first digital bank in Georgia

The history of the origin of the commercial bank itself is interesting, that is, the organization that carries out all forms of banking operations, thereby serving individuals and legal entities, is distinguished by the exclusive right to attract deposits, issue credits and carry out activities on the securities exchange, to be an intermediary in various operations. The first famous and famous commercial bank was established in the Italian city of Genoa in 1407, thus beginning the long history of the banking system. It should be noted that the oldest bank in the world is also the Italian "Monte dei Paschi di Siena", which has been actively operating since 1442 and continues to operate.

The term "commercial" itself speaks about the purpose of the banks, that the given organization is focused on getting the maximum profit from its activities, because finally the stability of the bank is evaluated by the level of its income. (Tsaava, 2015) However, the development of the banking system at the modern stage showed that in the conditions of the market economy, it is necessary for banks to strive not only for profit, but also to ensure the minimization of risks, increase in liquidity, reliable and stable operation, maintain the image, develop and thus develop the banking and financial sector of the country.

If we talk about the existing banking institutions in Georgia, the said institution came to us quite late, but it is also worth noting the fact that credit organizations and similar types of relationships have their origins in ancient times. As you know, Georgia has gone through many struggles to maintain its statehood, faced many challenges, which it has overcome with dignity. One of the most important and turning events in the financial system was the creation of the first Georgian bank, which took place on February 13, 1875, with the help of Ilia Chavchavadze, a Georgian writer, public figure, publicist and a person with many merits to the Georgian nation, and his associates, which was called "Satavadznauro-Saadgilmamulo" Bank. It actually became the first Georgian bank in Georgia. Ilia Chavchavadze wanted to contribute to the improvement of the economy of Georgia by establishing a bank. The said bank functioned for a long time, but after the discovery of Georgia as a part of the Soviet Union at the beginning of the 20th century, this banking tradition and experience was lost, because for 70 years, the banking and financial system of our country was fully connected to the unified socialist regime. Before joining the Soviet Union, there was an attempt to create the

Central Bank of Georgia. The idea was implemented at the end of 1919, the Central Bank existed for only 100 days under the leadership of Iason Lortkipanidze, but many interesting activities were carried out.

In the 1990s, Georgia regained its independence, thus the country faced a completely new reality. Great social and political changes began. In fact, the state started building its own system from scratch. Innovations in the banking sector have started since 1991, when the necessary, relevant and appropriate legislative and regulatory framework was created. At the beginning of 1994, 229 commercial banks were already functioning in Georgia, the current situation demanded the issue of reforming the banking system. On June 23, 1995, the Parliament of Georgia adopted the Law "On the National Bank", on February 23, 1996 – the Law "On the Activities of Commercial Banks", on the basis of which the formation of a complete two-tier banking system was accelerated – with the National Bank of Georgia and Commercial Banks. Today, it can be said that the banking reform has been successfully implemented, which is reflected in the level of quantitative reduction of commercial banks, the improvement of their qualitative indicators and the creation of a competitive environment. As a result of the consistent activities of the National Bank of Georgia, a number of positive trends were formed in the monetary and credit sphere: due to the rational supply of money, it became possible to manage inflationary processes, the stability of the exchange rate against other currencies was maintained, significant successes were achieved in the consolidation and expansion of banks, which significantly led to the minimum statutory requirements since 1995. With the gradual increase of the capital requirement, it currently amounts to 50 million GEL as of 2020.

Today, the National Bank of Georgia is a central figure whose main purpose is to ensure price stability. It acts as a regulatory and controlling body of commercial banks, which issues a license for banking activities, therefore it is independent in the decision-making process and in the implementation of any activity. Responsible for the development and stable operation of the banking and financial system. Only the National Bank of Georgia has the exclusive right to print and issue currency notes, banknotes, etc. One of its purposes is the emission of Georgian money "Lari". (Mosiašvili & Bibiluri, 2022) It ensures the implementation of monetary and credit policy, uses various monetary policy instruments in its activities and is the main body of the sector. In accordance with the banking license of the National Bank of Georgia, 15 licensed commercial banks operate in modern epoch, which are considered to be organizations that bring stability to the banking sector. The modern world is developing rapidly and trends are constantly changing, our banks also actively follow the news and use innovations in their activities. Today's reality is the era of digital technologies, which also affected the banking and financial sector. The said issue has been accelerated by the pandemic of COVID-19, which has completely changed the pace and style of life in the world. Companies that have adapted to the remote lifestyle have maintained their place and role in business, while those that have not been able to communicate with technology have disappeared from the market.

In Georgia, all commercial banks successfully passed the mentioned period, however, during the pandemic, they also had to go through some difficulties. The idea of a digital bank was introduced by "TBC Bank", which created the first Georgian digital bank "Space", which is a technically complete and large-scale bank of the new generation. It has been operating under an Uzbek license since May 2020, under the TBC UZ brand. The bank started operating both in Georgia and Uzbekistan, bringing together more than 35 million customers. It is the first digital bank that exists only in the application and has no branches. But the said bank is a kind of "product" of "TBC Bank". Similarly, "Pasha Bank" has its digital space "Rebank", however, only one of the 15 commercial banks licensed by the National Bank of Georgia, "Paysera Georgia", has a digital bank license, which appeared on the

Georgian market on November 17, 2022 and is of Lithuanian origin. It is not only the fifteenth commercial bank, but also the first licensed digital bank in Georgia. The first four months of its activity are in test mode and only after the mentioned period it will be able to fully serve Georgia. It is a very big challenge for commercial banks in the banking sector, but first of all for "Paysera Georgia" itself, because the banking sector is formed and is constantly innovative, other banks also offer special services to customers, so it will take a lot of effort to compete in the market with already big and famous banks. The National Bank of Georgia itself has requested a number of issues for digital bank licensing, such as:

- Creation of innovative business models and financial products;
- Effective use of large volumes of information and data;
- Creating a convenient, fast and accessible digital financial ecosystem that will be adapted to the technical infrastructure;
- Providing banking services through electronic channels;
- Adherence to the principles of open banking and development of the banking activity service model in the wholesale market;
- Electronic technological means of identification and authentication of users and the availability of the possibility of providing said service.

Paysera Bank was able to meet these requirements, based on an innovative business model, which allows to provide products and forms of services to customers digitally. As a result of reliability, simplicity, speed and availability, the mentioned company has been operating successfully in Lithuania for more than 18 years and has a wide range of clients in countries such as Latvia, Estonia, Bulgaria, etc.

Digital bank ensures the growth of competition in the market, to create more interesting and accessible products, to expand the range of service forms. However, at the same time, a digital bank implies working with fully digital technologies, while two of the Georgian commercial banks, as mentioned above, already have their own digital bank and a wide network of branches. Other banks are also actively trying to introduce digital innovations, so the competition is very high and there are many challenges ahead. I think we will know the result after some time, what the first licensed digital bank will change in the Georgian banking system, what new opportunities it will create and how things will develop.

Conclusions

This topic is interesting from the point of view of research, because it requires observation of the financial and banking sector, we think that the information about the results of the digital bank's activities will be available after a certain period of time, and anyone who wishes will be able to learn about it on the website of the National Bank of Georgia. Therefore, at the level of assumption, we can judge how big a role the development of digital technologies will have on the development of the country's economy, because the pandemic has shown us how valuable human life is and the role of technology for health, life, learning, business and communication in general.

While working on the topic, we got acquainted with the work of a number of Georgian and foreign scientists who share their opinion on the role and importance of introducing digital technologies in the banking and financial sector.

References

- Mosiashvili V., Chelidze M., Abutidze G. (2020). *Banking*. Tbilisi: Dani
- Mosiashvili, V., Bibiluri, A. (2022). *Impact of refinancing rate on internal investment volume. Communication and development of interdisciplinary competences in the digital age*, 94–97
- Tsaava, G. (2015). *Theoretical Foundations of Stability, Sustainability, Reliability of Banking*. In Materials of reports made at the international scientific-practical conference held at Paata Gugushvili Institute of Economics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State, 354–356
- Tsaava, G., Burdiashvili R., Mosiashvili, V. (2017). *Money Circulation and Credit*. Tbilisi: Dani
- Tsaava, G., Khantadze, G. (2014). *Banking*. Tbilisi: Dani
- Tsaava, G., Khantadze, G. (2015). *Bank management*. Tbilisi: Dani

SUSTAINABLE FASHION ENTREPRENEURSHIP: A STUDY OF SUCCESSFUL BUSINESS MODELS THAT BALANCE PROFIT AND PURPOSE

Cornelia Mustea

Turiba University, Latvia

cornelia.mustea13@gmail.com

Abstract

Fashion is a global industry that has a significant impact on the environment causing large amounts of pollution, resource depletion, and waste generation. The concept of sustainable fashion emerged as a response to the negative environmental and social impacts of the traditional fashion industry. Attitudes toward environmentalism have changed and a shift to a sustainable textile industry could lead to new employment opportunities. The global economy could receive a \$192 billion lift from addressing the problems caused by fast fashion

Introduction

Fashion is a global industry that has a significant impact on the environment. The fashion industry is responsible for a large amount of pollution, resource depletion, and waste generation. According to United Nations Environment Programme, “Fashion is the second-largest polluting industry in the world, after oil and gas.”

The concept of sustainable fashion has been around for several decades, but it gained significant attention in the early 2000s. The idea of sustainable fashion emerged as a response to the negative environmental and social impacts of the traditional fashion industry, which is characterised by fast fashion and mass production.

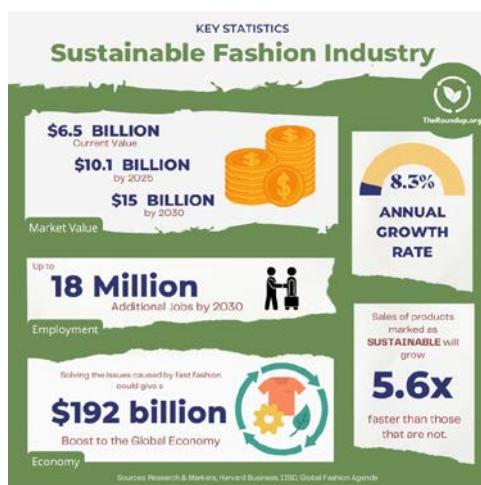

Figure 1. Sustainable Fashion Industry

According to the figure above, the sustainable fashion market has seen significant growth in recent years, as attitudes toward environmentalism have changed, and the industry is currently worth

over \$6.5 Billion. and is expected to grow to \$10.1 Billion by 2025. Moreover, according to the data provided above, sustainable fashion can do both, be socially and environmentally responsible and also gain profit. It is expected that the eco-friendly clothing segment will grow by \$1,574.2 million in global annual sales by 2025. By 2030, a shift to a sustainable textile industry could add 18 million new employment worldwide, and the global economy could receive a \$192 billion lift from addressing the problems caused by fast fashion.

Patagonia

Patagonia is a clothing and outdoor gear company that has been a leader in sustainability for many years. The company has a strong commitment to reducing its environmental impact, and it has taken many steps to achieve this goal. Moreover "Patagonia's marketing strategies and business practices intentionally minimize environmental damage, promote sustainability, and encourage people to appreciate wilderness" (In Patagonia (Clothing): A Complicated Sharon J. Hepburn Greenness, page 18)

Figure 2. Patagonia in numbers from its Financial Statement 2021

What is 1 % or Planet?

Patagonia is one of the founders of the alliance of businesses that are aware and accountable that our planet needs help and support, and they do offer 1% percent of their annual revenue which is distributed to environmental grantees, and NGOs all around the world. Currently, in Europe, there are 130 grants where they distribute the money. "In keeping with the environmentalism of its founder, Patagonia donates 1 % of its revenues to grassroots environmental organizations and tries to reduce the environmental impacts of its own products and processes. Patagonia explicitly aspires to be a catalyst for social change and an example for other firms." (Households' Willingness to Pay for "Green" Goods: Evidence from Patagonia's Introduction of Organic Cotton Sportswear, page 6)

Figure 3. Data from the Annual Financial Report 2021

What is Patagonia's Blue Heart Campaign?

The Patagonia Blue Heart campaign is an environmental campaign launched by outdoor clothing company Patagonia in 2017 to raise awareness about the threat to the rivers in the Balkan Peninsula of Europe. The campaign seeks to protect the last wild rivers in Europe and stop the construction of more than 3,000 hydroelectric dams in the region.

The campaign includes a documentary film called "Blue Heart", which highlights the beauty of the rivers and the devastating impact that the dams would have on the environment and the communities that rely on the rivers for their livelihoods.

What is Black Friday for Patagonia?

Patagonia's intention is to further preserve the environment by encouraging consumers to consider it carefully before making a purchase. Patagonia and the Los Angeles Times collaborated in 2021 to push their anti-Black Friday campaign, which spoke out against consumerism and its detrimental effects on the environment.

"In 2012 they posted an advertisement in The New York Times on Black Friday (the biggest shopping day of the year in the USA) saying "Don't Buy This Jacket," encouraging people not to buy what they don't need."

Patagonia is promoting sustainability by using eco-friendly materials in its products. For example, the company uses organic cotton, recycled polyester, and Tencel lyocell in many of its clothing items. Additionally, Patagonia has developed innovative materials such as Regenerative Organic Certified Cotton, which promotes soil health and biodiversity, and the Yulex wetsuits, made from natural rubber instead of neoprene, a synthetic material. The table below shows the material used and how it has changed over the years.

Table 1

Patagonia Apparel Material Sources

	2018	2019	2020	2021
Virgin petroleum-based products (polyester/nylon)	49%	48%	20%	18%
Recycled materials	35%	31%	65%	66%
Virgin cotton and other plant-based materials	15%	16%	14%	15%
Virgin wool and other animal products	1%	5%	1%	1%

In addition to its focus on sustainability, Patagonia is also known for its corporate activism and advocacy for environmental causes. The company has taken strong stances on issues such as climate change, public lands, and animal welfare.

Overall, Patagonia is a brand that appeals to consumers who are interested in outdoor activities and want to support a company that prioritises sustainability and social responsibility.

Levi's

Levi Strauss & Co., commonly known as Levi's, is an American clothing company that was founded in 1853 by Levi Strauss. The company is best known for its denim jeans, which have become a cultural icon and a symbol of American style around the world. Levi's also offers a wide range of other clothing items, including jackets, shirts, and accessories.

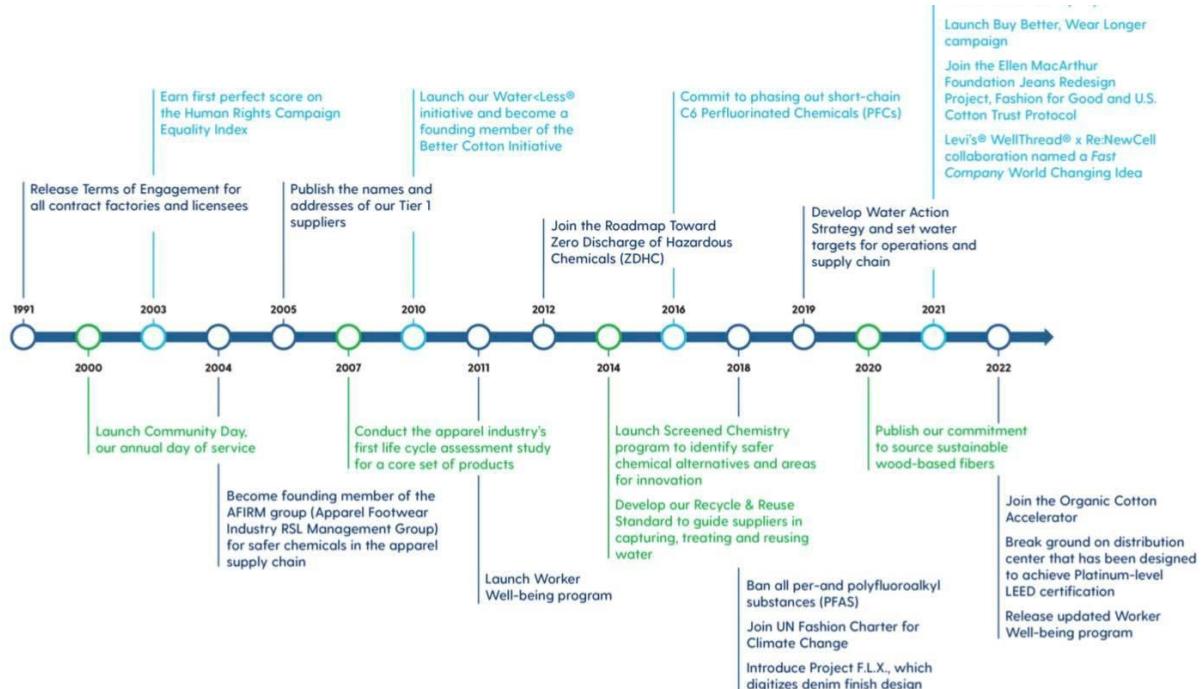

Figure 6. Levi's timeline of actions

What is Levi's "Changing Consumption Habits" perspective?

Like many other companies, Levi's has the need to adapt to changing consumption habits. In recent years Levi's started to implement several initiatives to promote sustainable and responsible consumption:

- The Levi's SecondHand program: This program encourages customers to buy and sell used Levi's clothing through the company's website, with the goal of reducing waste and extending the life cycle of their products.
- Less Water: Levi's has developed a process that significantly reduces the amount of water used in the manufacturing of their jeans, which is a notoriously "11,5 billion liters of water recycled at product and fabric manufacturing facilities" (Sustainability Report, 2021)
- Sustainable Materials: Levi's is committed to sourcing sustainable materials, such as recycled cotton and polyester, and has set a goal of using 100 % sustainable cotton by 2025.
- Circular Design: Levi's is exploring new ways to design and produce clothing that can be easily disassembled and recycled at the end of its life cycle, rather than ending up in landfills. "By integrating circularity at the design stage, we can develop products that last, can be repaired if necessary and can be reused or recycled – building a more sustainable and circular system" (Sustainability Report, 2021)

First-Ever Circular Levi's® 501® Jeans

Levi Strauss & Co., launched its first-ever circular denim collection in 2021, which includes the Circular Levi's® 501® jeans. These jeans are made using a combination of new and recycled materials, including post-consumer cotton and recycled polyester, and are designed to be recyclable themselves at the end of their lifespan. "For our circular 501® jeans to have a second (and third and fourth) life after they've been worn, we chose recyclable materials, starting with denim. We blended certified organic cotton with Re: NewCell's pioneering Circulose® fiber, a breakthrough material made from worn-out jeans and sustainably sourced viscose." (Sustainability Report, 2021)

Levi's is a brand that has made significant progress towards becoming more sustainable. While there is still work to be done, the company's commitment to sustainability and its efforts to promote sustainable practices throughout its operations and supply chain are commendable.

Stella Mccartney

Stella McCartney is a fashion brand launched in 2001 and is known for its commitment to sustainability and ethical fashion practices. Stella McCartney's designs often incorporate bold, feminine shapes and playful patterns, and the brand offers a range of clothing, shoes, bags, and accessories for women, as well as a children's collection. McCartney has also collaborated with a number of high-profile brands and organisations, on projects related to sustainability and environmental activism.

Extending the product lifecycle

- Repair "Repair: We offer a global repair scheme in stores aiding the extension of the lifecycle of our products and keeping them loved for as long as possible" (EcoImpact 2021)
- Taking care "of a variety of solutions for customers to minimise the environmental footprint of Stella McCartney garments2 through lifetime care guidance and advice" (EcoImpact 2021)

- Resale “The RealReal, offering a luxury resale service in the US, facilitating multiple lifecycles for our garments and accessories”. (EcoImpact 2021)

Collaborative Approach

The brand's collaborative approach involves working with suppliers, manufacturers, and other stakeholders to ensure that its products are made using sustainable materials and ethical practices.

The brand's collaborative approach also extends to its partnerships with other organizations, such as the Ellen MacArthur Foundation, a non-profit organization that promotes a circular economy. Stella McCartney has also collaborated with companies such as Adidas and Lululemon to create sustainable sportswear collections.

“Stella McCartney has been a member of the Ethical Trading Initiative (ETI) – a leading alliance of companies, trade unions, and NGOs that promotes respect for workers' rights around the globe – since 2012.” (EcoImpact 2021). Overall, Stella McCartney's collaborative approach involves working with various stakeholders to create a more sustainable and ethical fashion industry.

Research

During the research, the author used the public opinion poll, a questionnaire that has been shared on social media, resulting in 33 respondents from different parts of the world. The survey includes 14 mandatory, multiple choice as well as open questions. The first research method is making a questionnaire and identifying the thinking of people.

The author analysed the results of a questionnaire according to the information received through the questionnaire. Age of participants was divided into 5 main groups, the majority of respondents, were in the category of 18–25 years (31 people, 93,9 %).

The main purpose of the questionnaire was to determine what are their consumption behaviours and habits, what they think about fast and sustainable fashion, how their purchasing behaviour affects the sustainable industry, and how it can be potentially improved. Cause it is important that there are sustainable fashion brands in the market, however, customers can drastically influence the outcome and their future development in the industry through their purchase preferences and behaviours.

After going through all the answers and analysing them, one thing that stands out is that people still buy fast fashion clothes, however, they are aware of the influence of fast fashion on the environment, but most of the time, sustainable clothing is too expensive for the middle-range population. According to the answers, the main reason people buy fast fashion is because of the affordability, and availability, practicality, secondly coming with a trend-driven approach, but being aware that is the opposite of quality, long-term perspective, and durability. In regards to sustainable fashion, it is motivating them to buy, firstly by the quality, secondly by the environmental impact, and the cautiousness that persists on better supply chains, better labour practices and conditions, and being both socially and environmentally responsible.

After analysing the results, and going through them, the author came to the idea, that sustainable fashion is a trend as fast fashion is, and is getting trendier, as people are becoming more aware of the impact of fast fashion. In these terms, fast fashion brands have to rethink their strategies and become more sustainable but keep a price range that would be affordable. On the other hand,

sustainable brands can become more affordable. It is all about keeping a balance between profit and purpose. And nothing is possible if people are not changing their purchasing behaviours.

Conclusions

1. As the theoretical part has shown that sustainable businesses can balance the profit and the purpose, making the revenue, and still contributing a lot to making their businesses more environmentally friendly, by minimising damage provoked within the fashion industry. Moreover, their actions show that it is possible to get profit and keep being ethical and sustainable. Better for themselves, others, nature, and the future.
2. Secondly, even though the contribution of sustainable fashion brands is huge, interfacing fast fashion and consumers that tend to buy more of fast fashion clothes due to its affordability, it creates high demand, and in long-run it demotivates fast fashion brands to become more sustainable, cause profit seems to dominate over corporate social and environmental responsibility.
3. All sustainable brands mentioned provide transparent information about their production processes, materials used, and supply chain. This includes sharing information about the origin of the materials, the manufacturing process, and the conditions for workers involved in production.
4. Fashion Sustainable brands invest in research and development of new and innovative sustainable materials that can replace conventional materials that have a negative environmental impact. They prioritise these materials that are circular and can be recycled or reused.
5. Brands embrace circular fashion initiatives such as clothing rental and reselling programs. This helps reduce waste and promotes a more sustainable and circular fashion industry.
6. The practical part showed, that the young generation is invested in changing their consumption and purchasing behaviour, however, they are still limited because the brands themselves do not offer possibilities in terms of affordability to be on a larger scale of availability.

Recommendations

1. The author would recommend that sustainable brands spread awareness among people and improve their marketing, by adding new marketing strategies and promotions.
2. To educate people about the clothing: quantity of clothes, teaching about a capsule wardrobe, how to invest money in long-lasting clothes, which stay classy and can be worn for multiple seasons, and change the perspective of trends over a long-run purchase.
3. Focus on a mass market strategy, making it more affordable for the average consumer. By offering a range of sustainable options, highlighting the environmental and social benefits and communicating the environmental and social benefits of your sustainable fashion brand to your target audience.
4. Spread more information about the impact of the harm produced by fast fashion on the environment, making people aware of the consequences of irrational purchasing of fast fashion, moreover, externalising their actions for the environment, to make them world-known.

References

- <https://brandthechange.org/blog/inspiring-brands-for-change-patagonia>
<https://businesschief.com/sustainability/meet-company-patagonia-proves-purpose-can-be-profitable>
https://docs.google.com/forms/d/1zNCdxVw_r1mX-x3ge6brioAEwUhMfuEYKVjHsLlDDls/edit#responses
https://issuu.com/melissafarquhar/docs/strategic_marketing_report_10274457_-_3/s/12221266
<https://www.levistrauss.com/wp-content/uploads/2022/09/LSCo.-2021-Sustainability-Report.pdf>
<https://www.nytimes.com/2022/09/14/climate/patagonia-climate-philanthropy-chouinard.html>
<https://www.nytimes.com/2022/09/14/climate/patagonia-climate-philanthropy-chouinard.html>
<https://www.patagonia.com/on/demandware.static/-/Library-Sites-PatagoniaShared/default/dw18ad9c7c/PDF-US/Patagonia-2021-BCorp-Report-Updated-2-15-22.pdf>
<https://www.patagoniaworks.com/press/2018/3/19/patagonias-blue-heart-campaign-aims-to-protect-the-last-wild-rivers-of-europe>
https://www.stellamccartney.com/on/demandware.static/-/Library-Sites-StellaMcCartneySharedLibrary/default/dwce449f0d/report/EcoImpact_2021_CM_FINAL.pdf
<https://www.stellamccartney.com/us/en/sustainability/social-sustainability.html>

SPRIEDUMA IZPILDES NODROŠINĀJUMS – TĀ ATŠĶIRĪBA NO PRASĪBAS NODROŠINĀJUMA UN NOZĪME PROCESUĀLĀS NOTEIKTĪBAS ASPEKTĀ

SECURING THE ENFORCEMENT OF THE JUDGMENT – ITS DIFFERENCE FROM SECURING A CLAIM AND ITS SIGNIFICANCE IN THE ASPECT OF PROCEDURAL CERTAINTY

Kristīne Neimane

Biznesa augstskola Turība, Latvija

kneimane@gmail.com

Abstract

The topicality of the topic is substantiated by the observations made in practice, that in civil cases in which the security of the claim was not applied during proceedings or it was not possible to do so without presenting evidence that would raise reasonable doubts in the court about the necessity of securing the claim as actions would be taken by the parties aimed at avoiding the execution of the court's judgment. It is mainly observed in complicated cases, i.e. cases regarding division/termination of joint property cases, division of inheritance and matrimonial property disputes. The purpose of the article is to study the practical aspects and effectiveness of securing the enforcement of the court judgment (Article 207 of the Civil Procedure Law), evaluating its impact on procedural certainty and disciplining of parties. Explanations about the balance of the rights and interests of the disputing parties, as well as about the legal force of the court verdict, have been provided by the Senate of the Supreme Court, which the author uses for the research and analysis of the work. Research question: How would the application of Article 207 of the Civil Procedure Law foster procedural certainty and disciplining of the parties? Research methods used in the work: descriptive, comparative, analytical, aspect analysis and problem analysis method.

Kopsavilkums

Tēmas aktualitāti pamato praksē gūtie novērojumi, ka civillietās, kuru izskatīšanas gaitā prasības nodrošinājums nav bijis piemērots vai to nav bijis iespējams panākt, nerodot pierādījumus, kas rosinātu tiesai pamatotas šaubas par prasības nodrošināšanas nepieciešamību, prāvnieki, veic darbības vērstas, lai izvairītos no tiesas sprieduma izpildes. Galvenokārt tas novērojams komplikētās lietās, t.i., tādās kā kopīpašuma dalīšanas/ izbeigšanas lietas, mantojuma dalīšana un laulāto mantiskie strīdi. Raksta mērķis ir tiesas sprieduma izpildes nodrošinājuma (Civilprocesa likuma 207. pants) praktiskās piemērošanas aspekti un efektivitāte, izvērtējot tā ietekmi uz procesuālo noteiktību un prāvnieku disciplinēšanu. Par strīdus pušu tiesību un interešu samērojamību, kā arī par tiesas sprieduma likuma spēku skaidrojumus ir sniedzis Augstākās tiesas Senāts, ko autore izmanto darba pētījuma un analīzes veikšanai. Pētījuma jautājums: kā Civilprocesa likuma 207. panta piemērošana veicinātu procesuālo noteiktību un disciplinētu prāvniekus? Darbā izmantotās pētījuma metodes: deskriptīvā, salīdzinošā, analītiskā, aspektu analīzes un problēmu analīzes metode.

Atslēgas vārdi: civilprocess, sprieduma izpilde, nodrošinājums, prasības nodrošinājums.

Ievads

Raugoties no procesuālās ekonomijas un noteiktības principu skatu punkta, kā arī, ņemot vērā to, ka tiesas spriedums saskaņā ar *Civilprocesa likuma* 203. panta piekto daļu²⁸⁸ iegūst likuma spēku un ir obligāti izpildāms visā valsts teritorijā, bet tā atcelšana iespējama tikai likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā, sprieduma izpildes nodrošinājums, kas paredzēts *Civilprocesa likuma* 207. pantā²⁸⁹, praksē tomēr ir maz pielietots procesuālais instruments, kuram vajadzētu nodrošināt to, ka tiesas spriedums, t.i., prezumējami taisnīgs strīdus noregulējums, kuru tiesa izvērtējusi pēc tā būtības un savu attieksmi ietvērusi sprieduma rezolutīvajā daļā, tiktu izpildīts neatkarīgi no strīdus dalībnieku gribas vai attieksmes pret spriedumu. Jautājums par sprieduma nodrošinājuma nepieciešamību būs aktuāls tikai apmierinātas vai daļēji apmierinātas prasības vai pretprasības gadījumā. Par tiesas sprieduma izpildes nodrošinājuma piemērošanu juridiski skaidrojošā literatūrā atrodams visai maz materiālu, kā arī pietrūkst izvērsta analīzes par šīs normas nozīmi procesuālā noteiktības ietvarā. Iespējams, ka *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošana nav ieguvusi popularitāti, jo prāvnieki galvenokārt akcentējas uz prasības nodrošināšanas lūgumiem un ar to saistītajiem procesuālajiem instrumentiem, kas paredzēti *Civilprocesa likuma* 138. pantā, par ko ir pieejama plaša tiesu prakse, zinātni skieraksti un Augstākās tiesas skaidrojumu un atziņu apkopojums. Gramatiski apskatot *Civilprocesa likuma* 137. panta pirmās daļas saturu, jāsecina, ka tas faktiski norāda uz sprieduma izpildes apgrūtinājuma vai izpildes neiespējamības priekšnoteikumiem, lai lietā piemērotu prasības nodrošinājumu, tāpēc šādā aspektā *Civilprocesa likuma* 207. pants it kā zaudē nozīmi. Tomēr prasības nodrošinājums strīdus lietā var arī netikt piemērots (nav lūgts jeb lūgums noraidīts), kā arī tas var tikt atcelts procesa gaitā pēc otras pušes lūguma, bet pavisam citādi būs ar tiesas sprieduma izpildes nodrošinājumu. Darba autores ieskatā šim instrumentam ir pavisam cita nozīme un jēga, jo tieši procesuālās noteiktības un ekonomijas nolūkā sprieduma nodrošināšanas instrumentam ir būtiska praktiska nozīme, tāpēc, autores skatījumā, tā pilnveidošana, attīstīšana un iedzīvināšana praksē vairotu ne tikai procesuālo noteiktību un prāvnieku disciplinētību, bet arī vispārējo tiesisko noteiktību, izslēdzot iespējas, ka prāvnieki (parasti kāds no viņiem) līdz tiesas sprieduma spēkā stāšanās laikam veic pasākumus, lai būtiski mainītu juridisko situāciju, t.i., to paslīktinātu otram prāvniekam par slīktu ar mērķi izvairīties no tiesas sprieduma izpildes. Ja prasības nodrošinājums nav piemērots vai tīcis atcelts, bet sprieduma izpildes nodrošinājums netiek piemērots, tad pastāv visai plašas iespējas rīkoties, lai izvairītos no sprieduma izpildes vai padarītu to neiespējamu. Šī raksta tapšanu lielā mērā veicinājuši prakses piemēri, kurus autore analizēs tālāk šajā rakstā, jo praksē konstatētās situācijas parāda nepieciešamību piemērot sprieduma izpildes nodrošināšanas instrumentu, lai fiksētu un noturētu nemainīgu ar tiesas spriedumu noteikto strīdus noregulējumu, kamēr lietā stājas spēkā galīgais nolēmums. Kā liecina prakses situācijas, sprieduma izpildes nodrošinājums, kā arī citi iespējamie strīdus pušu līdzsvarošanas mehānismi būtu lietderīgi tādās paredzami komplīcētās lietās kā kopīpašuma izbeigšanas/dalīšanas lietas, mantojuma dalīšana, mantinieku strīdi, laulāto mantas dalīšana u.tml. Šādā aspektā svarīgs jautājums, – vai pats instruments ir pietiekami vispusīgi noregulēts likumā, lai tā izmantošana dotu sagaidāmos rezultātus.

²⁸⁸ Civilprocesa likums, 14.10.1998., *Latvijas Vēstnesis*, 326/330, 03.11.1998. Pēdējie grozījumi: 16.03.2023.

²⁸⁹ Turpat

Prasības nodrošināšanas un sprieduma izpildes nodrošināšanas būtiskās atšķirības

Kā tika norādīts ievaddaļā, ja piemērots prasības nodrošinājuma līdzeklis *Civilprocesa likuma* 137. un 138. panta kārtībā, tad nozīme *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošanai faktiski nepastāv. Tomēr praksē bieži ir situācijas, kad prasības nodrošinājums procesa iesākumā nemaz nav piemērots vai arī vēlāk tiek atcelts. Iemesli tam var būt dažādi, piemēram, nespēja izpildīt prasības, kādas likums izvirza prasības nodrošinājuma piemērošanai. Par prasības nodrošinājuma nozīmi un tā būtību dažādos laikos dominējuši dažādi viedokli, t.sk. galēji pretrunīgi. Augstākās tiesas prakses apkopojumā par prasības nodrošināšanas lietām²⁹⁰ norādīts, ka būtiskā robežšķirtne ir 2010. gads, kad, ņemot vērā Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedumā dotos skaidrojumus²⁹¹, noteicošais kritērijs prasības nodrošināšanai ir samērīguma ievērošana starp pušu tiesiskajām attiecībām un nodrošināšanas nepieciešamības pierādīšana ar atbilstošiem pierādījumiem. Savukārt būtiskā atšķirība starp prasības nodrošināšanu un sprieduma nodrošināšanu ir tā, ka prasības nodrošināšanas lūguma izlemšana var notikt pirms prasības celšanas (*Civilprocesa likums*, 139. p.), bet pavisam noteikti tā notiek pirms lietas izskatīšanas pēc būtības un atbildētāja argumentu uzklausīšanas (*Civilprocesa likums*, 140. panta pirmā daļa), tiesai vadoties tikai no prasītāja norādītajiem faktiem un pierādījumiem, kā arī situācijas izklāsta. Savukārt sprieduma izpildes nodrošinājums tiek piemērots tiesai, taisot spriedumu, t.i., jau pēc lietas izskatīšanas pēc būtības, pušu uzklausīšanas un pierādījumu pārbaudes, tāpēc sprieduma izpildes nodrošinājums ir tā tiesiskā noregulējuma (rezultāta) nodrošinājums, kuru tiesa paziņo strīdus pusēm sprieduma veidā, t.i., apmierinot prasību pilnībā vai daļēji vai arī to noraidot. Atbilstoši prof. Dr. iur. V. Bukovska skaidrojumam: “(..) ar tiesas spriedumu mēs saprotam tiesas gala slēdzienu lietā (..), tā ir galīgā tiesas atbilde uz prasības sūdzību un uz atbildētāja iebildumiem (..)”²⁹². Identiski notiek, ja lietā ir iesniegta pretprasība. Tiesai, taisot spriedumu, visām saprātīgām šaubām par sprieduma pareizību un strīda taisnīgu noregulējumu vajadzētu būt izslēgtām vai samazinātām līdz minimumam. Tiesa nevarētu šaubīties par to, – vai sprieduma izpildes nodrošinājums ir nepieciešams, ja prasība vai pretprasība tiek apmierināta pilnībā vai kādā daļā, tomēr *Civilprocesa likuma* 207. pants skaidri norāda, ka attiecīgo sprieduma izpildes nodrošinājuma instrumentu tiesa piemēro tikai pēc lietas dalībnieku pieteikuma, identiski kā prasības nodrošinājuma lūguma gadījumā, nevis pēc savas iniciatīvas. Tādējādi jākonstatē, ka tiesas sprieduma izpildes nodrošinājums ir prāvnieku iniciatīva, kas (domājams) izriet no civilprocesā dominējošā sacīkstes principa. Sacīkstes princips un *Civilprocesa likuma* 93. pants tiek norādīti kā galvenie argumenti²⁹³ tam, kāpēc prasības nodrošinājuma lūgums pamatojams ar atbilstošiem pierādījumiem par tā nepieciešamību. Tomēr, ja argumentus par pušu sacīksti var un pat vajag attiecināt uz prasības nodrošinājuma lūgumiem un to procesuālo stadiju, kurā šādi lūgumi izskatīti, tad tiesai, taisot spriedumu, pušu sacīkste nedarbojas, jo tā šajā posmā ir noslēgusies. Prof. Dr. iur.

²⁹⁰ Latvijas Republikas Augstākā Tiesa. “Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās. Tiesu prakses apkopojums”, 2015. Iegūts 30.03.2023. no: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2015/_Prasibas%20nodrozinajums-petijums.doc, 3. lpp.

²⁹¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85-01. Iegūts 30.03.2023. no: <https://likumi.lv/ta/id/207497-par-civilprocesa-likuma-141-panta-pirmas-dalas-ciktal-ta-neparedz-tiesibas-iesniegt-blakus-sudzibu-par-lemumu-ar-ko-apmierinats...>

²⁹² Bukovskis, V. (1933./2015.). *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga, Autora izdevums, 426.– 427. lpp.

²⁹³ Latvijas Republikas Augstākā Tiesa. “Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās. Tiesu prakses apkopojums”, 2015. Iegūts 30.03.2023. no: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2015/_Prasibas%20nodrozinajums-petijums.doc, 13. lpp.

V. Bukovskis, skaidrojot tiesas sprieduma taisīšanas procesuālo stadiju, norāda, ka ar tiesas spriedumu izbeidzas procesuālā attiecība, kas radusies reizē ar prasības sūdzības iesniegšanu. Šī procesa stadija, atšķirībā no visas pārējās procesa gaitas, norit bez pušu līdzdalības, neievērojot arī procesa pamatnoteikumus: atklātību, mutiskumu, sacīksti un tiešumu²⁹⁴. Bet lūgumu piemērot *Civilprocesa likuma* 207. pantu lietas dalībnieki var izteikt tikai lietas iztiesāšanas gaitā tiesas sēdē, kad ne vienam, ne otram nav zināms, kāds būs tiesas spriedums. Paturpinot šo domu, jāatzīst, ka, piesakot lūgumu *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošanai, prāvnieki faktiski piesaka hipotētisku lūgumu par kādu nākotnē iespējamu juridisku situāciju, kura tiks noteikta ar tiesas spriedumu. Tā kā prāvnieki attiecīgajā procesa stadijā nevar zināt tiesas spriedumu, tad viņi nevar nosaukt tiesai atbilstošo piemērojamo sprieduma nodrošinājuma līdzekli, kuru tiesai būtu jānosaka sprieduma nodrošināšanai, vadoties no *Civilprocesa likuma* 138. pantā minētajiem prasības nodrošināšanas līdzekļiem, uz kuriem norāda *Civilprocesa likuma* 207. pants. Savukārt, vadoties no analogijas ar *Civilprocesa likuma* 137. panta ceturtās daļas 7) punktu, – prasītājam jānorāda prasības nodrošinājuma līdzeklis, kuru lūdz piemērot. Tādējādi *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošanas gadījumā (ja izteikts prāvnieka lūgums) var runāt tikai par visvairāk atbilstošajiem nodrošinājuma līdzekļiem, kurus lūgumā par *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošanu var nosaukt prāvnieki (vai viens no viņiem), teorētiski pieņemot, ka tiesa apmierinās prasību vai pretprasību. Autores ieskatā, sprieduma izpildes nodrošinājuma piemērošana pēc kādas no pusēm lūguma neatbilst šī procesuālā instrumenta jēgai, ne arī tai procesuālajai stadijai, kurā tas tiek piemērots. Kā tika norādīts, procesa stadijā, kad tiesa taisa spriedumu, nedarbojas sacīkstes princips, bet, lai uzturētu tiesisko un procesuālo noteiktību pēc sprieduma paziņošanas, pieņemot, ka pirmās instances tiesas spriedums var netikt grozīts ar apelācijas instances tiesas spriedumu, tad sprieduma izpildes nodrošinājums šādā aspektā pilda prāvniekus disciplinējošu funkciju un paredzami nodrošina tiesas laika un resursu ekonomiju, jo tiesai nav vēlāk jānodarbojas ar dažādu procesuālo jautājumu risināšanu vai to seku novēršanu, ja kāds no prāvniekiem pretdarbojies spriedumam, izmantojot situāciju, ka prasības nodrošinājums nav piemērots vai tīcis atcelts.

Vēl viena būtiska atšķirība starp prasības nodrošinājumu un sprieduma nodrošinājumu, kuru paredz *Civilprocesa likuma* 207. pants, ir valsts nodeva, proti, ja par prasības nodrošinājuma lūgumu tā ir jāmaksā (*Civilprocesa likums*, 34. panta pirmās daļas 7) punkts), tad par sprieduma nodrošinājumu valsts nodeva nav paredzēta.

Tāpat *Civilprocesa likuma* 207. pants neprecizē, vai 1. instances tiesas spriedumā piemērotais procesuālais līdzeklis sprieduma izpildes nodrošinājumam stājas spēkā nekavējoties, t.i., ar tiesas sprieduma paziņošanu vai tas stājas spēkā tikai ar pašu spriedumu, jo apelācijas instance (vismaz teorētiski) var lemt citādi. Juridiski skaidrojošā literatūrā norādīts: “(..) par sprieduma izpildes nodrošinājumu tiesa ieraksta attiecīgu nolēmumu lietā taisītā sprieduma rezolutīvajā daļā. Tiesas spriedums šajā daļā ir izpildāms nekavējoties (CPL, 142. p. pirmā daļa) (...)”²⁹⁵. Saistībā ar citēto skaidrojumu jāpiebilst, ka tas dots 2006. gada izdevumā, kad *Civilprocesa likuma* 142. panta pirmā daļa bija citā redakcijā, nekā tā ir šobrīd, tomēr pamatdoma ir par nolēmuma nekavējošu spēkā stāšanos un izpildāmību, kas *Civilprocesa likuma* 142. panta pirmajā daļā bija regulēta identiski 2006. gadā un arī šobrīd. Ņemot vērā, ka *Civilprocesa likuma* 207. pants nedod atsauci uz 142. panta pirmo daļu un pašā pantā nav norādes par tā nekavējošu stāšanos spēkā, tāpat attiecīgs regulējums

²⁹⁴ Bukovskis, V. (1933./2015.). *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga, Autora izdevums, 427. lpp.

²⁹⁵ Torgāns, K., autoru kolektīvs (2006). *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 311. lpp.

nav ietverts *Civilprocesa likuma* 203. pantā "Sprieduma stāšanās likumīgā spēkā"²⁹⁶, kā arī norāde uz sprieduma nodrošinājuma lēmuma ietveršanu sprieduma rezolutīvajā daļā nav atspoguļota *Civilprocesa likuma* 193. panta "Sprieduma forma un satus" sestajā daļā,²⁹⁷ tad, lai izsecinātu par tiesas spriedumā ietvertā sprieduma nodrošinājuma spēkā stāšanās brīdi, tiek piemērota analogija, attiecinot uz sprieduma nodrošinājuma instrumentu to pašu regulējumu, kādu likums nosaka prasības nodrošinājuma lēmumiem. Identisks skaidrojums par *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošanu ietverts arī pēc desmit gadiem, t.i., 2016. gadā izdotajā juridiski skaidrojošā apkopojumā²⁹⁸ par civilprocesuālo normu piemērošanu, piebilstot, ka, iztiesājot lietu, tiesa izspriež lietu pēc būtības, un šajā gadījumā runa ir par paša tiesas sprieduma izpildes nodrošinājumu jeb izpildāmības nodrošinājumu²⁹⁹. Šādā aspektā autore vēlas akcentēt, ka izpildāmības nodrošinājumam ir būtiska nozīme procesuālās noteiktības veicināšanai, lai nepieļautu prāvnieku (parasti viena no viņiem) pretdarbošanos spriedumam, jo pēc 1. instances tiesas sprieduma pieņemšanas, tas klūst zināms, un kāda no pusēm ar tā rezultātu (paredzami) nav apmierināta, tāpēc autore raksta sākumā akcentēja sprieduma nodrošināšanas instrumenta nozīmi tieši komplikētās strīdus lietās. Savukārt par pretdarbošanās iespējām spriedumam un praktiskajām tā izpausmēm darba autore turpinājumā analizēs un apskatīs konkrētus prakses piemērus, kas arī parāda sprieduma izpildes nodrošinājuma nozīmi zināmas procesuālās noteiktības nodrošināšanā, kam ir tālāka ietekme uz procesu kopumā, t.sk. arī uz tiesas laika un resursu ekonomiju.

Vēsturiski, t.i., pirmskara Latvijā, prasības nodrošinājums noteiktos apstākļos pildījis gan prasības nodrošināšanas, gan arī sprieduma izpildīšanas nodrošinājuma funkciju, bet jāņem vērā procesuālā regulējuma atšķirības, t.sk. iespēja lūgt tiesu pielaist sprieduma iepriekšēju izpildīšanu³⁰⁰, un tā regulējums bija izvērstāks nekā *Civilprocesa likuma* 205. pantā minētais. Kā norāda prof. Dr. iur. V. Bukovskis: "(..) ja ar pirmās instances tiesas spriedumu prasība apmierināta, bet iepriekšējā izpildīšana nav pielaista, tad tiesa, piespriežot prasību, līdz ar to var nodrošināt sprieduma izpildīšanas iespēju.(..)"³⁰¹

Vēl jāatzīmē, ka *Civilprocesa likuma* 54. nodaļa "Apelācijas instances tiesas spriedums vai lēmums" nesatur atsevišķu normu par apelācijas instances tiesas sprieduma izpildes nodrošināšanu. Vadoties no logikas apsvērumiem, jāsecina, ka arī apelācijas instances tiesas spriedumam varētu būt nepieciešams piemērot sprieduma nodrošināšanas līdzekļus, īpaši tāpēc, ka apelācijas instance ir pēdējā instance, kura lietu skata pēc būtības. Šādā gadījumā, balstoties uz analogiju, būtu jāatsaucas uz *Civilprocesa likuma* 207. pantu, lai lūgtu tiesu piemērot sprieduma izpildes nodrošinājumu.

Apkopojot jāsecina, ka sprieduma izpildes nodrošinājuma instruments pēc tā piemērošanas laika, t.i., procesuālajā stadijā, kad tiesa taisījusi spriedumu lietā, ir vērsts uz tiesas izspriestā strīda un secīgi ar spriedumu noteiktās juridiskās situācijas (tiesību un pienākumu sadales) nodrošinājumu, kā arī šī procesuālā instrumenta piemērošanas laikā tiesai nevar būt šaubas par tā piemērošanas nepieciešamību, savukārt šī instrumenta piemērošana tikai pēc puses lūguma nebūtu atzīstama par pareizu un tā piemērošanas efektivitāti paredzami vairotu, ja tiesai pašai būtu tiesības to piemērot pēc savas iniciatīvas.

²⁹⁶ Civilprocesa likums, 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330, 03.11.1998. Pēdējie grozījumi: 16.03.2023.

²⁹⁷ Turpat

²⁹⁸ Torgāns, K., autoru kolektīvs (2016). *Civilprocesa likuma komentāri*. I. daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 564. lpp.

²⁹⁹ Turpat

³⁰⁰ Bukovskis, V. (1933./2015.). *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga, Autora izdevums, 518. lpp.

³⁰¹ Turpat, 508.–509. lpp.

Prakses piemēru analīze sprieduma izpildes nodrošinājuma instrumenta lietderības pamatošanai

Šajā darba nodaļā autore analizēs divus prakses piemērus, kur abas izskatāmās lietas bija kopīpašuma izbeigšanas prasības. Kā viens, tā otrs apskatītais gadījums parādīs sprieduma izpildes nodrošinājuma instrumenta nozīmi, lai gan faktiskie apstākļi un juridiskā situācija abos prakses piemēros ir atšķirīga, bet abās lietās kopējā iezīme ir tas, ka tajās nebija tiesas noteikts prasības nodrošinājums.

Pirmajā prakses piemērā tiesa lēmusi par kopīpašuma izbeigšanu (civilljeta C71152219³⁰²), ar kuru kopīpašumu izbeigusi tādā kārtā, ka nekustamo īpašumu atdevusi vienam kopīpašniekam (personai "AA") ar pienākumu izmaksāt otram (personai "BB") kompensāciju naudā. 2021. gada aprīlī apelācijas instances tiesas spriedums stājas likumīgā spēkā un persona "AA" izmaksā personai "BB" tiesas spriedumā noteikto kompensāciju, ieskaitot to personas "BB" kontā. Pēc šīm darbībām persona "AA" saņem ziņas no personas "BB", ka persona "BB" vairs nav kopīpašuma domājamās daļas īpašnieks, kā arī persona "BB" atmaksā "AA" pēc tiesas sprieduma samaksāto kompensāciju. Saņemot attiecīgās ziņas, persona "AA" pārbauda ierakstus zemesgrāmatā, konstatējot, ka persona "BB" lietas izskatīšanas gaitā atsavinājusi savu kopīpašuma daļu trešai personai, par ko persona "AA" kā kopīpašnieks nav informēta, nedz arī šī informācija iesniegta tiesai. Vēl tiek konstatēts, ka persona "BB", nebūdama vairāk kopīpašnieka statusā, un secīgi arī zaudējusi tiesisko pamatu būt par procesa dalībnieku civilljetā Nr. C71152219, realizē procesuālās tiesības, t.i., iesniedz kasācijas sūdzību par apelācijas instances tiesas spriedumu, ar kuru kopīpašums izbeigts tādā kārtā, ka atdots vienam kopīpašniekam, t.i. personai "AA", bet otram, t.i., personai "BB" noteikts saņemt kompensāciju. Aprakstītajā prakses piemērā prasības nodrošinājums nebija piemērots, kā arī apelācijas instances tiesas sprieduma izpilde par kopīpašuma sadali nebija nodrošināta. Šādos apstākļos persona "BB", kura nebija mierā ar tiesas spriedumu, savu daļu kopīpašumā atsavināja prāvas laikā citai personai (persona "CC"), bet pati turpināja darboties kā procesa dalībnieks un realizēt procesuālās tiesības, kā arī pārkāpa personas "AA" kā kopīpašnieka tiesības un nepaziņoja par darījumu, kā arī nepiedāvāja izmantot pirmpirkuma tiesības (apskatāmajā gadījumā tika slēgts pirkuma līgums un pirmpirkuma tiesības bija jā piedāvā saskaņā ar *Civillikuma* 1073. pantu). Šādā veidā personas "BB" rīcība ar nekustamo īpašumu prāvas gaitā faktiski izslēdza, ka būtu iespējams izpildīt spēkā stājušos tiesas spriedumu par kopīpašuma izbeigšanu.

Autore uzsver, ka aprakstītais prakses gadījums parāda, ka gadījumā, ja sprieduma izpildes nodrošinājums nav piemērots un prasības nodrošinājums nav bijis, tad veidojas labvēlīgi apstākļi tam, lai negodprātīgs prāvnieks spertu soļus sprieduma izpildes apgrūtināšanai vai tā izpildes neiespējamībai. Autores skatījumā šādu situāciju iespējamība attiecībā uz tiesas spriedumu, kuram, stājoties spēkā, būs likuma spēks un faktiska necieņas izrādišana tiesas spriedumam, t.i., nepakļaušanās tam pati par sevi nebūtu pieļaujama civilprocesa stadījā, kad tiesa jau ir taisījusi spriedumu. Šādā aspektā autore darba iesākumā norādīja, ka *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošana būtu arī prāvniekus disciplinējoša, kā arī vairotu procesuālo noteiktību, jo prāvnieki neverētu spert soļus, vērstus pret tiesas spriedumu, lai tas arī vēl nebūtu stājies spēkā.

Apskatītais prakses piemērs izpētei interesants ar to, ka tam ir turpinājums, proti, persona "AA", neesot mierā ar to, ka tai ar tiesas spriedumu piesprietā kopīpašuma daļa atsavināta procesa laikā,

³⁰² Spriedums nav publiski pieejams, autore darbā norāda būtiskos apstākļus un faktus

cēla tiesā jaunu prasību (civillieti Nr. C71301721³⁰³), kur par atbildētājiem aicināja personu "BB", personu "CC" (kura nopirka kopīpašuma daļu no personas "BB"), kā arī personu "DD", kura uz personas "CC" iegādāto īpašuma domājamo daļu jau bija reģistrējusi hipotēku un atsavināšanas aizliegumu, jo kreditēja personu "CC" norēķina veikšanai ar personu "BB". Neiedzīlinoties nākamā civiltiesiskā strīda procesā un tā gaitā, kurš nešaubīgi radās tāpēc, ka spriedumu par kopīpašuma izbeigšanu tiesas noteiktajā kārtībā nebija iespējams realizēt, jo kopīpašnieks jau bija cits, autore vēlas uzsvērt, ka apskatītais prakses piemērs vērtīgs ar to, ka parāda tiesas laika un resursu patēriņu dubultā, t.i., vispirms risinot kopīpašuma izbeigšanas strīdu, kur tiesas spriedumu nebija iespējams izpildīt viena no prāvniekiem rīcības dēļ, bet pēc tam tiesai nākas risināt vēl jaunu (citu) strīdu ar vēl citu (jaunu) personu iesaisti, kuru tiesai ir jārisina tikai tāpēc, ka iepriekš noritējušā procesa ietvaros netika piemēroti atbilstošie nodrošinājuma līdzekļi sprieduma izpildei. Vēl jāuzsver, ka process šādos apstākļos paliek tikai komplikētāks, jo apskatītajā piemērā minētās personas "CC" un "DD" atsaucās uz zemesgrāmatu ierakstu publisko ticamību un uzskata sevi par labticīgām tiesību ieguvējām. No tādām un līdzīgām situācijām, autores skatījumā, var un vajag izvairīties, piemērojot atbilstošus procesuālos instrumentus. Autores ieskatā sprieduma izpildes nodrošinājums būtu piemērojams arī pēc tiesas iniciatīvas, nevis tikai pēc prāvnieku lūguma, tāpēc procesuālā norma redakcionāli jāprecizē. Savukārt ieguvumi attiecībā uz procesuālo noteiktību, piemērojot *Civilprocesa likuma* 207. pantā minēto instrumentu, ir acīmredzami, jo paredzami neļautu veidoties situācijām, kādu atspoguļo analizētais minētais prakses piemērs.

Otrs raksta autores analizētais piemērs ir publiski pieejams Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta judikatūras nolēmumu arhīvā anonimizētā veidā (lieta Nr. SKC-177/2022) ar tēzi: "Sprieduma par kopīpašuma izbeigšanu, lietu atdodot vienam no kopīpašniekiem, rezolutīvās daļas atbilstība *Civilprocesa likuma* 195. panta prasībām"³⁰⁴, bet ir autores prakses piemērs, līdz ar to autore rakstā apskatīs konkrētā strīda (kopīpašuma izbeigšana) būtību un tos risinājumus, kādus attiecīgu strīdu izlemšanā varētu dot sprieduma izpildes nodrošinājuma instruments. Arī šajā prakses piemērā tiesas lēmums par prasības nodrošināšanu nebija pieņemts un nebija lūgts, jo kopīpašnieki bija reģistrējuši zemesgrāmatā abpusēju atsavināšanas aizliegumu, kas pastāvēja uz noslēgta līguma pamata, līdz ar to darbības ar kopīpašumu nebija iespējamas. Identiski, kā iepriekš apskatītajā piemērā, arī šajā piemērā apelācijas instances tiesa nosprieda visu īpašumu atdot vienam kopīpašniekam ar pienākumu izmaksāt otram kompensāciju naudā, bet tiesa ar spriedumu radīja tādu procesuālu stāvokli, kurā viens no kopīpašniekiem pēc sprieduma spēkā stāšanās nonāktu procesuāli nelabvēlīgākā stāvoklī nekā otrs, proti, tiesa nenodrošināja, ka īpašuma tiesības uz vienu no kopīpašniekiem nepāriet, pirms nav veikta piespriestās kompensācijas samaksa. Vēl jānorāda, ka kompensācija sastādīja ievērojamu summu, par kuras pieejamību lietas iztiesāšanas gaitā tiesa nebija pārliecinājusies. Autore uzsver, ka kopīpašuma dalīšanas/izbeigšanas lietās specifika ir tā, ka tiesas spriedums nosaka tiesības visām strīdā (prāvā) iesaistītajām pusēm un, tā ir būtiskā atšķirība no cita veida civiltiesiskajiem strīdiem, kur prasītāja un atbildētāja procesuālās pozīcijas ir stingri nošķirtas. Par to, ka kopīpašuma dalīšanas/izbeigšanas strīdos pastāv procesuāli netipiska situācija, norādīts arī Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedumā lietā Nr. SKC-542/2021³⁰⁵, kur Senāts skaidro, ka prasībā par kopīpašuma dalīšanu

³⁰³ Spriedums nav publiski pieejams, autore darbā norāda būtiskos apstākļus un faktus

³⁰⁴ Iegūts: 03.04.2023., no: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022>

³⁰⁵ Augstākās tiesas Senāts Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedums lietā SKC-542/2021. Iegūts: 03.04.2023., no: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021>

prasības mērķis ir dalīšanas jautājuma pozitīvs risinājums, tāpēc šādā prasībā visu lietas dalībnieku tiesiskais stāvoklis pēc būtības ir vienāds, kaut gan tīri procesuāli prasības cēlājs uzstājas kā prasītājs, bet pārējie kopīpašnieki – kā atbildētāji, un tiesas spriedums tiek taisīts visu kopīpašnieku interesēs³⁰⁶. Kopīpašuma izbeigšanas lietās tiesa var piešķirt tiesības gan prasītājam, gan atbildētājam, kā arī noteikt zināmus pienākumus, līdz ar to sprieduma rezolutīvā daļa satur tiesas noteikto kārtību kopīpašuma dalīšanai/izbeigšanai un vienlaicīgi ar to saistītās katras kopīpašnieka tiesības. Apskatītajā prakses piemērā (lieta SKC-177/2022) Augstākās tiesas Senāts atzina, ka apelācijas instances tiesa nav nodrošinājusi visu strīdā iesaistīto pušu interešu līdzsvarotību arī sprieduma izpildes stadījā³⁰⁷, kā arī atzina, ka apelācijas instances tiesa ir nepareizi piemērojusi *Civilprocesa likuma* 197. pantu sprieduma sagatavošanā, jo, izspriežot prasījumu par pienākošās īpašuma daļas kompensēšanu naudā, jātaisa *Civilprocesa likuma* 195.panta prasībām atbilstošs spriedums.³⁰⁸ Dots piemērs interesants ar to, ka Augstākās tiesas Senāts norādīja, ka strīdus pušu interešu līdzsvarošanai izmantojams *Civillikuma* 1307. pants, jo tiesas spriedums, ar kuru piespiesta noteikta naudas summa, dod tiesības ierakstīt hipotēku zemesgrāmatā, akcentējot, ka par šādu praksi Senāts esot norādījis arī agrāk.³⁰⁹

Aplūkojot iepriekš dotos piemērus un to uzrādītās problēmas tieši sprieduma izpildes stadījā, autores skatījumā, tādas un līdzīgas situācijas viegli un nesarežgīti būtu risināmas, piemērojot *Civilprocesa likuma* 207. pantu, t.i., sprieduma izpildes nodrošinājuma instrumentu. Autores viedoklis ir, ka iepriekš apskatītie piemēri faktiski izkristalizē sprieduma izpildes nodrošinājuma instrumenta būtību un tā piemērošanas lietderīgumu un nepieciešamību, risinot komplīcētus strīdus, tādā veidā arī piespiežot prāvniekus ievērot tiesas noteikto strīda noregulējumu arī procesa laikā, līdz stājas spēkā galīgais nolēmums strīdus lietā. Procesuālā noteiktība tikai iegūtu, jo prāvnieki nevarētu pretdarboties tiesas spriedumam, par tiesas procesu un sprieduma esamību būtu zināms publiski, īpaši tad, ja tiesa sprieduma izpildes nodrošinājumam piemērotu aizlieguma atzīmes ierakstīšanu uz strīdā esošo nekustamo īpašumu vai kīlas tiesības atzīmes ierakstīšanu, ja tiesa piespriedusi kādam par labu noteiktu naudas summu. Autores ieskatā tāda kārtība vairotu prāvnieku respektu pret tiesas procesu kā tādu, kā arī pret tiesas spriedumu, turklāt atturētu citas personas iesaistīties jebkādos darījumos ar prāvniekiem, pirms tie nav panākuši sava strīda galīgo noregulējumu tiesā.

Secinājumi un priekšlikumi

Autore savā darbā norādīja **pētījuma jautājumu**: kā *Civilprocesa likuma* 207. panta piemērošana vecinātu procesuālo noteiktību un disciplinētu prāvniekus?

Izpētot un analizējot *Civilprocesa likuma* 207. panta aktuālo redakciju, kā arī tā piemērošanas procesuālo stadīju kopsakarībā ar zinātniski skaidojošajā literatūrā pieejamiem skaidojumiem, kā arī praktisko piemēru uzrādītajām problēmām spriedumu izpildes stadījā, autore secina, ka

³⁰⁶ Augstākās tiesas Senāts Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedums lietā SKC-542/2021, 10.2. punkts

³⁰⁷ Augstākās tiesas Senāts Civillietu departamenta 2022. gada 7. aprīļa spriedums lietā SKC-177/2022, 9.5. punkts. Iegūts: 03.04.2023., no: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022>

³⁰⁸ Turpat, 9.4. punkts

³⁰⁹ Augstākās tiesas Senāts Civillietu departamenta 2022. gada 7. aprīļa spriedums lietā SKC-177/2022, 9.5. punkts. Iegūts: 03.04.2023., no: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemmumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022>

Civilprocesa likuma 207. panta piemērošana procesuālās noteiktības un prāvnieku disciplinēšanas nolūkā būtu ļoti efektīva un paredzami dotu labus rezultātus, jo:

- novērstu situācijas, kurās prāvnieki realizētu pasākumus, vērstus pret sprieduma izpildes iespējamību, izmantojot procesa periodu, kamēr spriedums nav stājies likumīgā spēkā;
- novērstu situācijas, ka sprieduma izpilde izrādās neiespējama, jo kāds no prāvniekiem negodprātīgi izmanto procesuālās tiesības;
- novērstu situācijas, kurās kāds no prāvniekiem sprieduma izpildes stadījā nonāk procesuāli nelabvēlīgākā stāvoklī, īpaši, ja lieta ir komplikēta (kopīpašuma dalīšana u.tml. lietas).

Vadoties no veiktās izpētes un konstatētajām prakses problēmām, autore ierosina grozīt aktuālo *Civilprocesa likuma* 207. panta redakciju, paredzot, ka sprieduma izpildes nodrošinājuma līdzekļus tiesa piemēro arī pati pēc savas iniciatīvas, nevis tikai prāvnieku (pušu) lūguma gadījumā, kā tas ir šobrīd. Tāpat autore ierosina precizēt *Civilprocesa likuma* 193. panta sesto daļu, papildinot ar norādi, ka sprieduma rezolutīvajā daļā tiesa ietver arī lēmumu par sprieduma izpildes nodrošinājumu un tā veidu, ja tiesa tādu piemēro pēc puses lūguma vai tiesas ieskata. Autores skatījumā procesuālajām normām jābūt pēc iespējas skaidrām un noteiktām, tāpēc autore ierosina arī papildināt *Civilprocesa likuma* 207. pantu ar norādi, ka tiesas piemērotais sprieduma izpildes nodrošinājums stājas spēkā ar sprieduma paziņošanu un ir nekavējoties izpildāms.

References

- Bukovskis, V. (1933/2015). *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga, autora izdevums
- Torgāns, K., autoru kolektīvs (2006). *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums*. Rīga, Tiesu namu aģentūra
- Torgāns, K., autoru kolektīvs (2016). *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga, Tiesu namu aģentūra
- Civilprocesa likums, 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis* 326/330, 03.11.1998. Pēdējie grozījumi: 16.03.2023.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85. Iegūts 30.03.2023. no: <https://likumi.lv/ta/id/207497-par-civilprocesa-likuma-141-panta-pirmas-dalas-ciktal-ta-neparedz-tiesibas-iesniegt-blakus-sudzibu-par-lemumu-ar-ko-apmierinats...>
- Latvijas Republikas Austākā Tiesa. "Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās. Tiesu prakses apkopojums", 2015. Iegūts 30.03.2023. no: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2015/Prasibas%20nodrosinajums-petijums.doc
- Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedums lietā SKC-542/2021. Iegūts: 03.04.2023., no <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-archivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021>
- Augstākās tiesas Senāts Civillietu departamenta 2022. gada 7. aprīļa spriedums lietā SKC-177/2022, legūts: 03.04.2023., no <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-archivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022>
- Vidzemes apgabaltiesas spriedums lietā Nr. C71301721 – nav publiskots
- Vidzemes rajona tiesas spriedums lietā Nr. C71301721 – nav publiskots
- Vidzemes apgabaltiesas spriedums lietā Nr. C71301721 – nav publiskots

MĀJOKĻU TEHNISKĀS DROŠĪBAS PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI LATVIJĀ

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF TECHNICAL SECURITY OF HOUSING IN LATVIA

Ervins Straupe

Biznesa augstskola Turība, Latvija

ervins.straupe@gmail.com

Abstract

The individual's right to housing is enshrined in international human rights documents, as well as in the regulatory acts adopted in Latvia. This right includes not only shelter, but also compliance of housing with safety standards to protect citizens' right to life and health. Special attention should be paid to multi-apartment residential buildings, as they constitute more than half of the total residential area of the country in Latvia, and approximately 65% of the population lives in apartments. The tasks of the study are to identify, collect and analyze information about the technical condition of multi-apartment residential buildings, as well as to provide recommendations for improving the technical safety of housing. The author has used the monograph method to study the theoretical basis, while the data analysis method has been used to process the information. Latvian households spend about twice less on housing maintenance than on average in OECD countries. The large number of accidents in residential buildings shows that funds are not spent on timely maintenance of buildings, but on eliminating the consequences of accidents. The reason for this situation is an artificially low management fee, which does not include all the necessary building repair and renovation costs. As solutions, the improvement of the regulatory base and the determination of appropriate management fees are proposed, which would ensure an efficient management process and maximum return of funds invested in building maintenance.

Kopsavilkums

Personas tiesības uz mājokli ir nostiprinātas starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, kā arī Latvijā pieņemtajos normatīvajos aktos. Šis tiesības ietver ne tikai pajumti, bet arī mājokļa atbilstību drošības standartiem, lai aizsargātu iedzīvotāju tiesības uz dzīvību un veselību. Īpaša uzmanība jāpievērš daudzdzīvokļu dzīvojamajām mājām, jo tās Latvijā aizņem vairāk nekā pusi no kopējās valsts dzīvojamās platības, un dzīvokļos dzīvo aptuveni 65 % iedzīvotāju. Raksta mērķis ir daudzdzīvokļu dzīvojamo māju tehniskā stāvokļa drošības analīze Latvijā. Pētījuma uzdevumi ir identificēt, apkopot un analizēt informāciju par daudzdzīvokļu dzīvojamo māju tehnisko stāvokli, kā arī sniegt ieteikumus mājokļu tehniskās drošības uzlabošanai. Teorētiskās bāzes studēšanai autors ir izmantojis monogrāfisko metodi, bet informācijas apstrādei ir izmantota datu analīzes metode. Latvijas mājsaimniecības mājokļu uzturēšanai tērē aptuveni divreiz mazāk nekā vidēji OECD valstīs. Lielais avāriju skaits dzīvojamajās mājās liecina, ka līdzekļi tiek tērēti nevis savlaicīgai ēku uzturēšanai, bet gan avāriju seku likvidēšanai. Iemesls šādai situācijai ir mākslīgi pazemināta pārvaldīšanas maksā, kurā netiek iekļautas visas nepieciešamās

ēkas remontdarbu un atjaunošanas izmaksas. Kā risinājumi tiek piedāvāta normatīvās bāzes pilnveidošana un atbilstošas pārvaldīšanas maksas noteikšana, kas nodrošinātu efektīvu pārvaldīšanas procesu un maksimālu līdzekļu atdevi, kas ieguldīti ēku uzturēšanā.

Atslēgas vārdi: mājoklis, drošs mājoklis, tehniskais stāvoklis, pārvaldīšanas maksa

Ievads

Personas tiesības uz mājokli ir nostiprinātas gan starptautiskajos cilvēktiesību pamatdokumentos (ANO Starptautiskajā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām, ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību komitejas Vispārējā komentārā Nr. 4 par tiesībām uz pienācīgu mājokli, Eiropas Sociālajā Hartā), gan Latvijas politiskajos dokumentos un normatīvos (Eiropas Sociālā Harta, 1961).

Starptautiskie dokumenti skaidro tiesības uz mājokli kā cilvēka tiesības dzīvot drošībā, tāpat tiek skaidroti arī vispārīgie šo tiesību nodrošināšanas nosacījumi un minimālie standarti: tiesiskā nodrošināšana, infrastruktūras pieejamība, izdevumu samērīgums ar ienākumu līmeni, kā arī derīgums dzīvošanai. Mājoklim jābūt aizsargātam pret aukstumu, mitrumu, karstumu, lietu, vēju vai citiem draudiem veselībai, kā arī riskiem, kas saistīti ar neapmierinošu telpu stāvokli (CESCR, 1991). (International Covenant..., 1966)

Lai gan tehniskās prasības ēkām ir noteiktas normatīvajos aktos un standartos, Latvijā pēdējā laikā ir aktualizējies jautājums par ēku un it īpaši daudzdzīvokļu dzīvojamā māju tehnisko drošumu. Daudzviet pastāv problēmas ar atbilstošu pārvaldīšanas maksas noteikšanu, lai nodrošinātu daudzdzīvokļu dzīvojamā māju uzturēšanu vismaz tādā apjomā, lai to tehniskais stāvoklis nepasliktinātos.

Pētījuma jautājums: Vai atbilstoša pārvaldīšanas maksa veicina daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas tehniskā stāvokļa drošuma uzlabošanu?

Raksta mērķis ir daudzdzīvokļu dzīvojamā māju tehniskā stāvokļa drošības analīze Latvijā.

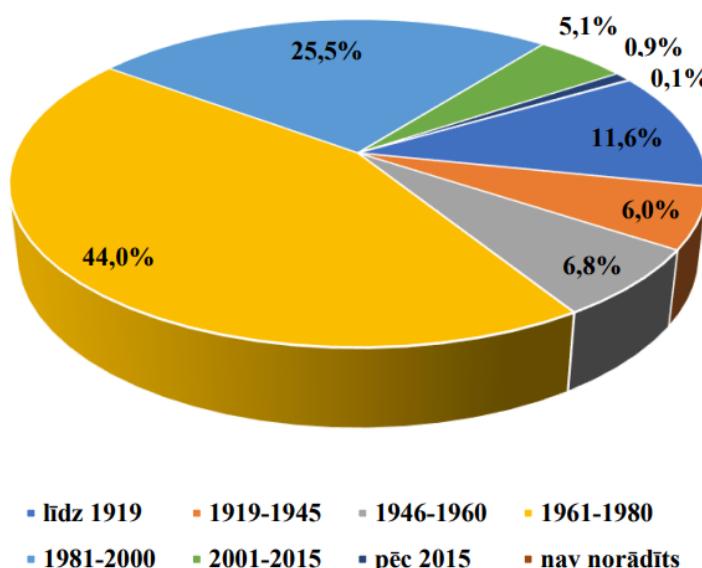
Pētījuma uzdevumi ir identificēt, apkopot un analizēt informāciju par daudzdzīvokļu dzīvojamā māju tehnisko stāvokli, kā arī sniegt ieteikumus mājokļu tehniskās drošības uzlabošanai.

Pētījumā izmantotas ekonomikas un vadības zinātnu pētījumu kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes. Datu ieguves metodes: politikas dokumentu un normatīvo aktu analīze, esošo pētījumu un publikāciju sekundārā analīze, kontentanalīze (satura analīze), statistikas datu apkopojums. Datu apstrādes metodes: aprakstošā metode, datu analīze, grafiskā analīze, izmaksu analīze, logiski konstruktīvā metode.

Teorētiskā daļa

Daudzdzīvokļu dzīvojamā māju grupa Latvijā aizņem vairāk nekā pusi no kopējās valsts dzīvojamās platības (Ekonomikas ministrija, 2020), un dzīvokļos dzīvo aptuveni 65 % iedzīvotāju.

Lielākā daļa no šīm ēkām būvētas laika periodā 1960.–1990. (1. attēls), no kā var secināt, ka vairumam esošo ēku ekspluatācijas laiks ir 40–60 un vairāk gadu.

1. attēls. Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas pēc būvniecības gada
(Tradicionālie mājokļi..., 2021)

Līdz neatkarības atgūšanai 1990. gadā daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas pārsvarā bija valsts vai pašvaldību īpašums. Stājoties spēkā *Privatizācijas likumam*, šīs mājas nonāca vairāku personu īpašumā, kur jaunajiem īpašniekiem bija pienākums no valsts vai pašvaldības pārņemt dzīvojamās mājas pārvaldīšanas tiesības. Tomēr daudzi īpašnieki to nav izdarījuši, tādēļ par veicamajiem darbiem šajās daudzdzīvokļu dzīvojamās mājās joprojām lemj valsts vai pašvaldība. Saskaņā ar normatīvajiem aktiem īpašnieks nevar atteikties no obligāto pārvaldīšanas darbību veikšanas jeb tehniskās apkopes, kārtējiem remontiem un rekonstrukcijas pasākumiem. Ir nepieciešams nodrošināt mājas atbilstību drošuma prasībām – tai ir jābūt mehāniski stiprai un stabilai, aizsargātai pret uguns radīto apdraudējumu, videi nekaitīgai, lietošanai drošai, pieejamai, aizsargātai pret trokšņiem un energoefektīvai (Būvniecības likums, 2013).

Tomēr Valsts kontrole savās revīzijās ir konstatējusi, ka pašvaldību kapitālsabiedrību pārvaldītajās daudzdzīvokļu dzīvojamajās mājās, kur īpašnieki ir pārņemuši pārvaldīšanas tiesības, tie atsakās no tādu darbu veikšanas (nepiešķirot pārvaldniekam finansējumu to izpildei), kas rada ietekmi uz dzīvojamo māju atbilstību drošuma prasībām (Valsts kontrole, 2019).

Arī būvvalžu vadītāji norāda, ka daļa iedzīvotāju vēl aizvien nav sapratuši, ka daudzdzīvokļu namos, kuros mājokļi ir privatizēti, ēkas tehniskais stāvoklis ir dzīvokļu īpašnieku kopīgā atbildība. Tas nozīmē, ka iedzīvotājiem pašiem jāiegulda nauda, lai nodrošinātu nama uzturēšanu un remontēšanu (Latvijas Būvinženieru savienība, 2020). Būvvalde ir pašvaldības institūcija, kas kontrolē būvniecības procesu un tā atbilstību *Būvniecības likuma* un citu būvniecību regulējošo normatīvo aktu prasībām, kā arī ekspluatācijā pieņemtas būves drošumu. Būvvalde saskaņā ar *Būvniecības likumu* var uzdot novērst konstatēto bīstamību vai aizliegt būves ekspluatāciju, taču tā nav tiesīga pieņemt lēmumu par ēkas tehniskā stāvokļa uzlabošanu.

Finansējuma trūkuma dēļ ēku tehniskais stāvoklis arvien vairāk turpina pasliktināties, un pieaug remontdarbiem nepieciešamās izmaksas. Lai risinātu šīs problēmas, nepieciešams optimizēt māju pārvaldīšanas procesu, lai nodrošinātu mājas tehnisko stāvokli atbilstoši valsts un pašvaldību izdotajiem normatīviem un sniegtu dzīvokļu īpašniekiem vajadzīgo komfortu (Geipele, 2019).

Māju pārvaldīšanā ir svarīgi sabalansēt rīcībā esošos līdzekļus ar šīs dienas vajadzībām, kā arī veidot uzkrājumu mājokļa attīstībai. Pārvaldīšanas uzņēmumiem, lai nostiprinātu savas pozīcijas tirgū, ir jākļūst konkurētspējīgiem un jā piedāvā kvalitatīvi pakalpojumi (Geipele u.c., 2012).

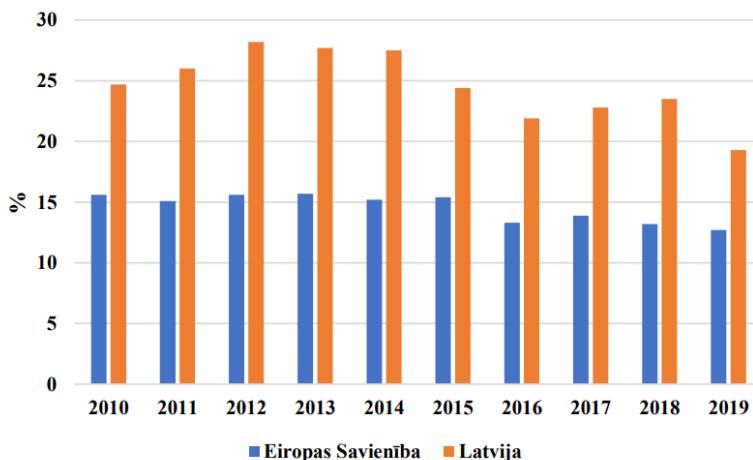
“Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” nosaka, ka turpmākai novadu nozīmes attīstības centru sekmīgai attīstībai nepieciešams nodrošināt visa veida infrastruktūras attīstību un tās kvalitātes uzlabošanu, pamata pakalpojumu un kvalitatīvu mājokļu pieejamību (Latvija 2030, 2010).

“Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam (NAP2027)” ietver prioritāti “Kvalitatīva dzīves vide un teritoriju attīstība”, kuras mērķis ir dzīves vides kvalitātes uzlabošana līdzsvarotai reģionu attīstībai. Dzīves vide ir vides un infrastruktūras faktoru kopums un mijiedarbība, kas raksturo vides kvalitāti, kā arī svarīgāko pakalpojumu (transports, mājoklis, energoapgāde, ūdenssaimniecība, sakari) pieejamību un kvalitāti. Šajā prioritātē ir noteikts, ka kvalitatīvu mājokļu pieejamība par pieņemamu cenu ir svarīga ne vien cilvēku pamattiesību nodrošināšanai, bet arī nodarbinātības sasniedzamībai, mājsaimniecību labklājības līmeņa celšanai, demogrāfijas izaicinājumu risināšanai un valsts uzņēmējdarbības vides pilnveidošanai. Jaunu, videi draudzīgu un zema enerģijas patēriņa mājokļu celtniecība, kā arī esošā dzīvojamā fonda renovācija un tā pieejamība sniegs iedzīvotājiem drošības sajūtu un veicinās piederību Latvijai. Rīcības virziena “Mājoklis” mērķis ir panākt, ka Latvijā visām mājsaimniecībām ir pieejami mājokļi, un esošais dzīvojamais fonds līdz 2050. gadam atbilst augstiem energoefektivitātes, būvniecības, drošības un labiekārtotības standartiem (NAP2027, 2020).

“Mājokļu pieejamības pamatnostādnēs 2022.–2027. gadam” norādīts, ka savlaicīgu un optimālu ēku uzturēšanas izaicinājumi ir gan valstij, gan pašvaldībām, gan arī iedzīvotājiem. Iedzīvotāju zemā maksātspēja kavē iedzīvotāju iespējas pilnvērtīgi uzturēt to kopīpašumā esošās daudzdzīvokļu ēkas, tādēļ, lai veicinātu finanšu pieejamību ēku atjaunošanai un labiekārtojuma pilnveidošanai, 2021. gadā tika izstrādāta atbalsta programma finanšu instrumenta veidā, sniedzot atbalstu mājokļu tehniskā stāvokļa (arī ēku drošuma) un labiekārtojuma uzlabošanai (Ekonomikas ministrija, 2022).

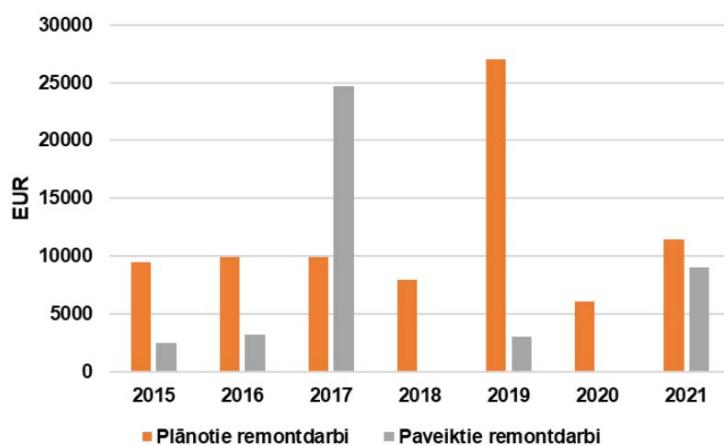
OECD pārskatā (Policy Actions for Affordable Housing in Latvia, 2020) ir konstatēts, ka ēku uzturēšanai Latvijas mājsaimniecības tērē aptuveni divreiz mazāk nekā OECD vidēji valstīs – aptuveni 0,4 % no izdevumiem par mājokli. Dzīvojamo māju neatbilstoša uzturēšana pasliktina to tehnisko stāvokli, kā arī rada lielus izdevumus avāriju likvidēšanai (avārijas dienestu izsaukumi) un zaudējumu segšanai, kas rodas avāriju rezultātā (bojātas konstrukcijas, appludinātas telpas utt.). Avāriju novēršanas darbi nenovērš faktu, ka nākotnē jebkurā gadījumā būs jāveic bojāto konstrukciju vai inženiersistēmu nomaiņa vai atjaunošana.

Salīdzinot ES vidējos un Latvijas rādītājus (2. attēls) par iedzīvotāju skaitu, iedzīvotāji dzīvo mājoklī, kas ir sliktā tehniskajā stāvoklī (ar cauru jumtu, mitrām sienām, grīdām vai pamatiem, vai puvi logu rāmjos vai grīdā), var secināt, ka Latvijā šis rādītājs ir ievērojami augstāks nekā vidēji ES, kaut arī pēdējo gadu laikā vērojama uzlabošanās tendence. Šajā statistikā ir iekļauti visi mājokļi, tāpēc nav iespējams noteikt, kāds stāvoklis ir tieši daudzdzīvokļu mājās.

2. attēls. Iedzīvotāji, kas dzīvo mājoklī ar cauru jumtu, mitrām sienām, grīdām vai pamatiem, vai puvi logu rāmjos vai grīdā, % (Eurostat, 2021)

Veicot plānoto remontdarbu un avāriju novēršanas darbu ikgadējo izmaksu septiņu gadu periodā 104. sērijas dzīvojamajā mājā, var secināt, ka katru gadu par avārijas remontdarbiem tiek vidēji tērēti 19,5 % uzkrāto līdzekļu. Vairākos gadījumos inženiersistēmās, kurās ir bijuši avārijas novēršanas darbi (lifta remonts, aukstā ūdens cauruļvadu nomaiņa), nedaudz vēlāk tiek veikti arī plānotie remontdarbi.

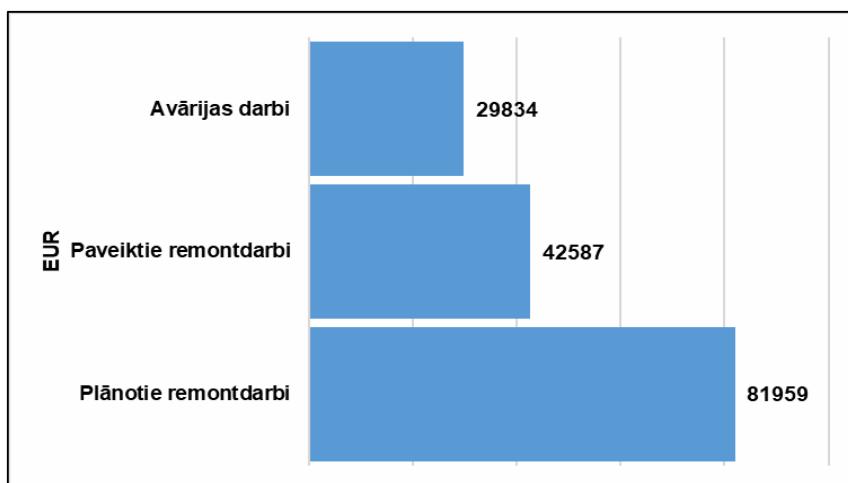

3. attēls. Plānoto un paveikto remontdarbu izmaksu salīdzinājums (Straupe, 2022)

Analizējot remontdarbu izmaksas, var secināt, ka pārsvarā remontdarbi nenotiek plānotajos apjomos (3. attēls) – septiņu gadu periodā kopumā ir izlietoti tikai 52 % no plānotajiem līdzekļiem. Šāda situācija ir lielā daļā daudzdzīvokļu māju.

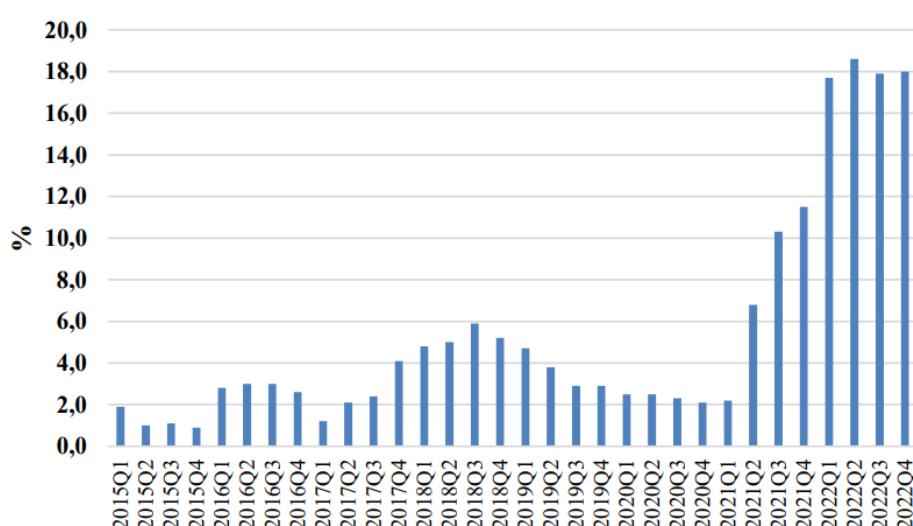
Dzīvojamo māju pārvaldniesi norāda, ka visi nepieciešamie izdevumi būvkonstrukciju un inženiersistēmu atjaunošanai pilnā apmērā netiek iekļauti pārvaldīšanas maksā tāpēc, ka tad pārvaldīšanas maksa būtu ļoti augsta, un daudzi dzīvokļu īpašnieki to nespētu samaksāt. Tātad veicamie darbi tiek pielāgoti pārvaldīšanas maksai, nevis otrādi. Rezultātā veidojas situācija, ka pārvaldīšanas maksa ir tik zema, ka iespējams veikt tikai sanitāro apkopi, nosegt administratīvās izmaksas un avāriju likvidēšanu, bet nepietiek līdzekļu ēkas pilnvērtīgai uzturēšanai un atjaunošanai. Tas ir skaidrojums situācijai, kāpēc ēku tehniskais stāvoklis arvien vairāk pasliktinās.

Salīdzinot paveikto remontdarbu un avāriju likvidēšanas izmaksas (4. attēls), var secināt, ka avāriju likvidēšanas izmaksas ir aptuveni 70 % no remontdarbu izmaksām, un abas šīs pozīcijas septiņu gadu periodā veido 88 % no plānotajām izmaksām. Tātad dzīvokļu īpašnieki tāpat samaksā gandrīz visu plānoto summu, tikai avārijas seku likvidēšana izmaksā dārgāk, un atjaunots tiek tikai bojātais elements. Avārijas likvidēšana nenovērš bojājumu cēloņus, bet tikai sekas un neatrisina ēkas būvkonstrukciju un/vai inženiersistēmu sakārtošanu.

4. attēls. Paveikto, plānoto remontdarbu un avāriju likvidēšanas izmaksu salīdzinājums 2015-2021 (Straupe, 2022)

Var secināt, ka mākslīgi pazemināta pārvaldīšanas maksa, kurā netiek iekļautas visas nepieciešamās remontdarbu un atjaunošanas izmaksas, nenovērš ēku tehniskā stāvokļa pasliktināšanos. Nepilna apjoma remontdarbi un avāriju seku likvidēšana tikai palēnina, bet neapstādina tehnisko nolietošanos. Risinājums ir atbilstoša pārvaldīšanas maksa, kurā iekļautas visas vajadzīgās izmaksu pozīcijas. Savlaicīgi ieguldot māju uzturēšanā, ilgtermiņā tas izmaksātu mazāk, jo tad nebūtu jāsedz maksa par avāriju likvidēšanu un avāriju radītie zaudējumi. Turklāt jāņem vērā, ka būvniecības izmaksas katru gadu pieaug (5. attēls), tāpēc izdevīgāk veikt remontus un atjaunošanas darbus pēc iespējas ātrāk (Straupe, 2022).

5. attēls. Dzīvojamā māju būvniecības izmaksu izmaiņas % pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu (Oficiālās statistikas portāls, 2023)

Dzīvojamās mājas pārvaldīšana ir ilgtermiņa pasākums, kur dzīvokļu īpašnieku izvēlētais pārvaldnieks kopā ar dzīvokļu īpašniekiem var izstrādāt remontdarbu vai renovācijas plānu ilgtermiņā, paredzot tam atbilstošus finanšu līdzekļus. Dzīvokļu īpašnieki, kuri vadās tikai pēc iespējami zemākas pārvaldīšanas maksas konkrētajā brīdī, rīkojas ļoti tuvredzīgi. Lemjot par dzīvojamās mājas pārvaldīšanas formas izvēli ilgtermiņā, dzīvokļu īpašniekiem būtu lietderīgi noteikt kritērijus, pēc kādiem veikt savu izvēli un pieņemt lēmumu par dzīvokļu īpašniekiem atbilstošāko dzīvojamās mājas pārvaldīšanas formu ilgtermiņā (Slava, 2012).

Empīriskā daļa

Daudzdzīvokļu mājas atšķiras viena no otras pēc to ģeogrāfiskā novietojuma, tehniskā stāvokļa un dzīvokļu īpašnieku sastāva, no kā ir atkarīgs pārvaldīšanas izmaksu lielums.

Pētījuma autors uzskata, ka pārvaldīšanas maksas aprēķinu ir nepieciešams saistīt ar sekojošām darbībām:

- mājas tehniskā apsekošana un uz tās pamata izstrādāts attīstības rīcības plāns, kas ir pamats pārvaldīšanas maksas aprēķinam;
- minimālo obligāti veicamo pārvaldīšanas darbu apjoma noteikšana, kas nepieciešami mājas pārvaldīšanai un uzturēšanai atbilstoši normatīvo aktu prasībām;
- minimālās maksas noteikšana obligāto pārvaldīšanas darbību veikšanai (iekārtu un komunikāciju apsekošana, tehniskā apkope un kārtējie remonti, pārvaldīšanas darba plāna izstrāde, budžeta projekta sagatavošana, finanšu uzskaites organizēšana; dzīvojamās mājas lietas vešana);
- maksas noteikšana pakalpojumu finansēšanai, kuru veikšana ir obligāta saskaņā ar normatīvajiem aktiem vai iekārtu ekspluatācijas noteikumiem;
- izdevumu noteikšana neatliekamiem darbiem: avārijas situāciju un ārpuskārtas remontdarbu veikšanai;
- dzīvojamās mājas apdrošināšana pret dabas stihijām, negadījumiem un apzinātu ļaunprātīgu nodarījumu radītiem zaudējumiem.

Pārvaldīšanas izdevumu klasifikācija atbilstoši veicamajām pārvaldīšanas darbībām ir sekojoša:

- neatliekamie izdevumi (avārijas situāciju un ārpuskārtas remontdarbu veikšanai, kā arī tādu bojājumu novēršana, kas var izraisīt avārijas situāciju);
- izdevumi darbiem, kurus ir pienākums nodrošināt (obligāti veicamās pārvaldīšanas darbības atbilstoši "Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma" prasībām);
- pakalpojumi, kuru veikšana ir obligāta saskaņā ar likumiem, Ministru Kabineta un pašvaldību saistošiem noteikumiem un iekārtu ekspluatācijas noteikumiem;
- izmaksas citām darbībām atbilstoši "Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā" noteiktajam, kas saistītas ar dzīvojamās mājas uzlabošanu un attīstīšanu.

Daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas pārvaldīšanas maksā jāietver visi ar īpašuma lietošanu saistītie maksājumi – īpašuma pārvaldīšanas un uzturēšanas izmaksas, īpašumā nepieciešamo remontu darbu izmaksas vai uzkrājumi to veikšanai, kā arī citi iepriekš neparedzēti izdevumi (1).

$$\text{Pārvaldīšanas maksa} = P + R + U + C, (1)$$

kur:

P – pārvaldīšanas un uzturēšanas izmaksas, R – plānoto remontdarbu izmaksas,

U – nākotnes remontu un materiālu uzkrājuma fonds, C – citas izmaksas.

Pārvaldīšanas un uzturēšanas izmaksas iedalās vairākās grupās:

- dzīvojamās mājas kopīpašumā esošās daļas un tai piesaistītā zemes gabala sanitārā kopšana;
- dzīvojamās mājas tehniskā apkope un remonti (ūdensvada un kanalizācijas sistēma, siltumapgādes sistēma, elektroapgādes sistēmas, gāzes apgādes, apkures un ventilācijas sistēmas, ugunsdrošība/ugunsdrošības signalizācijas sistēmas, mājas konstruktīvie elementi);
- dzīvojamās mājas pārvaldīšanas pakalpojumi (ar māju un dzīvokļu īpašumu saistīto maksājumu sadale, rēķinu izrakstīšana un iekasēšanas organizēšana, finanšu uzskaitē, mājas lietas vešana, skaidrojumu un atskaišu sagatavošana, sapulču organizēšana, mājas lietas vešana, juridiskie pakalpojumi, lietvedība un citi ar pārvaldīšanu saistīti jautājumi);
- citi pakalpojumi (telpu atbrīvošana un mantu glabāšana, apdrošināšana, apsardze un videonovērošana, utt.).

Plānoto remontdarbu izmaksas paredzētas konkrētu plānotu un/vai veiktu darbu apmaksai (tie var būt darbi, kuri tiek veikti pakāpeniski īpašuma elementu kalpošanas laikā, vadoties pēc nepieciešamības un iekasētiem līdzekļiem, vai dzīvojamās mājas atjaunošanai ņemtā kredīta apmaksai).

Nākotnes remontu un materiālu uzkrājuma fondu veido līdzekļu uzkrājumu, kas nepieciešams ikdienas uzturēšanas un avāriju remontu veikšanai, materiālu iegādei, kā arī citiem neplānotiem remontu darbiem. Šie līdzekļi var tikt plānoti arī konkrētā laika grafikā.

Citas izmaksas ir izdevumi, kas nav iekļauti iepriekš uzskaitītajās sadaļās. Galvenās izmaksas, kas saistītas ar pārvaldīšanas maksas veidošanos, ir jāiekļauj iepriekš uzskaitītajās sadaļās.

Praksē sastopama situācija, ka, aprēķinot pārvaldīšanas maksu, bieži notiek atsaukšanās uz dzīvokļu īpašnieku maksātspēju. Tomēr pārvaldīšanas maksas apmēra noteikšana tiešā veidā nedrīkstētu atstāt ietekmi uz dzīvojamās mājas tehniskā stāvokļa saglabāšanu, uzturēšanu, nepieciešamo remontu un kopīpašuma pārvaldīšanas obligāti veicamo darbību nodrošināšanu. Lai risinātu sociālās problēmas, pašvaldības atbilstoši normatīviem aktiem nosaka mājokļa pabalstus īpašuma pārvaldīšanas, uzturēšanas un remontu nodrošināšanai atbilstoši likuma "Par palīdzību dzīvokļu jautājumu risināšanā" prasībām vai izmanto citus pašvaldības rīcībā esošos finansiālos resursus.

Lai varētu noteikt atbilstošu pārvaldīšanas maksu, vispirms nepieciešams izvērtēt dzīvojamās mājas tehnisko stāvokli, no kura tālāk ir atkarīga ieguldījumu steidzamība un izmaksas. Tehniskā stāvokļa izvērtēšana jāveic atbilstoši Būvju tehniskās apsekošanas būvnormatīvam LBN 405-21 (Būvju tehniskās apsekošanas būvnormatīvs LBN 405-21, 2021), kas paredz, ka otrs un trešās grupas publiskai un daudzstāvu daudzdzīvokļu dzīvojamajai ēkai tehnisko apsekošanu veic ne retāk kā reizi 10 gados.

Atbilstoši dzīvojamās mājas tehniskajam stāvoklim ir iespējami vairāki nākotnes attīstības scenāriji (Straupe, 2022):

- dzīvojamā māja ir sliktā stāvokli, tās turpmākā ekspluatācija nav droša – ēkas īpašniekiem jāpieņem lēmums par ēkas kapitālremontu vai ēkas nojaukšanu;
- dzīvojamā māja ir novecojusi vai ir sliktā tehniskajā stāvoklī, bet pagaidām tā ir droši lietojama. Šādā mājā nav ekonomiski pamatoti investēt un veikt tā remontu. Jāturpina nama monitorings, nākotnē, pasliktinoties ēkas stāvoklim, jālej par tās nojaukšanu;
- dzīvojamā māja ir droši lietojama, nākotnē tiek paredzēti atsevišķu mezglu remonti, pilna ēkas atjaunošana šobrīd nav ekonomiski pamatota;
- dzīvojamā māja ir droši lietojama, nolemts veikt tās pilnu atjaunošanu, īstenojot energoefektivitātes uzlabošanas pasākumus, tiek piesaistīts papildu finansējums kreditiestādē;

- dzīvojamā māja ir labā tehniskajā stāvoklī, nesen uzbūvēta vai atjaunota, tuvāko 10 gadu laikā nav paredzēti ievērojami remontu darbi.

Vadoties pēc tehniskā stāvokļa atzinuma, dzīvokļu īpašnieku kopības sapulcē apstiprina atbilstošo īpašuma attīstības scenāriju. Tikai pēc tam, kad īpašnieks ir izvērtējis un pieņemis lēmumu par dzīvojamās mājas tālāku ekspluatāciju, ir iespējams veikt aprēķinu par to, vai:

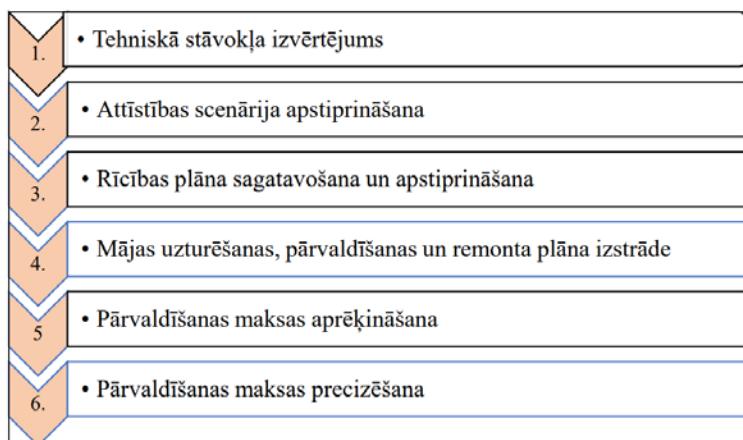
- ieguldīt līdzekļus konstruktīvo elementu atjaunošanā / pārbūvē;
- piesaistīt finanšu līdzekļus (tai skaitā kredītiestādes aizdevumu) ēkas kapitālajam remontam;
- ēkā ieguldīt tikai tik finanšu līdzekļus, lai to uzturētu līdz brīdim, kad tā vairs nebūs ekspluatācijai derīga, un tā būs jādemontē.

Tālāk tiek sagatavots dzīvojamās mājas nākotnes attīstības rīcības plāns. Balstoties uz šo plānu, tiek veidots mājas uzturēšanas, pārvaldišanas un remonta plāns nākamajiem periodiem. Šis dokuments ir darba uzdevums gan veicamajiem remontdarbiem, gan pārvaldišanas un uzturēšanas darbību nodrošināšanai.

Pārvaldišanas maksas noteikšanai ir jāievēro šādi spēkā esošie normatīvi:

- "Dzīvojamo māju pārvaldišanas likumā" noteiktās obligāti veicamās un citas pārvaldišanas darbības;
- 2017. gada 11. jūlija MK noteikumu Nr. 408 "Dzīvojamās mājas pārvaldišanas un apsaimniekošanas maksas aprēķināšanas noteikumi" norādes;
- 2010. gada 28. septembra MK noteikumu Nr. 907 "Noteikumi par dzīvojamās mājas apsekošanu, tehnisko apkopi un kārtējo remontu" noteiktajiem konstruktīvo elementu un inženierītiku un ietaišu normatīvajiem kalpošanas laikiem;
- Normatīvais regulējums attiecībā uz uzkrājumu veidošanos dzīvojamās mājas atjaunošanas darbiem.

Autors piedāvā optimālas pārvaldišanas maksas noteikšanas shēmu pārvaldišanas procesa efektivitātes paaugstināšanai (6. attēls).

6. attēls. Optimālas pārvaldišanas maksas noteikšanas shēma (Straupe, 2022)

Mājas īpašnieku kopības saskaņotais īpašuma uzturēšanas, pārvaldišanas un remonta plāns nākamajiem periodiem un tajā iekļautās izmaksas ir viena no galvenajām pārvaldišanas maksas aprēķinu sastāvdaļām. Remontdarbiem nepieciešamos līdzekļus var uzkrāt pakāpeniski vai arī darbus finansēt kredīta veidā un kredīta maksājumus iekļaut pārvaldišanas maksas aprēķinos. Izstrādāto attīstības plānu ilgums var atšķirties, bet neatkarīgi no tā veicamie darbi un to izmaksas

katru gadu, balstoties uz pārvaldnieka vizuālās apsekošanas aktu un nākamā perioda remontu plānu, tiek aktualizētas, bet pārvaldīšanas maksas nepieciešamības gadījumā precizēta.

Secinājumi un priekšlikumi

Izvērtējot esošo situāciju Latvijas daudzdzīvokļu dzīvojamā māju sektorā, var secināt, ka dzīvojamajās mājās netiek veikti visi nepieciešamie uzturēšanas un remontdarbi, kas ietekmē dzīvojamā māju atbilstību drošuma prasībām.

Lielā daļā daudzdzīvokļu dzīvojamā māju pārvaldīšanas maksas nav pietiekama, lai veiktu visus vajadzīgos pasākumus tehnisko problēmu risināšanai. Kopumā Latvijā dzīvojamo ēku tehniskais stāvoklis pagaidām ir apmierinošs, tomēr, ja netiks veikti pilnvērtīgi dzīvojamā māju uzturēšanas un atjaunošanas darbi, problēmas būvkonstrukcijās un inženiersistēmās turpinās palielināties, līdz pat situācijai, ka māja var klūt bīstama dzīvošanai, vai tās ekspluatācija pilnībā jāaizliedz.

Māju uzturēšanas darbu plānos netiek ietverti visi izdevumi, kas nepieciešami, lai novērstu izveidojušos bojājumus, jo dzīvokļu īpašnieki bieži atsakās no nepieciešamo darbu veikšanas, lai netiktu palielināta pārvaldīšanas māksa, kas ir pamatā māju tehniskajām problēmām.

Dzīvojamo māju neatbilstoša uzturēšana, neveicot nepieciešamos atjaunošanas darbus, rada papildu izdevumus avāriju likvidēšanai, kā arī zaudējumu segšanai, kas rodas avāriju rezultātā. Līdzekļi tiek tērēti neefektīvi – nevis savlaicīgai ēku uzturēšanai, bet gan avāriju sekū likvidēšanai. Turklat arī, novēršot avārijas, nākotnē jebkurā gadījumā būs jāveic bojāto konstrukciju vai inženiersistēmu nomaiņa vai atjaunošana. Dzīvokļu īpašniekiem nav izpratnes par to, ka savlaicīgi ieguldīt māju uzturēšanā, ilgtermiņā tas izmaksā mazāk, jo tad nav jāsedz maksas par avāriju likvidēšanu un avāriju radītie zaudējumi. Tāpat jāņem vērā fakts, ka būvniecības izmaksas ar laiku pieaug, tāpēc izdevīgāk veikt remontus un atjaunošanas darbus pēc iespējas ātrāk.

Lai novērstu augstāk uzskaitītos trūkumus pārvaldīšanas darbībās un veicinātu pārvaldīšanas darbību efektivitātes paaugstināšanu, nepieciešams izvērtēt dzīvojamās mājas tehnisko stāvokli un no tā izrietošo nepieciešamo remonta ieguldījumu steidzamību, izmaksas, remontdarbu ekonomisko pamatotību.

Vadoties pēc tehniskā stāvokļa atzinuma, nepieciešams apstiprināt atbilstošo konkrētā īpašuma attīstības scenāriju, nosakot, cik lielā mērā īpašuma ekspluatācija ir droša un kāda līmeņa tehniskie pasākumi nepieciešami.

Pārvaldīšanas darbus un attiecīgi izdevumus nepieciešams klasificēt pēc to neatliekamības un obligātuma pakāpes. Atkarībā no attīstības scenārija nepieciešams sagatavot nākotnes attīstības rīcības plānu. Pārvaldīšanas maksā ir jāiekļauj visas izmaksu pozīcijas, ieskaitot apdrošināšanu pret dabas stihijām, negadījumiem un apzinātu ļaunprātīgu nodarījumu radītiem zaudējumiem.

Pārvaldīšanas maksas apmērs tiešā veidā nedrīkst atstāt ietekmi uz dzīvojamās mājas tehniskā stāvokļa saglabāšanu, uzturēšanu, nepieciešamo remontu un kopīpašuma pārvaldīšanas obligāti veicamo darbību nodrošināšanu, tāpēc maksātspējas problēmu risināšanai katrai pašvaldībai atbilstoši normatīvajiem aktiem jānosaka sociāla rakstura pabalsti.

Atbilde uz pētījuma jautājumu "Vai atbilstoša pārvaldīšanas māksa veicina daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas tehniskā stāvokļa drošuma uzlabošanu?" ir apstiprinoša, jo optimāla pārvaldīšanas maksas noteikšana dod iespēju novērst māju tehniskā stāvokļa pasliktināšanos, paīldzināt ekspluatācijas laiku un nodrošināt drošu dzīvojamo apstākļu kvalitāti.

References

Būvju tehniskās apsekošanas būvnormatīvs LBN 405-21. (2021). Ielādēts 06.04.2022. no Latvijas Republikas tiesību akti: <https://likumi.lv/ta/id/324221-buvju-tehniskas-apsekosanas-buvnormativs-lbn-405-21>

Būvniecības likums. (2013). Ielādēts 06.03.2022. no Latvijas Republikas tiesību akti: <https://likumi.lv/ta/id/258572-buvniecibas-likums>

CESCR. (1991). General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR)

Eiropas Sociālā Harta. (1961). Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1045>

Ekonomikas ministrija. (2020). Ielādēts 09.03.2022. no Informatīvais ziņojums “Ēku atjaunošanas ilgtermiņa stratēģija”: <http://tap.mk.gov.lv/mk/tap/?pid=40487380>

Ekonomikas ministrija. (2022). Ielādēts no Mājokļu pieejamības pamatnostādnēs 2022.–2027. gadam

Eurostat. (2021). Ielādēts no Population living in a dwelling with a leaking roof, damp walls, floors or foundation or rot in window frames of floor by poverty status: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_01_60/default/table?lang=en

Geipele S. (2019). *Nekustamais īpašums un ekonomikas attīstība: zinātnes un prakses sinerģija*. Rīga: RTU izdevniecība

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1966). Ielādēts no <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>

Latvijas Būvinženieru savienība. (2020). Ielādēts no Ēkas tehniskais stāvoklis ir dzīvokļu īpašnieku kopīgā atbildība: <https://buvinzenierusavieniba.lv/ekas-tehniskais-stavoklis-ir-dzivoklu-ipasnieku-kopiga-atbildiba/>

Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam (Latvija 2030). (2010). Ielādēts no Pārresoru koordinācijas centrs: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Latvija_2030_6.pdf

Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam (NAP2027). (2020). Ielādēts no Pārresoru koordinācijas centrs: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf

Oficiālās statistikas portāls. (2023). Ielādēts no Būvniecības izmaksu pārmaiņas objektu grupās (procentos pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu: https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_VEK_RC_RCB/RCB030c/table/tableViewLayout1/

Policy Actions for Affordable Housing in Latvia. (2020). Ielādēts 08.04.2022. no OECD: https://issuu.com/oecd.publishing/docs/latvia_housing_report_web-1

Slava, D. (2012). *Mājokļu pārvaldīšanas tiesiski ekonomiskās problēmas Latvijā*. Economics and Business. Ielādēts no <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/14058>

Straupe, E. (2022). *Daudzdzīvokļu dzīvojamo māju pārvaldīšanas efektivitātes paaugstināšana*

Tradicionālie mājokļi un tajos dzīvojošās personas pēc ēkas tipa un uzcelšanas laika. (2021). Ielādēts no <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/majokli/tabulas/mas070-tradicionalie-majokli-un-tajos-dzivojasos?themeCode=MA>

Valsts kontrole. (2019). Ielādēts 23.03.2022. no Vai tiek izpildīti priekšnoteikumi pašvaldību pārvaldīšanā un kontrolē esošu ekspluatācijā pieņemtu ēku atbilstībai drošuma prasībām?: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/revizijas/revizijas/noslegtas-revizijas/vai-tiek-izpilditi-prieksnoteikumi-pasvaldību-parvaldisana-un-kontrole-esosu-ekspluatācija-pieņemtu-ēku-atbilstībai-drošuma-prasibam>

Valsts zemes dienests. (2022). Ielādēts 09.03.2022. no Reģistrēto būvju skaits sadalījumā pa galvenajiem lietošanas veidiem: <https://www.vzd.gov.lv/lv/registroto-buvju-skaits-sadalijuma-pa-galvenajiem-lietosanas-veidiem>

DZĪVOJAMO TELPU ĪRES LIKUMA PROBLEMĀTIKA, KAS SAISTĪTA AR JAUNO LĪGUMA TERMIŅU NOTEIKŠANU

PROBLEMS OF THE RESIDENTIAL TENANCY LAW RELATED TO THE APPLICATION OF NEW PROVISIONS

Viktorija Varigina

Biznesa augstskola Turība, Latvija

mail8888@inbox.lv

Abstract

On May 1, 2021, a new Residential Tenancy Law entered into force with the initial purpose to promote housing affordability, ensuring a fair balance between the interests of the lessor and the tenant of residential premises.[1] In this article, the author analyses whether the purpose of the law as originally stated has been achieved. The author's goal, first of all, is to find out whether the effective legal framework for residential tenancy has resolved the previously identified major deficiencies in the relationship between the lessor and the tenant. Secondly, it shall be established whether a new source of disagreement has not been created, or whether granting rights to one legal subject does not further violate the rights of the other legal subject.

The author has applied several legal methods, namely, the descriptive method was used to summarize the information obtained. The comparative method was applied to analyse the interpretation of the previous Residential Tenancy Law and examining the purpose and application of the current Residential Tenancy Law in Latvia. The analytical method was applied in studying the legal act, case law, as well as sources of law.

Taking into account that at the given moment, the case-law in the referred civil cases is only in making and there are no summaries thereof, the author cannot draw conclusions on the opinion and practice of the courts in applying the new Residential Tenancy Laws, however, acting as a legal representative in several pre-trial disputes as well as pending legal proceedings (civil case no. C77987822), the author can already summarize and make conclusions on both positive and negative trends in the application and implementation of these legal norms.

The author has established that when addressing the previously limited rights of lessors and increasing their scope, the tenant's rights have been significantly and inconsistently restricted, that is, especially in the part about the denationalised property and the rental of municipal residential premises, the amendment of the indefinite Residential Tenancy Agreements to disproportionately termed agreements. The terms of the new Residential Tenancy Law are already being used by the lessors both unfairly, maliciously, and massively as an excuse to get rid of tenants without any additional expenses.

This article is based on the analysis of regulatory acts and case law.

Keywords: Residential premises, lease agreement, relations between tenants and lessors

Ievads

2021. gada 1. maijā stājās spēkā jauns *Dzīvojamo telpu īres likums*, kura viens no mērķiem sākotnēji tika pozicionēts, kā mājokļa pieejamības veicināšana, nodrošinot taisnīgu līdzsvaru starp dzīvojamās telpas izīrētāju un īrnieka interesēm.³¹⁰ Rakstā autore analizē, vai attiecīgi sākotnēji izvirzītais likuma mērķis ir sasniegts. Autores mērķis, pirmkārt, ir noskaidrot, vai aktuālais Dzīvojamo telpu īres regulējums ir atrisinājis iepriekš konstatētos būtiskākos trūkumus attiecībās starp izīrētāju un īrnieku. Otrkārt, konstatēt, vai likumdevējs nav radījis jaunus domstarpības avotus, vai, piešķirot vienam subjektam tiesības, netiek vēl vairāk pārkāptas otrs subjekta tiesības.

Metodoloģijā autore izmantoja vairākas juridiskās metodes, proti, aprakstošā metode tika izmantota, lai par iegūto informāciju veiktu apkopojumu. Salīdzinošā metode tika izmantota, analizējot iepriekšēja *Dzīvojamo telpu īres likuma* interpretāciju un pētot aktuālā, spēkā esošā šī brīža *Dzīvojamo telpu īres likuma* mērķi un piemērošanu Latvijā. Analītiskā metode tika izmantota, pētot tiesību aktu, tiesu praksi, statistiku, kā arī tiesību avotus.

Nemot vērā, ka uz doto brīdi tiesu prakse minēto civillietu praksē tikai veidojās, nav nekādu apkopojumu, autore nevar izdarīt secinājumus par tiesu viedokli un praksi, piemērojot pieņemto jauno *Dzīvojamo telpu īres likuma* regulējumu, taču kā pārstāvis vairākos pirmstiesas konfliktos, kā arī aktuālās tiesvedībās (civillīta Nr. C77987822), autore jau var apkopot un izsecināt pozitīvas un negatīvās tendences tiesību normu piemērošanas un īstenošanas aspektā.

Autore ir konstatējusi, ka, risinot iepriekš ierobežoto izīrētāju tiesību apjomu palielināšanu, ir būtiski un nekonsekventi ierobežotas īrnieka tiesības, proti, īpaši daļā par denacionalizēto īpašumu un pašvaldības dzīvojamo telpu īri, beztermiņa Dzīvojamo telpas īres līguma termiņa grozīšanu uz nesamērīgi terminētiem līgumiem. Jauno *Dzīvojamo telpu īres likuma* nosacījumus sākuši negodprātīgi un ļaunprātīgi masveidā izmantot izīrētāji kā pamatojumu atbrīvoties bez liekiem izdevumiem no īrniekiem.

Raksts pamatā ir veidots, analizējot aktus un juridisko praksi.

Atslēgas vārdi: Dzīvojamās telpas, īres līgums, attiecības starp īrniekiem un izīrētājiem

Dzīvojamo telpu īres likuma sākotnējais mērķis

Autore arvien biežāk pēdējā gada laikā tika iesaistīta kā pārstāve īrnieku un izīrētāju konfliktos. Iepazinās ar "Jurista Vārda" Nr. 43 2021. gada 26. oktobra publikācijām, kuras tika apvienotas vienā lielā izdevumā, mēģinot aplūkot vairākus likuma aspektus, vadoties no dažādiem skatu punktiem, taču šie raksti tika veidoti tikai pusgadu pēc likuma stāšanās spēkā, un tajā brīdī rakstu autori faktiski nevarēja konstatēt, kā tiesību subjekti interpretēs un izmantos pieņemtā likuma normas.

Viedokļus sniedza kvalificēti juristi, taču likuma piemērošana noris parasto subjektu vidū, kam nav juridiskās izglītības. Autoresprāt, ir svarīgi jau sākotnēji izprast, ar kādām problēmām reāli saskaras izīrētāji un īrnieki, īstenojot pieņemto *Dzīvojamo telpu īres likuma* normas, lai savlaicīgi varētu novērst trūkumus un konstatētu likuma robus.

Aplūkojot *Dzīvojamo telpu īres likuma* mērķus, kā būtiskāko var izcelt cēlu mērķi, kuru precīzi ir formulējis Mg. iur. M. Auders. Ekonomikas ministrijas Mājokļu politikas departamenta direktors norāda, ka: "Šo atšķirīgo risinājumu ietveršana likumā bija saistīta ar nepieciešamību radīt

³¹⁰ Likumprojekts "Dzīvojamo telpu īres likums". Pieejams: <https://tap.mk.gov.lv//lv/mk/tap/?pid=40438759>

personām, it īpaši institucionālajiem investoriem, vēlmi investēt īres dzīvojamo māju būvniecībā un atjaunošanā, samazinot riskus un neērtības, kuras izīrētājam radīja ar dzīvojamo telpu īri saistītais līdzšinējais regulējums.”³¹¹

Viena no būtiskākajām izmaiņām jaunajā *Dzīvojamo telpu īres likumā* ir paredzēta 9. pantā un likuma pārejas noteikumu kontekstā (attiecībā uz termiņiem), kas noteic, ka tagad visi iepriekš noslēgtie beztermiņa līgumi ir slēdzami uz noteiktu termiņu. Likumdevējs ilgstošās diskusijās tomēr pieņēma šādu normu ar mērķi aizsargāt viena subjekta-izīrētāja tiesības, jo iepriekš šis bija viens no stūrakmeņiem attiecībās ar negodprātīgiem īrniekiem, lai varētu piemērot saistību bezstrīdus pies piedu izpildīšanas kārtību, izliekot īrnieku, kas arī ir viens no jaunievedumiem *Dzīvojamo telpu īres likumā*. Taču likuma pārejas noteikumos likumdevējs ir noteicis dažādus termiņus (atšķirībā no situācijām), proti, uz Dzīvojamo telpu īres līgumu (maksimālais termiņš) noteiktu termiņu līdz 2036. gada 31. decembrim, ja neviens no pusēm nav vērsusies ar prasību tiesā, bet citos gadījumos atstājot šo jautājumu izlešanai tiesai, bet ne ilgāk kā uz 10 gadu termiņu.

Analizējot jauno *Dzīvojamo telpu īres likumu*, viens no būtiskākajiem stūrakmeņiem piemērošanā varētu būt līgumu termiņu kontekstā. Autore uzskata, ka viens no būtiskākajiem trūkumiem ir tas, ka tiesai nav noteikti kritēriji, pēc kuriem vadīties, nosakot īres līguma noslēgšanas termiņu, tas veidos atšķirīgu praksi un nevienlīdzības principu.

Denacionalizēto un pašvaldības (palīdzības) namu īrnieku tiesības jaunā *Dzīvojamo telpu īres likuma* kontekstā

Iepriekšējā nodaļā autore jau pievērsās *Dzīvojamo telpu īres likuma* mērķim un Dzīvojamo īres līgumu noslēgšanas termiņa jautājumam un nonāca pie secinājuma, ka pastāv zināmas pretrunas, neprecizitātes, kas vairos tiesvedību skaitu, nevis mazinās tos. Turpinot aplūkot likuma grozījuma daļu, kas attiecas uz termiņa grozīšanu, atsevišķi jāizdala un jāpievēršas denacionalizēto un pašvaldības māju īrnieku tiesībām minētā likuma kontekstā.

Nepastāv šaubas par to, ka iepriekšējais 1993. gadā pieņemtais likums *Par dzīvojamo telpu īri* bija morāli novecojis un neatbilda šī brīža svarīgākajiem problēmjautājumiem. Likumdevējs vadījās no tā brīža ekonomiskās reformas apsvērumiem, sabiedrība pārgaja uz brīvā tirgus attiecību principiem, norisinājās valsts īpašumu konversija.

Pat Latvijas Tiesībsarga biroja pārstāve Mg. iur I. Arkone atklāti atzīst faktu, ka 1993. gadā vienā no likumdevēja vadlīnijām bija nolūks izvairīties no iespējamās sociālās spriedzes, uzreiz iekļaujot izteiku īrnieku tiesību aizsardzību. Neizdalot atsevišķi šo īrnieku kategoriju tiesības, lai veidotu vienotu īres attiecību regulējumu un samērīgā laika posmā pēc būtības izbeigtu denacionalizēto namu īrnieku institūtu³¹². Autore vēlas uzsvērt, ka liela daļa īrnieku, kas noslēguši beztermiņa līgumus palīdzības sniegšanas kartības ietvaros, ir bijušie denacionalizēto īpašumu īrnieki, kas saņēma šo palīdzību, jo tika izlikti ar tiesas spriedumiem no iepriekšējās dzīvojamās telpas, un cerēja, ka, saņemot šo palīdzību, viņu dzīvē radīsies zināma stabilitāte attiecībā uz īres maksas un termiņa aspektu.

Autore praksē pēdējā gada laikā saskārusies ar šādu likuma normu piemērošanu ikdienā: vairākums Rīgas un citu Latvijas pilsētu iedzīvotāju, kas iepriekš īrēja dzīvokļus kā sociāli aizsargātā

³¹¹ *JuristaVārds*. M. Auders. 26.10.2021. Nr. 43, 10. lpp.

³¹² *Turpat*, 44. lpp.

iedzīvotāju grupa, saņem vēstules no domes (dzīvokļu departamenta), uz kurām dome, atsaucoties uz saistošajiem noteikumiem (Rīgā Nr. 141 "Par reģistrācijas un palīdzības sniegšanas kārtību dzīvokļu jautājumu risināšana" 83. punktā), noteica, ka, ievērojot *Dzīvojamo telpu īres likuma* pārejas noteikumu 6. punkta noteikto³¹³, uz nenoteiktu laiku noslēgtie pašvaldības dzīvojamo telpu īres līgumu termiņu pašvaldība var prasīt pārslēgt uz noteiktu termiņu atbilstoši saistošo noteikumu nosacījumiem, ievērojot pašvaldības saistošos noteikumus, kas izdoti uz šā likuma 32. panta pamata, pie tam, iekļaujot atrunu, ka nosacījumi uz maksimālo īres termiņu līdz 10 gadiem neattiecas uz pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu, kas tiek izīrēta atbilstoši normatīvajiem aktiem par palīdzības sniegšanu dzīvokļa jautājumu risināšanā. Rīgā piedāvā noslēgt tos tikai uz diviem gadiem, pamatojoties uz saistošo noteikumu 18. punktu. Tajā skaitā tiek iekļauta atsauce arī uz *Palīdzības likuma* 11. pantu.

Subjektam, lai izprastu uz viņu attiecināmu normu, nepieciešams ielūkoties vismaz trīs normatīvajos aktos, likumsakarīgi autorei radās jautājums, vai šādi traktējama likuma saprotamība parastajiem iedzīvotajiem?

Katrā pāšvaldībā attiecīgi varēs noteikt savu termiņu, kas veidos nevienlīdzīgu, nekonsekventu praksi. Autores ieskatā visvairāk sociālam riskam pakļautā iedzīvotāju grupa kārtejo reizi ir vislielākie cietēji.

Autoresprāt, nevajadzēja mākslīgi ierobežot denacionalizēto namu īrnieku tiesības. Pārsvarā denacionalizēto namu īrnieki (sākotnēji ar kuriem tika noslēgts pirmreizējais līgums) ir pensijas vecuma grupa, kas nespēj pēkšni sakrāt līdzekļus un negūst tādus ienākumus, lai brīvi īrētu citu īpašumu, kas tiek piedāvāts Latvijas tirgū. Pietiekoši būtu paredzēt, ka viņiem ir tiesības lietot īpašumu līdz mūža galam, savukārt jau to mantiniekim paredzēt citus nosacījumus, uzliekot par pienākumu noslēgt jaunus terminētos līgumus.

Autore konstatē pretrunu starp likuma mērķi un likuma realizāciju, likumsakarīgi, ka divu gadu laika posms ir pārāk īss laiks, lai atbildīgs īrnieks vēlētos attiecīgi ieguldīt un uzturēt izīrējamo dzīvojamo telpu, kas novēdīs pie visa pašvaldības dzīvojamā fonda stāvokļa pasliktināšanās, kas jau šobrīd nav labākajā stāvoklī.

Autore uzskata, ka likumdevējs, vēlēdamies novērst savu lēmumu tūlītēju neapmierinātību, ir vairākas reizes pārkāpis abu subjektu tiesības. Vadoties no savām interesēm, nevis no tiesību mērķa un uzdevuma kā tāda, lai mazinātu spriedzi, 1993. gadā tika ierobežotas viena subjekta tiesības, bet, pieņemot jauno *Dzīvojamo telpu īres* regulējumu, pilnīgi analogiski iepriekšējai praksei tiek pārkāptas otra subjekta tiesības, tikai lai risinātu šī brīža ekonomisko tirgus pieprasījumu. Neskatoties uz to, ka sabiedrības apspriedei pirms likuma pieņemšanas tas tika nodots vairāk nekā četrus gadus, autore uzskata, ka ieklausīšanās sabiedrības viedoklī bijusi formāla. Likumi tiek pieņemti, grozīti, bet dzīvo un piemēroti tie tiek sabiedrībā, un sabiedrības viedoklim būtu jāpiešķir lielāks svars.

Apstākļi, kas ietekmēja īres tirgu Latvijā

Neapšaubāmi tiesības uz mājokli ir saistītas ar sociālajām tiesībām, tāpēc arī aplūkot *Dzīvojamo telpu īres likuma* piemērošanas tendences nepieciešams, vadoties no katras valsts individuālās ekonomiskās situācijas. Latvijas īres tirgus šobrīd ir mainījies, to galvenokārt ietekmēja COVID-19 pandēmijas un Krievijas-Ukrainas kara sekas.

³¹³ Skat. *Dzīvojamo telpu īres likuma* pārejas noteikuma 6. pantu

Latvijā patlaban varētu būt ap 40 000 Ukrainas bēglu,³¹⁴ to maksātspēju ir jāvērtē nestabili un kritiski, jo daļa vēl nav paspējuši iekārtoties darbā, daļai palīdz radi, vai tiek saņemts sociālais atbalsts.

Trešdaļa no Latvijas iedzīvotājiem dzīvo Rīgā, tātad Rīga ir lielākais īres tirgus visā Latvijā. Kā liecina Latvijā oficiālie statistikas dati, iedzīvotāju skaits 2020. gadā bija – 1 907 675, 2021. gadā bija 1 893 223, bet 2022. gadā reģistrēts 1 875 757. Savukārt Rīgā 2020. gadā – 621 120, 2021. gadā – 614 618, 2022. gadā tas jau bija tikai – 605 802³¹⁵, tātad trīs gadu laikā samazinājies oficiāli par aptuveni 16 000, kas ir būtiski ietekmējis īres tirgu.

Vēl viena jaunāka tendence īres tirgū saistīta ar ekonomisko situāciju, kas ir turpinājums ieviestām sankcijām pret Krieviju un to resursu izmantošanu, proti, bija daļa iedzīvotāju, kas dzīvoja ārzemēs, kam pieder īpašumi, bet tie netika iepriekš izīrēti, jo īpašnieki varēja tos uzturēt, bez problēmām maksāt apsaimniekošanas maksājumus. Taču 2022. gada apkures sezonas sākumu lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju sagaidīja ar satraukumu, jo nemitīgi informācijas telpā tika izteikti brīdinājumi gan no mēdijiem, gan no oficiālo iestāžu pārstāvjiem par komunālo pakalpojumu cenas būtisku kāpumu. Tāpēc arī šie dzīvokļi parādījās īres tirgū, pie tam to īpašnieki galvenokārt bija ieinteresēti vismaz segt tikai apsaimniekošanas un komunālos maksājumus, necerot uz peļņas gūšanu.

Pēc Finanšu ministrijas datiem gada inflācija Latvijā saglabājas augstākā starp eirozonas valstīm, ko turpina ietekmēt energoresursu un pārtikas cenu pieaugums. Šā gada janvārī gada inflācija Latvijā sasniedza 21,5 %. Kopumā jāsecina, ka saglabājusies iepriekšējā gada nogales augstās inflācijas tendence. Sagaidāms, ka inflācija 21 % apmērā Latvijā saglabāsies līdz pavasarim, jo straujas energoresursu cenu kāpums pērnajā gadā vēl nav pilnā apmērā atspoguļojies inflācijā. Lai arī pēdējos mēnešos gāzes cena būtiski samazinājās un sasniedza zemāko līmeni kopš 2021. gada nogales, tomēr pazeminošā ietekme uz inflāciju sagaidāma vien šā gada otrajā pusē.³¹⁶

Autore veikusi nelielu praktisku pētījumu, ievietojot vairākus sludinājumus (dažādi Rīgas rajoni – Jugla, Ķengarags, Purvciems dažādos laika posmos) sabiedrībā populārajā izīrēšanas platformā ss.lv ar mērķi noskaidrot, vai pieprasījums ir mainījies pēdējo trīs gadu laikā, un konstatējusi, ka pieprasījums pēc īres dzīvokļiem ir stipri krites, tagad atšķirībā no iepriekšējā perioda dzīvokļi gaida jauno īrnieku pat līdz divām trīs nedēļām, iepriekšējā periodā izīrētājs varēja izvēlēties starp pretendentiem, kas pieteicās vienas dienas laikā. Pētījums tikai apstiprina, ka šobrīd piedāvājuma ir vairāk nekā pieprasījuma.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Autore secina, ka *Dzīvojamo telpu īres likuma* regulējums ir atrisinājis iepriekš konstatētos būtiskākos trūkumus attiecībā pret pārkāptajām izīrētāju tiesībām, taču būtiski ir pasliktinājis īrnieku tiesības. *Dzīvojamo telpu īres likuma* regulējums, kas attiecas uz beztermiņa līgumu noslēgšanu uz terminētiem (tieši dažādu noteicošo apstākļu dēļ), radīs jaunus konfliktus starp īrnieku un izīrētāju un katrā ziņā nemazinās tiesu noslogojumu šo jautājumu izskatīšanā.

Priekšlikums. Kā iespējamo risinājumu autore piedāvā noteikt visiem iepriekš noslēgtiem denacionalizēto īpašumu un ar pašvaldību beztermiņa noslēgtiem līgumiem vienotu noteikto beigu termiņu, kas būtu līdz 2036. gada 31. decembrim.

³¹⁴ <https://ir.lv/2023/02/27/begli-tad-un-tagad/>

³¹⁵ <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas>

³¹⁶ <https://www.fm.gov.lv/lv/jaunums/fm-inflaciju-vel-aizvien-turpina-ietekmet-augstas-energoresursu-un-partikas-cenas>

2. Autore konstatēja, ka jaunajā regulējumā tiesām ir piešķirta pilnīga brīvība, lemjot strīdus par īres līguma termiņa noteikšanu, kas, autoresprāt novedīs pie nevienlīdzīgas tiesu prakses.

Priekšlikums. Nepieciešams noteikt vienotu metodiku tiesnešiem, lai varētu noteikt, uz kādu termiņu pārslēdzami turpmāk iepriekš noslēgtie denacionalizēto īpašumu īres līgumi. Par provizoriskiem kritērijiem autore iesaka noteikt vairākas pozīcijas – cik ilgi īrnieks lietojis īpašumu, vai tajā ir deklarēti mazgadīgi bērni un pensionāri, vai nav bijusi ilgstoši kavēta rēķinu apmaksas, kādi ir īrnieka ienākumi utt.

3. Autore ir konstatējusi būtisku pretrunu starp vienu no sākotnējiem likumprojekta mērķiem un *Dzīvojamo telpu īres likuma* realizācijas nosacījumiem, proti, nav iespējams institucionālajiem investoriem (pašvaldībām) palielināt vēlmi investēt īres dzīvojamo māju būvniecībā un atjaunošanā, samazinot riskus un neērtības, noslēdzot ar īrniekiem līgumus tikai uz diviem gadiem, pie tam nosakot, ka katrā pašvaldībā var saistošajos noteikumos iestrādāt jebkuru līguma termiņu. Šāds nosacījums pilnībā grauj īrnieka pienākumu uzturēt īpašumu attiecīgā stāvoklī, ieguldot remontos un īpašuma uzturēšanā, un veido nekonsekventu praksi visā Latvijas teritorijā.

Priekšlikums. Īres īpašumiem, kurus izīrē pašvaldības, jānosaka vienots līguma darbības termiņš visās pašvaldībās (neiekļaujot tādu tiesību saistošajos noteikumos), īres līgumu noslēdzot uz 10 gadiem ar tiesībām pagarināt, ja īrnieks pilda likumā noteiktos pienākumus.

References

- Dzīvojamo telpu īres likums.* Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/322216#p32>
<https://ir.lv/2023/02/27/begli-tad-un-tagad/>
<https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas>
<https://www.fm.gov.lv/lv/jaunums/fm-inflaciju-vel-aizvien-turpina-ieteikmet-augstas-energoressursu-un-partikas-cenas>
Jurista Vārds. 26.10.2021. Nr. 43
Likumprojekts “*Dzīvojamo telpu īres likums*” Pieejams: <https://tap.mk.gov.lv//lv/mk/tap/?pid=40438759>

DIGITĀLĀS SPĒĻOŠANAS SISTĒMAS KĀ DARBINIEKU APMĀCĪBAS RĪKS

DIGITAL GAMING SYSTEMS AS AN EMPLOYEE TRAINING TOOL

Karīna Villerte-Balogā

Biznesa augstskola Turība, Latvija

Abstract

This research used analyses to understand digital gamification systems and how they can help employee onboarding. Gamification systems can be as alternative way to train the new employees, show the new products or motivate employees in the company. During the research it was discovered that employees are learning such information faster and more efficiently.

Gamification systems are giving a better user experience for the employees, allowing them to see their achievements, their goals and they can return any time to topics that interest them.

Atslēgas vārdi: spēļošanas sistēma, lietotāju pieredzes, darbinieku apmācības, darbinieku pieredze, digitālā spēļošanas sistēma

Ievads

Spēļošanas sistēmas ir interaktīvs veids, kā lietotājam pasniegt nepieciešamo informāciju ātrā un vieglāk uztveramā veidā. Spēļošanas sistēma paātrina apmācību laiku, kā arī sagatavo lietotāju darba uzdevumiem. Spēļošanas sistēmas sāka izmantot kā apmācību rīku skolās, lai pasniegtu nepieciešamo informāciju skolēniem, tagad šāda veida spēļu sistēmas izmanto gan produktu pārdošanai, lietotāju iesaistei un darbinieku apmācībām.

Mūsdienās uzņēmumi saskaras ar problēmu, ka jaunie darbinieki izbeidz darba attiecības pirms pārbaudes laika, kā arī saskarās ar trendu "klusā aiziešana", kas liecina, ka darbinieks nolej izbeigt darba attiecības vienā mirklī. Kā viens no iemesliem darbinieku aiziešanai ir nepietiekams darba apmācību posms, kurā nav paskaidrotas nepieciešamās lietas, lai varētu strādāt pilnvērtīgi pie jaunajiem darba pienākumiem.

Pētījuma jautājums – vai, izmantojot spēļošanas sistēmas var paātrināt darbinieku apmācību efektivitāti?

Mērķis – izstrādāt eksperimentu spēļošanas sistēmas un lasāmo materiālu salīdzināšanai.

Uzdevumi

1. Izpētīt spēļošanas sistēmas un to ietekmi uz darbinieku apmācību.
2. Analizēt datus par darbinieku apmācībām un aiziešanas kultūru.
3. Pilnveidot spēļošanas sistēmas dizainu un saturu, balstoties uz lietotāju pieredzi.

Pētījumu metodes

1. Monogrāfiskā jeb aprakstošā metode – teorētiskās bāzes izpēte un apkopošana, izmantojot zinātnisko literatūru un citus avotus.
2. Grafiskā metode – esošie vizuālie materiāli, kuri paskaidro darbības un statistiku.
3. Sekundāro datu analīze – datu apkopošana un izpētišana, analizējot informācijas kopumu.

4. Aptaujas metode – datu ievākšanas metode, lai noskaidrotu lietotāja viedokli par pētāmo tēmu un problēmas risinājumu.
5. Salīdzināšanas metode – informācijas un eksperimenta rezultātu salīdzināšana starp pētāmajiem objektiem.
6. Eksperiments – pētījuma laikā tiek iekļauts pētījuma metožu kopums, lai uzzinātu lietotāju saskarsmi un viedokli par pētāmo objektu.

Pētījuma periods: 13.10.2022.–1.04.2023.

Spēļošanas sistēma personāla vadībā

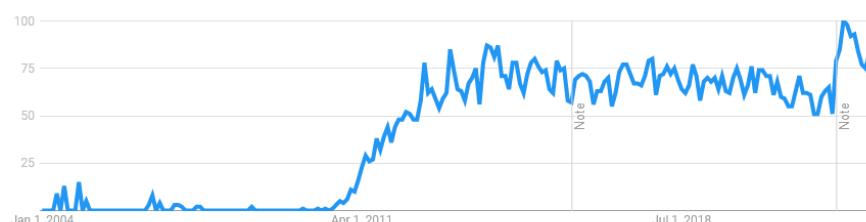
Spēļošanas sistēmas

Spēļošana ir spēļu sistēmas veidu izmantošana ikdienas darbā, dodot lietotājiem iespēju veikt uzdevumus, apmācības spēles veidā, pretī saņemot punktu sistēmas vai balvas. Spēļošanas sistēmas izmanto pakalpojumu sfērā, produkta lietošanas apmācībās, informācijas apguvē, lai sniegtu lietotājam veidu, kā apgūt informāciju interaktīvā veidā un motivētu lietotājus izmantot mācību apguves veidu.

Darba vietās izstrādātās spēļošanas sistēmas tiek veidotas cilvēkresursu vadītājiem, lai apmācītu jaunos darbiniekus, administratoriem, darbiniekiem vai produkta lietotājiem, lai simulētu lietošanas darbības. Spēļošanas sistēmas var atšķirties no vienkāršiem konkursiem, kuros piedalās lietotāji, piemēram, labākais darbinieks saņem balvu, par līdz spēļošanas sistēmas ar izstrādātiem spēles elementiem, piemēram, viedtālruņa spēle ar noteiktiem jautājumiem, darbībām un punktiem. Spēles sistēmas izmanto, lai iesaistītu darbiniekus, veicot interaktīvas darbības. Spēle ir veidota mērķtiecīgi, lai ar pastiprinošiem kontekstiem, mijiedarbību un mehānismiem radītu ieinteresējošu spēles sajūtu. (Oravec, 2015)

Termins “spēļošana” pirmo reizi parādījās 2008. gadā, bet atpazīstamību ieguva 2010. gadā, kad tas pirmo reizi parādījās “Google trends”. Gadu vēlāk kompānija “Gartner” prognozēja, ka vairāk nekā 70 % no “Global 2000” organizācijām līdz 2014. gadam izmantoja spēļošanas sistēmu vismaz vienam uzņēmuma darbības procesam. (DuVernet & Popp, 2014: 39)

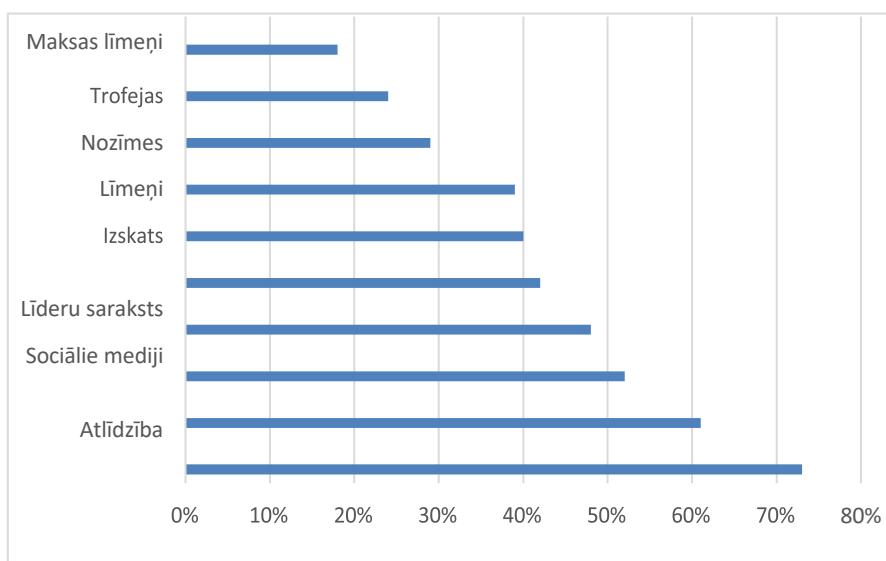
“Google trends” dati parāda, ka kompānijas “Gartner” prognozes piepildījās. 2012. gada septembrī bija lielākais tā brīža meklējuma skaits pēc atslēgas vārda – spēļošana (gamification). Kompānijas sāka veikt pētījumus, lai uzlabotu spēļu veida sistēmas lietotāju pieredzi. Pēc jaunākajiem “Google trends” datiem 2022. gada maijā bija lielākā interese pēc atslēgas vārda spēļošana (gamification) (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Spēļošanas sistēmas atslēgas vārdi “Google trends” (autores veidots)

Spēļošanas sistēmu veido, balstoties uz lietotāja vajadzībām un kompānijas mērķiem. Sistēma ir balstīta uz pamudinoša dizaina principu, kas ļauj lietotājiem iegrīmt spēles sistēmā un pildīt uzdevumus, patēriņojot mazāk laika resursus. Darbības tiek atvieglotas, lai sasniegtu nepieciešamos rezultātus.

Spēļu sistēmās tiek iekļauti vairāki elementi, kuri motivē lietotājus darboties ar programmu. Pēc Amerikas Apmācības un attīstības biedrības pētījuma spēles sistēmas balstās uz sasniegumiem, kurus var apskatīt lietotājs, kā arī uz stāstu un atlīdzību (skat. 2. attēlu). 37 % aptaujāto uzņēmumu (2000 uzņēmumi) izmanto spēļošanas sistēmas kādā no uzņēmuma daļām, un 51 % šo uzņēmumu izmanto kompleksi izveidotas spēles, kuras ir efektīvas, lai sasniegtu savus mērķus. Tās izmanto gan kā mārketinga rīku, personāla apmācības programmu u.c. (Roberts, 2014) Spēļošanas sistēmas industrijas.

2. attēls. Spēles elementi spēļošanas sistēmās (Roberts, 2014)

Spēļošanas sistēmas tiek izmantotas četrās industrijās. Spēļošanas sistēmas tiek izmantotas, kā mārketinga stratēģija, lai piesaistītu lietotāju uzmanību un to noturētu.

- Izglītība – izglītības jomā spēļošanas sistēmas tika izmantotas jau kopš 1990. gada, lai ieinteresētu jauniešus mācīties jaunā, interaktīvā veidā. Spēles tika izmantotas atbilstoši variantu iespējas, darbību simulešana, kā arī pārvietoja spēlētājus pa noteiktiem sižetiem vai ģeogrāfiskajiem apgabaliem. Plaši pazīstamā mācību rakstīšanas programma *Mavis Beacon* arī izmanto spēles, lai iemācītu pareizu rakstīšanas tehniku.
- Uzņēmumi – spēļošanas sistēmas izmanto, lai apmācītu darbiniekus, jo jaunu darbinieku uzņemšana ir sarežģīts un ilgstošs process, kas var ilgt mēnešiem. Dažas organizācijas iekšēji izmanto spēlēšanu, lai organizētu un vienkāršotu pāreju. Apzīmējot dažādas prasmju kopas vai uzdevumus, kas jaunajiem darbiniekiem ir jāizpilda, tas sniedz viņiem iespēju tikt galā ar uzdevumiem un gūt panākumus izmērāmā veidā. Organizācijas var arī pievienot stimulējošas balvas un konkurences elementus, lai iedvesmotu darbiniekus.
- Dizains – spēļošana dizainā var notikt tiešsaistē vai reālajā pasaulei. Tieki izveidoti interaktīvi uzdevumi, kurus veic darbinieki vai produkta lietotāji, lai atrisinātu noteiktas problēmas vai veiktu darbību simulācijas. Spēļošanas sistēma ir iekļauta tiešsaistes vietņu noformējumos. Sociālajiem tīkliem, piemēram, *LinkedIn*, ir nepieciešama lietotāja mijiedarbība, lai izdzīvotu. Vietne izskatās un darbojas vislabāk, ja cilvēki regulāri atjaunina savus profilus, pievieno

nozares saturu un sadarbojas ar citiem lietotājiem. Dalībnieki tiek atalgooti ar nozīmēm par darbību frekvenci, pamatojoties uz dažādiem atskaites punktiem.

- Veselība un labsajūta – spēļošanas sistēmas tiek izmantotas medicīnas sfērā, radot vienkāršas mobilās aplikācijas, lai uzzinātu sev nepieciešamo informāciju, veselības uzlabošanas programmās, kurās lietotājiem ir jāsasniedz noteikti mērķi, lai saņemtu atalgojumu, kā arī darba vietās, lai uzlabotu darbinieku ikdienu un veselību, uzstādot mērķus, piemēram, šķirot atkritumus, noiet noteiktu soļu skaitu, kur darbību rezultātā kandidāti saņem atalgojumu. (Marchese, 2015)

Spēļošanas sistēmas tiek pielietotas, lai sasniegtu dažādus mērķus, tas atkarīgs no uzņēmuma tā brīža mērķiem. Spēļošanas sistēmas tiek pielietotas arvien plašāk dažādās industrijās, lai samazinātu laika resursu un uzlabotu lietotāja pieredzi.

Spēļošanas sistēmas var veidot pēc noteikta principa, izanalizējot galvenos spēļošanas mērķus un no tā izveidojot spēļošanas sistēmas funkcijas, stāstu, dizainu un saturu.

- **Spēļošanas sistēmas mērķis** – pirms veido spēļošanas sistēmu, ir jānosaka spēļošanas sistēmas mērķis. Mērķis var ietvert zināšanu apguvi, izklaidi, informācijas nodošanu;
- **Spēles mehānisms** – spēles mehānismam ir jāatbilst spēļošanas sistēmas mērķiem. Tas var ietvert punktu uzskaiti, nozīmītes, uzvarētāju sarakstus, līmeņus un izaicinājumus;
- **Scenārijs** – izstrādāt spēļu scenārijus, kas atbilst spēles mērķiem. Tas var ietvert simulācijas, viktorīnas, mīklas vai interaktīvus videoklipus;
- **Platforma** – digitālās spēļošanas sistēmas var veidot uz mobilās lietotnes, tīmekļa platformas vai fiziska spēle, ko lietotājs var spēlēt;
- **Satura izveide** – satura izstrāde, kas atbilst spēles mehānikai un scenārijiem. Tas var ietvert videoklipus, apmācības, infografikas un interaktīvus vingrinājumus;
- **Testēšana un atkārtošana** – prototipus vienmēr ir jātestē, lai uzzinātu lietotāju viedokli un spētu izlabot kļūdas. Pēc kļūdu labojuma vienmēr ir jāveic atkārtots tests, lai uzzinātu vai visas kļūdas ir novērstas;
- **Programmas aktivizēšana** – kad spēļošanas sistēma ir pārbaudīta un pilnveidota, tad var to aktivizēt. (Jansen, et al., 2023)

Spēļošanas dizains ir cieši saistīts ar lietotāja pieredzes un saskarsmes dizainu. Lietotāja pieredzes dizains nodrošina programmas funkcionalitāti, bet lietotāja saskarsmes dizains nodrošina programmas vizuālo noformējumu.

Lietotāja pieredzes dizains

Lietotāju pieredzes (UX) dizains ir process, kuru komandas izmanto, lai radītu produktus, kas lietotājiem sniedz jēgpilnu un atbilstošu pieredzi. Tas ietver visa produkta iegūšanas un integrēšanas procesa izstrādi, tostarp zīmola, dizaina, lietojamības un funkciju aspektus. Lietotāja pieredzes dizains ir dažādu metožu apkopojums, ļaujot lietotājiem izvēlēties piemērotākās pētījuma metodes. (Stevens, 2022)

Tā kā lietotāja pieredzes dizains aptver visu lietotāja ceļu, tā ir daudznozaru joma. Lietotāja dizaineri nāk no dažādām jomām, piemēram, grafiskā dizaina, programmēšanas, psiholoģijas u.c. Lietotāja pieredzes dizainera tipiskie uzdevumi atšķiras no grafiskā dizainera uzdevumiem, tie ietver lietotāju izpēti, personu izveidi, karkasu veidošanu un interaktīvu prototipu projektēšanu, kā arī dizainu testēšanu. Šie uzdevumi dažādās organizācijās var ievērojami atšķirties, taču tie vienmēr piepras, lai dizains būtu balstīts uz lietotāju vēlmēm un vajadzībām. Tāpēc lielākā daļa lietotāja

pieredzes dizaineri strādā uz lietotāju vērstu darba procesu un turpina virzīt savas idejas, balstoties uz datiem. (Stevens, 2022)

Lietotāja saskarsmes dizains

Lietotāja saskarsmes (UI) dizains ir saistīts ar lietotāja saskarsmes izveidi, koncentrējoties uz stilu un interaktivitāti. Lietotāja saskarsmes dizaina mērķis ir izveidot lietotājam viegli saprotamu, estētiski patīkamu un lietojamu dizainu. Saskarsme attiecas uz piekļuves punktiem, kurā lietotājs mijiedarbojas ar lietojumprogrammu, uz pārlūkprogrammu balstītu vietni vai ierīci, kā, piemēram, viedtālruni, datoru u.c. Lietotāja saskarsmes dizains pēta lietotāja mijiedarbību ar produktu un kā lietotājs veic darbības ar produktu, lai veidotu saskarsmi, kura pielāgojas lietotāja vajadzībām. (Kreimer, 2021)

Autore secina, ka lietotāja pieredzes process un lietotāja saskarsmes dizains vieno kopējo rezultātu spēļošanas sistēmas darbībai. Lai izveidotu uz lietotāju vērstu spēļošanas sistēmu, ir nepieciešams izpētīt gan lietotāja vajadzības, gan dizaina trendus. Ir nepieciešams veidot mājas lapu, kuru varēs lietot lietotāji uz jebkuras no ierīcēm, lai spēļošanas formāts pielāgotos jebkuram ekrāna izmēram.

Lietotāja pieredzes dizains ir pielietots jau vairākus desmitus gadus, lai gan tas ir ieguvis popularitāti tikai pirms pāris gadiem. Uzņēmumi vēlās izveidot spēļošanas sistēmas, kuras reprezentē viņu tēlu un zīmolu darbiniekiem. Lietotāja izpēti pieredzes dizaineri veic, balstoties uz dažādu metožu pamatiem. Autore secina, ka lietotāja pieredzes dizainam vispiemērotākā ir dizaina domāšanas metode, kura sevī ieptver visus lietotāja pieredzes procesu. Uzņēmumam ir jāspēj definēt savu darbību un mērķus, kā arī apzināt mērķauditorijas intereses un vajadzības.

Spēļošanas sistēmas izmantošana personāla apmācībām

Darbinieku apmācības uzņēmumā var ilgt līdz pat sešiem mēnešiem. Darbiniekam ir nepieciešams iepazīties ar informāciju par uzņēmumu, tā produktiem, kā arī apmācību laikā darbinieks apgūst zināšanas par saviem tiešajiem pienākumiem un kā tos veikt. Darbinieku apmācības laiks ir svarīgs darbinieka tālākajā darba laikā uzņēmumā. Ja darbinieka apmācības nav ieinteresējošas darbiniekam vai informējošas, tas var izraisīt darbinieka demotivāciju, kā arī darba attiecību līguma anulēšanu.

Pētījumi liecina, ka jauna darbinieka nodarbināšanas izmaksas pēc sešiem mēnešiem ir peļņas punkts. Pēc sešiem mēnešiem sāk veidoties atmaksas punkts. Izmaksās tiek iekļautas darbinieku apmācības, mentoru piesaiste, darbs, ko darbinieks neveic, kamēr piedalās apmācībās un saņem atalgojumu. Tāpēc ir svarīga darbinieku iekļaušana uzņēmumā, lai palielinātu darbinieka noturību uzņēmumā. Ja darbinieks pamet darba vietu pirmo sešu mēnešu laikā, tad uzņēmums zaudē ieguldītos līdzekļus. Neapmierinoša darbinieku apmācības programma un iesaiste var novest pie darbinieku darba līgumu anulēšanas:

- 60 % jauno darbinieku nožēlo darba uzsākšanu kompānijā. Darbinieku uzskati un darbības atšķiras no kompānijā iesāktās darba kultūras. Kompānijai, uzsākot pārrunas ar potenciālo darbinieku, ir jābūt atklātai par iekšējo struktūru un darba kārtību;
- 20 % darbinieku anulē darba līgumus pirmo 45 dienu laikā. Jaunie darbinieki pirmā mēneša laikā sāk šaubīties par jauno darba vietu. Šīs šaubas izraisa nepietiekama jauno darbinieku apmācība vai nepietiekama informācijas sniegšana par uzņēmumu;

- 4 % jauno darbinieku neatgriežas darbā pēc pirmās darba dienas. Ne tikai darbinieku apmācība ir svarīga, bet arī darbinieka pirmā diena, kurā jaunais darbinieks iepazīst uzņēmumu, tā darbiniekus un struktūru (Harpelund, et al., 2019)

Spēļošanas sistēmas atvieglo darbinieku apmācības procesu. Tās sniedz jaunu skatu uz uzdevumiem un interaktīvu apmācību veidu. Apmācību laiks tiek saīsināts, kā arī darbiniekiem ir iespēja jebkurā laikā apskatīt sev nepieciešamo informāciju, jo lielākā daļa spēļošanas sistēmu darbinieku apmācībām ir tiešsaistes vidē.

Lai izveidotu lietotājam draudzīgu spēļošanas sistēmu, ir jāveic lietotāju izpēte un mērķu noteikšana, kurus vēlas sasniegt ar spēļošanas sistēmu. Tiešsaistes spēļošanas sistēmas darbība ir atkarīga no lietotāja pieredzes dizaina struktūras. Dizainam ir jābūt vienkāršam, lai spēles veidu varētu pielietot jebkurš no darbiniekiem, kā arī spēlei ir jābūt interesantai, lai motivētu darbiniekus veikt uzdevumus un apgūt savus pienākumus.

Spēļošanas sistēmas mērķis ir padarīt lietas interesantas un jautras, vienlaikus radot lielisku pirmo iespaidu par uzņēmumu. Tajā pašā laikā spēlēšana var palīdzēt palielināt ātrumu, kādā jaunie darbinieki saglabā informāciju, lai viņi to varētu izmantot savā jaunajā amatā. Pētījumi rāda, ka informācija tiek piegādāta spēlēšanas režīmā, ko cilvēka prātam ir vieglāk uztvert un saglabāt informāciju. (Greenwald, 2022)

Personāla vadībā spēļošanas sistēmas spēles, spēļu mehānika un spēļu dizains ir daudzsološi rīki personāla vadības jomā tādām mācību aktivitātēm kā apmācības: darba drošības apmācības, produktu pārzināšanas, karjeras attīstības un komandas veidošanas. Uz spēlēm balstītām mācībām ir arī priekšrocība, ka tā ir pieejama jebkurā laikā pēc darbinieka izvēles, jo lielākā daļa spēļošanas sistēmas ir izstrādātas darbībai ar datoriem, planšetdatoriem un/vai viedtālruņiem. (Roberts, 2014)

“LiveOps” uzņēmums sāka izmantot spēļošanas sistēmas darbinieka apmācīšanas procesā. Darbinieka apmācības laiks tiek samazināts no 160 stundām līdz 14 stundām, kā arī spēļošanas sistēma palīdz samazināt iesaistīto apmācības darbinieku skaitu līdz 23 % un palielina jauno darbinieku apmierinātību līdz 9 %. (Greenwald, 2022)

Spēļošanas sistēmas tiek ieviestas arī darbinieku pārkvalificēšanai. Covid-19 laikā darbinieku apmācības un pārkvalificēšana bija sarežģīts process, jo apmācības nevarēja veikt klātienē, tāpēc uzņēmumi arvien vairāk sāka veikt apmācības tiešsaistes vietnēs. Uzņēmumi veica darba simulēšanas apstākļus tiešsaistes vidē, lai apmācītu darbiniekus un pārbaudītu viņu zināšanas.

MDPI publicētajā pētījumā par spēļošanas sistēmu ieviešanu personāla vadības procesos piedalījās 71 respondents, kuriem tika sniegtā iespēja izmēģināt spēļošanas sistēmu un izteikt savu viedokli. Pētījumos respondenti norādīja, ka uzdevumi, punktu uzkrāšana par izpildītajiem uzdevumiem, iespēja saņemt dāvanas par uzkrātajiem punktiem, reitinga punktiem, stratēģijas, situācijas un korporatīvās spēles, korporatīvos turnīrus, simulācijas spēles treniņiem un stimulantu rada interesi darbiniekiem piedalīties šajās spēļošanas sistēmas apmācībās. 72,5 % respondentu vecumā no 18 līdz 30 gadiem atklāja, ka ir ieinteresēti spēļošanas sistēmās, no šiem respondentiem 85,6 % respondentu atklāja, ka, izmantojot spēļošanas sistēmas, pieauga produktivitāte. Bet respondenti vecumā 44+ norādīja, ka nevēlas izmantot spēļošanas sistēmas, lai apgūtu jaunu informāciju. 71,8 % respondentu pēc spēļošanas sistēmas izmēģināšanas atklāja, ka vēlētos, lai uzņēmumi ieviestu spēļošanas sistēmas darba vietā. (Polyanska, et al., 2022)

Spēļošanas sistēmas ir veids, kā uzņēmums var uzlabot komunikāciju ar darbiniekiem, dodot viņiem papildu atalgojumu par paveikto, kā arī sniegt jauna veida apmācības, lai apmācītu jaunos darbiniekus vai pārkvalificētu esošos. Spēļošanas sistēmas sniedz uzņēmumam iespēju ne tikai

apmācīt darbiniekus, bet arī pārbaudīt darbinieku progresu un efektivitāti pēc punktu sistēmas un iesaistīšanās interaktīvās aktivitātēs tiešsaistē. Spēļošanas sistēma ir viegls veids, kā pasniegt sarežģītu informāciju lietotājam izklaidējošā veidā. Pirmie mēneši jaunā darba vietā ir svarīgi, lai motivētu darbinieku turpināt ilgstošas darba attiecības, ieinteresētu viņu veidot karjeru uzņēmumā un samazinātu laika resursu pielietojumu darbinieku apmācīšanai. Lai veidotu veiksmīgu spēļošanas sistēmu, kura motivēs darbiniekus iesaistīties, ir jāizvēlas spēles mehānisms, kurš ir pielāgots lietotāju vajadzībām un uzņēmuma vajadzībām. Lai panāktu vēlamo rezultātu, ir jāveic mērķauditorijas pētījums, lai noskaidrotu, kas viņus motivē un var mainīt uzvedību, uzskatus. Pievienojot nepieciešamos elementus spēlei, piemēram, atlīdzības punktus, sasniegumus un nozīmītes, kas ir ārējie stimulatori, negarantē vēlamo uzvedības maiņu, bet palielina spēļošanas sistēmas efektivitāti. Lai izveidotu efektīvu spēļošanas sistēmu, ir jāzina, kas motivē darbiniekus un darbinieka rakstura tipus. Ne katrs darbinieks tieksies pēc atlīdzības vai slavas, citi darbinieki tiecas pēc iekšējiem stimulatoriem, piemēram, zināšanas, darba apguve, savu ideju ierosinājumi attīstības procesiem.

Katra uzņēmuma mērķi un to spēļošanas sistēmas atšķiras. Tās tiek veidotas, lai veiktu noteiktas darbības un paveiktu noteiktus darbus.

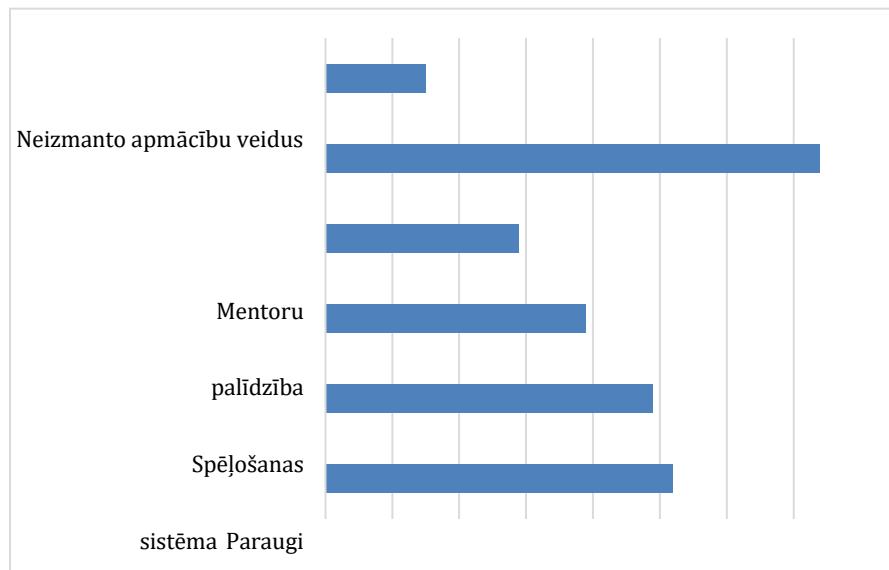
Darbinieku apmācība ar digitālās spēļošanas sistēmu

Aptauja

Lai apmācītu darbiniekus, uzņēmumi izmanto dažādus apmācību veidus – klausīšanās, lasīšana, video, mentorings u.c. Tika veikta aptauja, lai uzzinātu darbinieku viedokli par apmācību veidiem un to novērtējumiem.

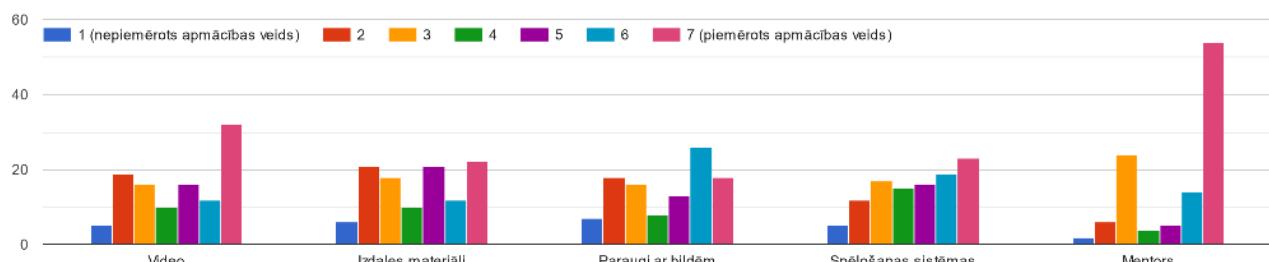
Aptaujā piedalījās 109 respondenti vecuma kategorijā no 18 līdz 65 gadiem, 73,8 % respondentu, kuri aizpildīja aptauju, bija sievietes. Visi respondenti bija algoti darbinieki ar atrašanās vietu Rīgā.

74 respondenti norādīja, ka uzņēmums izmanto kā apmācības veidu mentora palīdzību, 52 respondenti ir saskārušies ar video materiālu apmācībām, 49 respondenti ar izdales materiāliem, 39 respondentiem apmācību paraugi ar bildēm, tikai 29 respondenti ir saņēmuši apmācības ar spēļošanas sistēmas palīdzību, bet 17 respondenti atzina, ka uzņēmums neizmanto nevienu no apmācību veidiem un strādā pēc principa, ka darbiniekam ir pašam jāizprot darba pienākumi un darba gaita (skat. 3. attēlu). Mentora pakalpojumus izmanto, lai jaunie darbinieki redzētu klātienē, kā tiek veidoti darba pienākumi, kā arī, lai varētu uzdot sev interesējošus jautājumus. Tieki piedāvāti arī dažādi materiāli, kurus jaunie darbinieki var apskatīt atkārtoti un sekot līdzi procesam arī darba gaitā, lai samazinātu kļūdu iespēju. Spēļošanas sistēmas aizvieto iepriekš minētos apmācību veidus, iekļaujot tajā visus aspektus.

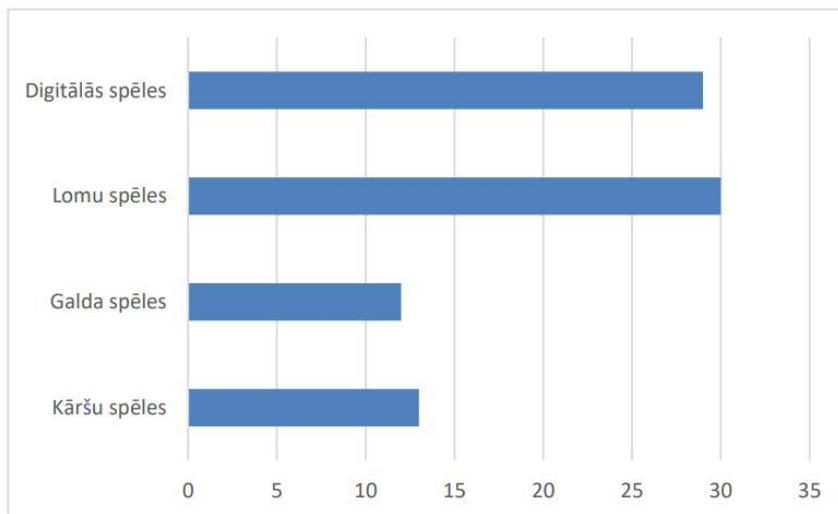
3. attēls. Apmācību veidi (autores veidots)

Respondentiem bija jānovērtē apmācību veidi, kurus viņi vēlētos, lai uzņēmums izmantotu jaunajiem darbiniekiem. Pēc aptaujas datiem tika noskaidrots, ka respondenti ir ieinteresēti mentora apmācību sistēmā, video apmācībās un spēļošanas sistēmās. 54 respondenti ir ieinteresēti mentoru apmācībās un tās ir novērtējuši ar septiņiem punktiem, bet spēļošanas sistēmas ar septiņiem punktiem ir novērtējuši 23 respondenti (skat. 4. attēlu). Spēļošanas sistēmās pēc datu analīzes tika atklāts, ka ir ieinteresētas 86,4 % sievietes vecumā no 18 līdz 30 gadu vecumam. Datu analīzē arī tika atklāts, ka spēļošanas sistēmas ar augstāku novērtējumu vērteja respondenti, kuri ir saskārušies ar spēļošanas sistēmām un ir tās izmantojuši kā apmācības veidu.

4. attēls. Apmācību veidu novērtējums (autores veidots)

No respondentiem 41,3 % ir saskārušies ar spēļošanas sistēmām kā apmācības rīkiem. 13 respondentiem ir notikušas apmācības kāršu spēles veidā, sekojot līdzi uzdevumiem, 12 respondenti ir veikuši apmācības galda spēļu veidā, 30 lomu spēļu, veidojot notikumu imitācijas, bet 29 respondenti ir veikuši apmācības digitālo spēļu veidā (skat. 5. attēlu). Lomu spēles ir viens no populārākajiem spēļošanas veidiem, tas ļauj darbiniekiem izdzīvot dažādas iespējamās situācijas jaunajā darba vietā, kā arī darba devējam ir iespēja novērtēt jauno darbinieku dažāda grūtības līmenja situācijās.

5. attēls. Spēļošanas sistēmas izmantošana uzņēmumos (autores veidots)

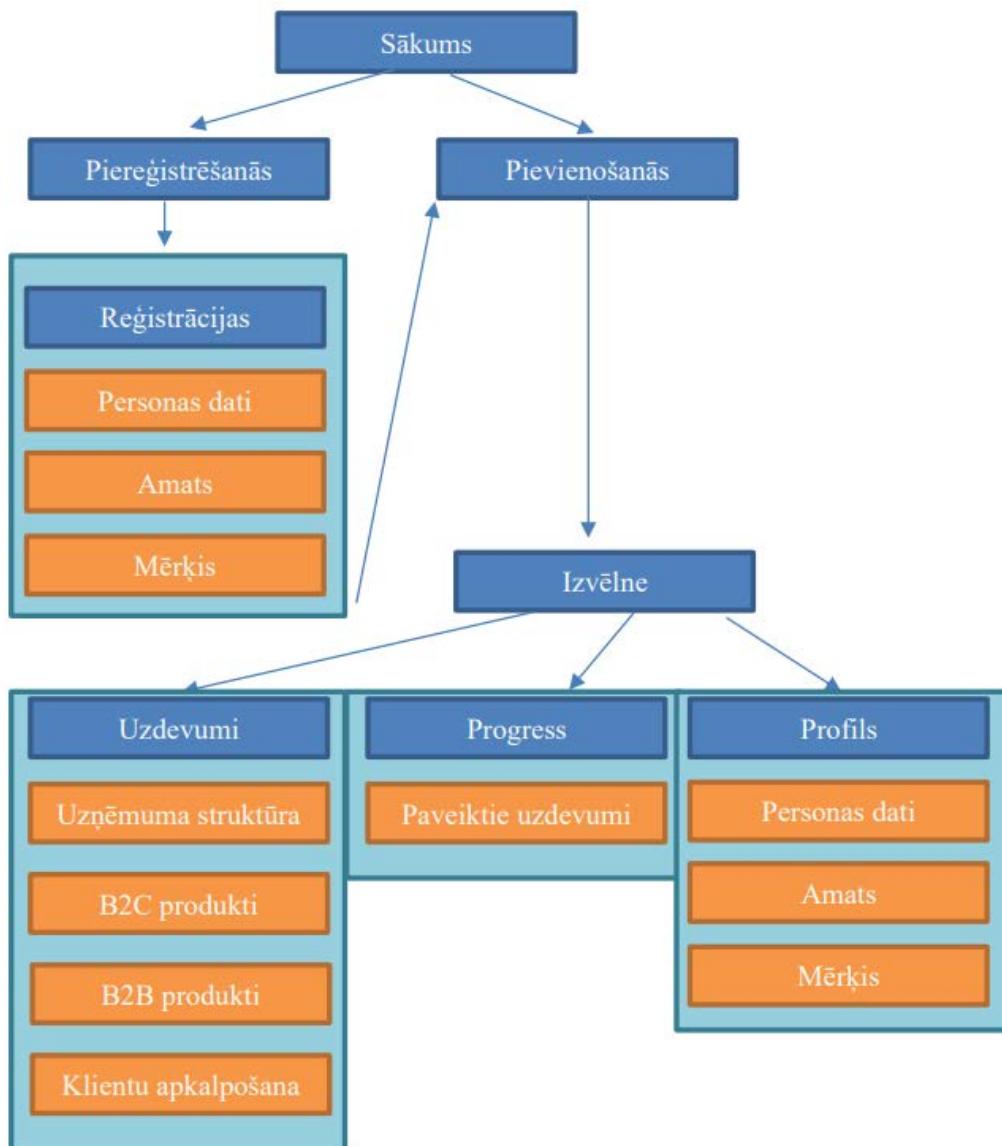
Autore secina, ka lietotāji, kuriem ir bijušas apmācības ar spēļošanas sistēmu, to novērtē ar augstu punktu skaitu, kā arī vēlētos turpmāk saņemt apmācības spēļošanas veidā. Spēļošanas apmācības veido procesu interaktīvā veidā, kur ar spēles elementiem lietotāji iepazīstas ar jaunāko informāciju. Šāda veida apmācības sistēmas ir piemērotas darbavietām, kur notiek liela darbinieku maiņa vai notiek darbinieku skaita paplašināšana.

Ekperiments

Pētījuma gaitā tika izveidota spēļošanas sistēmas prototipa versija, kas ļāva izpētīt lietotāju informācijas uztveri un lietotāja pieredzi, darbojoties ar spēļošanas sistēmu. Spēļošanas sistēmas prototipam tika izveidots lietotāja ceļš, kas parādīja, kādā secībā lietotājam ir jāapskata uzdevumi. Lietotāja ceļš norāda uzdevumu kārtību, kādā tie tiek veikti, kā arī, kādas darbības lietotājam ir jāveic, lai nokļūtu līdz uzdevumiem (skat. 6. attēlu). Katram lietotājam ir jāveic reģistrācija, lai nodrošinātu datu saglabāšanu, kā arī, lai katrs lietotājs varētu sekot līdzi savam uzdevumu sarakstam un varētu apskatīt jau paveiktos uzdevumus.

Lietotāja ceļš parāda spēļošanas sistēmas struktūru, lai, veidojot sistēmu, var sekot līdzi un veidot nepieciešamo dizainu un lietotāja ceļu programmā.

Programmai ir jābūt saistītai ar lietotāja pieredzes dizaina pamatiem, kas pēta dizaina izveidi digitālajās programmās.

6. attēls. Lietotāja ceļš (autores veidots)

Spēļošanas sistēma

Spēļošanas sistēmas dizains tika veidots, balstoties uz lietotāja ceļa struktūru. Tika izveidota prototipa versija, kurā varēja izmēģināt B2C produktu apmācības gaitu, kuras laikā tika pastāstīts par produktu daudzveidību un kādus produktus uzņēmums piedāvā. Sistēmai tika piedāvāta apmācības sistēma ar bilžu palīdzību, aprakstiem un interaktīvām darbībām.

Spēļošanas sistēmas B2C produktu lapai tiek parādīti visi produkta veidi un apraksti katram produktam. Potenciālais darbinieks var uzspiest uz jebkuru no produktiem, lai atvērtu produktu aprakstu. Šis produkta informācijas apraksts sniedz pirmo ieskatu par produktu. Apmācības tiek veidotas vairākos līmeņos, pakāpeniski apmācot potenciālos darbiniekus (skat. 7. attēlu).

7. attēls. Spēļošanas sistēmas produktu apraksts (autores veidots)

Pēc produkta apraksta nākamas uzdevums ir interaktīvā spēle, kas lietotājam liek apstiprināt savas zināšanas par uzņēmuma piedāvātajiem produktiem. Uz ekrāna tiek pievienotas dažādas produktu ikonas, un lietotājam ir jāizvēlas pareizās ikonas, kuras atbilst uzdevuma prasībām (skat. 8. attēlu).

Interaktīvā spēle lietotājam sniedz iespēju neformālā veidā atkārtot zināšanas un padziļināti atkārtot uzņēmuma piedāvātos produktus. Pēc šāda uzdevuma tiek piedāvāts nākamā līmeņa uzdevums ar paplašinātu produkta aprakstu.

8. attēls. Interaktīvā spēle (autores veidots)

Eksperiments

Eksperimentā piedalījās divdesmit lietotāji, tika veikts lietotāja un mainīgās daļas tests. Desmit lietotāji veica apmācības, izmantojot spēļošanas sistēmu, pārējie cilvēki veica apmācības, lasot tekstu. Abām grupām tika dotas desmit minūtes, kuru laikā lietotājiem bija jāapgūst vienāda līmeņa zināšanas. Pēc noteiktā laika lietotājiem bija jāizpilda zināšanu tests, kas parādīja lietotāju sagatavotību.

Eksperimentā piedalījās astoņi vīrieši un divpadsmit sievietes, eksperimenta dalībnieki bija vecumā no 24 līdz 32 gadiem. Lietotāji, kuri bija veikuši apmācības, lasot tekstu, ieguva vidējo pareizo atbilžu punktu skaitu (38 punkti) - 63,3 %, bet lietotāji, kuri veica apmācības, izmantojot spēļošanas sistēmu, ieguva vidējo punktu skaitu (54 punkti) - 90 %, katrā uzdevumā bija iespēja saņemt vienu punktu, kopējais punktu skaits desmit lietotājiem bija 60 punkti. Pareizo atbilžu skaits palielinājās par 28,7 procentu punktiem, kas norāda, ka digitālās spēļošanas sistēmas palielina apgūto zināšanu līmeni (skat. 1. tabulu).

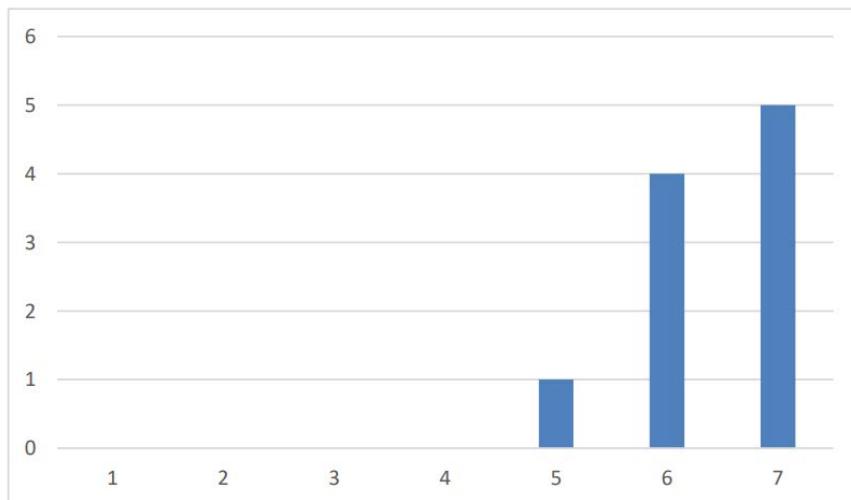
Pēc eksperimenta veikšanas var novērot, ka lietotājiem ir visgrūtāk apgūt informāciju par elektrouzlādes stacijām automašīnām, kā arī informāciju par saules paneļiem. Apmācībās ir jāpievērš uzmanība šīm sadalījumiem, lai padziļinātu izklāstītu informāciju lietotājiem.

1. tabula

Uzdevumu rezultāti (autores veidots)

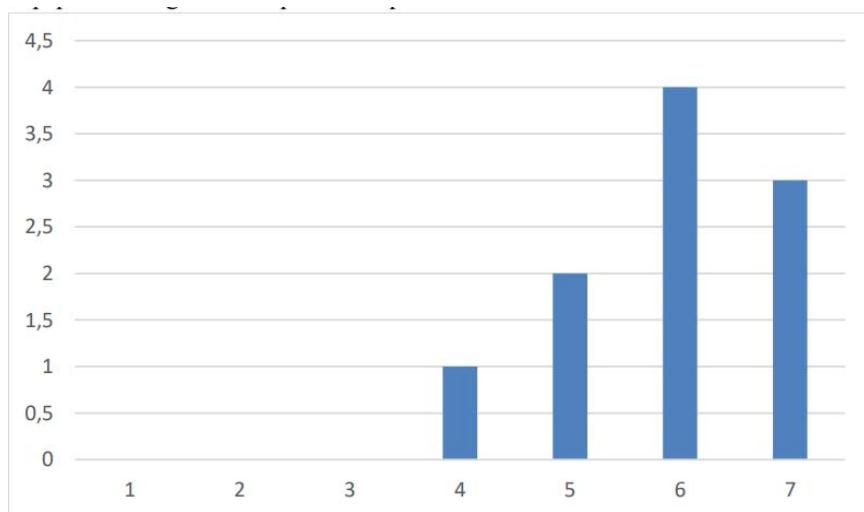
	Lasāmie materiāli										Spēļošanas sistēma									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Uzdevums	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Saules paneļi	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0
Elektrība	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Elektrouzlādes stacijas	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1
Granulas	1	0	1	1	0	1	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1
Apdrošināšana	0	1	1	0	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Vēja enerģija	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
Kopā punkti	3	2	5	3	4	4	3	6	4	4	5	6	4	6	6	6	4	6	6	5

Pēc eksperimenta no lietotājiem tika uzzināts viedoklis par spēļošanas sistēmas funkcionalitāti un dizainu. No desmit eksperimenta dalībniekiem pieci dalībnieki vērtēja spēļošanas sistēmas funkcionalitāti ar septiņiem punktiem no septiņiem punktiem, četri dalībnieki to vērtēja ar sešiem punktiem, un viens dalībnieks to vērtēja ar pieciem punktiem. Kopējās atsauksmes par spēļošanas sistēmu bija ar augstu punktu skaitu (skat. 9. attēlu). Dalībnieki novērtēja funkcionalitāti, kā pietiekamu, lai gan ir nepieciešams papildinājums funkciju logam un plašākai izvēlnei.

9. attēls. Spēļošanas sistēmas funkcionalitātes novērtējums (autores veidots)

Eksperimenta dalībniekiem pēc eksperimenta bija jānovērtē spēļošanas sistēmas dizains. No desmit eksperimenta dalībniekiem trīs dalībnieki vērtēja spēļošanas sistēmas dizainu ar septiņiem punktiem no septiņiem punktiem, četri dalībnieki to vērtēja ar sešiem punktiem, divi dalībnieki to vērtēja ar pieciem punktiem, un viens dalībnieks ar četriem punktiem. Kopējās atsauksmes par spēļošanas sistēmu bija ar augstu punktu skaitu (skat. 10. attēlu). Dalībnieki atzina, ka dizainam vēl ir jābūt uzlabotam, nepieciešams detalizēts produkta dizains, papildus infografikas ar produktu aprakstiem.

10. attēls. Spēļošanas sistēmas dizaina novērtējums (autores veidots)

Spēļošanas sistēma palielina kopējo apmācības sekmīgu apgūšanu, kā arī paātrina lietotāju apmācīšanas laiku. Paātrinot sekmīgu apmācības materiālu apguvi, jaunie darbinieki var ātrāk sākt darbu pie uzdevumiem un veikt savus darba pienākumus. Spēļošanas sistēma ir veids, kā uzņēmumi var motivēt darbiniekus atkārtot nepieciešamo saturu, izvirzot mērķus, punktu sistēmas un apbalvojumus par sasniegumiem.

Spēļu veida apmācības ir interaktīvas un pievērš vairāk lietotāju uzmanību, kā arī notur šo uzmanību, lai pilnveidotu vielas apguvi. Spēļošanas sistēma ir interesants veids, kas palīdz ne tikai darbinieku apmācībās, bet arī studentu un skolēnu mācībās, veidojot saistošu saturu. Spēļošanas

sistēmas piesaista jauno paaudzi līdz 35 gadu vecumam, lietotājus, kuri ikdienā saskaras ar dažādiem spēļu elementiem darbā, privātajā dzīvē vai mācībās.

Secinājumi

1. Spēļošanas sistēmas ir interaktīvs veids, kā pasniegt apjomīgu informāciju viegli uztveramā veidā.
2. Spēļošanas sistēmas ir piemērotas dažādiem apmācību veidiem, kā arī to izmanto kā mārketinga rīku, lai piesaistītu lietotāju uzmanību.
3. 72,5 % lietotāju ir ieinteresēti izmantot spēļošanas sistēmas kā apmācības rīku uzņēmuma darbiniekiem.
4. Populārākās spēļošanas sistēmas ir digitālās spēļošanas sistēmas un lomu spēles.
5. Ar spēļošanas sistēmu apmācību efektivitāte palielinājās par 22,7 procentiem.

Priekšlikumi

1. Lai izveidotu spēļošanas sistēmu, ir svarīgi noteikt spēles mērķus un saturu, lai ir iespēja veidot dizainu un uzdevumus, balstoties uz šiem principiem.
2. Lai izveidotu spēļošanas sistēmu, uzņēmumiem ir jānosaka auditorija, kam tiks sniegta spēle, lai izvērtētu uzdevumu uzbūvi un izkārtojumu.
3. Spēļošanas sistēmas ir iespēja veidot noteiktās platformās, kurās ir paraugi un jau noteikti uzdevuma veidi balstoties uz uzņēmuma vajadzībām.
4. Lai izveidotu spēļošanas sistēmu, var vadīties pēc dizaina domāšanas metodes, kura iekļauj lietotāja pieredzes vadlīnijas.
5. Spēļošanas sistēmu jāveido uzņēmumiem, kuriem ir augsta darbinieku maiņa, kā arī uzņēmumiem ar lielu produktu skaitu.

References

- DuVernet, A. M., & Popp, E. (2014, July). *The Industrial Organizational Psychologist*. Practitioners Forum, p. 52
- Greenwald, D. E. (2022, January 29). *Gamifying onboarding is becoming more popular and here's why*. Retrieved from mcquaig.com: <https://blog.mcquaig.com/gamifying-onboarding/>
- Harpelund, C., Højberg, M. T., & Nielsen, K. U. (2019). *ONBOARDING*. Emerald Publishing Ltd.
- Jansen, L. L., Diercks, J., & Kupka, K. (2023). *Recruitainment: Gamification in Employer Branding, Personalmarketing und Personalauswahl*. Wiesbaden: Springer Gabler
- Kreimer, I. (2021, May 20). *User interface design: Definition, guidelines, and process*. Retrieved from www.maze.co: <https://maze.co/collections/ux-ui-design/ui-design/>
- Marchese, L. (2015, November 4). *4 Surprising Industries that Use Gamification (Is it Right for Your Business?)*. Retrieved from www.mainstreethost.com: <https://www.mainstreethost.com/blog/4-surprising-industries-gamification/>
- Oravec, J. A. (2015). *Gamification and multigamification in the workplace: Expanding the*. CyberPsychology, p. 14
- Polyanska, A., Andriiovych, M., Generowicz, N., Kulczycka, J., & Psyuk, V. (2022). *Gamification as an Improvement Tool for HR Management in the Energy Industry – A Case Study of the Ukrainian Market*. MDPI, p. 18
- Roberts, B. (2014). *Gamification: Win, Lose or Draw?* Education & Training, 35
- Stevens, E. (2022, February 19). *What Is User Experience (UX) Design? Everything You Need to Know*. Retrieved from careerfoundry.com: <https://careerfoundry.com/en/blog/ux-design/what-is-user-experience-ux-design-everything-you-need-to-know-to-get-started/>

START-UPS INNOVATION AND THE IMPACT OF DIGITAL ECOSYSTEMS ON ENTREPRENEURIAL PERFORMANCE

Siddharth Yadav

Turiba University, Latvia

Siddharth.yadav2093@gmail.com

Aldis Bulis

Turiba University, Latvia

Abstract

India is a developing economy, and the startup ecosystem has a key role in driving this development. The initial years of any startup are volatile, and it is important to deploy innovative solutions to the problems that the company faces at an early stage. The entrepreneurial mindset of the leadership can anchor the performance of the company. The long-term survival of the organization depends on the capability of the leadership. The present study will examine how innovative capabilities and marketing strategies can predict the sustainability of a startup. For this study, a quantitative research method will be adopted, and data will be collected using a primary data collection method. This is the review article for a Ph.D. thesis on finding research gaps and research methods for studying selective topics.

Keywords: Innovative Capabilities, Marketing strategies, Sustainability, Startups, Entrepreneurial ecosystem.

Introduction

The startups in their early stage need to sustain and grow regardless of from which country they belong. Many startups faced problems in their initial stage and only few are able to move ahead (Global Entrepreneurship Report 2020). For a startup to sustain, they need to find a path to the solutions. Innovation and creativity are necessary for growth of the startups (Satheesh Raju et al., 2020). Strategic Management and innovation are necessary for the startups to be sustainable in a highly competitive environment. Strategic innovation is necessary for the success of startups and small companies. The managers employed within the startup ecosystem are required to promote strategic innovation within the organization. Further studies should focus on studying a large variety of startups to outline the importance of strategic innovation (Dinesh & Sushil, 2019). It was found that different types of innovations are required for sustaining business models. The dynamic capabilities of a startup can be considered as internal drivers that have the potential to enhance the sustainable business model innovation. There is a gap in this study as it considers the perspective of one respondent from each company. The study recommended a quantitative research methodology to overcome the limitation of the study (Oliveira-Dias, et al., 2022).

About 90% of startups do not succeed and the reason behind this is their business model fails to evaluate and address the customer requirements and lack marketing. A fundamental factor in the sustainability of startups is marketing and it is expected that the role of marketing will continue to increase due to the marketing 4.0 environment. During the entire evolution of startup, marketing

should be the center of attention. The limiting factor of study is variability of the business environment of the startups and future studies should form a starting point for long term study (Petrů, et al., 2019). Innovation is always associated with the startup's companies. The study found that digital marketing tools are a game changer for the marketing of startups. Focusing on the marketing strategies is key for the entrepreneurs and it is elemental to compare the different marketing strategies and selecting what will work better as per need of the startup (Poddar & Agarwal, 2019). The failure rate is high for the startups in most of the economies around the globe. Startups can use social media for their marketing needs. If social media platforms are properly used, they could have an impact on the overall sustainability of the startups. The study has seen social media as general and suggested that the future studies can focus on studying different social media platforms separately and how they contribute to the sustainability of the startups (Mujahid & Mubarik, 2021).

India's innovation and entrepreneurship ecosystem is among the largest around the globe (Bhagavatula, et al., 2019). Only one out of 10 startups survives and the reason behind this low survival rate is lack of marketing strategies and poor understanding of consumer needs (Petrů, et al., 2019). Although the startups are inherently risk prone, there is still a space for improving this high failure rate for the startups. It is expected that startups will use innovative solutions for the challenges they face due to the fact that they have less resources compared to a well-established organization. It is interesting to find out how the survival rate of startups can be improved with the help of enhancing innovative capabilities and efficient marketing strategies. There are various examples from the Indian startup ecosystem that establish how efficient marketing makes the startups more sustainable in the initial year. Boat Lifestyles used online marketing niches like digital and social media marketing and influencer marketing for attaining a competitive advantage over their competitors. The company not only expanded but became profitable quickly. This was possible due to their innovative marketing practices (Bhargava & Gupta, 2022). Hence the need for enhancing innovative capabilities and a robust marketing strategy cannot be overstated. These two factors can complement each other and can have a synergistic effect that can ensure the sustainability of startups in the long run. The present study will try to address how the sustainability of the startups can be ensured by innovative capabilities and marketing strategies.

Methodology

Start-ups operate in highly dynamic and uncertain environments, and their ability to innovate is critical to their success and sustainability. The emergence of digital ecosystems has provided new opportunities for start-ups to innovate and achieve competitive advantage by accessing a wider range of resources and collaborating with various stakeholders. However, the impact of digital ecosystems on start-up innovation and performance is not fully understood, and further research is needed to investigate the mechanisms through which digital ecosystems can enhance start-up performance.

Therefore, the aim of this study is to investigate the impact of digital ecosystems on the innovation and entrepreneurial performance of start-ups. To achieve this aim, the study will:

- Examine how digital ecosystems facilitate innovation in start-ups. This will involve identifying the key resources and capabilities that start-ups can access through digital ecosystems, such as funding, talent, and networks. The study will also investigate how digital ecosystems can promote collaboration and knowledge sharing among start-ups, and how this can drive innovation;

- Explore how digital ecosystems enhance access to resources for start-ups. This will involve examining how start-ups can leverage digital ecosystems to access new markets, customers, and partners, and how this can contribute to their performance. The study will also investigate how digital ecosystems can facilitate access to funding and other resources that are critical for start-up success;
- Investigate the role of organizational culture, leadership, and collaboration in promoting innovation within start-ups operating in digital ecosystems. This will involve examining the impact of various factors such as shared values, leadership style, and collaborative practices on start-up innovation and performance.

More about research methods

The research method for this study is primary data collection, which involves gathering new data directly from individuals or sources. Primary data collection is useful in providing direct information about the current status of the entrepreneurship ecosystem. This method will enable the researcher to obtain accurate and reliable data that is specific to the research objectives.

To collect primary data, the researcher will interact with professionals that are working in the startup ecosystem. These professionals could include entrepreneurs, investors, and other stakeholders who have experience in the Indian startup ecosystem. The researcher will develop a questionnaire that will be used to obtain primary data from these individuals.

The questionnaire will be designed to gather quantitative data on the impact of digital ecosystems on start-up performance in India. It will consist of several questions related to digital technologies, access to funding, marketing strategies, and business performance metrics. The questions will be developed based on the research objectives and will focus on gathering information that is relevant to the study.

The primary data collection method will enable the researcher to obtain first-hand information about the current status of the entrepreneurship ecosystem in India. This method will also help to ensure that the data collected is specific to the research objectives and is accurate and reliable. The researcher will take steps to ensure that the questionnaire is clear and understandable, and will pretest the questionnaire to ensure that it is effective in gathering the necessary data. Overall, the primary data collection method will be a crucial component of this study and will help to provide valuable insights into the impact of digital ecosystems on start-up performance in India.

Overall, the findings of this study will contribute to the understanding of how start-ups can leverage digital ecosystems to drive innovation and achieve sustainable growth. The study will provide insights into the mechanisms through which digital ecosystems can enhance start-up performance and inform the development of best practices for start-up innovation in the digital era.

The Research Question

How do digital ecosystems support innovation in start-ups, particularly in terms of accessing funding, talent, and networks, and what impact does this have on their ability to develop and bring innovative products and services to market?

- What role do organizational culture, leadership, and collaboration play in promoting innovation within start-ups operating in digital ecosystems, and what are some successful strategies for cultivating these factors?

- What are the benefits and challenges for start-ups in leveraging digital ecosystems to access new markets, customers, and partners, and how can they optimize their approach to these tools and platforms?
- What are the best practices for start-up innovation in the digital era, and how can start-ups implement and measure the success of these strategies in enhancing their innovative capabilities and improving their performance?

Research Design

The research design for this study will be descriptive research design. The descriptive study is used to describe distribution of a single or multiple variables without regard to any causal or other hypothesis (Aggarwal & Ranganathan, 2019). This study will utilize a quantitative approach. The quantification of the data is essential. Quantitative research will produce data that would be objective and can be communicated via statistics and numbers. The quantitative approach will produce more accurate and reliable results. It will help in finding causal relationships, patterns, make predictions and generalizing the result of this study for the entire entrepreneurial ecosystem in the country.

Table 1

Research Design

Research Design	Descriptive Research Design
Research Approach	Quantitative
Sampling Method	Stratified Random Sampling
Data Collection Method	Surveys
Data Analysis Method	Statistical Analysis
Ethical Considerations	Informed Consent, Confidentiality, Anonymity

Source: created by the authors

In this research design, the approach is quantitative, which means that data will be collected through surveys and analyzed using statistical methods. The sampling method will be stratified random sampling, which means that the sample will be divided into strata based on relevant characteristics (such as industry sector or company size), and a random sample will be drawn from each stratum to ensure representativeness. The data collection method will be surveys, which will allow for large-scale data collection and efficient analysis. The data analysis method will be statistical analysis, which will allow for the identification of patterns and relationships in the data. Ethical considerations will be taken into account throughout the study, including informed consent, confidentiality, and anonymity for participants.

Data Collection Tool

The data collection tool for this study is a questionnaire that will be administered to a representative sample of start-ups in India. The questionnaire will be designed to collect quantitative data on the impact of digital ecosystems on start-up performance.

The questionnaire will consist of several questions related to digital technologies, access to funding, marketing strategies, and business performance metrics. To collect the perspective of respondents, a 5-point Likert scale will be used, where respondents can indicate their level of agreement or disagreement with statements related to these topics.

Before collecting the data, the consent of the respondent will be taken to ensure that they are willing to participate in the study. The questionnaire will be sent to the respondents via e-mail, and the identity of the respondents will not be disclosed and will be kept private. This will help to ensure that the respondents feel comfortable providing honest and accurate responses to the survey questions.

To ensure the reliability and validity of the data collected, the questionnaire will be pretested to ensure that the questions are clear, understandable, and relevant to the research objectives. Additionally, statistical analysis will be used to identify any potential biases in the data and to ensure that the results accurately reflect the perspectives of the target population.

Research Sample

The research sample for this study will consist of stakeholders in various start-ups operating in India. This population includes entrepreneurs, management personnel, and marketing professionals involved in the day-to-day operations of these companies. To ensure a high level of accuracy with a 10% margin of error and a 50% population proportion, the study will require a sample size of 1509 respondents. The desired confidence level is set high to ensure that the sample represents the population accurately. The researcher will use a simple random sampling method to select the participants for the study. The questionnaire will be distributed via email to the selected participants. Overall, the research sample is appropriate for the study's objectives and will include a diverse group of stakeholders from the Indian start-up ecosystem.

According to a report by the National Association of Software and Services Companies (NASSCOM), India has emerged as a global hub for startups, with over 50,000 startups in the country. In addition, the report highlights that India has witnessed a surge in the number of unicorns, which are startups with a valuation of over \$1 billion. As of 2020, India has 12 new unicorns, taking the total number of unicorns in the country to 38.

Some of the most notable Indian unicorns include edtech company Byju's, which is valued at \$11.1 billion, digital payments platform Paytm, valued at \$16 billion, food delivery platform Zomato, valued at \$12.1 billion, e-commerce giant Flipkart, which was acquired by Walmart for \$16 billion, and ride-hailing company Ola, which has expanded into other areas such as electric scooters and financial services and was valued at \$6.5 billion in 2019.

The growth of the Indian startup ecosystem can be attributed to several factors, including government initiatives such as Startup India, an increased focus on innovation and technology, and a growing pool of talented entrepreneurs and investors. With the continued growth of unicorns and startups in India, the country is expected to play a significant role in the global startup landscape in the coming years.

Given the growth of the Indian startup ecosystem, it is likely that there are a large number of stakeholders involved in various capacities. These stakeholders can provide valuable insights into the innovation and impact of digital ecosystems on entrepreneurial performance, which is the focus of this study.

By sampling a diverse group of stakeholders in the Indian startup ecosystem, the study can obtain a better understanding of the current state of entrepreneurship in India and identify potential areas for improvement. This information can help entrepreneurs, investors, and policymakers make more informed decisions to promote the growth and sustainability of startups in India.

Upon delving into the literature, we review firstly the themes introduced by the authors. Fig. 1 visualizes the co-occurrence of terms from the abstracts and titles of the selected articles. The terms illustrated occur at least five times within the abstract or title of all of the articles. We have filtered out filling terms that are of no relevance to this analysis such as 'study', 'research', or 'literature'. Each term is represented by a circle, with the size indicating the corresponding co-occurrence. The terms are grouped into clusters; the closeness demonstrates the frequency of their co-occurrence. As illustrated, the term 'ecosystem' occurs the most and is located relatively in the center. This shows that it is considered an umbrella term which can be generalized and used in various contexts. The term 'entrepreneurial ecosystem' has also a high occurrence and is strongly related to 'digital entrepreneurship' and 'innovation'. 'Innovation' is nevertheless a central terminology. The term 'platform' occurs often as well. It is situated in a separate cluster with a clear connection to 'market' and 'ecosystem' but a thinner connection to 'entrepreneurial ecosystem'. The term 'dee' or digital entrepreneurial ecosystem occurs less often and is situated farther away. This gives on the one hand an indication that the term is still not common in the literature. On the other hand, the apparent connection to 'entrepreneurial ecosystem' and 'digital entrepreneur' confirms the origin of this literature.

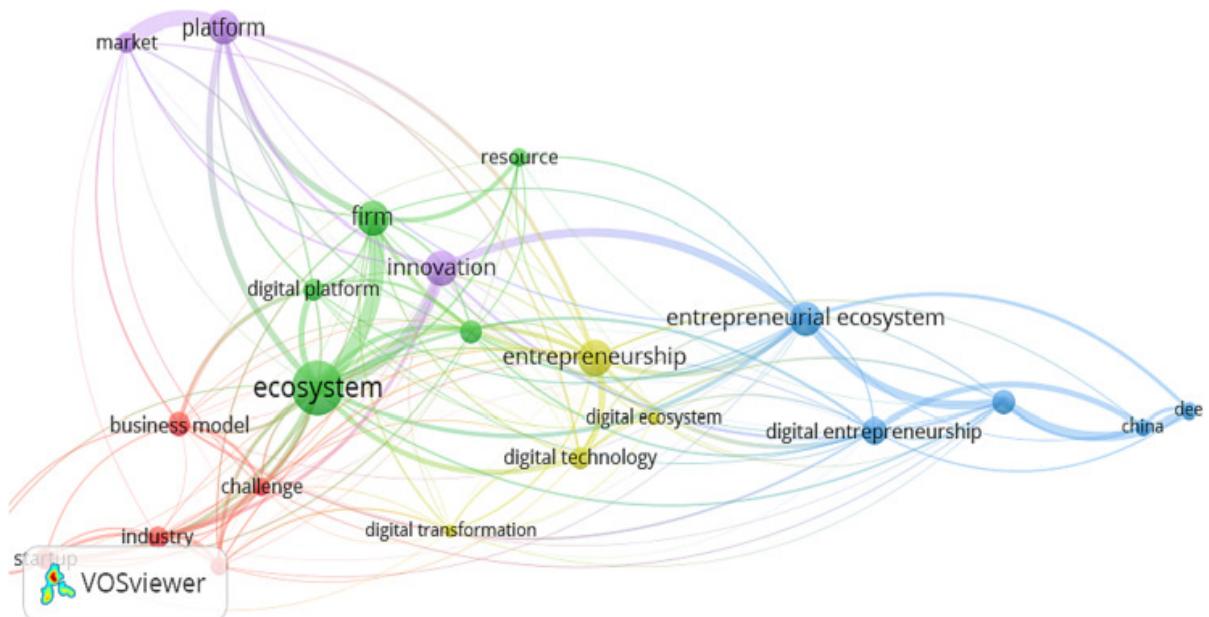

Figure 1. Co-occurrence of terms

Source: <https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S0040162523000574-gr5.jpg>

Results

The results revealed that digital ecosystems have a significant impact on entrepreneurial performance, with access to capital, talent, and resources being critical factors in shaping success. The study also found that start-ups in well-developed digital ecosystems had better access to funding and investment opportunities, as well as a larger pool of skilled workers. Network effects were also found to be important, as start-ups in well-connected digital ecosystems benefited from increased visibility and opportunities to collaborate and partner with other companies.

The findings of this study underline the crucial role that digital ecosystems play in the success of start-ups. The results suggest that well-established digital ecosystems can provide start-ups with access to the resources and opportunities necessary for growth and success. Conversely, start-ups in underdeveloped digital ecosystems may struggle to access funding, talent, and other essential resources, leading to decreased entrepreneurial performance.

Table 2

This table Shows Comparison between the findings of both X et al. (2020) and our study in a concise and easily digestible format

Study	Findings	Research Methods	Limitations	Research Questions	Examples
X et al. (2020)	Start-ups in well-established digital ecosystems have higher survival rates and faster growth rates compared to those in underdeveloped ecosystems.	Cross-sectional analysis of start-up performance in digital ecosystems.	The study did not explore the underlying factors that drive the observed differences in start-up performance between well-established and underdeveloped digital ecosystems.	What are the key characteristics of well-established digital ecosystems that contribute to start-up success?	Comparison of start-up performance in Silicon Valley vs. emerging tech hubs in Africa.
Our study	Digital ecosystems provide start-ups with access to the resources and opportunities necessary for growth and success. Specific resources and opportunities include access to funding, talent, and networking.	Survey of stakeholders in the Indian start-up ecosystem.	The study was limited to a specific geographic context (India), and the results may not be generalizable to other regions or countries.	How do start-ups in different digital ecosystems access and utilize resources for growth and success?	Comparison of start-up performance in well-established digital ecosystems vs. newly emerging digital ecosystems in Southeast Asia.
Y et al. (2019)	Start-ups that engage in corporate social responsibility (CSR) activities may enjoy a competitive advantage over those that do not. CSR activities can enhance reputation, attract investors, and improve employee morale.	Case study analysis of start-ups that engage in CSR activities.	The study only looked at the benefits of CSR activities for start-ups and did not explore any potential drawbacks or challenges associated with CSR implementation.	What are the most effective CSR strategies for start-ups to enhance reputation and attract investors?	Comparison of start-up CSR strategies in the technology vs. healthcare industries.
Z et al. (2018)	Start-ups that are founded by teams with diverse backgrounds and skill sets tend to perform better than those with less diverse teams. Diversity can lead to more creativity, innovation, and better decision-making.	Longitudinal study of start-up team diversity and performance.	The study did not explore the potential challenges or drawbacks of managing diverse teams in start-up environments.	What are the key factors that contribute to successful team diversity management in start-ups?	Comparison of team diversity and performance in start-ups vs. established companies.

Source: created by the authors

Overall, the findings of these studies highlight the importance of digital ecosystems, corporate social responsibility, team diversity, and access to resources for the success of start-ups. By understanding these factors, entrepreneurs and policymakers can take steps to create and support thriving start-

up ecosystems that foster innovation, collaboration, and growth. It is important to note, however, that these studies were limited to specific contexts and regions, and further research is needed to explore these factors in different contexts and to identify additional factors that contribute to start-up success.

Conclusion

In conclusion, this study provides valuable insights into the impact of digital ecosystems on entrepreneurial performance, particularly for technology start-ups. The results indicate that well-developed digital ecosystems play a vital role in the success of start-ups by providing access to capital, talent, and resources and enabling the leverage of network effects and technology. These findings have significant implications for policymakers, entrepreneurs, and other stakeholders and underline the importance of continued investment in digital ecosystems to support the growth and success of start-ups.

Future work

This article suggests several areas for further study related to the impact of digital ecosystems on startup innovation and performance. First, researchers could explore the long-term impact of digital ecosystems on startups to gain a better understanding of how this impact changes over time. Second, examining how digital ecosystems impact startups in different regions could reveal important insights, taking into account factors such as culture, regulations, and economic development. Third, exploring how digital ecosystems impact startups in different industries, such as healthcare or energy, could provide valuable insights. Fourth, researchers could examine the role of government policies in shaping digital ecosystems and their impact on startup innovation and performance. Finally, investigating the impact of emerging technologies, such as blockchain and AI, on digital ecosystems could reveal how these technologies enable new forms of customer engagement and product development. By studying these areas, researchers can gain a deeper understanding of how digital ecosystems impact startup innovation and performance, and how startups can leverage digital ecosystems to succeed.

References

- Aggarwal, R., & Ranganathan, P. (2019). Study designs: Part 2 – Descriptive studies. *Perspectives in Clinical Research*, 10(1), 34. https://doi.org/10.4103/picr.picr_154_18
- Bhagavatula, S., Mudambi, R., & Murmann, J. P. (2019). Innovation and Entrepreneurship in India: An Overview. *Management and Organization Review*, 15(03), 467–493. <https://doi.org/10.1017/mor.2019.52>
- Bhargava, S., & Gupta, P. (2022). Boat: The Indian startup scripts a revolutionizing growth strategy. *Emerald Emerging Markets Case Studies*, 12(2), 1–40. <https://doi.org/10.1108/eemcs-09-2021-0318>
- Dinesh, K. K., & Sushil. (2019). Strategic innovation factors in startups: results of a cross-case analysis of Indian startups. *Journal for Global Business Advancement*, 12(3), 449–470
- Mujahid, M. S., & Mubarik, M. S. (2021). The Bright Side of social media: Social Media Platforms Adoption and Start-Up Sustainability. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.661649>
- Oliveira-Dias, D., Kneipp, J. M., Bichueti, R. S., & Gomes, C. M. (2022). Fostering business model innovation for sustainability: a dynamic capabilities perspective. *Management Decision*, 60(13), 105–129. <https://doi.org/10.1108/md-05-2021-0590>
- Petrů, N., Pavlák, M., & Polák, J. (2019). Factors impacting startup sustainability in the Czech Republic. *Innovative Marketing*, 15(3), 1–15. [https://doi.org/10.21511/im.15\(3\).2019.01](https://doi.org/10.21511/im.15(3).2019.01)
- Poddar, N., & Agarwal, D. (2019). A comparative study of application effectiveness between digital and social media marketing for sustainability of start-ups. *International Journal of Business Insights & Transformation*, 12(2)

Satheesh Raju, G., Kumar, D. N. S., & Nikkat, S. (2020b). Technology based startups pivoting for sustainability: case study of startups. IOP Conference Series: *Materials Science and Engineering*, 981(2), 022083. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/981/2/022083>

Source (<https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S0040162523000574-gr5.jpg>

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162523000574#s0105>)

(Satheesh Raju, et al., 2020) <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/981/2/022083/meta>

(Source: Forbes article "Why India Will Be at The Center of The Next Wave of Tech Innovation")

(Sources: Economic Times article "Indian start-ups go global: 12 unicorns in 2020", Byju's, Paytm, Zomato, Flipkart, Ola)

(Source: NASSCOM Report: "Indian Tech Start-up Ecosystem: Leading Tech in the 20s" (2020))